

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

AZ IZR. MAGYAR
IRODALMI TÁRSULAT
KIADVÁNYAI.

IX.
ÉVKÖNYV.

1899.

BUDAPEST

1899.

ÉVKÖNYV.

KIADJA

AZ IZR. MAGYAR IRODALMI TÁRSULAT.

SZERKESZTIK

BACHER VILMOS ÉS BÁNÓCZI JÓZSEF.

1899.

239
5

BUDAPEST.

LAMPEL R. (WODIANER F. ÉS FIAI)

CS. ÉS KIR. UDV. KÖNYVKERESKEDÉS BIZOMÁNYA.

Az Évkönyv irodalmi munkálatainak utánnyomása tilos.

I.

IRODALMI MUNKÁLATOK.

ERZSÉBET KIRÁLYNÉ.

A súlyos gyász napjai elmúlván, enyhült a sajtó seb és átveszi birodalmát a kegyeletes emlékezet. Eltűnt a dicső asszony, de a fény, melyet ragyogó élete kilövelt, nem homályosult el, a melegség, mely nemes szivéből kisugárzott, nem hült ki. Nem látjuk többé fejedelmi alakját, dús fürtöktől övezett jóságos arcát, de szemünk előtt lebeg átszellemült egyénisége. Elmélyedünk e nemes élet gondolat- és érzelemvilágába, keressük az aranyfonalat, a mely rajta végigvonul, a mely megadja egységét, összhangját és megtaláljuk azt a nagy szíven, melyben tiszta szeretet honolt, mely nem gyűlölt mást, mint a gyűlöletet. A trón magaslatán az elnyomottakkal, az üldözöttekkel érezett. Az igaz szeretet próbaköve a szerencsétlenség: Nagyasszonyunk az ezer sebből vérző, de nagylelkű magyar nemzethez vonzódott. Királynénk és nemzetünk jellemében sok a közös alapvonás, a melyekből egyik részről a szeretet, másik részről a rajongás fakadt ki. E közös vonások kikutatása és felmutatása egyik szép feladata lesz a jövő élet-rajzirónak, ki e tündöklő erényű nő képét fogja megfesteni. Mi e helyütt felekezetünk hódolatának kívánunk kifejezést adni, midőn elköltözött nagyasszonyunk életéből azon jelentős mozzanatokat emeljük ki, melyek

gondolkozására vallásunkról és híveiről fényt derítenek.

Erzsébet királyné lelke borzongott a rideg valóságtól, az egyesek és népek harczai szülte jelenségektől és menedéket keresett az eszményi világban, az örök szép kultuszában — a költészetben. Joggal nevezték költői királynőnek, mert a költővel érezett és igaz gyönyörűséget talált a költői alkotásban. Kedvelt költője Heine volt, kinek verseiben saját érzelmeire, szeretetére és szenvedéseire ismert.

In meiner Brust, da sitzt ein Weh,
 Das will die Brust zersprengen ;
 Und wo ich steh' und wo ich geh',
 Will's mich von hinnen drängen.
 Ich steig' hinauf des Berges Höh',
 Dort ist man doch alleine ;
 Und wenn ich still dort oben steh',
 Dann steh' ich still und weine.

Erzsébet királyné bánatos alakja tűnik föl előttünk, ha a költő következő versét olvassuk :

Ihr Thränen bleibt mir aus dem Aug',
 Dass ich nicht dunkel sehe.
 Mein krankes Herze brich mir nicht
 Vor allzu grossem Wehe.

A szerencsétlen költő, az emberi szenvedések zokogó lantosa megkapó hangjával rezgésbe hozta a szerencsétlen királyasszony érző szívének legnemesebb húrjait. Átérezte a dalnok szavainak igazságát és fájó szívére bizonyára balzsam volt a költő reménykedő, vigasztaló szava :

Wartet nur, es wird verhallen
 Dieses Echo meiner Schmerzen
 Und ein neuer Lebensfrühling
 Spriesst aus dem geheilten Herzen.

A német nép fiaiból bizottság alakult, a mely Heinének, a német költőnek szobrot akart emelni, de nem akadt német város, a mely az uralkodó áramlat ellenében a zsidó származásu költő emlékének helyet adott volna. Az üldözött költőnek királynénk Korfu szigetén, a tengerparton épült kastélyában állított szép és meghatározó emléket. Kerek oszlopos templom ez, melyben márványszobor áll. Karos széken párnák között ül a beteg költő, lábai paplanba vannak burkolva. Feje előre hajlik, vonásai a szenvedésektől átszellemültek, finom kezeiben egy lapot tart, melyre a következő Heine-vers van rávésve:

Was will die einsame Thräne,
 Sie trübt mir ja den Blick —
 Sie blieb aus alten Zeiten
 In meinem Auge zurück.

A szobor Hasselried, Rómában élő szobrász műve, ki a tervet művészi ösztöne kielégítése céljából készítette, de nem remélte, hogy valaha márványban is fogja látni. Egy napon azonban előkelő úr jelent meg műtermében, ki a «beteg Heine» gipszmintája iránt nagy érdeklődést mutatott és a szobrot meg is rendelte. Csak hosszú idő múlva tudta meg a művész, hogy ki a megrendelő. E szoborhoz Erzsébet királyné minden nap magányosan elzarándokolt.

Lelkesedése a költő Hamburgban élő nővéréhez, a 90 éves Embdem Saroltához is elvezette királynénkat.

Az agg kora daczára szellemi frissességgel megáldott nő élénken beszélt magas látogatójának bátyjáról «Harry»-ról, a mi a királynét egészen felvidította. Soká időzött beszélgetésbe merülve az egyszerű asszonynál és annyi jártasságot árult el a költő irataiban, és annyi szeretetet tanúsított irányában, hogy Embden Sarolta Heinének hozzá intézett eredeti leveleivel ajándékozta meg. E leveleket gondosan becsomagolva, megtalálták királynénk hagyatékában. Királyunk a nemes uraszszonynak visszaküldte a leveleket sajátkezű levél kíséretében, melyben melegen megköszöni az ajándékot, melylyel a királynét megörvendeztette; egyidejűleg emlékül a királyné utolsó arczképét is megküldte Embden Saroltának.

A költő párizsi sírját is minden évben megkoszorúzta a királyné. Nem teljesült a borongó költő baljóslata:

Keine Messe wird man singen,
Keinen Kadosch wird man sagen,
Nichts gesagt und nichts gesungen
Wird an meinen Sterbetagen.

Hatalmas uralkodónő emlékezett meg róla, az idén azonban a költő sírja már koszorú nélkül maradt.

Heine révén királyasszonyunk Juda Halévire is figyelmessé lett. Meg akart ismerkedni azon költővel, kit kedveltje Isten kegyelméből való költőnek nevezett, a kit a Provence legjobb troubadourjaival egyenrangúnak nyilvánított. Olvasni akarta annak műveit, kiről Heine dalol:

Ja, er ward ein grosser Dichter,
Stern und Fackel seiner Zeit,

Seines Volkes Licht und Leuchte,
 Eine wunderbare, grosse
 Feuersäule des Gesanges,
 Die der Schmerzenskaravane
 Israel's vorangezogen
 In der Wüste des Exils.

Juda Halevi, kit a magyar közönség igen sikerült fordításokból ismer, zsidó nemzeti költő volt. Örök hírét azon gyászdalok alapították meg, melyekben Czion elpusztulása, a zsidó nép szenvedései fölött zokog. Találón jellemzi Heine:

Auch der Held, den wir besingen,
 Auch Jehuda ben Halevy
 Hatte seine Herzensdame;
 Doch sie war besondrer Art.

— — — — —
 Jene, die der Rabbi liebte,
 War ein traurig armes Liebchen,
 Der Zerstörung Jammerbildniss
 Und sie hiess: Jerusalem.

Erzsébet királyné összekerestette Juda Halévi verseinek német fordításait és mindazon iratokat, melyek a költő életéről és költészetéről szólanak. Juda Halévi költeményeinek legsikerültebb átültetései Heller Seligmanntól származnak, kit a királyné kívánsága ösztökölt az átköltés nehéz munkájában. Erzsébet királyasszony többet törődött a zsidó költészettel, mint saját asszonyaink és leányaink.

A bibliai költészet tartalma az emberi szenvedés, a zsoltár költők és a prófétai szónokok — különböző okokból és czélzattal ugyan — főképp panaszos hango-

kat hallatnak. A középkori héber lyra, melynek Juda Halévi már kortársai által elismert első képviselője, még szomorúbb, mint a bibliai. A világfájdalom, mely Heine múzsáját jellemzi, bizonyára a zsidó néplelekből ered. Talán nem merész azon állítás, hogy sokat szenvedett királynénk borus lelkét a fájdalom megkapó hangjai, melyek Heine és Juda verseiben megcsendültek, ragadták meg. A zokogás jól esett zaklatott szívének, lelke megkönnyebbült és vigasztalódott a költő síró szavain.

Erzsébet királyné a nyilvánosságot kerülte, a népek sorsának intézéséből részt nem kért. Magán életének több megnyilatkozása azonban azt mutatja, hogy valásunk és hívei iránt minden előítélettől ment volt: a próféták és a zsoltárvölők népe egyenjogu volt tiszta szívében, még mielőtt az egyenjoguság törvénybe lett iktatva. A lelkesedést a magyar nyelv és irodalomért oly férfiú élesztette benne, ki hajdan a pesti zsidó iskola növendéke volt. Midőa a császárvárosban a fagyűlölet szomorú diadalait aratta, a császárné nemcsak holt zsidó költők alkotásaiban gyönyörködött, hanem előkelő zsidó nőkkal is érintkezett. Rothschild báróné látogatásáról jött, midőa az orgyilkos töre átdöfte szívet, melynél tisztább, nemesebb, emberibb még nem dobogott emberi kebelben.

Az emberi élet becsét nem a külső fény, nem a magas rang, nem a hatalom határozza meg, hanem a belső érték: a nemes lélek, a tiszta szív. Mindkettő eszményi mértékben volt egyesítve örök nyugalomra tért felséges úrnőnkben. Szeretet és szenvedés töltötte be életét, a népek hódolata és szeretete lőa osztályrésze.

Gazdag erényeiből alkotott fényes korona sugárzik átszellemült alakján, világosságot és melegséget árasztva késő nemzedékekre. Nevét arany betűkkel véste be a nagyra hivatott magyar nemzet szenvedésekkel és szeretettel telt történetébe és a magyar nemzet szerény és hű tagjának, a magyar Izraélnek évlapjaiba.

Budapest.

Dr. Blau Lajos.

ERZSÉBET.

Regék koszorúja fonódik...
 Ah, gyászos sir-koszorú!
 Egy asszony járt e világon,
 Oly szép s jó s oly szomorú!

Csak szép s csak jó vala egykor
 S csak üdvről álmodozott.
 Úgy szórt eléje az élet
 Rózsát és liliomot.

Fején majd korona fénylett,
 Miljók szeme látta e fényt
 S őt miljók szíve imádta
 Istennek angyalaként.

Mert Isten angyalaként járt
 Miljók közt valaha itt
 S kötözte bűvös szeretettel
 Miljók égő sebeit.

S míg bűvös balzsamot öntött
 Bús szívek sebeire

Egyszer csak az ő szíve üdvét
Gyilkolta a sors keze le.

Óh, akkor lett szomorú ő,
A szép, a jó, a dicső.
Azóta sírt úgy e földön
Mint még nem sírt soha nő.

S e szívbe ... ah, oly iszonyú az! —
Nem csak rémes rege-é ez? ...
Gyilkolva csapott le az élet
Legczenkebb töre belé ...

Rémes rege! Hisz soha gyilkos
Nem döfhet ily szívet át.
Rossz álmom! Mit büvölöd fel
Miljók zokogó panaszát?

Óh mit regélsz temetésről?
Hisz nem temettük el őt!
Itt lebeg fényes alakja
Káprázó szemem előtt.

Olyan, mint valaha régen,
Mikor boldog vala még.
Csak szép s csak jó s a szívében
A kínok üszke nem ég.

Örök szeretet meg örök báj
Örökre fiatalon ...
Úgy jár ime erre örökre
Rózsán és liliomon.

Regék koszorúja sugárzik
Szent koronaként a fején ...
Vigaszt lel benne, ha látja,
Az árva, a bús, a szegény.

A MAGYAR ZSIDÓSÁG NÉPRAJZI FELVÉTELE.

A magyarság története legmeglepőbb példája a különböző fajú és nyelvű népek keveredésének és egybeolvadásának. Több mint ezer éve tart az a vegyi folyamat, melynek eredménye a nyelvében egységes s nemzeti érzésében hatalmas magyar nép.

A magyar nyelv legősibb elemeinek vizsgálata már arról tanúskodik, hogy egy török fajú nép olvadt a magyarba, jóval a vándorlás kora előtt. S az egybeolvadt két nép közül bármelyik volt is számban erősebb, az egygyé vált nép nyelve, a mi magyar nyelvünk, megőrizte nyelvtani szerkezetét, mely a finnugor nyelvekkel egyezik, s csak szavai közé fogadta be a beolvadt törökségnek igen számos szavát. Sokkal világosabban látjuk ezt a folytonos beolvadást a honfoglalás kora óta. A Dunán túl és a Kárpátok alján talált szláv fajú népek alig egy-két század folyamán magyarrá váltak, s csakis a magyar nyelvnek nagyszámú szláv eredetű szavai őrizték meg ez eltűnt néptöredékek emlékét. A királyság megalakulása óta folytonosan és nagy számban vándoroltak be rokon törzsek és idegen vendégek a magyarság közé, a hol új hazát nyerve, idővel teljesen megmagyarosodtak. Ily módon szaporították a magyarság számát a bese nyók, a kúnok s a városokban letelepedett olaszok, németek, francziák. A török uralom megakasztotta a

magyarságnak ilyforma gyarapodását; a törökök kiűzésével azután újra megindult a beolvadás, csakhogy a bécsi kormány németesítő törekvéseivel szemben csak lassan haladhatott. Az alföldön mégis sok horvát, tót s egy-két német község magyarosodott meg.

A jelen század ismét a magyarosodás százada, s napjainkban a magyar vidékeken rohamosan, a nemzetiségek határszélein is habár lassan, de biztosan nyomul előre a magyarság, s hódít a maga számára lépésről-lépésre új területeket. E most, szemünk előtt folyó magyarosodásnak igen jelentékeny tényezője a zsidóság is. Az utolsó harmincz év munkája, hogy a hazai zsidóság, mely előbb nyelvében idegen s érzésében legalább is közömbös volt, ma az ország nagy részén már minden ízében magyar. S ez a magyarosodás gyorsan halad előre, mert nem a kényszer nyomása alatt történik, hanem a nemzeti együvé tartozásnak lelkesítő érzete sietteti. A tiszta magyar vidékeken ma már a zsidóság is teljesen magyar. A vegyes ajkú vagy tisztán nemzetiségi részeken természetesen lassabban halad ez az átalakulás; de még ezeken a vidékeken is azt tapasztaljuk, hogy a zsidóság magyarosodása mindig a többi idegen nemzetiség előtt jár, sőt néhol jelentékeny szerepe is jut a magyarosítás terén.

Hiszszük és reméljük, hogy alig múlik el egy-két évtized s a Magyarország területén lakó zsidóság nyelvében és nemzeti érzésében teljesen magyar lesz. De mielőtt ez az átalakulás megtörténnék, álljunk meg egy pillanatra, s ismerjük meg ezt az átalakulóban levő zsidóságot. A magyarságnak érdekében áll tudnia,

mit nyer a zsidóságban, ha magyarrá válik. A zsidóságnak tudnia kell, mi volt a múltban, milyen a helyzete ma, hogy láthassa, milyen jövő vár reá. S a tudomány érdeke is megköveteli, hogy világos képet nyerjünk a magyar zsidóság múltjáról és jelenéről. Egy átalakulóban levő néptöredék ethnographiai felvétele a tudományos körök előtt is nagy érdeklődésre tarthat számot.

Most még ideje volna összegyűjteni minden adatot, mely a magyar zsidóság ethnographiai megismerésére szükséges. Az öregeknek egy része él még, a kik beszélhetnek a multról, míg az ifjabb nemzedék híréből is alig ismeri a zsidóságnak néhány évtized előtti helyzetét. Ha most nem gyűjtjük össze ez adatokat, egy-két évtized múlva már hiába való lenne minden fáradság. S az I. M. I. T. szervezete lehetségessé teszi, hogy a gyűjtés munkájába belevonjuk az ország különböző vidékén lakó s az ilyen tudományos fontosságú kutatás iránt érdeklődő férfiakat. Kérdő ívek útján kellene összegyűjteni a szükséges anyagot, melyeknek segítségével azután egyes szakférfiak megírhatnák a magyar zsidóság néprajzát.

E kérdő ívekben össze kellene gyűjteni minden adatot, mely a Magyarország területén lakó zsidóság eredetére, mai ethnographiai sajátosságaira vonatkozik. Községenként ki kell mutatni az ott lakó zsidóság számát: hány család, hány lélek lakik az illető helységben? Össze kell gyűjteni a zsidó lakosság múltjára vonatkozó adatokat, utalva a bizonyító adatokra, anyakönyvi vagy levéltári feljegyzésekre. Ki kell kutatni, hogy mióta lakik zsidó az illető helységben,

honnan került oda az első zsidó család s honnan gyarapodott azóta az ottani zsidóság. Ha pontos és kimerítő adatok érkeznek ezekre a kérdésekre, meg lehet majd rajzolni a magyar zsidóság mai néprajzi térképét is, mely nemcsak mostani számáról és elterjedéséről fog felvilágosítani, hanem szemléltetővé teszi eredetét és a vándorlás irányát is.

A kérdések második csoportja a zsidóságnak mai néprajzi jellemzésére vonatkozik. Első sorban figyelembe veendő a nyelv kérdése. Milyen nyelven beszélnek az illető községben a zsidók családjuk körében: magyar vagy idegen nyelven? Az idegen nyelvnek a legtöbb helyen dialektikus sajátosságai is vannak, melyeket csak úgy nagyjából kell jellemezni, olyformán, hogy az illető nyelv zsidós német, lengyel vagy spanyol zsidó jargon, vagy tán más keverék nyelv. Ha azonban a kérdő ív hozzá értő egyén kezébe kerül, nem szabad megelégednie ilyen egy-egy szóval odavetett jellemzéssel, hanem gyűjtsön össze minél gazdagabb nyelvi anyagot, szót, szólást, közmondást, egy-egy párbeszéd töredékét stb., hogy minél világosabb képet adjon az ott használt nyelvről. Evvel kapcsolatban nyilatkozni kell a ritusról is; vajjon askenázi, szefardi vagy kevert ritust követ-e az ott lakó zsidóság.

Áttérve az életmód jellemző vonásaira, meg kell állapítani, van-e életmódjuknak (pl. mulatság, napi foglalkozás) vagy ruházódásuknak, étkezésüknek valami különös vonása, a mi megkülönbözteti más vidék zsidóságától. Az éles szemű megfigyelő, különösen ha már többfelé is járt az országban, sok érdekes adatot fog találni ebből a szempontból is. S az életmódnak

egy-egy különös vonása esetleg megvilágíthatja a lakosság származását is, a miről történeti adatok talán nem maradtak; vagy következtetést lehet belőlük vonni egyes távolabb lakó községek eredeti összetartozására, közös eredetére.

Igen gazdag és a tudomány szempontjából értékes aratást várhatunk attól is, ha községenként gondosan összegyűjtik a zsidóság körében elterjedt babonákat és babonás cselekedeteket. Az életnek minden fontosabb, nevezetesebb mozzanatát minden nép körében bizonyos babonás cselekedetek kísérik, melyeket a tudomány csak nagy nehezen tud szűkebb körre szorítani. A felvilágosodás haladása megköveteli, hogy küzdjünk minden babona s a vele járó kuruzslás ellen; de mielőtt végkép elpusztulna a naiv tudatlanságnak ez a maradványa, jegyezzünk fel belőle a mennyit csak lehet, mert bennük a nép-lelkének legelső, legprimitívebb nyilvánulásait kell tisztelnünk. A tudomány megbecsüli ezeket a néha ártatlan, néha azonban káros babonákat, melyek végig kísérik az embert egész életén át. A születés, névadás, eljegyzés, házasságkötés, a betegség és a halálozás, mind oly fontos esemény, melyet babonás hit és cselekedet szokott kísérni. Vannak még állatokra, növényekre s mindenféle tárgyakra, valamint a természet fontosabb jelenségeire vonatkozó babonák és babonás cselekedetek is. Mindezeket gondosan és pontosan össze kell gyűjteni.

A megfigyelésnek érdekes anyaga az is, hogy milyen az ottani köznép és a zsidóság érintkezése és kölcsönös hatásuk egymásra. Milyen a viszony köztük, s

mennyiben termékenyíti meg ez az érintkezés a népszellemét? Miféle dalok, versikék és szólások, vagy esufolódások vonatkoznak a zsidókra s miféle gúny és ragadvány nevek terjedtek el a zsidók közt. Ezeknek összegyűjtésével a magyar népnyelvhagyományokat is gyarapítjuk.

Ha már ily módon kérdő ívekkel fordulunk mindazokhoz, a kik az ország legkülönbözőbb vidékein lakva képesek és hajlandók is a feleletek összeállításával szolgálni e fontos ügyet, még más irányban is felhasználhatjuk ezt a kínálkozó alkalmat. Össze lehet gyűjteni egyúttal azokat az adatokat is, melyek megvilágítanak a zsidóság szereplését a magyar közéletben. Községenként ki kellene mutatni, hogy mióta vesz részt a zsidóság az illető város, falu vagy pedig a megye közügyeiben, s milyen bizalmi állásokat töltöttek vagy töltenek be a hitközségi életen kívül. Másrészt össze kellene állítani, hogy kikből lett neves ember a tudomány, irodalom vagy a közélet terén az illető községben vagy városban született zsidók közül. Ez adatok élénk világot vetnének arra a kulturális munkára, melyet a magyar zsidóság az utolsó évtizedekben végzett.

E sorokban csak vázlatos képet nyujthattam arról a sokoldalú feladatról, melyet könnyű szerrel meg lehetne oldani, ha az egész ország területén szervezők a hozzá értő munkások közreműködését. Ha az I. M. I. T. vezetősége kezébe veszi ezt az ügyet, azt hiszem, hogy az eredmény még talán felül is múlná várakozásunkat. S ha megismerhetnők ily módon a magyar zsidóság multját és jelenét, a múlt tanulságai-

ból erőt és bizalmat merithetnénk a jövő feladatainak megoldására.

Budapest.

Balassa József.

A MONOTHEISMUS ÉS A FAJSZÁRMAZÁS ELVE.

Mióta a XIX. századnak második felében a népeknek alkotó és munkálkodó géniuszát összes anyagi és szellemi törekvéseikben nem többé — mint a XVIII.-ban — a *világpolgárságnak* semleges, de épen ezért az embereket egységesítő elve vezéreli, hanem a *nemzetiségnek* érdekelt, és mint ilyen, az embereket egymástól elkülönítő eszméje dominálja, ami is a nagy és kis nemzeteknek társadalmi és állami összerejét egyedül az ő saját jólétük és dicsőségük előmozdítására használja fel: azóta a már némileg lecsillapult vallási türelmetlenség és gyűlölet mellett, a mi inkább a keresztény közepkorból szállott át szomorú örökségül a modern társadalomra, az őskornak barbár fajgyűlölete indult ismét hatalmas ébredésnek Európa legműveltebb nemzetek körében is — úgy hogy ama kozmopolita eszmék, emberi szabadság, jogegyenlőség és testvériség, alig birnak még döntő befolyással a szivekre és szellemekre akkor, a mikor a nemzeti lét megóvásáról és megszilárdításáról van szó. Ennek a tagadhatatlanul az ősi barbarismusba való visszafejlődésnek lélektani okát abban a vakbuzgóságban találhatjuk meg, a melylyel a nemzetiségi eszmének nagysokáig elfojtott ereje

ismét útat tör magának a különféle nemzetek szívéhez, a kik is a világpolgárságnak, népegyéniségük intenzívebb fejlesztését és érvényesülését megbéníti elvével szemben a fajszármazásnak ösztönszerű érzésében keresik a maguk legbiztosabb védő és mentő fegyverüket. Csakhogy a míg a nemzetiségnek uralkodó eszméje, a mely az államnak idegen ajkú és idegen származású hűséges polgárai iránt mindig türelmes, sőt igazságos is lehet, a modern civilizációnak legmagasabb fokán álló nemzetnél is tökéletesen jogosult vezérelv, úgy szólván az ő egyéniségének a lelke; addig a fajszármazásnak uralkodó elve az előre haladott emberi művelődésnek legélesebb ellentéte, mivelhogy a faji ösztön, a maga természeti törvényénél fogva, kell hogy minden idegen származású embert föltétlenül kirekesszen a nemzetnek lét- és jogköréből; a fajszármazásnak elve ugyanis — a mint azt értekezésünkben kifogjuk mutatni — kizárólag az őskori művelődésben, azaz a pogányságnak vallási világában gyökerezik, miglen a nemzetiség eszméje azzal a vallási világnézettel is tökéletesen összefér, a mely a modern civilizációnak alapja: az ó- és új-testamentum monotheismusával.

A fajszármazás elvének az állami és társadalmi életnek alakulásaira döntő tényezőül való elfogadása: a zsidó és őskeresztény vallás alapeszméjének, a monotheismusnak megtagadása és fölélesztése a régi pogányságnak.

Ha a különféle hitregéket az árja és sémi népek keletkezéséről megvizsgáljuk, azt találjuk, hogy egynek kivételével, mindannyiuknak az a tendenciája, hogy a *fajkülönbséget*, azaz a szellemi és érzelem-iránynak sajátosságait, nem a külső talaj és éghajlati befolyások és az embervegyülékek későbbi eredményéül, hanem egy külön ős-ember vagy isten-pártól való leszármazásnak következménye gyanánt tüntetik fel. Ezért az őskor összes pogány nemzeteinél hiányzott is az emberiség egységességének a tudata, a mi a népek jogos és békés együttélhetésének az alapföltétele. Mert az ily mythikus hagyomány megteremté ama gyakran a törzs-herosoknak megistenítéséig fokozódott *nemzeti* kultuszt, a mely nép meg nép közt sokkal magasabb válaszfalat emelt, mint a *vallási* kultusz, a mi a pogány emberiségben nem is képezhetett élesen jellemző ellentétet, mert hát a polytheismus hiveinek teljesen közömbös lehetett, ha imádó tiszteletüknek tárgya szűkebb vagy tágabb istenkör volt. A kiválóságnak ama büszke tudata például, a melyben Hellas néptörzsei az általuk barbároknak nevezett más népcsoportokkal szemben léptek föl, a legtávolabbról sem gyökerezett valamilyes vallási fensőbbségnek a hitében, hanem kizárólag amaz ősrégi hagyományos mondák által ébresztett és ápolt meggyőződésben, hogy ők már eredetileg nemesebb emberfajból származnak, a melytől csakis ők örökölték azt a lángszellemű képességet: a tudományt és művészetet, a jogot és szabadságot előmozdító nép-államot alkotni — a míg a keleti világnak népei, szerintük a durva tudatlanságban tespedő rabszolgái maradtak a vérengző zsarnokságnak. A görögök ezért ősapáikat is,

egy Herakleüst, Theseust vagy Achilleust nem dicsőítették dalaikban hitbajnokokul, a kiknek netán vallási tanaikat és institutióikat köszönhetik, hanem emberfölötti hatalmú, népszerű-politikai hősökül, a kik a vad természeti erők legyőzése által hazájuk talaját egy értelmes állam-nemzeti életrend számára előkészítették vagy a már általuk megállapított városokat a harez és a béke műveivel fölszerelték.

Tökéletesen ellenkező világnézetet kellett az őstörténeti hagyománynak megteremténie az izraeli néptörzs szellemében. Az isteni világteremtésről szóló reá hagyományozott hitrege tudniillik, mely az ő legszentebb könyvének legelső lapját foglalja el, egyenest megtiltja neki, hogy saját néptörzsének testi meg szellemi különbvöltát egy a maga számára lefoglalt, izraeli, emberpárra vezesse vissza — mivel a mózesi hittan alap gondolata szerint az összes emberfajok ugyanazon egy, Isten képeire teremtett emberpártól erednek. Ennélfogva nem is lehetett a különféle embertörzsek sajátos fizikai és szellemi egyéniségét, mely részint nyers, részint nemesebb életformákban nyilvánul meg, egy már eredetileg durvább vagy finomabb leszármazásból levonni, hanem igenis kizárólag ama későbbi természet és kultusz-befolyásokból következtetni, a melyeknek azok — a szélrózsa minden iránya felé szétszórva — századokon át alá voltak vetve, és melyek aztán azokra a nehéz létért való küzdelmek alatt az ő sajátos testi és szellemi bélyegüket rányomták (1. Gen. 10₁—32. 11₁—9.). Midőn tehát az izraeli nomádtörzs az egyiptomi raboskodásból kiszabadult, hogy más néptörzsekkel szemben önálló népegyéniséggé

alakulhasson, Mózes nem hivatkozhatott egy külön fajszármazásról szóló ősrégi tradícióra, a mely netán Izraél népét nemzet-politikai különállásra jogosítaná fel az emberiség történetében, hanem azt a vallás-családi hagyományt hangoztatta ünnepélyesen, a mely szerint Izraélnek már három törzs-atyja is a monotheismusnak hódolt, és így ennek kultusza az ő kegyeletes öröksége, egyedüli nép-hivatása a nemzetek körében (Exod. 19₁—8.). Ezeket az ősapákat a bibliai irodalom nem magasztalja az izraéli nép országhódító és városalapító hőseiül, a kik az ő nemzetpolitikai lételet Palesztina földjén előkészítették volna, de igen is mint első hordozóit és hirdetőit annak a tiszta isten-eszmének, a melynek terjesztése utódjainak is egyedüli történeti küldetésévé vált — természetesen első sorban az isteni ígélet-földjén, a hol a nagy ősök ama vallási ideálnak szolgálatában csöndben éltek és működtek. A míg e szerint a rendezett állami életet alkotott őskori pogány népcsoportok mindenekelőtt az őseredeti fajkülönbségnek büszke tudata által váltak el az idegen elemektől és egyesültek a rokon tényezőkkel hatalmas nemzetté oly talajon, a mely hagyományos hitregéik szerint már a közös ősektől lett meghódítva és művelve: addig Izraél kizárólag a vallási különbség érvényesítése által vált el a földnek többi népeitől; Palesztinára való birtokjogát pedig, a nélkül hogy ősrégi hódító elődökre hivatkozhatott volna, szintén csak az Isten ígéletébe vetett erős hitből meritette, hogy majdan az országban a hol az ő apái szerényen élve oltárokat emeltek az Egyistennek, a tőlük örökölt monotheismus számára kifogja vívni az általános elismerést.

Ennélfogva Izraélnek a kanaáni népek fölött tényleg bekövetkezett uralma sohasem érezte magát valamely nemzeti, de igenis: vallási türelmetlenségben, a mely az ottani nemzet-politikai élet iránt teljes közönyösséggel, állami hatalma öregbítésének szempontjából a maga nagy kárára, az összes bálványimádókat megsemmisíteni törekedett; ellenben azon néptörzseket, a kiknek lelke fogékonyabb volt a monotheistikus hitelv iránt, nemcsak megkimélte, de jogegyenlőségben is részesítette, a nélkül hogy fajrokonságra vagy fajkülönbségre reflektált volna. Egyik legvilágosabb tanúsága ennek azon mózesi rendelet, a mely szerint egy ammóni vagy móábi törzsből való, bár a legközvetlenebb fajrokona Izraélnek, sohasem léphetett az Egyisten községébe, holott a teljesen idegen egyiptomi tagjává válhatott annak. Mert okát ama mózesi tilalomnak, hogy Izraél ne vegyüljön el más népekkel, nem képezi a zsidó faj tisztaságának, hanem kizárólag a zsidó vallás-erkölcsi élet tisztaságának megóvása — a miért is Izraélnek az ammóniakkal vagy moábiakkal való bensőbb érintkezése, épen mert azok fajrokonságuk folytán sokkal szivtelenebbül bántak el vele, mint az egyiptomiak, ezt a megóvandó vallás-erkölcsi életet nagyon is veszélyeztette volna. (Deut. 234—9). Amennyire heves volt tehát az ős-zsidó népszellemben a vallási fanatizmus, annyira hiányzott abban a nemzeti dőlyfősség, eme kiváló jellemvonása az ókor többi kulturnépeinek; mivel az ő vallása, a monotheizmus, a mint már mondtam, a türelmetlen nemzeti kultusznak mythosát, a mely végre a nép-testvériesülés legveszélyesebb ellenségét, az ösztönszerű fajgyűlöletet,

szülte, a zsidó néptudatban felmerülni nem engedte. Mózes tana, hogy Isten egy emberpárt teremtett önképére, a melyből aztán a nagy és tarka embervilág fejlődött ki és az ezen elvet realizáló, egyedül és először a tórában felhangzó társadalmi törvény, hogy *szerezsd az idegent is, mint tenmagadat* (Lev. 19_{33.}), szükségképen már nagykorán fölkelte Izraél lelkében a gondolatot, hogy a nemzetek mind származásuk folytán egyenlőek és egyenjogosultak. És a mikor ezt a gondolatot gyakorlatilag érvényesítette, neki meg kellett tűrnie mindazon idegen nemzeti nézeteket és szokásokat, melyek a monotheismus terjesztését nem gátolták.

A mosaismusnak eme fő és alaptana volt is az, a mi az egész föld kerekiségén szétszórt Izraélnek nagyon megkönnyítette a különféle néptörzsekkel való legbensőbb egyesülést nemzeti életük küzdelmeiben és társadalmi törekvéseikben: mivelhogy soha elkülönítve nem látta magát azoktól a fajszármazásnak nyers-természetű korláta, hanem csak a vallás válaszfala által, a mely a nemzet állami érdekközösséget ki nem zárja. A ki ezt tagadja, azt vagy a felekezeti hitbuzgóság szellemileg vakká tette, vagy nézetét még mindig ama középkori papi törekvés dominálja, a mely az államnak érdekkörét is a vallásnak helyezi alá és ideálja a minden egyebet elnyomó egységes államvallás — de nem azért, hogy ezzel a nemzetnek erkölcsiségét előmozdítsa, hanem hogy a világi kormányzat mellett döntő befolyása legyen a papi hatalomnak. És a míg Európának művelt országaiban is, mint időkben a Németbirodalomban, «keresztény» államiságról beszélnek, t. i. a

nemzet-politikai életének is kizárólag a keresztény felekezeti jellegét tulajdonítják, addig persze vonakodni fognak azt az igazságot elismerni, hogy a zsidó ép oly hű, derék és méltó polgára lehet az államnak, mint a keresztény dogmának a híve. Valóban itt lenne már az ideje, hogy az államtudományok egyik nagynevű német tanárának, Bluntschlinak, eme világos — mert igaz — tantételei átmenjenek a nemzetek vérébe :

1. az állam, mint a népnek rendezett életközössége, ne keresse létének törvényét se a vallásban se a fajban ;

2. a vallás, bár fontos az embernek istenhez való viszonyára, ne képezze mértékét az állam jelességének, az államférfiak tehetségének ;

3. az államnak felszabadulása a vallás uralma alól vagy csak a vallási befolyás alól, jólétének egyik alapföltétele.

Ezen tantételeknek megdönthetetlen igazságát tényleg bebizonyították és szüntelen megigazolják a zsidók, a kik távol minden fajgyűlölettől tökéletesen azonosíthatják magukat oly országok nemzet-állami és gazdasági érdekeivel, a hol hazát találtak, a nélkül hogy saját vallási meggyőződésükről le kellene mondaniok — mivel épen az állam a maga lételének törvényét ne keresse a vallásban, de igenis keresse azt a rendelkezésre álló összes embererők érvényesítésében, szellemi és anyagi virágzására. Ez azonban csak úgy lehetséges, ha az állam az érvényesítendő ember-erőnél kizárólag annak intelligenciájára és munkaképességére tekint, nem pedig annak esetleges felekezeti ségére is, a mi ugyan a legszentebb, de legegényibb ügye az egyes

ember-szívnek : és főképen nem tekint, a hogyan azt a polytheismusnak ősi nemzetei tették, a fajszármazásra. A fajszármazás elvének mai uralma : öntudatlan visszaesés a polytheismusba.

Arad.

Dr. Rosenberg Sándor.

NAGYRALÁTÓN.

(Elbeszélés.)

Nem tudom, ki ösmerős Szögeden? A ki csak egyszer is járt ott, a többi nevezetességek során bizonyosan megmutatták neki a körút egyik sarkán: Ez pedig a Markbreit-palota. Ma már nem is az s mégis megtartják régi nevét, s olyan jelentős nyomatékkal ejtik, mintha a puszta név kimondása történeti nevezetességű emléket idézne föl. A ki aztán csakugyan ismerős Szögeden, nem is mulasztja el rámondani: Hhaj, igen, a Markbreit-palota!

Az egyemeletes kis palota már az építésével is elüt a Városháztér s a körutak többi, Andrássy-uti stilű házaitól. Homlokzatán se bádog-torony, se agyag stucco s czeментtel tapasztott téglafalai nem akarnak márvány képében hivalkodni. Alapfalait kváderkövekből rótták össze, melyeket világcsodájára tutajokon usztattak föl a Tiszán. Homlokzatán a nyers falat a boltos ívü ablakok kettős sora osztotta kiülő pillérekkel mezőkbe s egyetlen dísze a pompás korona-párkány volt, melyet a Strozzipalota világhírű mintájáról másolt le építője.

Kovácsolt rózsákkal ékes, rézveretes tölgykapuja teljessé tette a csalódást, hogy a nagy renaissance egyik nagy-nagy művésze álmodta itten, az Alföld közepén valóra géniusának csodaszerű álmát. Az egyszerű emberek megállottak a ház előtt s a nemesen egyszerű vonalak közvetlensége öntudatlanul mély benyomást gyakorolt lelkükre. Így a külseje. A belsejéről már csak mesehangon tudtak szólni. Kevésnek adatott csak látni az oszlopcsarnokkal szegett nagy négyszögletes udvart, az aranyozott faragványokkal ékes lépcsőházat, a boltozatos nagy termeket, melyek a nemes stilű alapvonalak egyszerűségével szemben a századvégi fényűző pompa raffinériáját mutatták. A középkor túlradó művészi ihletébe kellett belekábulni annak, a kinek az az ellenállhatatlan vágya támadt, hogy a napsütötte Délnek egy művészi alkotását ide a puszták délibábos homokjára varázsolja. Nem is lehet az egyéb délibábnál: mihelyt elborul a napfény, porrá fújja az alkonyati szél.

Az öreg Markbreitnak semmi esetre sem lehetett ilyen álma. Még nagyon emlékeznek, mire épült — a nagy árviz után — a tündérpalota. Telke akkor négy utczára szólott s az udvarház földbe süppedt vályogos falai között az öreg igen jól érezte magát. Deszkakerítéses udvarán rengeteg társzekerek jártak ki s be, gabonával, emeletre rakott gyapjuzsákokkal teli, mintha az istenáldotta Bánát minden termését a Markbreit udvarába ontotta volna. A messze nyúló fundusnak a Tiszára néző végében egy ormóttan gőzmalom pöfékelte a kesernyés-fekete füstöt, melynek katlanában — úgy szolt a hír — mióta először alágyujtottak, még ki nem

aludt a tűz. A lakóház két oldalán rengeteg magtárak nyúltak, még lejjebb nagy istállók, az udvar közepén három sorban is kukoricza-górék s mindenfelé száz dolgos kéz, kik között az öreg Markbreit szürkülő, nagy csontos feje járt-kelt, széles vállával mindig abban a pillanatban s ott szorítva magának helyet, mikor a tanácsára, az utasítására éppen szükség volt. Bent a házban valami csekélyke pitvaron túl mindössze két szoba volt: az egyik háló-, nappali-, ebédlő- és fogadó szoba egyben, a másik iroda, nagy vasablakokkal, a fal mentén végigfutó íróállványokkal, melyeknek rézsarkos, nagy üzleti könyveit öt-hat ember is alig győzte. Rácsos emelvényén itt az asszony uralkodott, Markbreitné, a főkönyvvel maga előtt, melynek minden tételét a fejében hordta, eleven, mozgékony asszony, a kinek apró, villogó, csiptetővel erősbített tekintete egyszerre járt a könyvében, az irnokokon s ki a nagy kapura is, ellenőrizni, hogy mit visznek ki rajta. A bejáró kocsiknak csak a hátsó kapu volt nyitva.

Mindez a nagy igyekezet a két deresedő szüle részéről az egyetlen leányért volt, kinek kései születése eleinte megilletődést, utóbb határtalan boldogságot keltett szívökben. Egy időre még az üzleti buzgóság is felakadt. Az asszony nem ellenőrizte a kijáró kocsik rakományait s nem tudott a főkönyv egymásalá sorakozó tételeiről; maga Markbreit is a csecsemő bölcsőjéhez futott inkább, mint a rosta körül lézengő munkásokat biztatgatni, a mindig részeg kazángépészt lehordani, az ökrök mellett való öregbérest számoltatni. Utóbb is, mikor már szakértő dajka keze alá került, állandó izgalom forrása lett a kis leány. Nem

ejti-e el a dajka? nem eteti-e túl? nem éhezteni-e? nem kap-e napszúrást, mikor ki volt derülve? nem fázik-e meg, ha beborult? Mikor este lett, ismét aludni nem tudtak miatta. A szépségét kezdték egymás közt magasztalni: a világon sincs több hozzá fogható gyerekek; meg az okosságát. Aztán a jövőjét kezdték megbeszélni. Most van ám már kiért dolgozni, csak a jó isten megtartsa! Rájuk virradt, mire el tudtak aludni. Nappalra a nagy csontú, nehézkes Markbreit még fűr-gébben mozgott a béresek közt, a duruzsoló malomban, a nagy buzagarmadákban. A sárgás-tarka hajú, villogó szemü asszonyság még serényebben forgatta a főkönyv lapjait s egyetlen pillantásra fölmérte a kidöcögő nagy társzekér terhét. A kis leány születése új áldást hozott a házba, de új szenvedélyt is. Soha sem volt okuk panasza, mert mindig beérték a lassú gyarapodással. Most egyszerre rájuk szakadt a teli szerencse s telhetetlen vágygyal mind többre-többre éheztek. Markbreit lassankint megvonta magától, hogy napközben egy-egy csókot kérjen a lányától s Markbreitné nem merte a könyveket egy pillanatra odahagyni.

A mint nőtt a leány, nőtt a gondjuk is vele. Iskolába persze nem járatták: onnan hozzák a mindenféle gyermekbetegséget haza; nevelőnőt vettek mellé. De az eleven eszű, ellentmondást nem tűrő, sőt zsarnokias hajlamu gyerekekkel — noha váltogatták is a duenákat — egyik se birt. A kis Erna jobban szerette minden nevelőnél az irodába szökni, ott a bácsik kabátját huzgálni, ha hozzá fért, a tintatartót rájuk önteni; legjobban pedig a sáros, piszkos udvar közepén a béresgyerekekkel hancúzni. Már tíz esztendő volt, s a

milyen kifogyhatatlan beszéd tárgyul szolgált szüleinek, egy dolgot nem mertek még se megpendíteni egymás között: hogy mi lesz vele? A szellemileg és testileg korán túl fejlődő gyermek nyakára nőtt mindenkinek. Végre is az apa hozakodott elő vele. Kissé nehéz gondolkozásu, de viszont erélyes elhatározásu ember volt, munkabíró és kitartó.

— A leányoddal kell ezentúl foglalkoznod, Berta; te okos vagy és tudod majd nevelni. Így már nem megyünk vele semmire.

— Jó, felelt az asszony lassan és meggondolva, kötelességem és vállalkozom is reá. De mi lesz a könyvekkel? Ki fog az üzlet után járni?

A férj nem mert a mellére ütni. Tudta magáról, hogy neki csak a végrehajtó keze volt mindig, de a tervezés, a számítás az asszonytól ered. Kitért tehát az egyenes válasz elöl.

— Már eleget szereztünk, s ha csak megőrizzük a mink van, szép vagyon fog a leányunkra nézni.

— A leányunknak soha sem elég s már nem úgy van, mint a mikor magunknak takarítottunk. Vétkezünk, ha egy fillérrel is megrövidítjük, a mit megszerezhettünk volna.

A férj ismét elgondolkozott s megkísérlette behatolni az asszony gondolkozásába. Hirtelen fölvetette tekintetét s az asszony szemeit kereste.

— Akkor hát ki kell adnunk a házból.

Rövid lélekzettel elhallgatott, mintha maga is megijedt volna a kiejtett szótól. De már ki volt mondva. Pedig az asszonyt nem is nagyon lepték meg szavai s látszott rajta, hogy magában szintén foglalkozhatott e

gondolattal. Sokáig nem tudott rá mégis válaszolni s mikor fölemelte fejét, két szemét elborították a könnyek.

— Akkor hát ki fogjuk adni, mi pedig dolgozni fogunk érte.

Erélyes, kimélet nélkül való asszony volt, a ki nagy előrelátással vitte egyedül a rengeteg üzleti ház dolgait s férjét inkább első munkásnak tekintette. Ritkán lágyult el s érzelmeskedésre sohasem hajlott, most azonban keblére esett férjének és hosszan zokogott.

De a dolog már eldőlt s csak módozatait kellett megbeszélni. Keresték a megfelelő helyet, de semmi sem volt elég jó, se túlságos drága. Végre is egy Bécs alatti nevelőházban állapodtak meg, mely fekvésével, berendezésével, előkelő összeköttetéseivel és régi hírű tekintélyével egyaránt megnyugtatta őket.

A kis Erna, mikor értesült a tervről, a földre dobta magát és ájzuldozni kezdett. De akaratossága most megtört a szülők elhatározásán s a szokásos tavaszi gyapjувásár idején apja magával vitte Bécsbe. Ősszel az anyja látogatta meg s hat esztendőn keresztül Erna az apját csak tavaszi gyapjувásárkor, anyját az őszi bevásárlások idején látta. Nagyon hamar beletörődött sorsába s tanítói nem győztek elég magasztalást irni róla. Csodálatos találékonyság támadt benne, s anyjától örökölt átható elméje, apjától kapott munkabírása minden nehézséget legyőzetett vele. Falta a könyveket s tudományszomja nem volt soha kielégíthető. Mikor a hatodik év végén anyja érette jött, hogy véglegesen hazavigye, Erna kérte, hogy még maradhasson. Az anya szivén fájdalmasan reszketett át, hogy leánya nem kívánkozik utána, de nem tudta kérését megtagadni.

Erna olyan csodálatra méltón fejlett szellemileg és testileg, hogy az ott maradás csak hasznára lehetett. Így Erna még két évet húzott ki a nevelő intézetben, a mikor jött a nagy ár, mely Szegedet elöntötte s Markbreiték hajléktalanokká lettek. Természetes, hogy leányukhoz menekültek, Bécsbe. Erna nem nagy sajnálkozással vette a veszteség hírért, mely szüleit érte. Nyolcz évi bécsi tartózkodása alatt egy-kétszer volt tán otthon rövid tartózkodásra és se emlék, se szeretet nem fűzte a földbe süppedt házikóhoz, mely annyira elütött a nagy palotáktól, melyekhez szeme szokott, sem pedig a piszkos, sáros udvarhoz, mely épen nem hasonlított a gondos ápolásban tartott kerthez, mely a nevelőintézetet körülvette. Tizennyolcz éves volt, nagy és érett leány és meg tudta ítélni, hogy az anyagi veszteség, mely bőkezű szüleit érte, a legcsekélyebb lehetett.

Lakást béreltek a császárvárosban s Erna hónapokig ott tudta tartani szüleit, a nagyvárosi étellel ösmerkedve, mulatságokat keresve, a nélkül hogy azok félbe maradt üzleteik miatt nyugtalankodtak volna. Az anya kezdett legelőbb idegessé válni s nyugtalankodni leánya miatt, a ki olyan szokatlan s előtte ismeretlen hévvel járta a színházakat, hangversenyeket, képtárakat; fenmaradó idejét pedig örökösen könyvei közt töltötte, úgy hogy, noha már együtt éltek, leányából alig kapott többet, mint azelőtt. Mikor az anya nyárderékon kijelentette, hogy most már visszavonhatlanul menni kell haza, Erna új meglepetéssel állt elő. Nem kívánczik sehogy se — mondá — az alföldi porfészekbe, hanem látni akarja saját szemével a világ csodás dolgait; a palotá-

kat, városokat, képeket, szobrokat, hegyeket és tengereket, a mikről tud. Az anya első hallásra szinte örjögésnek tartá e gondolatot, de akkor rettent meg igazán, mikor Erna kitartó szívóssággal, törhetetlen makacssággal ragaszkodott kívánságához. Épen úgy, mint a hogy ő szokta, ha valamit eltökélt. Az apának nem volt szava, de nem is merte szóra kérni, jól látta, hogy leánya mennyire imponál neki. Ha őt kérdi, föltétlenül a leánynak ad igazat.

— Nos, én minden esetre megyek haza! ezzel akarta a dolognak végét szakítani.

— Jó, mama, én pedig megyek apával.

— És te haza tudnál küldeni engemet egyedül? kérdezte az anya elszörnyedve.

— De, istenem, mama, ha nem akarsz velünk jönni!

Az anya útnak indult, sértődött szívvel, mégis ama titkos reménnyel, hogy az utolsó pillanatban meg fog szólalni a leány szive utána. Nem szólalt meg, s mire nehéz szívvel haza ért Szegedre, sürgöny várta, mely amazoknak szerencsés megérkezését tudatta Velenzébe.

Egy évnél tovább oda voltak. Az öreg Markbreit leveleiből legelébb kiszólt a titkolt hazavágyás és a titkolatlan unalom; a leányéiból csak a lelkesült elragadtatás szólt ki. Az asszony ez alatt próbálta folytatni ott, a hol egy félévvel ezelőtt elhagyta. A kis lakóházat meglehetősen megkímélte a víz s némi tatarozással ismét rendbe lehetett hozni. Oda beállította ismét az irodai személyzetet. De a malom végkép bedült s nem volt erélye újra építtetni, az ólakat, górékat elvitte a víz, de félt újakat állíttatni. Erélye megtört s lelke meg-

gyöngült. Mire azok haza értek, nagyon öreg asszonyt találtak, beteget és törődöttet.

De azok észre se vették. Az apának csak a leányára volt szeme, a leánynak pedig a messzemenő, nagyszabású tervektől főtt a feje.

A hosszantartó utazás napjain, a mikor Ernát egy-egy huszonnégy órára — nem tudni honnan, nem tudni miért — megszállta a ború, a mikor nem kellett színház, nem kellett képtár, reggeltől estig otthon ült a fogadó szomorú szobájában, szótlanul és fázékonyan, nézte a nagyváros sivár napját, talán sejtelmes gondolatokkal, ki nem alakult s inkább még csirájában élő vágyakkal szívében: az öreg Markbreitnak ezek voltak a kéjutazás fénynapjai. Ilyenkor ő is leült a szobában, oldalt, hogy a leányának útjában ne legyen, a kihez hasonlatos műremeket ő neki évezredek művészei nem alkottak; a ki gyönyörösebb volt neki minden festett Madonnáknál és faragott Vénusoknál, drágább a világ összes palotáinál. Az apai szív elfogult vakságán túl is, az egyszerű ember ösztönével kiérezte leányában a fönséget, mely nagyságával és erejével szinte szorítólag hatott az ő igénytelen lélkére. Szeretni alig merte, csak hódolt neki, mint egy bálványnak. Néha megszólalni is mert ilyenkor s tudta, mikor hallgat rá Erna, mikor kell pedig elnémulnia. Szíve gyöngédségének nem igen mert kifejezést adni, mert az legtöbbször terhes volt Ernának; egyébről, mint az üzleteiről pedig nem tudott beszélni. Ha épen ráhallgatott Erna s egy-egy megjegyzést is vetett közbe, azt érezte ki belőle, hogy a leány még ebben is felülmulja.

Kritikát mert gyakorolni a múltra s eszméi voltak a

jövőre; szédítő tervei, úgy hogy arányait az apa követni se bírta.

Mikor haza érkeztek, az anya önként félreállott az útjokból. Szívében mély elkeseredés élt leánya ellen, a ki olyan ridegen el tudta tolni magától; s az ő egyszerű, jámbor urára rá nem akart ösmerni a kivasalt, öreges gavallérban, a minek külsőleg Erna az apját útközben átalakította. Onként s minden küzdelem nélkül átengedte Ernának a rácsos emelvényt az irodában, melyet az szinte magától értetődő örökségkép átvett. Az öregasszony visszahuzódott a belső szobába, melyben Erna megszületett, melynek avas padozatán első gyermekjátékait űzte, melynek ajtaját legfőbb gondjai közt is egy nap százszor is benyitotta, megnézni, hogy a gyermek mit csinál. Milyen régen volt! S ő rá ugyan nem nyitott ajtót senki.

S milyen más dolgokat láthatott onnan belülről idekinn folyni! Nézhette a nagy világfölfordulást, melyben egy láthatatlan kéz szinte visszacsinálta mindazt, a mi hosszú esztendőkön keresztül ő szívós kitartással megalkotott. A társzekerek most üresen jártak kifelé s bejártak megrakodva, téglával, mészszel, homokkal és a bedült malom helyén építették, Erna eszméi és ízlése szerint, a pompás palotát, mely egy középkori bárónak szolgálhatott volna pihenő helyéül. Az udvart feltöltötték, a görék és ólak romjait elhordták s mintegy varázsütésre száz dolgos kéz tündéerkertet teremtett a pocsolyák helyén. Ha kifigyelt volna, az irodából még csodálatosabb dolgok ütötték volna meg fülét, a könyveknek olyan tételei, melyekről ő azelőtt nem is álmodott. A bedült kis malom helyett, a városon kívül,

óriási, versenybíró hengermalom épült, szomszédságában egy nagy mezőgazdasági gépgyár, melynek üzeméből az Angliából hozatott mérnökök az egész Alföldet ellátták volna gépekkel. Benn az irodában is olyan alakok fordultak meg, a minőket ő otthon soha sem látott, legtöbbit egy földszenzál, a ki egy dobra kerülő tizezer holdas birtokot kínált megvételre, melynek kataszteri fölvételei nagy papirlepedőkön ott terültek az asztalokon s alapos vizsgálódás tárgyát képezték, hogy vajjon a birtok alkalmas-e a parcellákban való ismét-eladásra.

De az öregasszony mindezekre nem figyelt ki s mindezekről a nagy dolgokról, melyek az ő megkérdezése nélkül folytak, nem is tudott semmit. Mikor az utolsó szögig elkészült a palota, teli drága butorokkal, nehéz keleti szőnyegekkel, bevezették a pompás terembe őt is. Erna most vele is foglalkozott egy kissé, s a mint visszatérésük idején az urára, úgy most magamagára nem akart ráismerni, látva magát hófehér parókában, mely szennyes-szürke haját takarta, kevés díszű, de nehéz fekete ruhában, mely a legelőkelőbb fővárosi czég műhelyéből került ki, s még megszokott csiptetője helyett is a faragott teknősnyelű szemüveggel, melynek kezelésére Erna betanította. Türt magán mindent, valamint türte, hogy a pompás batárban, libériás kocsissal, frakkos inassal végig házalják a várost, Erna bemutatásának ürügye alatt. Nem mindenütt fogadták őket egyformán, ő azonban egyformán szótlan és tartózkodó volt, a mi azonban csak kiegészítette azt az előkelő szinezetet, melyet Erna e látogatásoknak adni igyekezett. Ép oly szótlan és tartózkodó volt utóbb,

mikor otthon, magánál fogadta a zajosnál zajosabb társaságokat. Mint a kiöltöztetett viaszab ül hideg mosolylyal és mereven székében, kifejezéstelen, üres tekintettel, gondolat nélküli fővel. Mikor pedig az utolsó vendég mögött is bezárult az ajtó, ismét szótlán fölkelt s mint a ki szertartásos hivatását teljesen betöltötte, visszavonult fáradtan, kimerülten. De azért pihenni mégse tudott. A mint ünneplő ruháját levetette, föllélekzett, mintha fojtogató láztól menekült volna meg; de megszokott, öreges pongyolájában sem találta helyét a pompás termekben. Mint a kóbor lélek járt föl s alá, mikor rájött, szobárolszobára, egy útbaeső széket helyére tolva, egy elhullott hajtút fölemelve, egy égve hagyott lángot kioltva, mint valami kisértő szellem merülve föl a maga után hagyott sötétből apa és leány előtt, kik a zajos mulatozások után összeültek üzleti terveiket megbeszélni. Az öreg Markbreit, finoman vasalt ingelejével, gyémántos gombjaival, testhez simuló fekete kabátjában, laktópánban is megmaradt a becsületes, kitartó végrehajtó kéznek s tán alig is hevítette, hogy most merészebb koncepcziókat kell végrehajtania. Tulajdonkép csak meghallgatta és átvette az utasításokat, melyeket leánya ilyenkor neki adott. Az anya lélek nélkül valóságát annyira megszokták már, hogy se nem kérdezték, se nem zavartatták magukat, mikor rövidlátó szemei nagyra nyilva, néző, de nem látó tekintettel, csüggedt karokkal, imbolygó járással köztük elshant.

Nehéz, faragott diófa szekrényekkel, nagy, bőrös karszékekkel rakott dolgozószobában, az óriás íróasztalon a

gázkandeláber reszkető lángjai birokra kelnek a tágas szoba zúgaiból előtörekvő sötétség árnyékaival, egy nyitva felejtett ablaktáblán keresztül kékesfehér sávban ömlik be a hold havas mezőkön megtört fénye: ha oly nagyon el nem lennének merülve, kísértetek fenyegetőzéseit kellene kiérezniök, apának és leánynak, a sajátos fénykeveredésben, mely az épen áthaladó asszonyra hullik.

De el vannak merülve s nem látnak semmit. A nehéz gondok, melyeket magára vett, már szorítani kezdik a fehér vállakat, melyeknek csillogása az imént egy egész tábor férfi szemét vakította. Milyen más most ez a leány! Még rajta ragyog az estélyi öltözék teljes pompája: fehér és drága, leányos és pazar, a határon innen, melyet a leánynak, ha már érett is, de még nem asszony, át nem szabad lépnie, Finom meleg mosolya, melylyel vendégeit fogadja, odafagyott az ajkára; tartásának büszke lendülete megmerevült; rejtelmes tűzű tekintetének fénye kialudva.

Félig hunyt pillái mögül, a párnás szék támaszának dőlve, ölen a félig nyitott csipke-legyezővel hallgatja apja közléseit. A harmincz évi kitartó takarékoságban összekuporgatott tőkét kimerítették a nagyarányu befektetések, melyek ma még kamatjaikat se hozták meg s a fényüző élet költségeit épen nem fedezték. A vállalatok mind életrevalók, de azért betegek, mint a sápkóros növendék lány, kinek ereiben a keringést megakasztja a vértelenség. S a napközben büszke, ünnepelet hölgy, a kinek szava döntő súlylyal esik a város társas életének irányításába; a kinek nem támadhatna olyan hiú vágya vagy balga ötlete, mely rögtönös kielégítésre

vagy tömeges utánczókra ne találna: a magányos esti órák idejére rideg kalmár-lélekre változik, a ki számít és spekulál, terveket alkot és számvetést tesz. Mert tulajdonkép nem az öreg Markbreit Lázárt, hanem őt, Markbreit Ernát kellene a helyi kereskedelmi kamara elnökének megtenni; pénzügyi szakértőül őt kellene a közigazgatási bizottságba beválasztani; s a városi háztartás dolgaiban őt kellene a képviselők közül vezérszónokul kiválasztani. Őt, nem Markbreit Lázárt, a kinek szavára pénzbeli ügyekben Szögeden úgy esküsznek, mint Frankfurtban a Rotschildéra.

Erna, mintha az alárendeltjével beszélne, olyan hangon kérdezzet az apjától.

— Megkötötted az alkut a hercegi uradalommal az ekék szállítása iránt?

— Még nem, nagyon nyomják az árakat.

— Meg kell kötni mindenesetre.

— Csaknem az előállítási áron kérik.

— Mindegy, a tömeg teszi ki. Forgalomra van szükségünk, nagy forgalomra. Hogy állunk a gabonakészletünkkel?

— Ötezer métermázsa.

— Hat hét múlva föl fog menni az ára; venni kell még harminczezet, még negyvenet.

— Mit csinálunk vele? Nem tudjuk felhasználni.

— Nem vesszük át, eladjuk papiroson.

Az apának nincs rá szava.

— Holnap a gyorsvonattal le kell menned a börzére; a Leszámítoló részvényei, úgy látszik, ingadozni kezdenek; lebonyolítod őket és kereskedelmi papirokat vásárolsz helyökbe. A malom-kartelből megpróbálsz

tisztességgel kisiklani; utalsz felhalmozódott nagy készletünkre. A tavaszi magas gabonaárak mellett olcsó lisztünkkel óriási üzletet csinálhatunk, ha függetlenek leszünk.

Erna fölállott, míg apja még jegyzeteket készített a beszélgetésről.

— Jó éjt, apa.

— Jó éjt! . . . Igen, Sándorfit nem láttam ma este; nem volt itt?

— Nem.

Erre összehuzta a szemöldökét; ez meg már olyan személyes ügye volt, a mi kívül esett az apja intézkedési körén.

— Nincs itthon talán?

— Nem tudom. Jó éjt; álmos vagyok.

A mint megindult s kifelé haladt, az utóbbi kérdés hatása alatt, mintha megingott volna kissé fejének büszke tartása. Sándorfi György most nem régóta a miniszteriumból került le a főispán mellé titkárnak; üres óráiban udvarolgatott Ernának s csuda lett volna, hogy ilyen jó alkalmat, mint a mai, ok nélkül elszalaszson.

A nagyszabású működés mellett, melyet Erna a szülei vagyon megsokszorosítására indított, Erna a maga személyéről sem feledkezett meg. Gondolt a házasságra, s mint húsz éven felüli leány, megfontoltan és szenvedély nélkül. Eleinte arról álmodozott, hogy a pesti vagy bécsi piacz milliomosai közül fog magának férjet választani; de utóbb még sem vonhatta ki magát a hatás alól, melyet a környezet reá gyakorolt.

Mielőtt hazajött, szüleiről alig tudtak a városban

valamit; anyját sohasem látták, apjáról pedig annyit tudtak, hogy a szerző emberek közé tartozik. Vagyona arányairól azonban csak akkor kezdtek fogalmat szerezni, mikor Erna is hazakerült s szárnyaikat bontogatni kezdték. A «hullámsirjából szebb életre varázsolt város» akkoriban kezdett egyszerű, parasztias erkölcséből városi jellegűvé átalakulni. A nagy középületek, az egymás után emelkedő paloták más tónust, más életmódot vittek a közéletbe, mint a milyen a vályogveretes földszintes házikókban, nagyobbára földmives emberek között volt. A mozgalmas élet, mely az újjáépítés idején a várost betöltötte, egész sereg iparost, vállalkozót, kereskedőt csődített oda, könnyű pénzzel, gondtalan étellel. A szokatlan fény, melyet Markbreiték kifejtettek s melylyel alig versenyezhetett a városban még valaki, általános föltűnést keltett. Mindamellett Erna helyzetét, a maga szempontjából, könnyűnek nevezni még se lehetett. Pár esztendőnél többet nem szándékozott ugyan ott eltölteni, de e pár esztendő alatt első akart lenni. Tulajdonkép egész idegenkép lépett föl s összeköttetések nem segítettek. Még csak gyermekkori emlékei, iskolabeli játszótársai sem voltak, a kik több-kevesebb előzékenységre lettek volna iránta kötelezve. Szüleinek se voltak összeköttetései s mikor teljes gálában bemutatkozó körútra indult, leginkább ösztönére volt utalva, kit hagyjon ki, kit keresen föl. Nagyon különbözökép fogadták. Sok melegséggel, sőt szives barátsággal az úgynevezett «zsidó intelligenzia», mely az utóbbi évtizedekben mindenfelé kifejlődött: ez azonban nem elégítette ki; sok tartózkodással, sőt idegenkedő ridegséggel az «úri társaság»,

melybe egész fesztelenül benyitott: ez meg izgatta s küzdelemre hívta.

A politikai egyenjogúsítással a társadalmi éppen nem járt karöltve sehol az országban. Amazt, egy nagylelkű pillanatban, vagy a viszonyok ki nem kerülhető hatása alatt, könnyű volt kimondani; emezt nagyon nehéz végrehajtani. Amaz a pusztá elmélet: a jog és méltányosság kérdése volt; emez a gyakorlati keresztülvitel ezer apró kiszögelléseibe ütközött. A társas élet tulajdonkép a családi életen épül föl s a családba új, idegen elemet befogadni mindig nehéz elhatározás. Talán sajnálni lehet, a nemzeti összetartozás szempontjából határozottan sajnálni kell, hogy a viszonyok azóta inkább visszafejlődtek, mint haladtak és talán sok emberöltőre lesz szükség, míg a politikai egyenjogóságot a társadalmi valamennyire is utóléri.

Markbreit Erna föl se vette a jelentkező akadályokat, sőt mennél nagyobb arányokban mutatkoztak, annál nagyobb kedvet érzett legyőzésükre; sőt éppen izgatta, hogy van mit leküzdenie. De azért hiába lett volna minden gazdagsága és fényüzése, ha személyes tulajdonai nem segítettek volna. Több volt a szépnél, valóságos fejedelmi megjelenésében; karcsu, magas termete, büszke fejtartása, finom ajaka, szemeinek mindent fölperzselő lángja föltétlen benyomást gyakorolt mindenkire. Ha szólt, hangjának mély csengése — mint a cello húrjain fogott moll-akkord — egyenesen a szívbe lopózott s mozdulatainak önkénytelen bája — mint valami dallamos költemény fülbemászó ritmusa — visszhangot keltett a lélekben. Kierősakolta magának a rokonszenvet még ott is, a hol

elfogultságot vagy éppen ellenérzést talált is szemben.

Pedig kellett erőszakolnia. Az «úri társaság» asszonyai, a kik a velük egyenlő igényeket támasztó zsidóleányt elébb tolakodónak tartották, utóbb félelmesnek voltak kénytelenek elismerni. Testre és szellemre különb volt náluk, s a mi nem is az utolsó volt, pompázó megjelenésre épen nem versenyezhettek vele. Markbreit Erna első percztől fogva megérezte a harczot, melyet elősmertetéseért vívnia kell: elkeseredett, kitartó, alattomos harczot, melynek látatlan támadásait apró mellőzések, legfájóbb sebeit nem is védhető megaláztatások képezték. Csak az ő becsvágyó lelke, makacs hajthatatlansága, magabizó öntudata nem riadt vissza e hadjáratától, mely akárki mást, mindjárt az elején, megszalasztott volna. Miután belement, szégyelte volna föladott harczczal vagy vereséggel visszavonulni. Sőt új becsvágya támadt, s miatta elejtette a régit: se a bécsi, se a pesti Lipótvárosnak, szülővárosának akart hivalkodó, irigyelt asszonya lenni. A vagyonszerzés nagyszabásu, merész spekulációit e tervvel kapcsolta össze s azt ehhez módosította, sőt ennek alárendelte. A társadalmi hiuság erősebbé vált benne a vagyon éhességénél s mikor az épülő palota tervét kiszélesítette, mikor a berendezés drága darabjait összeválogatta, mikor parádés fogatait beszerezte, mikor a parcellázásra szánt uradalmon mintagazdaságot rendezett be: már mind ez a cél állott szeme előtt.

S mind e nagy segédeszközök mellett is kétséges, hogy a küzdelem eredményes lett volna-e rá

nézve, ha mindjárt eleinte Sándorfi György társul nem szegődik melléje. Sándorfi még az Ernáénál is kivételesebb állást foglalt el a város társadalmába. Már huszonhat esztendő korában huszárkapitány s a monarchia leghiresebb lovasa volt, a ki egy versenylovaglás alkalmával oly szerencsétlenül zúzta össze bokáját, hogy a szolgálatra alkalmatlanná lett. Alig észrevehetően kissé biczczentett is azóta, a mi azonban csak beillett mozdulatainak előkelő nyugalmába. Egy ideig lézengett a szolgálatból való kilépése után, de úgy látszik, unta a tétlen életet s polgári foglalkozás után látott. Legegyszerűbb lett volna képviselővé választatnia magát, ha azonban a rengeteg Sándorfi-vagyon — még a huszárkodásból fenmaradt hagyománykép — családi zár alatt nem lett volna. Így lépett a belügyminiszteriumba, a honnan a szegedi főispán mellé került titkárnak. Gesztenyeszín, szálas bajuszával, szürke, valamelyest kékesbe játszó szemeivel, finoman metszett, fölvetett ajkaival hatalmas szép férfi volt, a kit legendák vettek körül a vidéki garnizonkorabeli évekből. Mindig a szélsőségek embere volt: lovasban, kártyában, szerelemben. Csakis úgy eshetett, hogy mind a háromban már úgy szólván *banqueroute*-ra játszotta magát. Csöndesen és elevenség nélkül, most úgy élt a polgári társadalomban, mint valami inkognitó királyfi; s mindenki várta tőle, hogy valami csattanós kaland kapcsán mikor fog kilépni az inkognitóból.

A vidéki társaság szűkre vont köreiben okvetlen egymásra kellett találniok, a két külön faj egyaránt kiváló példányainak. Sándorfi György, a ki a zsidó

leányt magánál mindenesetre alacsonyabb lénynek tekintette, sajátos izgalmat lelt a gondolatban, hogy hiú kapaszkodásánál fogva a leányt meghódítsa; úgy készült rá, mint mikor Afrikában járt tigrisvadászatra, egy pillanatig se jutott eszébe, hogy maga is ott hagyhatja a fogát. Markbreit Erna viszont méltóbb czélt nem is találhatott volna, mint megszerezni magának bármi áron is a legkülönb férjet, a kiről a fenhéjázó úri-asszonyok álmodni sem mertek. Még fölületesen ismerték s itélték meg egymást, mind a kettő könnyű diadal hitében ringatózott.

Hamarosan jobban egymásra ismertek s kiismerték a verseny veszedelmeit. Sándorfi a leány nagyralátó, vakmerő terveit, szívós akarateréjét s egyénisége különleges varázsát; Erna a férfi határtalan léhaságát s meggyőzhetetlen gögjét; de már a pengék kereszteződtek, késő is volt, szégyen is lett volna visszavonulni. Tehát csak félték s óvakodtak egymástól s várták a pillanatot, a mikor a másik védetlenül hagyja magát, hogy az elevenére lehessen találni.

Még a gondolatjárásuk is körülbelől egy nyomot követett. Erna úgy okoskodott, hogy ott kell ellenfelét gyöngitenie, a hol úgy is ki van kezdve, vagyonilag, hogy ha másképp nem, legalább megvásárolhassa egykor magának; György pedig azt hitte, tüntetnie kell a pénzszerzésével, nehogy a leány egy pillanatra is arra gondoljon, hogy szüksége van bárki vagyonára. Míg a hamar megszólaló városi pletyka szájára vette őket s regéket tudott ki viszonyuk bensőségéről: addig ők maguk ellenségképen állottak egymással szemben. Az estéli tárgyalások komoly számvetőjét nem lehetett

volna fölismerni a nappali Ernában, a ki hiú volt és kaczer, szeszélyes, mint egy operett-primadonna. S olyan kivánságai is voltak, mint egy primadonnának. Sándorfi egyszer egy átutazó olasz staggionét hozatott le a kivánságára Pestről s léptetett föl a maga költségén, melyet Erna utóbb meg se nézett; másszor pedig, Ernának márczius eleji születése napjára, egy éjszakán, bokros pálmákkal, nyiló rózsafákkal ültette teli a Markbreit-ház kertjének még fagytól kérges földjét. Ezt ugyan megköszönte Erna, de annyi figyelemmel már nem volt, hogy a hamar hervadó kertből egy rózsát szakított volna keblére. Ellenben heves szemrehányásokkal halmozta el, mikor Sándorfi egyszer elmaradt egy hangversenyről, melyen tudta, hogy Erna ott lesz s valósággal számon kérte tőle, mikor egyszer egy hétig feltűnőbb módon mert egy kis karénekesnőnek udvarolni.

Valami kis kanapépör volt köztük most is s Erna leginkább azért adta a tegnapi estélyt, hogy Sándorfinak módjában legyen könnyű szerrel hozzája férni; az pedig éppen azért nem jött el, hogy éreztesse neheztelését. Az est igazi beszéd tárgyát a vendégek között nem is képezte egyéb ez elmaradásnál. Mindenesetre nagyobb szerű dolog volt már ez a kimaradás s találgatták, hogy mi lehet mögötte.

Azért kibékültek; sokkal jobban egymáshoz szoktak már, mintsem meg tudtak volna lenni egymás nélkül, vagy valami mélyreható ok nélkül meg tudtak volna válni. A tűz, melylyel két év óta játszadoztak, az ő ujjaikat sem hagyta sértetlenül; s addig-addig igyekeztek egymást színlelt szerelemmel törbe ejteni, míg —

kiki a maga módja szerint — mindegyikük saját magát fogta meg.

A tél további folyamán pihenés állott be küzdelmükben, mintha félteni kezdték volna maguk-magukat, vagy új erőt akartak volna gyűjteni a további harcra. Egymással folyton szemben álló, ingerkedő, ellenkedő viszonyuk a gyöngédeskedés felé hajolt, már a mennyi gyöngédséget Sándorfi cinizizmusa ki tudott fejteni, a mennyit Erna fenhéjazása megbirt.

Erna idejéből különben most mind többet-többet lefoglalt az üzleti élet. Jó is már; hogy nyílik a tavasz s a társadalmi kötelezettségek békói engednek. A merész vállalatok, a kockáztatott spekulációk kezdik érlelni gyümölcseiket. Erna soha sem volt mámorosabb a sikertől, mint e napokban; s apja sohasem bámulta még jobban a leányát, mint most. Minden úgy vált be, mint a hogy előirányozta. A gyárak mind teljes erővel dolgoznak: a malom nem győzi a megrendelést, a gazdasági gépek előre el vannak adva, a posztógyár nagy katonai szállítást kapott kilátásba a honvédség részére s a börtét mintha csak Erna akarata irányítaná, az ő kötések emelkednek, a másokéi esnek. Ragyogó arccal számvetést próbál készíteni, mi lenne, *mit érne*, ha ma mindent lebonyolítana? Ki se győzi számítani. A körülbelől egy milliónyi vagyon pár év alatt megtízszereződött, talán meg is húszszorozódott kezében. Ki győzné ezt pontosan számba venni! Egy hónap múlva, mire a téli kötések lebonyolítja, ismét milliókkal fog az szaporodni. Az öreg szinte hajlandó lenne térdre borulva kezét csókolni Ernának s imádni, mint az istenséget. Az öreg aszony, sárgás-szürke hajával,

nagy, kerek üvegű pápaszemmel az orrán, egy lompos nagy kendőbe burkolózva, nesztelen léptekkel ott suhan el éppen mellettük; a hold rásüt halovány arczára, s még fehérebbnek látszik tőle, a járása még imbolygóbbnak, tekintete még üresebbnek.

— Szegény mama! morzsolja az öreg fogai közt, szegény mama, ha tudná!

A szives olvasó jóval fiatalább lehet nálam s még nálam is kevesebbet érdeklődhet a börze járása iránt: de azért élénk emlékezetében lehet az az egynéhány év előtti tavasz, a melyen a természet föl látszott mondani az örök törvények iránti engedelmisséget. Április végén még olyan vastag jég fődte a Tiszát, hogy társzekerek járhattak rajta; végig a mezőséget pedig hó takarta. A nap ólmos felhők között bujkált s az országutak mentén fagyos rögökre vetette tompa világát. A világban háborus hírek jártak szerte-széjjel, valahol a vizeken túl már öldöklődtek is az emberek. Közelgő vész komor félelme ült az arcokra s csak üstökösnek kellett volna megjelenni, hogy elhiggye mindenki rég jövendőlt világvégnek érkezését. Mind, a miket a szép ősz ígért, a mivel a derék tél hitegetett, mind tönkretette a kegyetlen tavasz, mely nem akart megindulni. Az értékek hanyatt-homlok rohantak árban lefelé, a termékek ára hihetetlenül felszökött: ki tudja, fog-e még új teremni valaha! Markbreitékat ez által érte az első csapás, de ez szinte helyrehozhatatlannak látszott. Gyártelepeiken a fölhalmozott kész munkát a megrendelők vonakodtak átvenni; magtáraik az utolsó szemig üresen s a hó végére ezer kocsi számra a szállítani való.

Erna, megdöbbenve a fenyegető véstől, mely most először kereste föl, egész napokat az apja dolgozószobájában, a könyvek mellett töltött: kivont és összeadott, kombinált és kísérletezett, sürgönyt-sürgönyre menesztett, az öreg Markbreit állandóan a gyorsvonaton járt-kelt, hogy elodázza a nagy fizetési határnapot, vagy előteremtse az óriási födözetet, mielőtt a nagy üzletház megroppanna.

Erna most érezte, milyen egyedül áll. Az anyját bábbá tette, az apját cselédjévé sülyesztette. Egyedül akart lenni s most egyesegyedül is van, szemben egy nagy aggódással, melyről panaszt se ejthet, egy nagy kétségbeeséssel, mely fölött föl se jajdulhat. Egyesegyedül.

— Színházba megyünk! s csöngetett a szobaleánynak.

Mire az előadás kezdődött, páholyában ült, kivágott fehér derékban, pompás fekete hajában ragyogó gyémánt forgóval, tündökölve és büszkén, mint egy királyné. Mellette az anyja hófehér parókával, gyöngyös, fekete ruhában, jóságos barna tekintetét a csontnyelű lorgnonon keresztül a színpadon jártatva, mintha őt érdekelné legjobban, a mi ott történik. Fölvonás alatt Sándorfi benyitott hozzájuk.

— Micsoda ritka látni való, mondta a leánynak, már éppen doboltatni akartam.

— Rosszul éreztem magam a napokban, nem voltam kinn.

— Meglátszik, még ma is rossz napja van.

— A barátaim felől akár meg is halhattam volna.

— Csak hogy az ökleimmel nem döngettem tegnapelőtt az ajtaját.

— Persze, eléje kellett volna futnom, azon betegen! ilyen megtiszteltetésnek!

— De hisz fogalmam se volt róla, hogy beteg.

— Igaz, elmulasztottam értesíteni. Sietett volna meggyógyítani.

— Alig hiszem, mert asszonyi idegesség ellen még nem találtak orvosságot. Látom. Az jön magától s el is mulik magától.

— Csakhogy vigasztalódik! Milyen kár, hogy mégis nem adta az orvostudományokra magát.

— Nem sajnálom; úgy se gyógyíttatta volna magát velem.

— Valószínű, nem biztam volna rá az életemet.

— Hát mégis csak fél tőlem?

— Hm, félek? . . .

Lehunyta egy pillanatra szemeit s elmosolyodva vállat vont. Volt ez önkéntelen mozdulatában valami nembánomság is.

— Igazán, magamra haragítottam valamivel? Sohasem ragyogott jobban mint ma, tehát nem is lehetett beteg.

— Bűnösnek érzi magát?

— Ha épen így teszi föl a kérdést, felelhetek igenel is, nemmel is. Magával szemben mindig érzek bűntudatot, de viszont magának mindig hitet kellene tenni az én ártatlanságom mellett.

— Milyen kötelességeim vannak, a melyekről nem is tudok!

— Pedig kellene tudni! Miért tudok én róla, hogy

micsoda odaadással vagyok én magához, s miért nem akarja maga elismerni? Soha sem érezte még magát egyedülvalónak? és sohasem kiáltott még társ után? Gondolhatna-e másra ilyenkor, mint rám? Nem kötelessége-e tudnia, hogy ha a kezét kinyújtja valamikor, ezt a kezét csak én foghatom meg!

Erna nagyra nyílt szemmel meredt a beszélőre: a lelkébe lát-e?

— És ha kinyujtanám, ingadozás esetén, és ha meg is ragadná, azért, hogy mélyebbre lökjön vagy hogy fölsegítsen?

— Miért kérdezi? — hogy szívemre szorítsam!

Erna elhallgatott. Szívében éppen társ után kiáltott s egy pillanatra szinte elérékenyedett. Szokása ellenére tán valami oktalanságot is elkövetett volna s kinyújtotta volna a kezét. Szerencsére a felvonás véget ért s a színház hirtelen kivilágosodott. A fény mégis csak másképp mutatja a dolgokat, s kiélesíti az árnyalatokat, melyeket a homály eltakart.

— Tehát kinyujtom a kezem, egyelőre azonban csak búcsúzóra. . . .

— Beérem vele kénytelenségből, s a pillanat részét kiveszem belőle.

Megfogta s ajkához emelte a leány kezét. Erna meglepődve nézett rá, de kezét nem vonta vissza. Nem sokat gondolkozott rajta, szinte jól esett neki a szorítás, mely a fiatal ember kezéből az övébe átsugárzott. Mégis a társ jelentkezésének vette, a ki hajlandó megsztani egyedülvalóságát.

Hazaérve, a dolgozószobában világot látott; apját találta benn, a ki most érkezett a gyorsvonattal. Le-

csüngő kezekkel ült egy karosszékben s nézett mereven maga elé.

— Nos? s Erna elébe sietett.

— Semmi, semmi! s a hangja rekedtes volt s a kezével intett.

— Hogy-hogy semmi? nem értelek.

— Vége, mindennek vége! . . . Nem kaptad az utolsó sürgönyömet? igaz, hiszen már nem is sürgönyöztem . . . A *Hitelszövetkezet* már bejelentette a csődöt.

A *Hitelszövetkezet* volt a Markbreit budapesti bankja. E hirre Erna is lerogyott, mélyet sóhajtvá, mint a kit halálos ütés ért.

— Most már mi lesz?

— Most már semmi. Szégyen, csőd, bukás!

— Én azt túl nem élem! s a leány kezébe rejté arczát.

— Vége, mindennek vége! az öreg csak ezt hajtogatta.

— Csőd, bukás! hogy éljem én azt túl! . . . Apa, te férfi vagy, erős vagy, nézd, próbáld, hátha van segítség! kell valahol lenni! hisz csak nem akarod a halálot!

Az erős, büszke leány egészen összeomlott a kétségbeesés alatt.

— Koldusbot, gyalázat! ez, a mi ránk vár! . . . hova jutottunk! Végem van, apa, nekem is; ez az én halálos óráim. Nem tudsz rajtam segíteni!

Az öreg tágra nyílt szemmel, szinte bamba arczczal hallgatta a kétségbeesés e nagy kitörését. Szinte látszott az arczán a nagy erőlködés, melylyel megérteni akarta annak jelentőségét, hogy most ő segítsen máson. Nem volt rá képes.

— Még be is csukatnak! milyen könnyen becsukják most az embert!

Erna a szemére szoritotta két kezét, mintha a látás elsötétülésével már előre meg akarna semmisülni.

— Próbáljuk, apa.

Mély csönd állott be; az öreg mozdulatlanul ült székén, Erna háttal fordulva neki a könyvekre hajolt, nagy tételeket csoportosított, összeadott, hogy valami végeredményhez jusson.

Órák telhettek így el. Erna szó nélkül dolgozott, az apa talán a testi fáradságtól, talán a lelki kimerültségtől rá-ráejtette a fejét a szék támlájára s érthetetlen igéket morzsolt ajkai közt.

Hajnalodott már, mire Erna fölkelte az asztaltól. Szeme be volt esve, vonásai elkeményedtek. A szobában meleg volt, mégis végigborzongott rajta a hideg a báliai öltözetben. Arcza el volt torzulva s szinte vénnek tetszett.

— Vége, mindennek vége! mondta most már ő is.

— Vége! ismételte az öreg. Ő is fölállott, szinte önkénytelenül, mintha nem merne ülni maradni a leánya előtt.

Szerető, nagy, hűséges szemmel nézett a leányra, mint öreg kutya a gazdájára, a kinek nem egészen tudja szándékát megérteni. Erna is az apjára nézett, de tán nem is őt látta.

Az öreg asszony is éppen most haladt el mellettük; ki tudja hányadszor járta keresztül-kasúl a nagy termeket, most ment be a hálószobájába. Némán haladt el mellettük, mintha nem is látná őket; azok se vették

észre. Álltak egymással szemben, kiki a maga gondolataival foglalkozva.

— Jó éjt, apa!

— Jó éjt!

De mégsem mozdult egyik se. Hátha az utolsó pillanatban eszébe juthat még valakinek valami. De az öregnek, igen.

— Erna, a házat nem szabad lefoglalni, az a te palotádnak épült, a te neveden van. A görgői birtoknak is fele a mamáé, azt se lehet.

Erna csak a kezével intett; az mindegy!

— A többi az enyim, azt elveszik . . . Mit gondolsz, becsuknak? azért nem csuknak be, csak elveszik. Jó éjt, Erna!

— Jó éjt!

A küszöbön megállt az öreg.

— Erna! . . . A leány visszafordult. — Nem, semmi! ne búsulj, Erna!

Erna még alig foghatott a vetkőzéshez, mikor fegyver dörrenése reszketett végig a széles termeken. A ház összefutott, az öreg Markbreit haldokolva fetrengett vérében.

Ki nem látott még zsidó temetést? Olyan egyszerű, olyan dísznélküli, olyan megható mégis. Durván összerótt fenyőfaláda, fekete posztóval leborítva. A pap bucsúztatója hivságos czifraság, de már a kántor éneke velőkig hat, mikor ledobja az első kapa földet és énekli: «Por voltál s porrá lészel!» Háromszor énekli egymásután. Abban a perczen mindnyájan zsidók vagyunk.

De már másnap nem, mikor uszályos fekete *crépe*-ben

fogadjuk a részvétlátogatásokat. Erna egyedül fogadja. Sándorfi Györgyöt is.

— Tudom, Erna, kettős csapás érte. Most már én nyújtom a kezemet, hogy rátámaszkodjék s legalább az egyikből, a melyikből bírom, kihúzzam.

Erna kérdő tekintettel nézett a férjira: mit akar mondani?

— Nem tudom, melyik vesztesége nagyobb; mert e pompa és gazdagság nélkül maga már nem képes többet élni. Apja helyett fogadja el ezentúl tőlem. Amíg nekem lesz, magának sem lesz hiányossága semmiben. Elveszített vagyona helyett felajánlom az én vagyonomat.

Most már érti.

— Köszönöm, kedves Sándorfi, de már intézkedtem a sorsom felől. Nem jön be az anyámhoz is egy pillanatra? Az *ül*, a nagybátyámmal: nagyon megható zsidó szokás, ha még nem látta. Nem kíváncsi? kár! A nagybátyám tudniillik deszkakereskedő Máramarosban, kaftánban jár s nagyon ragaszkodik a régi zsidó hagyományokhoz. Egyenest a temetésre jött; ő veszi magához az anyámat s útközben rólam is gondoskodott. A szigeti hitközség elnökének nevelőnőre van szüksége, olyanra, a ki magyarul is tud; a nagybátyám igen tekintélyes zsidó a megyében s engem beajánlott. Oda megyek.

— Nem lesz magának unalmas, pájeszes zsidógyerekeket nevelni?

— Lehet; de majd akkor is máskép próbálok magamon segíteni. Egészen máskép.

Sándorfi meghajtotta a nyakát s búcsúzóra már nem ajánlotta fel a kezét.

Markbreit Erna pedig ment nevelni a máramaros-szigeti hitközségi elnök gyermekeit. Késő éjszaka volt, mikor oda érkezett. A holdat egy nagy sötét felhő takarta el, olyan mint egy kiterjesztett szárnyú, fekete, baljóslatu madár.

Kecskemét.

Szántó Kálmán.

ÁGYBAN, PÁRNÁK KÖZT . . .

(Imádságos könyvemből.)

Ismered-e az éj rossz szellemét,
A mely ágyban, párnák közt les reád,
Mely álmaid rebbenti szerteszt
S még pirkadáskor is vergődve lát?
Ő az, ki éjjel fekhelyemre ül
S azon kap hirtelen,
Hogy felsikoltok tehetetlenül:
Adj álmot, istenem!

Ne olyan álmot küldj rám, alkotó,
A mely szinesre festi az eget,
Álmodtam abból, a mi ragyogó,
Sokat, sőt többet annál — eleget.
Az ébrenlét álmaival beteltem,
Szerelmem véget ért . . .
Aludni hagyj, hogy vergődni ne kelljen
Egy cseppnyi álomért.

Most álom nélkül telnek a napok
 S álomtalan az éji nyúgalom,
 Nem zsibbad el, ha ágyba roskadok,
 Felzaklatott, lázongó tudatom.
 Ah, voltak álmaim! . . . A nemezis
 Tréfája az velem :
 Hogy most beérném kevesebb is —
 S nincs álmom, istenem.

Budapest.

Makai Emil.

KAZINCZY ÉS A ZSIDÓK.

Kazinczy Ferencz, irodalmunk nagy reformátora és a nyelvújítás vezére, kinek élete és működése elválaszthatatlanul össze van nőve a magyar nemzet újjáébredésével, számtalan cikkben és tanulmányban volt tárgya az utókor hálás kegyeletének. Magasztalták már fenkölt gondolkodását és azt a szép lelki összhangot, mely vallásossága és európai műveltsége közt mutatkozott, megvilágították elfogulatlanságát és baráti viszonyait más vallásuakkal szemben, de zsidókkal való érintkezéseit eddigelé még nem tárgyalták. Bizonyára mindenki természetesnek fogja tartani, ha e helyen ennek pótlására vállalkozunk. Mert nekünk nem lehet és nem is szabad közönnyel viselkednünk kora e kiváló emberének nemes gondolkodása és viselkedése iránt, melyet hitfeleinkkel szemben már oly időben tanusított, midőn a társadalmi rétegek szigorú elzárkozottsága mellett nemes ember, ha művelt volt

is, zsidókkal — az üzleti dolgokat kivéve — alig törődött, sőt figyelembe sem vette őket.

Kazinczy ezen tekintetben is kimagaslott kor- és rendtársai közül. A zsidók iránti elfogulatlanságát és a velük való személyes, sőt baráti érintkezést «Pályám emlékezete» című munkája soraiból világosan kitetsző megelégedéssel említi. Igazi és méltó fia volt ő felvilágosodással telített korának és midőn 1786-ban választani kellett a burokratikus megyei főjegyzői és a nemzeti iskolák kerületi felügyelői állás között, Kazinczy nem habozott soká. Az utóbbit fogadta el, mert, mint e művében 71. l. maga írja «a minden vallásbeli honfiak nevelésére hathatni, ez a kilátás rája oly kedves, oly csalogató vala, hogy annál kedvezőbbet álmodni sem tudott. Eszköze akart lenni egy szebb kornak felhozásában, hogy itt a hon fiainak nevelésére fog hathatni vallásbeli különbség nélkül».

Hogy Kazinczy ezen nemeslelkű törekvésében szem előtt tartotta a zsidóknak is világi művelését, feltehetjük ama nyilatkozata után, melyet «Orpheus» című folyóiratának bevezetésében tett: «Mert én bizonyos tekintetben a mostani zsidók és Mahomet religiója iránt is tisztelettel vagyok.» Ezen kijelentése nemcsak üresen csengő phrasis, hanem szilárd elv, melyet a gyakorlati életben is alkalmazott. Kazinczynak azon időben ténylegesen volt is két oly barátja, kik közül az egyik az iszlám, a másik pedig a zsidó valláshoz tartozott. Amaz *Inger Soliman*, egy szerecsen fejedelemnek Bécsben élő művelt fia volt, kit Kazinczy egyik levelében — Váczy, Kaz. level. II. k. 282. — «Lieber Bru-

der»-nek szólít; emez pedig egy *Luzzato* nevű, egy ideig szintén Bécsben élő olasz zsidó volt.

Több mint valószínű, hogy Kazinczy e két férfiuval a szabadkőművesség útján ismerkedett meg, miután ő éppen akkortáiban «Az erényes Cosmopolitá»-hoz című miskolczi páholynak tagja lett.

Luzzatót egyszer lakásában is fölkereste. Erről említést tesz Pályám emlékezetében 86. l. De részletesebben szól róla egyik levelében, — II. 316. — melyet 1793-ban, egyik, eddig ismeretlen barátjához intézett: «Bécsben lévén 1786-ban, Barátaim egy Luzzato nevezetű igen gazdag és igen tanult zsidóhoz vezettek. Asztalán ekkor nyitva volt Voltaire s szállása az első Stockon volt a Graben és Stockameisen között. Egykor, nem tudom már hol, össze akadék ezzel az emberséges emberrel. «Waren Sie gestern im Theater? Ja, felelék, es war ein mittelmässiges Stück, sehr mittelmässig gegeben. Luzzato: Wie das? — Én — alle Akteurs haben ihre Rollen schlecht gespielt, ich versichere Sie, so einen Falken, wie der Kammerdiener war, finden Sie auf jedem Theater in Ungarn. Luzzato elrémülve: Ich bitte Sie, erzählen sie das nicht weiter — der Kammerdiener, von dem Sie sprechen, war ja Brockmann. — Ezt hallván, csaknem elnyelt a föld szégyenletében. A szegény zsidó úgy nézett, mint egy szána-kozást érdemlő etourdit, vagy egy mindent, valami Magyarországon van, szépnek kiáltó Gaszkont.» Jegyezzük ide, hogy Brockmann a bécsi udvari színháznak egyik leghiresebb tragikai színésze, később (1789—92.) annak igazgatója volt és épen 1786 körül aratta mint Hamlet szerepének legjobb alakítója nagy szinpadi

diadalát, úgy hogy midőn Berlinben vendégszerepelt, Mendelssohn Mózes, ki különben soha színházba nem járt, elment, hogy e szerepben megcsodálja, Abrahámsohn, a híres berlini véső pedig emlékérmet készített tiszteletére.

De kicsoda volt ama Luzzato, ki oly időben, melyben zsidó ember kereskedésen és vallási tanulmányain kívül egyébbel nem foglalkozott, dramaturgiai jártaságával Kazinczyn annyira túltett? Abafi Lajos Kazinczy önéletrajzának kiadója ezen névhez — bizonyára Wurzbach Biografisches Lexicon nyomán — e rövid jegyzetét fűzi: — 359. l. — «Luzzato Marco, tudós talmudista.» Váczy Kazinczy levelezése II. kötetéhez irt jegyzeteiben azonban kellő óvatosságból már csak így reprodukálja Abafi azon jegyzetét: «Luzzato (Marco?)»

E kétkedés csakugyan nagyon is helyén való, mert Kazinczy Luzzatója nem lehetett Luzzato Marco, a Fortalezza del Judaismo di Abraham Gher című munkának fordítója, mivel az akkor (1786) a triesti zsidó normális iskolának tanítója volt. Ő rá Kazinczy ama kitétele sem illik, hogy «gazdag». Sokkal valószínűbb, hogy a szóban levő Luzzato: a híres Luzzato Sámuel Dávidnak nagybátyja: *Luzzato József Mózes* volt, egy gazdag és művelt görcei zsidó, ki francziául is tudott és Mendelssohnnak is régi ismerőse és tisztelője volt.* Ezen Luzzato néhány évvel azelőtt Berlinben tartózkodván, gyakran érintkezett a híres zsidó bölcsészszel.

* Busch, Jahrbuch 5608 110. l. Grünwald, Autobiografie S. D. Luzzato 139. l. Kayserling, Moses Mendelssohn 311. l.

Luzzato J. M. jó barátja volt Herz Hombergnek is, ki 1782—1783-ig, addig míg állását a triesti iskolánál el nem foglalta, Mendelssohn ajánlása folytán görcei házában szívesen látott vendége volt, Homberg is ép akkor, 1786 őszén tartózkodott Bécsben; az itteni kormány őt akkor a galicziai zsidóiskolák főinspektorának szemelte ki, midőn Kazinczy is a kassai tankerület nemzeti iskoláinak felügyelőjévé való kineveztetése végett járt a császárvárosban. Hosszú bécsi tartózkodása alatt Kazinczy azon is volt, hogy az ottani szellemi notabilitásokkal megismerkedjék. Ezek közt volt a költő Alxinger is, ki két évvel azelőtt Berlinben lévén, Mendelssohnt meglátogatta és később levelezett is vele. Alig tévedünk, ha felteszszük, hogy Alxinger ismerősei közé, Mendelssohn révén, Homberg és Luzzato J. M. is tartoztak és bizonyára Alxinger volt Kazinczynak azon említett barátja, a ki őt Luzzatóhoz vezette. Ez akkor úgy mint hat évvel azelőtt testvére dr. Luzzato Izsák, bécsi jó barátjánál Hönig Mózesnél, a később nemesített Hönig Izraél nagykereskedőnek és a dohányjövedéki hivatal igazgatójának testvérénél lakott.

Ezen körülménnyel egybevágna Kazinczynak erre vonatkozó következő helyrajzi adatai is: «Szállása az első Stockon volt a Graben és Stockameisen között az utczára», mert ez irányban tett kutatásaim a bécsi városi archivumban és az 1785-iki Hof és Staats-Schematismus (213. lap) csakugyan azt derítették ki, hogy a nagytekintélyű Hönig testvérek tényleg a Graben és Stockameisen között elhúzódó Breunerstrasseben egymással szemben álló 1157 és 1154.

számú házakban laktak, melyek ma az 5., illetőleg 10. számmal vannak megjelölve.

Kazinczy sok várakozás után végre 1786 november 11-én be lett iktatva iskolafelügyelői állásába. Hivataloskodása alatt elfogulatlansága és jóindulata a zsidók iránt még fokozódott, a mint ez világosan ki is tűnik azon szóbeli jelentéséből, melyet 1787 augusztus havában gróf Niczky Kristóf, országbirónak és az egész közoktatási ügy főigazgatójának a kassai kerület iskolaügyéről tett. A II. József eszmeiért rajongó Niczky a különféle felekezetek iskoláiról tudakozódott és midőn Kazinczy a kassai kerületi zsidó iskolákat említette, tudni óhajtotta, meg lehet-e azoknak tanítóival elégedve. Kazinczy erre — Pályám emlékezete 98. l. — így felelt: «Akarnám, hogy sok keresztyén iskolában volnának olyanok, mint a Szántaiban, Abaujban, az ismerte Mendelssohnt és többnek született, mint csak zsidó gyermekek tanítójának, túl van az apróságokon, de szereti felekezetét. A zsidó is ember, mondá Niczky. Bár polgár és munkás polgár is volna.»

Ime hazánkban az első, még pedig igen fényes hivatalos elismerése egy zsidó tanítónak oly férfiú részéről, ki akkor a tanügy terén tekintély volt. Oly időben, midőn a honi zsidóság művelődésének melegágya országszerte még a chéder volt és az ősrégi megmerevedett nevelési rendszerből csak elvétve kezdett itt-ott kibontakozni a modernebb iskoláztatás reformja — már akkor akadt oly derék zsidó tanító, kit egy Kazinczy Ferencz sok keresztyén tanítónak mintaképül tüntet fel.

Bizonyos, hogy mindenki előtt mintegy magától fel-

tódul itt is a kérdés: vajjon ki lehetett azon ismeretlen vidéki zsidó tanító, kit Kazinczy az oktatásügy legfőbb vezetője előtt úgy feldicsér, emlékirataiban meg is örökíti, a nélkül hogy nevét is ránk hagyta volna? ¹

A kegyelet érzületétől serkentve, ez irányban sokáig hiába és eredménytelenül kutattam, míg rá nem akadhattam Kazinczynak tanfelügyelői minőségében a kormányhoz beküldött oly jelentésére, melynek alapján lehetőségessé vált e derék tanítónak nevét a feledés és porlepte akták homályából az utókor részére napfényre deríteni.

Ugyanis az országos levéltárban őrzött tanügyi okmányok kincsalmaza között van egy kimutatás ² azon 28 tanító-jelöltről, kik az 1787-iki nyári félévben a kassai præparandiában tanítóvizsgát tettek. Ezek közt volt — három más zsidó mellett — a sziléziai Teschenben született *Hirschl Leon*, kinek rovatában azon megjegyzés van; «Alkalmaztatott Szántón.» (Verwendet worden: Szántó.)

Ezen tanító a következő évben — nyilván II. József időközben 1787 jul. 23-án kibocsátott rendelete folytán ³ — «Singer» vezeték- és Leon helyett «Leopold»

¹ Kis Áron «A magy. népisk. tanítás története» című munkájának I. k. 118. lapján. Mendelssohnnak mondja ezen szántói tanítónak nevét. De az nyilván csak tollhiba és nem valami személyi *qui pro quo*. L. Pethes János, Kazinczy mint pædagogus 10. l.

² Orsz. lvt. Schol. nat. 1787 28971/1986.

³ Ezen rendelet értelmében minden zsidónak 1788 január 1-jétől kezdve határozott német vezeték és egyéni nevet kellett fölvenni.

személynevet vette fel, mert Kazinczynak 1788 nyári félév végén beküldött jelentésében mint abaujszántói tanító *Singer Lipót* «Leopold Singer» szerepel. E névhez Kazinczy sajátkezüleg írta oda a más tanító rovataiban alig található szavakat: «Hat schöne Kenntnisse und ist genug fleissig.»

A már fentemlített más három zsidó tanító között volt egy poroszországi Potsdam születésű és Abaujszinán alkalmaztatott *Benjamin Mózes* tanító, de ennek nem sikerült magának Kazinczy figyelmét és elismerését oly mértékben kivívnia, mint Hirschl Leon recte Singer Lipótnak, kinek emlékét Kazinczy önéletrajzában, ámbár névtelenül, ránk hagyta.

Kazinczy azonban nemcsak a működésben levő zsidó tanítók iránt volt figyelemmel és elismeréssel, hanem gondja és jóindulata kiterjeszkedett a tanítóságra készülő zsidó ifjakra is. Tanuskodik erről egy 1787 szept. 7-éről kelt bécsi udvari kancelláriai leirat, melyben hivatkozással a kassai tankerület utolsó félévi jelentésének egyik pontjára, meghagyatik, hogy a tanítói hivatalra készülő szegénysorsú zsidó jelöltek, ép úgy mint más felekezeti szegény jelöltek, pénzbeli segélyben részesítendők.

De hogy Kazinczy, a kassai tankerület éltető lelke és hazánkban akkoriban a legtevékenyebb tanfelügyelő, mennyire szíven hordta az általános tanügy felvirágoztatása mellett még a zsidók művelődését és főleg iskoláik szaporítását, azt mi sem bizonyíthatja ékeszölőbben, mint az ő gyakori, pontos és példás hivatalos jelentései. A hol kerületében nagyobb zsidó község volt, ott mindent elkövetett, hogy a törvényeknek meg-

felelő nemzeti zsidó iskolát állítsanak. A végett rendszeren személyesen ment az illető helységbe, hogy az előljárással az iskola létesítésének ügyében értekezék és ha a tárgyalás eredménynyel járt, nyomban ő maga sajátkezüleg fogalmazta és megírta az iskola-alapító szerződést, melylyel, úgy mint másfelekezetüknél, a községet az iskola ellátására és fentartására kötelezte. Bizonyára sokakat érdeklő dolgot cselekszünk, midőn egy ily szerződést hiteles másolatban itt közlünk. A nagy Kazinczy a zsidó iskolaügy szolgálataiban nem mindennapi érdekességű és jelentőségű látvány. Ime:

Orsz. Lvtl. 1788 $\frac{28500}{2382}$

Unterzeichnete Vorsteher der jüdischen Gemeinde des Máder Distrikts im Zempliner Comitete beurkunden hiermit, dass nachdem der hochedelgeborene Herr Franz v. Kazinczy, königl. National-Schulen Inspektor des Kaschauer Litterar-Bezirktes auf unsere demselben eingereichten Bittschrift die Übersetzung der Bodrog-Kereszturer jüdischen National-Schule nach Mád begnehmigt hat, wir uns in Ansehung der allerhöchst vorgeschriebenen Dotation dieser zu Mád errichtenden Schule in Folgenden verbunden haben.

1. Bestimmen wir den jährlichen Gehalt des dabei anzustellenden Lehrers in Hundertfünfzig Rheinisch Fl, wozu wir ihm noch ein freies bequemes Quartier und 12 Klafter Brennholz geben wollen.

2. Wollen wir für die Schule ein geräumiges, bequemes und lichtiges Zimmer ausmiethen und dasselbe mit Bänke und Tafeln, sowie auch mit allen andern Schulnothwendig

keiten versehen, die der Unterricht unserer Kinder erfordern wird.

So geschehen zu Mád d. 19. May 1788.

Franz v. Kazinczy m. p.
 königl. National
 Schulen Oberaufseher.
 L. S.

In Signum authentiae

Ladislaus v. Péchy m. p.
 de Löbl Zemplin. Comitats
 Stuhlrichter.

L. S.

Itt következnek a zsidó felhatalmazottak nevei héber kurziv iratban; az olvashatatlan nevek kipontozva vannak:

Beczalel Deutsch, Mádból
 m. p.

Hirsch Géres, Mihályiból
 m. p.

David Monokból m. p.

Samuel Mautner, Szerencsből
 m. p.

Aron Czinober (?) Szerencsből
 m. p.

Vorsteher und Bevollmächtigter des Orths selbst.

Bevollmächtigter von der Stadt Made

בכה ודרשאה שלהם én Eliezer London m. p.

Eliezer Áron Morgenstern
 Regirer von Gagy m. p.

Szimeche Schönhauser (?)
 m. p.

. Czevi Mannheim m. p.
 Moses, Arjeh Leb fia, Kohn.

De Kazinczy a meglevő zsidóiskolák iránt is állandóan érdeklődött. Megfordult Ujhelyen, Miskolczon, Szántón, mindenütt vizsgát tartott, és a látott és hallott dolgok úgy vésődnek lelkébe, hogy hivatalos eljárásának ezen mozzanatai emlékezetében nem az utolsó helyet foglalják el. Így látjuk, hogy midőn budai útjából való visszatérése után Szilágyi Sámuel, tiszáninneri reform. superintendesnek 1787 aug. 15-én irt

levelében¹ az iskola létesítésére neki még juliusban személyesen Miskolczon ígért declaratiónak beküldését kéri, hogy ezáltal az iskola létesülését és a gyermekek javát mielőbb előmozdítsa: azt írja Kazinczy: «porvocáлом itt magamat Vadnay urra és mindazokra, a kik a zsidó tanító examenjén jelen voltak.»

Midőn Kazinczy hivatalba lépett, tankerületében csak három zsidó iskolára talált; és három évvel később, midőn a melléje adott négy iskolalátogatót hivatalukba bevezette (1789 decz. 20), ez alkalommal hozzájuk intézett beszédében² már hét zsidó iskoláról³ szól. Buzgósága folytán a kassai kerületben a kerület összes nemzeti iskoláinak száma ezen idő alatt 79-től 124-re emelkedett, külön a zsidó iskolák száma pedig megkétszerezedett.

Kazinczy iskolai eszményképe ugyan a Van Swieten tervezte vegyes iskola volt és kezdetben itt-ott sikerült is neki, hogy közös iskolát létesítsen; de később fájdalommal látván, hogy az általa végtelenül nagyrabecsült Swieten akarata hazánkban minden felekezetenél legyőzhetetlen nagy ellentállásra talált, működésének súlypontját inkább arra irányította, hogy az egyes felekezetek keretén belül minél több nemzeti iskolát alapíthasson, hogy legalább így megvalósíthassa hivatalba

¹ Irodalom tört. közlemények II. k. 527. és M. Zs. Sz. 1894. 448. l.

² Hivatalba bevezető beszéd stb. Kassa 1789. Ellinger.

Magyar kiadású példány nem állván rendelkezésemre, a következő idézetet is az azonos német példányból vettem, melyet az Orsz. Levélt. őriz.

³ Miskolcz, Ujhely, Hunfalv, Szántó, Szina, Mád, Ungvár.

lépésekor fiatal szívének nemes hevével feltett azon szándékát, mely szerint «minden vallásbeli honfiak nevelésére» hatni fog.

Azonban arra is törekedett, hogy a különböző vallásuak közti viszonyt barátságosabbá, bizalmasabbá tegye. Ezen humanus elvet soha szem elől nem tévesztette és irányadónak tűzte ki az alája rendelt iskolalátogatóknak is, midőn installációjuk alkalmával így szólt hozzájuk: «Itt-ott a katolikusokban a protestansok iránt, a protestansokban a katolikusok iránt, a zsidókban a keresztények iránt több bizalmat, több testvéri, emberi és hazafias érzületet keltettem.»

1789-ben ismét Bécsbe ment, mert szükségét érezte annak, hogy Svietennel beszéljen és megnézzze, «hogy a bécsi iskola mily példát ad.» Ezen alkalommal is iparkodott a bécsi művelt társadalom kiválóbb férfijaival érintkezésbe jutni. Fölkereste régi barátjait és ismerőseit és sok új ismeretséget kötött. Autobiografiájában erről írva, felemlít megint egy zsidót, most is neve elhallgatásával. Bécsből visszatérvén, Pozsonyban az ottani papnevelő igazgatóját, Döme Károly barátját és neves írot a várhegyen levő intézetében meglátogatta. A vele folytatott beszélgetést idézvén, azt mondja: «Egyszersmind jelentem, hogy e napokban egy prágai zsidó fogja meglátogatni, de a ki inkább ismeri Spinozát és Lessinget mint a Thalmudot.»

Itt újból nagy kérdőjel előtt állunk: ki lehetett azon zsidó, kivel Kazinczy mostani bécsi tartózkodása alatt érintkezett és ki már azon időben — *écoutez et étonnez* — katolikus papnevelőbe látogatóba ment?

Legközelebb fekszik a gondolat, hogy valamely

művelt zsidó, kikeresztelkedés céljából, akart odamenni, a mint akkoriban tényleg sok zsidó áttért; de ez ellen szól a körülmény, hogy a szabadelvű, református vallású Kazinczy kitérésnél közvetítői szerepre nem vállalkozhatott volna, mert hitehagyónak nálánál nagyobb megvetője nem volt. Hisz alig egy évvel később ugyanannak a barátjának: Döme Károlynak írt levelében a kitért Wáhliról¹ így nyilatkozik: «A becsületes ember minden Religio nevezete alatt megfér és 100 Convertita között nincs egy, a ki vagy magát, vagy azokat, a kikhez állott, vagy mind a kettőjüket meg ne csalná.»²

Minden jel inkább arra mutat, hogy a szóban levő zsidó Herz Homberg volt, ki azon időben már mint a galicziai zsidóiskolák felügyelője szerepelt és 1789-ben Bécsben lévén, bizonyára azon volt, hogy régi ismerősével és magyarországi kartársával találkozzék. Homberg tudvalevőleg Liebenben, Prága egyik külvárosában született (1749) és mint Mendelssohn barátja és gyermekeinek nevelője csakugyan jobban — vagy legalább egyaránt — ismerhette «Spinozát és Lessinget mint a Thalmudot.»

Ha Homberg kiváló személyét nézzük s a tényre gondolunk, hogy a kormány épen őt tartotta legalkalmasabbnak a rabbik bölcsészeti kiképzésére,³ érthetővé

¹ Wáhli K. András a kassai normális iskolának volt profeszora.

² Váczy, Kaz. levelez. II. 126. l.

³ Wolf, Studien zur Jubelfeier der Wiener Universität 110. l. Homberg később mint cs. k. iskolatanácsos Prágában tényleg nagy befolyást gyakorolt a zsidó tanítók és rabbik modernebb kiképzésére.

lesz előttünk az is, hogy mi indíthatta őt egy katólikus papképző-intézet látogatására, mely hozzá még Pozsonyban, a magyar zsidók «Czion»-jában feküdt, hol egyuttal alkalma nyílt a magyar zsidóság szívébe is bepillantani.

★

Fenti sorokkal még nem merítettük ki a kínálkozó forrásokból mindazon adatokat, melyekkel Kazinczy életének összes érintkezését a zsidósággal kimutatható volna. Nevezetesen költői művei közt van egy néhány oly szellemű terméke, melyeknek csírái a biblia szent talajában gyökeredzenek. Tanügyi hivataloskodása alatt is akadt még egyéb alkalma, hogy az ország északkeleti negyedében lakó zsidóság művelődésére szelid és üdvös hatást gyakoroljon. Ezen tanulmányunk célja csak az volt, hogy zsidó voltunk szempontjából új világot vessünk azon férfiúnak általános emberi jellemére, ki II. József és különösen Van Swieten apostoljának szegődvén, mégis forrón szerette hazáját; ki a germanizáció szolgálatában magában hordta nyelvünk újjászületésének éltető erejét; és a ki mély vallásossága mellett felebaráti szeretettel arra törekedett, hogy mindenki részesüljön a tudományok kincseiben, és hazájának minden tagja valláskülömbőség nélkül részt vegyen a közboldogságban.

Budapest.

Mandl Bernát.

A NÉMET RENAISSANCE ÉS A BIBLIA.

A német képirás ujjaszületése körülbelül másfél évszázaddal fiatalabb, mint az olasz festészet föllendülése. A tizennegyedik század első feléből csak elvétve találunk egy-egy képet. Annál feltűnőbb, hogy a két iskola fénykora ugyanegy időbe esik. Rafael és Dürer kortársak voltak, és a tizenötödik század második fele, délen is meg északon is, a beálló hanyatlás ideje volt. Tagadhatatlan, hogy ezen egykorúság nem a vak szeszély műve, és a műtörténetnek egyik legkiválóbb érdeme volt, a két ország művészi összefüggését kimutatni. Csakhogy ezen összefüggés a képirásnak inkább technikai oldalára vonatkozik, a tárgyat és a művészi felfogást illetőleg, a két ország egymástól függetlenül járt el.

Az olasz renaissance az ókor pogány kultuszának csapásán halad, az erőshitű Dante vezetője a keresztény poklon keresztül a pogány Vergilius. Az olasz képirás és szobrászat, de különösen ez utóbbi, az Itália földjén szétszórt antik szoborművek példáján tökéletesül, és bárha az egyház szolgálatában áll, mégsem retten vissza a profán tárgyak feldolgozásától sem. Ez a multba irányuló tekintet előszeretettel pihen meg az ótestamentom alakjain, és nincs az olasz renaissance-nak egyetlen egy művésze sem, a ki nem merített volna a bibliából, a ki nem dolgozott volna fel ótestamentomi tárgyat. Az a kereszténység, mely Olasz-

országban a renaissance idejében a képfaragóknak és képiróknak foglalkozást adott, és a melyet Heine szellemesen nevez átszellemült pogányságnak, a zsidó biblia alakjait annál könnyebb lelkiismerettel vehette a maga számára igénybe, minthogy az egyház magát az ótestamentomot is anektálta, és magát a valódi Izraélnek tartotta. A kereszténységnek illetően felfogása nem egyeztethető össze a vakbuzgósággal, és tényleg tapasztalhatjuk, hogy Olaszország türelmetlenség dolgában Európa többi országainak mögötte áll.

Lényegesen másként áll a dolog Németországban. Igaz, hogy itt is az ébredő humanizmus indította meg a művészi mozgalmat, de a kereszténység itt nem volt annyira hellén és római emlékekkel szaturálva, mint Olaszországban. A klasszicizmus csak az irodalomra hatott termékenyítőleg, a művészetet nem volt képes befolyásolni. A korszellem és a közvélemény itt mindenkor a vallási türelmetlenség jegyében állott. Ez a türelmetlenség annyira ment, hogy a nem tisztán keresztény tárgyú művészet az egyházi képirásba csak elvétve birt behatolni. Ez az oka annak, hogy Németországban csak elvétve találunk ótestamentomi tárgyú festményt. A kisebb művészek egyáltalán nem, a hirnevesebbek pedig csak nagy ritkán fordultak a mi bibliánkhoz.

A képirók műveltsége és társadalmi állása, valamint a klimatikus viszonyok is nagy befolyással voltak a két ország képirásának eltérő fejlődésére.

Az olasz cinquecento művésze nem volt egyoldalú ember, hanem magába szivta korának műveltségét. Őt foglalkozásán kívül sok más egyéb is érdekelt, és a mit művészileg alkotott, az nemesak mint tárgy, hanem

mint probléma ragadta meg figyelmét. Már pedig művész, a ki problémát akar megoldani, az ótestamentom elbeszéléseiben talán kelleténél többet is talál. A német művész — többé-kevésbé — kézműves volt. Dürer Albrecht, a németeknek tagadhatlanul legkiválóbb művészi egyénisége, a képirásból nem élhetett meg, és szükségből foglalkozott a fametszéssel, a melynek alkotásait felesége a nürnbergi vásáron ponyván árusította el. Bármikép méltassuk is Dürert, bármily elismeréssel adózzunk is néki mint művésznak, a roppant tudományú Lionardo da Vincivel, a nagy műveltségű Michel Angelóval és a finom szellemű Rafaellel össze nem hasonlítható. Az ő látóköre meglehetősen korlátolt volt, és azért csak nagy nehezen szabadulhatott meg az egyház dogmája alól. A mit Olaszországban a végtelen jámborságú Fra Angelico bizvást festett, bibliai tárgyat Dürer csak félve mert ecsetje alá venni. Ádám és Éva kettős képe, mely jelenleg a flórenczi Palazzo Pitti gyűjteményében látható, Olaszországban készült, a renaissance nagy mestereinek hatása alatt, és kézzelfoghatóan bizonyítja, hogy mily nagy volt az eltérés a két ország kereszténységének világnézlete között. Dürer, a ki odahaza alig mert más mint evangéliumi tárgyat feldolgozni, rögtön az ótestamentomhoz fordul, mihegyest csak Olaszország földjére teszi lábát, és az emberi test természetű ábrázolására nem talál alkalmasabb témát, mint az első emberpárt.

A klimatikus viszonyokat is fölemlítettem. Tulajdonképen azon befolyást kellene feltüntetnem, a melyet az égalj gyakorolt az olasz és a német építészet fejlődésére. Ezt azonban megtette már Taine a művészetek

filozófiája című klasszikus értekezésében. Itt elegendő lesz azt fölemlíteni, hogy az olasz renaissance épületeinek tág, hűvös csarnokai és nagy falterületei a képírásnak óriási tért nyitottak. Természetes, hogy akkor, a midőn a falterületek diszítésére gondoltak, az új testamentum eseményei nem voltak elegendők azoknak benépesítésére. A mennyire lehetett, feldolgozták a keresztény biblia legapróbb részleteit, de hát mindez nem volt elegendő azon sokféle feladat számára, a mely az olasz művészetre várt. Az ótestamentum kiváló mozzanatainak feldolgozása tehát természetes következménye volt az Olaszország földjén megindult rendkívül élénk művészi tevékenységnek. A német művészetre nem várt ily gazdag és sokféle feladat. A csucsives egyházi építészet a falterületeket felbontja, és már szerkezeti tulajdonságainál fogva sem alkalmas a képírás fejlesztésére. A mi hely rendelkezésre állott, az alig volt elegendő a keresztény bibliai tárgyú képírás számára. Az ótestamentum ilyképen a háttérbe szorult, és nem nyújt oly gazdag, változatos képet, mint Olaszországban.

A mondottakból kiviláglik, miért találunk Németországban aránylag kevés festményt, melynek tárgya az ótestamentumból való. És ez a kevés bibliai tárgyú kép nem a templomokban és székesegyházakban, hanem a városi tanácsházak üléstermeiben és a várkastélyok csarnokaiban látható. Ezen csekély számú ótestamentomi festmény között van egy néhány, a mely a német képírásnak legkiválóbb képviselői, és a biblia ismét bebizonyította, hogy ott, a hol a művész belőle merít, a műalkotás már magában rejti a siker első és

főfeltételét, az emlékszerüségét és a drámai mozdulatot.

Szoros értelemben véve, a német művészetnek első és legkiválóbb képviselője a magyar származású Dürer Albrecht, a kinek olasz befolyás alatt készült Ádám és Éva című festményét már fölemlítettük. A kép úgy elrendezés, mint színhatás dolgában az olasz cinquecento nyomán halad, és a mezitelen emberi test anatómiája által lep meg. Összehasonlítva az olasz művészek által gyakran feldolgozott, az első emberpárt feltüntető képeivel, rögtön szembeötlök, hogy Dürer alkotása a Michel Angelóéval össze sem hasonlítható. A nagy olasz művész a bibliát máskép, és tegyük csak rögtön hozzá, helyesebben fogta fel, mint Dürer. Ez a német kisvárosi nyárspolgár, az a klasszikus műveltségű művész, szemüvegén keresztül látta a bibliát. Dürer pontosan és helyesen fest, ecsetkezelésében a részletek aprólékos kidolgozásában a tühöz szokott fametsző jut érvényre. Színhatás dolgában Dürer nem áll mögötte a velencei iskola szin pompás képviselőinek, és a kompozíció az alapos és tárgyát komolyan felfogó művészre vall. De azért az ő Ádám és Éváját a költészeti szépségben oly végtelenül gazdag első emberpárral, a melyet a sixtusi kápolna halhatatlan festője alkotott, egymás mellé állítani nem szabad. Dürer egy emberpárt tüntet föl, a mely mi által sem válik ki. Csak az attributumok, az almafa, a kigyó és a lángfegyverű kherub mondják meg, hogy itt a bibliának jól ismert elbeszélése van feldolgozva. A művész azt festi meg, a mit a biblia elbeszél, talán illusztrálja a bibliát, de a szentírás szellemébe nem hatol be. A kép láttára nem az

emberi nem ősei elevednek meg előttünk, hanem egy jól megtermett emberpárt látunk, a mely nem okvetlenül a paradicsomban kell hogy lakjék, a mely egész jól képzelhető el más környezetben. Dürer egyszóval a biblia szavait festi, míg Michel Angelo ecsetje a szentírás szellemét tárja elénk. És ha már Dürert minden áron valamely olasz festővel akarnók összehasonlítani, úgy nézetem szerint Massacciónak hasonlótárgyú alkotása a legalkalmasabb példa volna. De még ezen másodrendű olasz művész is sokkal drámaiabban fogja fel az emberiség történetének ezen első kimagasló, és művészi megörökítésre alkalmas jelenetét, mint a korlátolt látókörű nagy német művész. Nem a Dürer hibája, hogy ő nem volt képes fölemelkedni a biblia fenkölt szelleméhez. Az új testamentom eseményeit valószínűleg jobban festette meg; hogy ezen tárgyú képei mennyiben hatolnak be az evangélium szellemébe, azt megítélni nem tartom magam kompetensnek. De hogy Dürer a bibliát, már mint a mi bibliánkat, nem értette meg, hogy annak szellemébe behatolni nem birt, azt minden irástudó zsidó ösztönszerűleg érezni fogja.

Az ifjabb Hans Holbein, a világhírű halotti táncz nagy mestere a második és utolsó a szoros értelemben vett német művészek között, a kinek alkalma volt ótestamentomi tárgyat festeni. A baseli városi tanácsház nagy üléstermének falain látható az a két hatalmas kép, a mely a német renaissance bibliai tárgyú festészetének csaknem egyedüli, de mindenesetre méltó képviselője. Az egyik képen azt a jelenetet látjuk megörökítve, a melyben a filiszteusok ellen viselt

háboruból hazatérő Saul, Sámuel prófétával találkozik, a másikon Rehabeámot, a mint Izraél küldötteit gögösen visszautasítja.

Mindkét képnek nem vallásos, hanem polgári erényeket dicsőítő tendenciája van. Amott a földi hatalom korlátolt volna, itt pedig az egyenetlenség és a polgárháboró káros következményei intik megadásra és békés együttlétre a késő nemzedékeket. A renaissancenak, ideértve az olasz renaissancet is, csak kevés alkotása van, a mely ethikai és művészi becsénél fogva, ezen két remekművel versenyre birna kelni. A ki látja azt a szánalomra méltó alakot, mely a próféta ércsúlyú szavai alatt görnyed, a ki tudja, hogy ez a kétségbeesett, szánalomra méltó alak nem holmi jött-ment ember, hanem Izraélnek fölkent, és a harctérről épen visszatérő győztes királya, az egyszerre felfogja azt a mély értelmet, a mely a prófétizmusban lakik. Mert az aggastyán, a ki jobbával vándorbotjára támaszkodik, balját pedig félelmetesen az ég felé fordítja, a kinek hatalmas hangja a felhőket ostromló orkán vad üvöltését túlharsogja, az nem közönséges halandó többé, hanem Istennek meghitt szolgája, a kit ő hívott, hogy hirdesse szavát az ember fiainak.

A bibliai tárgyú képirásnak eme hatalmas alkotása előtt elnémul a kicsinyes kritika. Nem érezzük azt az anakronizmust, a mely a Lanzknecht mezébe bujtattott királyi kíséret kelt, nem azt a fájdalmas pusztítást, a melyet a terem nedvessége okozott, nem bánjuk azt sem, hogy a háttérben vonuló juhnyáj elmosva látszik, csak a két főalakot látjuk a mint egymásra bukkannak,

csak a próféta feddő szavát halljuk «engedelmesség jobb, hogy sem az áldozat».

A Rehábeámnál járt küldöttség kigunyolását ábrázoló kép még romlottabb állapotban jutott reánk mint az előbbi. De itt is felismerhetjük «ex ungue leonem». Azok a férfiak, a kik a könnyelmű király gunyolódó szavait némán türik, nem azért hallgatnak, mert benők szolgálélek lakik. Egytől egyig viharedzett, elszánt embereket látunk maguk előtt, a kikben csak azért nem forr fel a boszuálló harag, mert nincs közöttük egy sem, a ki kezét föl akarná emelni fölkent királya ellen. De az biztosra vehető, hogy ezen nemes büszkeséggel telt alakok másként, férfiak módjára fogják megtorolni a vett sérelmet, és már hallani véljük a választ, a melyet ők a király szavaira fognak adni, már halljuk a jelszót, mely kihat az egész népre, és a mely fölkelésre szólítja Izraél törzseit. Meggyőző erővel juttatja itt a művész kifejezésre azt a gondolatot, hogy a leghivebb alattvalókat is lázadásra bírja a zsarnok esztelen gögje. A kompozíció tökéletes volta, a mozdulatok kerekdedsége, a drámai ellentétek finom kidomborítása és a felfogás nagyszerűsége, az ifjabbik Holbein ezen alkotását a minden korok legkiválóbb műalkotásainak soraiba emelik. A mit Dürer még nem értett, a mit a humanizmus hódított vissza Németországnak, a bibliát alaposan megértette Erasmus meghitt barátja, Holbein. És a mint ő életében szakított minden előítélettel, úgy alkotásaiban is az objectiv művész álláspontjára helyezkedett. Azon festményeiben, a melyekben az evangélium korabeli zsidóságot, habár csak epizódikus szerepekben tünteti föl, nem teszi ezt azon

animózitással és balga zsidógyűlölettel, mint a korabeli többi művészek. Ő a zsidóban is az embert tünteti föl, és a templomban való bemutatáson a szereplő személyek egytől-egyig nyugodt méltóságot árulnak el. Ő nem dicsőíti a kereszténység tiszteletreméltó alakjait a zsidóság rovására, hanem egyforma mértékkel mér zsidónak és kereszténynek egyaránt, ekként örvedetes ellentétet képezvén Dürerrel szemben is, a ki még a tizenkettedik század korlátolt és előítéletekkel telt szellemében él és alkot. És ha Erasmust joggal mondhatjuk a reformáció úttörőjének, akkor Holbeint bizvást nevezhetjük a német képirás reformátorának, a ki az egyház szabta szűk korlátokat átlépve, művészetét felszabadította a felekezeti járom alól.

Dürer és Holbein a német művészetnek nemcsak legkiválóbb, hanem egyszersmind egyedüli monumentális képviselői. Utánuk az apróbb művészek kora következik. Apróbbak nemcsak művészi jelentőségüknél, hanem a választott tárgyak tartalmánál és a képek terjedelménél fogva is. A bibliai tárgyú képirásra mind kevesebb feladat vár, a mi a reformáció korában nem nagyon feltűnő jelenség. Helyébe az életképirás lép, a mely a nép alsó rétegeinek ezer baját és örömét dolgozza fel. Az úgynevezett paraszt képek foglalják el a tizenhatodik század második felétől kezdve a német képirás legkiválóbb pozícióit, az új testamentum tárgyait feldolgozó festészet csaknem teljesen a háttérbe szorul. Az a kor, a melynek Luther fordította biblia megnyilatkoztatta mély tartalmát az a kor nem szorul a művészek interpretációjára. Talán itt látjuk legközvetlenebbül megnyilatkozni azt a tényt, hogy a

a biblia szellemétől áthatott kor nagyjában képgyülő, és talán ez is egyik oka annak, hogy miért nincs a zsidó népnek nemzeti művészete.

A német hitmesterek közül szintén ketten foglalkoztak ótestamentomi jelenetekkel. Az egyik a nép és katonaelet jeleneteinek kiváló mestere, Hans Sebald Beheim, a másik a hanyatló német művészetnek utolsó, legjelentékenyebb képviselője Lucas Cranach.

Az első egy asztallapon festette meg Dávid király életét. A kép jelenleg a Louvreban van, és friss színei által oly élénken hat, mintha csak most került volna ki a mester ecsetje alól. Hogy a részletek a legnagyobb gonddal vannak kidolgozva, hogy az egyes jelenetek már-már a miniatur festmények hatását kelтик, az Beheimnél, a ki képeinek javarészét kis terjedelemben és a legnagyobb aprólékossággal festette, nem lep meg bennünket. Hanem az, hogy ez a szatirikus művész, a ki csaknem kivétel nélkül mint kómikus lép elénk, a ki mindenütt csak a humort keresi és pajzán jókedvet festi, hogy ez a művész mily komolyan fogta fel a bibliát, az valóban meglepő. Ezen a téren nem ért tréfát, itt a biblia szent komolysága láttára, az örökké gunyolódó festő is megkomolyodik, és megkapó igazsággal, mélyen átérzett bensőséggel oldja meg feladatát. Dávid küzdelme Goliáttal, találkozása Saullal mintegy föltárják előttünk a biblia pszichológiai momentumait és a Saul halálát sirató Dávid alakján az igaz részvét és a mély bánat érzete ömlik végig.

Nem az egyház merev szabályai vezetik itt a művész kezét hanem a tisztán emberi érzelmek hatalma. Nem azt a Dávidot látjuk magunk előtt, a kit az egyházi

bibliamagyarázók Krisztus előfutárjának tettek meg, hanem azt, a ki a zsidó nép emlékezetében még mindig él, a zsidó történetnek és a nemzeti legendának egyaránt kedvelt alakját. Nem-zsidó művészeknek csak ritkán sikerül ily mélyen bepillantani a zsidó nép gondolatvilágába, és csak ritkán sikerül így — sine ira et studio — minden felekezeti előítélet és elfogultság nélkül valamely bibliai alakot feltüntetni. Beheim úgy festette meg Dávid király életét, a mint azt a zsidó nép szellemében nevelt és zsidó érzéstől áthatott zsidó művész festette volna. Emlékszerüségre ezen ciklus számot nem tart, de a bibliai tárgyú festmények kiválóbb alkotásai között méltó helyet foglal el.

Lucas Cranach azon kevés német művészek egyike, a kinek már társadalmi állása is kiváló volt. Három szász választó fejedelemnek udvari festője és meghitt bizalmasa. Luthernek és Melanchtonnak személyes barátja, tökéletesen át volt hatva a reformáció szellemétől. Művészi pályájának elején kiváló előszeretettel kereste föl a görög-római mithologia alakjait. Később a humor és szatira szolgálatába szegődött, pályájának végén pedig a festészet technikai problémáival foglalkozott előszeretettel. Különösen a mezitelen emberi test finom színárnyalatai érdekelték őt, miért is nagy kedvvel festette meg a paradicsomi emberpár alakjait, Cranachot azonban nem a biblia, hanem a festészeti probléma érdekelte, úgy hogy az ő egyetlen bibliai tárgyú festménye itt alig jöhet tekintetbe.

A felsorolt négy művészen kívül német festő nem dolgozott fel ótestamentomi tárgyat. Midőn német festészetről szólok, akkor csak a szoros értelemben vett

Németországra gondolok, tekinteten kívül hagyván a bibliai képirás terén oly rendkívül gazdag Németalföldet. Ez a feltűnő jelenség, a mely Luther fellépte után még feltűnőbb, hogy tudniillik a német képirás bibliai tárgyú festmények dolgában oly végtelenül szegény, magyarázatát a bevezeteskép felhozott okokban leli. A reformáció utáni kort illetőleg pedig még hozzájárul a kezdődő protestantizmusnak puritánizmusa, mely az egyházi pompa visszahatásakép, mindenben a legnagyobb egyszerűsége törekedett, és az egyházakban a csupaszfalterületeket előnyben részesítette.

Németország büszkén vallja érdemének a biblia új felfedezését és elterjesztését. Ezt elismerve, nem tagadható az sem, hogy a németeknek a művészet, de különösen a bibliai művészet terén ugyanaz a sors jutott osztályrészül mint Izraél népének, mely a bibliát alkotta. A német renaissance csak elvétve fordul a bibliához, és csak ritkán meríti tárgyát az ótestamentomból. Mintha valami titokszerű hatalom laknék a bibliában, mely a művészet felvirágozását megakadályozza, mintha a bennlakó isteni szellem akként nyilatkoznék meg, hogy maga mellett idegen istent nem tűr. Szellemóriás, a ki a művészetek fejlődésének új irányt ad, Rembrandt, Rafael vagy Michel Angelo tud csak behatolni a biblia szentek szentjébe, ilyent pedig a német képirás nem mutat föl. Vagy pedig oly művész, a ki az egyházi felfogástól áthatva dolgozza föl a bibliát, a ki a keresztény dogma mély igazságától áthatva, ezt az ótestamentom elbeszéléseire alkalmazza, ily mély válaszos szellem — ha Németországban uralkodott is — nem nyilatkozhatott meg művészileg, mert a német

társadalmi viszonyok nem voltak oly kedvezők, mint a renaissancebeli Olaszország viszonyai. A szegényebb viszonyoknak megfelelően gyéribb a művészi tevékenység is. És ha mindennek daczára van a német képirásnak a bibliai tárgyú festészet terén is számottevő képviselője, úgy ez csak azt bizonyítja, hogy a legmostohább körülmények sem voltak képesek a német művészet ideális czélzatát elfojtani.

Prossnitz.

Dr. Goldschmied Lipót.

HÁROM ALAK.

I. A HÁZALÓ.

Mi van eladó? Megjött a Simon, a ki a legnagyobb árat fizeti. Ha van ócska ruha, régi czipő, kopott kalap, törött butor, Simon mindent megvesz. Ez a legjobb idő kérem alásan, mert mivel ünnep előtt minden szegény ember akar magának valamit venni. Egynek kell egy szakko, a másoknak egy nadrág, czipő, az mindennek kell és egy ócska czilinder, az nekik egy finom falat. Most jön a Pészach, biztosan csináltak már nagy takarítást és kimustrálták a ruhákat, hát csak lesz valami eladó. Most fizetem a legjobb árat, készpénzben, mindjárt, rögtön, édes nagysága. A mit nem tudok eladni itt, azt elküldöm Galicziába, a szegény hitsorsosokat is én látom el régi ruhával.

Női ruhákat is veszek, ez ugyan nem kél olyan jól, mint a férfi ruha, mert a szegény lány divatos lajbliba

akar jární, de nem baj, ha megmarad, jó lesz bélésnek, összevágom, de megveszem. Lássák kérem, hogy találtak eladni valót! Itt van először: egy nadrág, két nadrág.... Na bizony ezek rosszak. Hogyan is tudta az a nagyságos úr ennyire elszaggatni; ha az uraságok előbb adnák el holmijukat, sokkal jobb üzletet lehetne csinálni, de ha addig várnak, míg folt folt hátára kerül, alúl meg a rojtok lógnak, akkor csak nagyon keveset ígérhet Simon. Nézzük a kabátokat; ezek tulajdonképen nem érnek semmit. Ki vesz egy zsaketlit? szegény embernek szakko kell, abban legalább mozdulni tud; aztán a hóna alja ki van izzadva; minek hordta nyáron a nagyságos úr ezt a nehéz ruhát? Hol van kérem a zsilé? mert az a fő. Zsilé nélkül nem ér az egész semmit. Na, és ez minden? Tessék megnézni, lesz még valami eladó; ezért a pár rongyért kár volt két emeletet mászni; itt nem is lehet ezt eladni, mind kimegy Galicziába és még nekem kell érte portót fizetni. Mit tetszik kérni ezért? Igen, három kabát, két nadrág, két mellény; ha azok volnának, de ez mind csak rongy, úgy éljen az én fiam (nincs) bár mennyit adok érte, mindég veszíteni fogok.

Persze, minden darabot külön.... na ja, azt nem lehet... csak úgy általjában tessék az árát mondani, mert én ilyenért nem is tudok ígérni. Igen, ha ez volna egy szalon-öltöny, mint vettem oda át a szomszéd házban, még tíz forintot is letennék, de ezért, akár mit mondok, sok. Mi? négy forintot adjak, ne tudjak kimeni, ha többet ér mint egy forintot; de hogy lássák, hogy Simon az az ember, a ki fizeti a legjobb árat, hát adok három koronát... leteszem ide az asztalra

és viszem a portékát. A nagyságának lesz hely az almáriomban, meg nem kell beszórni, ha már eszi a moly, hát nálam eszi. Négy forintot? Igazán furcsa, ezért négy forintot kérni; csupa lim-lom, a mi a háznál csak útban van.

Inkább tehetek két ezüst pengő forintot a bugyelárisomba, mint ezeket a rongyokat a szekrényembe. Mit mondtam? két forintot? Ha már kiszaladt a szájamon, hát legyen, megadom a két forintot, de minden ellenségemnek legyen mondva, milyen üzlet ez. Ne tessék gondolkozni; Simon meggondolt már mindent, itt van két forint, viszem a portékát, boldog ünnepeket!

A lépcsőn: Adjon Isten jó napot, kedves postás úr! Hogy van? mit csinál a felesége? van már valami a bölesőben? Régen láttam magát, most épen jókor jön; itt volna magának egy nagyszerű, finom üzlet. — Besaptam egy kicsit egy nagyságát, ott fönt; az nem bűn, inkább legyen a szegény embernek. Vettem két darab nadrágot, testvérek közt is megérnek hat forintot, de magának, a kinek jó barátja vagyok, oda adom öt forint és ötven krajczárért. Ha nincs szolgálatba és a kedves ténsasszony feleségével el akar menni sétálni, fölveszi és minden ember azt fogja hinni, hogy most jön maga a börzéről. Finom pepita, angol szövet, egy piczit rojtos, majd a felesége beszegi és ki van egy kicsit javítva, nem baj, nem fog a kabát alól kilátszani. Nagyobb úr volt, a ki viselte, mint maga. Mit ér ha vesz valami rossz ujat? az csak úgy elszakad; na vegye meg, itt hagyom a házmesternél, ha megfizeti és estefelé elviheti haza. Milyen büszkén

megy majd husvétkor a maga felesége az utcán, ha az urán igazi uraságoktól levetett nadrág lesz Akarja öt forintért a kettőt? Hol a pénz? itt az árú. Mit gondol három forintért, nekem többbe került, ha nem igaz, ne tudjak fölmenni; négy ötven az utolsó ára, kell vagy nem kell? Majd eladom másnak öt forintért. Lássá, én nem vagyok keményszivű; hát olyan nagyon akarja jó . . . oda adom négy forintért, de ne szóljon ám senkinek.

Az utcán: Ott áll Farkas, a hordár! ravasz, mint egy róka, de én rajtam nem fog ki. Talán rátudom sózni az egyik kabátot; a nadrágokkal jól jártam; ezen az üzleten szeretném behozni a maczesz árát; úgy teszek, mintha nem látnám; majd ő jön felém, egyik karomról a másikra dobom a kabátokat, gusztust csinállok neki. Ahá, már közeledik. — Jó napot Farkas! mit csinálsz? Te még mindég itt állsz a sarkon? azt hittem, már régen más üzletre adtad magadat; mióta az az átkozott telefon van, nem valami sok dolga lehet egy hordárnak, ha csak nem viszed még most is a levélkéket ide föl. Csináltam itt egy üzletet, vettem három kabátot, jó portéka, neked se volna épen rossz, ha Pészachra vennél egyet. Ha akarod, át engedek neked egyet, a mennyiben nekem van. Hat forintot adtam a három kabátért; két forintért adok neked egyet, ha mindjárt kifizeted, nálam már nincs pénz és még szeretnék valamit venni, ilyen üzlet nem található minden nap. Mért akarod épen a kékét? Vedd meg a feketét, az sokkal finomabb, a kék hibás is, aztán feketét többet lehet viselni: én jót akarok neked, de ha tetszik, oda adom a kékét is; de várjál előbb megnézem jól,

mert mért akarod épen ezt, vagyok én is olyan szemes, mint te. Megláttad, hogy van valami a zsebében, most azért sem adom, menj a nyakamról, úgyse osztozom veled; micsoda jogod van neked ehhez a kabáthoz? te vetted vagy én? Ki adta érte a drága pénzt? Megmondom, hogy találtam benne valamit, nem bánom, letagadom, te is esküdtél már hamisan; majd elárullak én is, hogy viszed a levélkéket a 10-dik szám alá, a kisasszonynak, aztán nézhetsz sarok után. — Különben mit feleselünk? Ebbe lehet egy pár értéktelen keztyü, egy rongyos zsebkendő, vagy egy skatulya szóda. Na, ne rázd úgy magadat Farkas; akarod a kabátot két forintért, a talált portékával együtt? Van benne, egy összekert «Havdola».

Hová világíthatott magának ezzel az a nagyságos úr?

II. A HORDÁR.

Már tíz óra és még nem volt semmi gsefft! Hogy a mennydörgös ménkö ütne annak a telefonnak a közé-pibe. Máskor eddig az a nagysága a harmadikon már összeveszett a szakácsnéjával és küldött engem a szerzőhöz, hogy hozzak rögtön egy másikat; én meg az övét elhelyeztem ahhoz a magányos úrhoz, itt vis-á-vis; most, csingiling... halló! megvan. Nem is érdemes már a cselédeknek lebeszélni. — Ahá, ottjön egy lány valami gubernánt, levél van nála.... Talán engem küldene? majd próbálok kicsit köhögni, hogy észre vegyen... úgy éljen ő, már beledobta a postkistlibe, én pedig rághatom tovább a pipa szárát és köpködhetek mérgembe; bizony jó éles szél fuj itt a sarkon és né

csak egyre keresek, de nem találok akár jobbra nézek, akár balra nézek. Talán itt van kilátás? . . . jön a nagysága a másodikról, megy nézni, mi ujság a népkonyhában, az övében úgy se tudja mi történik, majd megszólítom : «Nagysága édes, itt állok a legnagyobb napba, a legnagyobb hidegbe, mégis a nagyságától alig van kereset. Minek tetszik a teppicht a viczével poroltatni, a ki egy részeg, lusta tót? Hol van benne annyi erő, a mi én bennem van, ő belőle csak a pálinka beszél; én kiverem a színét, kiverem a visszáját, ki-söpröm eczetes vízzel . . . hát jó, nem vízzel . . . szárazon . . . a hogy tetszik mondani . . . elég . . . olyan tiszta lesz mint egy ma született gyerek. Ha tetszik is nekem három-négy hatossal többet fizetni, hát az egy miczve; minek a drága pénzt abba a haszontalan viczébe tömni? én legalább vagyok egy szegény, tisztességű zsidó ember. Hát jöhetek holnap reggel? Rám bízhatja a nagysága, az rendesen meg lesz csinálva . . . nekem nem kell se a szakácsné, se más segítség . . . a teppich be lesz szórva, összetekerve . . . a helyén; az én munkám, meg a vicze dolga, mint ezer és egy. Ha abba talál valaki csak egy szikra port, fizetek száz forintot (még ha volna se). Nem fogja megsajnálni a mivel nekem többet fizet. Alászolgája, kezét csókolom, fél hétkor ott leszek . . . Nem szabad hét előtt porolni? Nekem az mindegy, jövök hétkor is, hadd aludjon az uraság

Nem is kérdezte mit fizet? Azt hiszi, nem tudom mennyit adott a viczének, nekem is annyit akar adni, majd el akarja velem hitetni, hogy több . . . na ja . . . korán kell neki fölkelni, ha engem akar becsapni; nem

vagyok már mai gyerek és az ő bolondja. Holnapra hát már van valami ; veszek majd egy tótót a pálinkamérésből, én csak nem fogom ütni az ő pokróczát, hadd verje az ; adok neki húsz krajczárt, aztán küldöm bor-ravalóért ; kevesebbet mint egy hatost csak nem ad neki . . . lesz harmincz krajczárja . . . kilenczkor kész vagyok és már itt leshetem azt a jogászt, a kinek tegnap vittem a téli rokját a zálogházba ; holnapig nem lesz egyetlen egy krajczárja sem ; majd jön, szerezzek neki tíz forintot, a hónap elején fizet huszat . . Hiszen persze, ez volna a legszebb gsefft, de az én szemem nem éri el, hogy lásson együtt tíz forintot ebbe a komiszi időkbe . . . majd megint kérek Jainkef Hirschtól, de ez felez velem, hogy ártson meg neki . . . igaz, marad öt forint, az is jó . . . de én sajnálom ő tőle a másik öt pengőt, mert ő egy gonosz, istentelen ember, a ki szeretné, az egész tíz forintot . . . várhat . . . olyan év ő rája, a hogy ő azt eléri.

Hát máma ez a nap csak süt és nem hoz semmit ; még majd lóverseny-programmot kell árulni, vagy esti ujságot. Tizenegy óra . . . talán már felkelt az az úr, a kinek tegnap vittem a frakkját vasalni ; még nem fizetett . . . csak nem hagyom nála a harmincz krajczárt, olyan kötelet a nyakába, ha nincs pénze, ne menjen mulatni. Ha sikerül nekem őszig egy pár jó hurczolkodást kapni, akkor fütyülök, a Jainkef Hirschnek, meg a többinek. Veszek magamnak a fertályba egy pinczeboltot, elcserelem a piros sapkámát egy feketével és leszek : szén- fa- és coaks-kereskedő ; legfeljebb azt az egy kundesáftot tartom meg, a hova szoktam járnibort fejteni, azt szívesen teszem, jól fizet, aztán ma-

gamra hagy a szohalány, én meg szerzek magamnak az ünnepekre egy jó kis italt, marad még neki elég.

Az a négy úr, ott a kávéházba, biztosan falusi, a pestiek nem ülnek már be délelőtt kártyázni; a kaszinóba talán? Mit játszanak? Alsóst... az egyik, az tud, de a többi még nem nagyon ért hozzá.... látom mit adnak ki.... csinálok egy jelt, mit játszon.... számár nem érti.... zöldet chamber.... hogy lehet valaki ilyen ostoba..... nem is tudom nézni.... még jó, hogy mérgembe nem ütöttem be — az ablakot.... csak én ülhetnék oda, tudom elfogyna az aprópénze.... Ujra kevernek.... Mi az ágyú? Na, ki stupfol?.... Ah! a nagyságos úrfi, ki tetszett már magát aludni? mivel szolgálhatok?.... Levél.... tudom.... a tizedik szám alá.... majd örül a szőke angyal. Tetszik tudni, mindég már kint vár engemet a lépcsőnél és én oda dugom neki a levelet; mindenki nem tudná úgy tenni, mint én, de úgy éljek, a hogy én is félek, hogy a papája egyszer csak meglát és akkor jaj a szegény hordárnak; ő képes és pofon üt és még Isten ments, a garádicson is ledob, hogy le fogok gurulni fönről minden lépcsőn, és össze fog törni minden csontom: ki fog akkor nekem fájdalompénzt fizetni? Igen... elhiszem.... az úrfi most mondja.... de kérem, ígretből nem lehet jó lakni és még reszkirozni az én szegény csontjaimat minden levélnél. Nem tart már sokáig? Hát már van reménysége az úrfinak? én szívesen viszem föl a postát, hiszen az ifiúr nem kívánja ingyen és aztán, ő egy igazi, valóságos angyal; az az aranyos haja, a gyémántos szeme, a brilliántos szája.. én mondom: fein! és én értek hozzá. Annyi krajczá-

rom legyen, a hány szép asszonynak és leánynak vittem már levelet, de ilyen kedves még egyse volt. Nekem legyen mondva, a milyen gazdag ember a papája, az bizony nem fogja a leányát pénz nélkül adni férjhez. Nem akarok tolakodó lenni, de van már kilátás, ha szabad kérdezni, hogy az öreg enged? hiszen akkor jól állnak az akciók.... ne tessék elfelejteni, hogy én is segitettem.... ha megérjük ezt a házasságot, mégis mennyit tetszik adni? Az a kisasszony egy kincs, a ki aztat eléri, az bizony szerezhethet másnak is egy jó napot. Persze nem vagyunk még annyira... de úgy csináljak rá egy ternót, a hogy az meg lesz. Hát meg tetszik várni? talán kapok feleletet....

Majd vársz egy kicsit, csak nem fogok sietni azért az egy koronáért, a mit a kezembe nyomott, smuczián! Tessék, az a lány már itt van... vár... láttak már ilyen? szép kis kisasszony, a kinek így küldözik a leveleket, nekem nem kellene, még ha aranyból volna is... Elvette a levelet, adott egy másikat és ő is egy koronát; talán ezek végett találták fel a fél forintot? Netto, még is hozott nekem ez a gsefft egy forintot; nem sok... Csak mürb lenne már az az öreg, az Isten éltesse, a fertályig nekem kellene a pénz, hogy megnyithatnám, a szén és fakereskedést.... A levélbe se volna rossz bele nézni, nem lehet, mit szólnak hozzá? élémbe jön, az a türelmetlen.... a bolond lány intett neki biztosan az ablakból, hogy hozok levelet.... én várok.... ha jó hír, a zsebébe fog nyulni és adni valamit... két hatos.... aj, paj.... keserű.... vissza megyek nézni, azok kártyáznak-e még?

III. A FODRÁSZNŐ.

Jaj, Istenem! megint három emelet . . . persze, hogy a nagyságának lehessen nagyobb lakása, hát a szegény frizernének három emeletet kell mászni; mintha nem lakhatna az elsőn, két szobával kisebb lakásban, s ki jár ő hozzá? Épen tegnap mondta Kormosné, milyen szaszos zsurja van . . . jó, hogy eszembe jut ez is, mindég van neki kommissziója; most is be kell mennem a füszeres boltba, megrendelni a speczerájt; pedig ha tudná, milyen szívesen küldenek neki. Majd kötök egy csomót a zsebkendőmön, hogy el ne felejtsem . . . minek is kötöttem eztet a másik sarkon? Ahá, már tudom, vegyem ki a Kelemennéből, a nélkül hogy észre vegye, melyik szabónő varrta azt a selyem bluzt, a melyet tegnap viselt az operában; neki azt mondta: Bécsből való, de a Kendéné látta, mikor a selymet vásárolta, hát akkor biztosan itt csinálták . . . Hála az égnek, hogy valahára felértem! . . . Remélem, az asszony kifésülte a haját, mert nekem arra nincs ma időm.

Jó reggelt, kezét csókolom, csak hamar kérem, nem várhatok egy perczig sem, roppant sok a dolgom, Kormosnéhoz sietek, ő ma gratulálni megy Kleinékhez, tetszik tudni, a leány menyasszony, elveszi a fiatal Sárbogárdi . . . egész jó parti . . . a vőlegény földbirtokos . . . van kocsija, lova, játszik a lóversenyen és a biciklizésnél ismerkedtek meg; a lány ugyan nem a legszebb, de az nem baj, a szeplőket csak nyáron látni és aztán — jobb ha nem beszélek, én nem szoktam pletykázni. Hogy parancsolja ma nagysága a frizurát? ma-

gasan vagy lent? Tegnap a Kenderesinét fésültem az estélyre a Kaszinóban, nagyszerűen nézett ki. elől felsütött haj, bécsi divat szerint. . . . hátul félig angolosan, félig görögösen tűztem a kontyot, egy kis búbbal à la Mikadó, benne nagy gyémántos magyar boglár tűk, még a férje is megdicsérte, pedig az inkább másokat néz meg, mint a saját feleségét; én nem beszélek ki senkit, ez nem szokásom, de annak a szegény asszonynak sincs valami jó élete a mellett a kikapós férj mellett, pedig ő egy jó lélek, kicsit ostoba, és aztán sok, nagyon sok kell neki, de legalább jut tőle egy kis pénz a szegény emberek közé, én nekem is adott tegnap öt forintot, pedig egy fejért még Dorits sem kap többet, mint hármat. Talán mert a Kaszinóba ment, már előre is nagyon nóblistnak érezte magát. Pardon, csak a vas ért a füléhez, de nem égettem meg. . . . A Schwartznénál ma pontban tizenegy órára kell lennem, elmegy kondolálni a Kölesiekhez. Majd megeszi az irigység, hogy barátnéja annyit örökölt és hogy most talán urasabban fog élni, mint ő. Hogy boszantsa, csináltatott is erre az alkalomra egy pompás kalapot, valódi párisi modell, ötven forintról hallottam beszélni, azt majd ma felteszi Kölesiné, most bizony nem utánozhatja, mert már az illem kedvéért is kénytelen gyászolni. Kiváltképen azért haragszik rája, mert elcsalta azt a jó szakácsnőjét, a ki oly kitűnően főzött: lehetett ott akár húsz vendég is, minden rendben volt, az a sok jó recept, a mit ide a nagyságának is szállítottam, mind tőle volt. . . de én sem eszem ám azóta olyan finom süteményeket, mióta az elment, most legfeljebb egy pár sós pogácsa jut nekem, mert

tetszik tudni, mindent úgy hoznak a cukrásztól, ott pedig drága, hát nagyon kiszámítva veszik, csak épen hogy tessék-lássék; pedig kérem szépen, ha az ember mindég talpon van, jól esik ám, ha hébe-korba kap egy falatot, nincs jóformán időm enni, mindég csak szaladni és mindég elkészni, mindennek én vagyok az oka. Multkor is úgy megszidott a Kenyeresiné; volt ott egy vendég, a kire, úgy látszik nagyon sokat tartott, igaz, fess, fiatal katonatiszt volt és ő még nem volt frizirozva.... Kérdezem én a nagyságát, szagolhattam én, hogy épen akkor fog valaki jönni? máskor mindég nagyon korán jövök neki... előtte, a Lévy-nét fésülöm.... ott ugyan nem időzök sokáig.... hiszen az ujságot olvas, míg felrakom a haját, ha elkészültem, mindég elejtem a fésüt, hogy észre vegye, különben még köszönni is elfelejtene.

Tessék, kész, ma igazán sikerült, úgy néz ki a nagysága, mintha cukorból lenne, kitüen áll ez a magas tekeres, most tudom, hogy fogom fésülni, ha bálanya lesz, tessék addig egy kis ékszerről is gondoskodni; a Kendénének van három gyémánt csillaga, azt mondja igazi, azok pompásan állnának, jó lenne kölcsön kérni, de nem hiszem, hogy ide adja, rá találnának jönni, hogy igazi «Scharf». Tudom, hogy a nagyságos úr gazdag bankár, a ki vehet a feleségének akár hat csillagot is, de minek? megteszi a hamis is... én úgy fogom azt tüzni, félig árnyékba, a haj közzé, hogy még az, a ki legjobban érti, sem veszi észre, hogy imitált. Ha a nagysága nem ér rá, vagy nem akar bemenni, az üzletbe, hát hozhatok én is választani.... Igen?.... ezer örömmel, én tudom legjobban mi illik a divatos

frizurákhoz. De most rohanok tovább, kezeit csókolom, holnap okvetlen elhozom, talán később jövök, hogy a nagyságos úr ne legyen már itthon és meg ne lássa, a nagysága biztosan meg akarja őt lepni. (Magában) Különben képes az az ember rá, hogy még előttem pofon üti, persze nem először történne, de én nem vagyok kíváncsi ilyen családi jelenetekre, az otthon is van; most ugyanis rossz kedvű lehet, azt mondja Kelemenné, hogy a börzén vesztit, pedig sokat kell neki nyerni, hogy csak azt keresse meg, a mit elvisznek ebből a házból. . . . Mi közöm hozzá, nem az én gondom, előbb utóbb úgy is beüt a krach, legalább jut nekem egy kis provizio az ékszerésztől és egy kis borraivaló az aszszonytól; úgy se lát az egész évben tőle az ember semmit; a fürdőből is egy üres bugyellárist hozott, süsse meg.

Három órával később: Voltam a fűszeresnél, hogy küldje el az árukat, megtudtam a szabóné czimét, tudakozódtam a Bergerné bonneja után, beszóltam a suszterhez, megszereztem Komlósnénak a Kertészné szobaleányát, összeállítottam a szövet-minta-kollekciót, megtaláltam azt a helyet, a hol legolcsóbb a libaszir, kikérdeztem hol fog nyaralni Kendéné és hogy a fiával komoly szándéka van-e? elhelyeztem varrónőnek azt az árva leányt, a kivel Schwartzné minden áron jót akar tenni, felirattam a legfinomabb kuglof készí-tési módját, koldultam egy ebédet egy szegény zsidó tanuló részére, a Kölesiné biciklijét megvételre ajánlottam Keménynének, tudakozódtam, hogy a Schwartz-leányok részt vennének-e a Keresztesiek tennis-játékán, kérdezősködtem, ki vesz régi ruhákat; vettem hat

tuczat hajtüt, négy teknős-béka tüt, egy hajfodorító vasat és két spiritusz-lámpást; most már felbonthatom zsebkendőmön a csomókat, nem felejtettem el semmit. Nagy Ég! nem voltam a kölesön-könyvtárban!

Budapest

Herrmanné Politzer Berta.

LEÁNYOMNAK.

Keserves küzdésben kifáradva holtra
 Oly jól esik estve végre hazatérnem;
 Súlyos bilincsemet az otthon megoldja,
 Itt lehet valóban embermódra élnem.
 Mint Mózes saruját egykor levetette,
 Állván a szent csipkebokornak mellette,
 Úgy vetem le én is a rút salakot,
 Mely az élet harczán, ezer küzdelmébe'
 Arczom megsebezve, ruhám összetépve
 Testemhez, lelkemhez hozzátapadt.

Akkor én megállok tiszta ágyacskádnál,
 Lelkemtől lelkezett én kicsi magzatom,
 Tudom, hogy már reám egész este vártál,
 Hisz én is láttodat alig hogy várhatom.
 És a míg hallgatom csacsogó beszéded,
 Lelkem gondolatban messze-messzetéved,
 Általlátja azt is, a mi eljövend . . .
 Fölemelkedik, föl magasabb körökbe,
 Nincs tapadva többé a meggyüölt rögre,
 Foglalkodtat minden, a mi nagy, mi szent!

És elgondolkodom a sorshányta népen,
 Melynek vagyunk mi is törpe sarjadéka,
 Komoly árnyék födi elsötétült képem,
 Jövendő sorsára ha gondolok néha.
 S mit egykor mámoros, lázas ifjuságom
 Mutatott, elfoszlik a ragyogó álom,
 Ó mert egykor nagynak hittem a jövőt,
 Reméltem — s reményem birt lelkes dalokra,
 Hogy új élet száll még a félholt romokba,
 S szebb léssen ez élet, mint volt azelőtt!

«Egy nemzedék támad — most még észrevétlen,
 De föl fog támadni pár elmuló évvel,
 Hirdeti az Urnak igéit a népben,
 Szólván a próféták hatalmas hevével.
 A birnami erdő hajh újra megmozdul,
 Ifjak lépnek elő kevélyen a sorbul,
 Homlokukon ihlet, szemökben a láng,
 Büszkék, nem alkuvók, hajthatlan erősek,
 Békének baráti, de a harezra hősek,
 Daczosak a gőg, az elnyomás iránt!» . . .

Gyönyörű szép álmak! ó mint elszállátok!
 Ébredés, mily sivár, mily keserű lettél!
 Izráel fiain ül rettentő átok,
 Rettentőbb dögvésznél, halálos sebeknél!
 Ül rajtok a közöny öngyilkos nagy átka,
 Félve tekintenek a multakba hátra,
 A jelent szégyellik, nem hisznek jövőt!
 Hol a vértanuknak holtig elszánt hadja?
 Hol az üldözve is hívók szent csapatja?
 «Halld, Izráel!» szóval halálba menők?

Ó ha majd kiveszett az, a ki utolsó,
 Hitben erős, igaz, őseinek híve ;
 Ha bezárul rajta a deszkakoporsó,
 Ha megtört egy végső dobbanással szíve ;
 Hogyha el akarják majd temetni véle
 Ezt az egész népet — kételkedvén, él-e,
 Ha már az utolsó harczos elfogyott :
 Akkor érkezett el a ti hivatástok,
 Én édes leányom, akkor néz reátok
 Bízó bizalommal, a ki alkotott !

Nőttön növekedjél, légy gazdag erényben,
 S erényed ne legyen csillogó külső szín,
 De biztos erősség viharban, veszélyben,
 Diadalmas világ minden kísértésin !
 Egy legyen előtted szent e nagy világon,
 Csüggj egész sziveddel forrón a *családon*,
 Tartsd össze, melengesd gyengéden te azt ;
 Ez a harczolónak végső menedéke,
 Ez a mi népünknek igaz üdvössége,
 Mely zord télidőn is virágot fakaszt !

Tirátok építjük újra és erősben,
 Mit férfi hűsége rosszul építettünk,
 És megcsalódhattunk a harczoló hősben,
 Magunk is hitlenek és gyávák lehettünk :
 De a mit reátok bízunk, a szentséget,
 Ti bizonynyal híven, jól megőrizétek,
 Ti vagytok mi szirtünk, megváltónk, hitünk.
 Azért küldött nekünk népünk kegyes atyja,
 Hogy az elveszendőt bizton megragadja
 A ti nagy szivetek — s megmentse nekünk

S eljő még az a nap, hogy a templomokban
 Imádságul senki nem fogja rebegni:
 «Dicsértessél, Isten» — mint régi napokban —
 «Hogy nem asszony lettem», el fogják temetni
 Emlékét a régen méltatlan imának,
 S egekbe fog szállni kitörő kívánat:
 «Isten, jutalmazd meg a mi asszonyink',
 Kik értünk szenvedtek, minket megmentettek,
 A te szent, nagy neved hirdetői lettek,
 S új fényt adtak néki, új erőt megint.»

Imádkozzál, lányom . . . ime köny pereg le
 Atyádnak szeméből . . . de szívem megenyhül . . .
 Őrködjék fölötted az angyalok serge,
 Jobbra, balra egy-egy, lábtul is meg fejtül . . .
 Őrködjék fölötted a jó ég irgalma,
 Láss mosolygó angyal-gyermekeket alva,
 S legyen ébredésed, mint álmod szelid,
 Te én üdvösségem, te én reménységem,
 Vigaszom, támaszom, egész mindenségem,
 Éltünknek te add meg minden örömit . . .

Budapest.

Sebestyén Károly.

A KECSKEMÉTI ZSIDÓK TÖRTÉNETÉBŐL.

Mig a hazai zsidóság története visszanyúlik egészen a honfoglalás kezdetéig s mig egyes nagyobb városokban már hosszú századokkal ezelőtt keletkeztek tekintélyes hitközségek: addig a kecskeméti zsidóság egy alig százötven éves multra tekinthet vissza csupán. És

ezen rövid időszaknak is csak a legkisebb része történet igaz értelemben. Mert vajjon történetnek nevezhető-e azoknak nyomoruságos élete, kik sem a társadalmi sem a nemzeti életnek részesei nem lehetnek, kik *kötelességeket* teljesíteni kénytelenek ugyan mint bárki más, de *jogokat* nem remélhetnek senkitől; a kik mindenkié és senkié; kik mint a puszták futóhomoka ma itt, holnap amott: a hová veti épen őket a nép forgatag kegye és szeszélye?

Hiteles feljegyzések szerint 1746-ban telepedtek le először zsidók állandó lakhelylyel Kecskeméten.

A török uralom idejéről szóló városi jegyzőkönyvekben gyakran tétetik ugyan már említés zsidó kereskedőkről, mint a kik a török kereskedőkkel együtt többször segítették ki a várost pénzzavarából; de ezek nem voltak helyben lakó, hanem szegedi vagy óbudai zsidók.

Az 1715-ik évi jegyzőkönyv említi a keresztény kalmárok folyamodványát a városi tanácshoz az iránt, hogy a zsidó kereskedőket a vásáron különítse el és sátraikat külön utczában felállítani rendelje; de ez említett zsidók sem voltak helybeliek. Csak országos vásárok alkalmával tartózkodtak itt ideiglenesen a város által kiszabott, szigorú feltételek mellett.

Először 1746-ban adatott meg nekik a letelepedési engedély.

Midőn ugyanis a juhtenyésztés mindnagyobb kiterjedést nyert és a lakosság a juh és birkabőröket, melyek egyik főjövedelmi forrását képezték, értékesíteni nem tudja, a magistrátus, a lakosság anyagi érdekeit előmozdítandó: négy óbudai zsidónak letelepedési engedélyt

adott azon kizárólagos joggal, hogy bőröket állandóan — t. i. vásárokon kívül is — csakis ők vásárolhatnak össze. Midőn azonban ugyanazon év október 29-én két alberti-irsai zsidó — névszerint Moijses Ábrahám és Márk Ábrahám — letelepedési engedélyért folyamodik «ámbátor Tekintetes Praefectus Foglár Imre úr ő kegyelme Commissióját prasantálták, mely őket becsületes és jóra való embereknek mondja» folyamodványukkal kereken elutasíttatnak. Mert, amint az indokolás mondja: «minthogy már négy óbudai zsidóknak ollyatén engedelmiük lévén, a városnak többre szüksége nincsen, minthogy az ő feles voltak miatt sok gonoszság megeshetne, netalántán emberölések is, mint a czecei plebánust is explorálván megölték, azért maradjanak szokott helységeekben sőt innen per absolutum arcealtatnak és nem is egyébbkor legyen a bejövételre szabadságuk, hanem Vásár előtt három nappal utánna is annyival maradhatnak és árulhatnak».

A városi tanács egy régibb végzése szerint ugyanis a zsidó kereskedők az országos vásárok tartalma alatt szabadon *adhattak* és *vehettek*; a vásárt megelőző és az azt követő három nap alatt pedig csak *venniök* volt szabad; ezen hat nap lévén számukra kitűzve, hogy a lakosok áruba bocsájtott nyers termékeit összevásárolhassák.

Kifogástalan lehetett az új jövevények élete minden tekintetben és csakhamar nagy hasznára váltak a népnek sok mindenféleképpen. Mert a lakosság, mely borzadva látja letelepülésüket, csakhamar békésen megtűri, sőt támogatja őket; a városi jegyzőkönyv pedig, mely bőbeszédű aprólékossággal mond el mindent 1746-tól

1759-ig, a zsidókról nem tesz említést; a mi bizonyára nem esett volna meg, ha akár egyik vagy másik irányban csak látszólagos panaszra is adtak volna alkalmat. De anyagi gyarapodásukkal arányban ébred az régi ellenszenv is és jönnek működésbe az elnyomatásnak, a megsarczolásnak új meg új eszközei. 1759-ben «Judacis pellium exemptionem arendatibus» már évi 80 frtért adatik csak meg a bőrvásárlási engedély, mely összeget «e szabadíték jóváhagyásáért» tartoznak a város pénztárába fizetni. Ezen bérösszeg ezentúl állandóan és aránytalanul növekedik évről-évre s mindenféle mellékfeltételektől tétetik függővé: majd hogy Lebel nevű zsidó adósságának defalcatiójára 40 frtot fizessenek, majd pedig hogy a «csapongó» értsd letelepedési joggal nem bíró zsidókat, «ha azokat a városban megfordulni tapasztalják» huszonöt pálcza büntetés terhe mellett azonnal jelentsék fel, hogy rögtön kiűzessenek. 1773-ban Ábrahám Salamon, Lőrincz Salamon, Nátán Salamon (a Schweiger család ősei) és Filep József négy óbudai zsidóval már írásbeli szerződést köt, a bérösszeg felemelésén kívül a régi szigorító feltételeket ujjakkal szaporítja, melyek főkép a zsidók elszaporodásának akarják mindenkép elejét venni. Ezen feltételek szerint 1. a bérlőknek egy legénynél és egy inasnál többet tartani nem szabad; 2. feleségeiket — nehogy itt született gyermekeik kecskemétieknek tekintessenek — magukkal hozni titos; 3. tarthatnak ugyan egy konyhás zsidót is a Kóser Tractér számára, melyet országos vásárok alkalmára fentartaniok szabad, a ki azonban Slachterjük is legyen, nehogy egy külön Slachter által is szaporítsák számukat; 4. kóser bort is tarthatnak, de

csak zsidók számára, kurtakocsma büntetése alatt, ha másnak is mérnek.

1777-ben a szücsök, vargák és szijgyártók, kik azelőtt a bőrvásárlást monopolisálták, az uri (Kohári) székhez folyamodnak, felpanaszolván, hogy az árendás zsidók egyedárusága által saját üzletük nagy károkat szenved, tiltassanak tehát el ezek a bőrvásárlástól. Az uri szék, mely minden alkalommal a leghumánusabb eljárást tanusította a zsidók iránt, hogy a folyamodók panaszát is tekintetbe vegye, de a zsidók megélhetését se tegye lehetetlenné, azt a végzést hozza: «hogy ennekutánna minden kecskeméti Mesteremberek, kik bőrökből dolgoznak s minden itten tartózkodó zsidók úgy minden külföldi (nem kecskeméti) szücsök és jövő s járó zsidók is ezen Városban minden Taxa fizetése nélkül mindenféle bőroket szabadon vásárolhassanak, hogy az adás-vétel annál szaporábban folyhasson».

A városi tanács, mely különben sem jó szemmel nézte a zsidók anyagi gyarapodását és minden óvóintézkedést megtett, hogy se beköltözés se természetes uton el ne szaporodjanak, az uri szék ezen humánus végzése folytán még anyagi érdekében is érintve látva magát, sietett a «zsidóügyet» szorgosabban szabályozni és 1777. május 30-án «a Méltóságos Uraság (Kohári) Ratificatiójától felfügesztvén, tett a Becsületes Tanács illyetén Rendelést»:

1. Hogy az idegen járó s jövő zsidók által a mint tapasztaltatott a lakosoknak károk ne essenek, nem a messze földön lakó és esmeretlen Zsidók, hanem csak N. Pest Vármegyebeliek admitáltassanak a Vásárlásra és bőrárulásra minden taxa nélkül.

2. Mindazokra azonban az itten maradandó Árendás Zsidóknak oly gondjuk légyen, hogy mikor bejönnek a Város házánál bejelentsék, hogy megvizsgáltassanak és nékiek ingyen pecsét fog adatni, melly mellett járhasanak a gazdáknál.

3. Bejövésüknek bizonyos ideje légyen úgy mint minden holnapban az első egy hét és négy vásár előtt egy hét utána is egy hét és így egy esztendőben husz hetek.

4. Az itt maradandó árendások nem többet, hanem csak két szállást tarthassanak, de feleségeikkel és minden cselédjeikkel szüntelen itt ne lakjanak, hanem azok csak bizonyos időkben itt tartózkodhassanak.

5. A konyha és Cosse bor körül egy férfiat és egy asszonyt tarthassanak és ezeknek harmadik szállást fogadhassanak.

6. Ezen három szálláson kívül valakik a zsidók közül akár mostanában akár ezelőtt itten házakat árendáltak a Városrul eltakarodjanak lakó helyekre s ide csak a kiszabott hetekben jöhessenek.

7. Mind az itt való s mind a külföldi akármely bőrökkel kereskedők, vagy mesteremberek minden időben minden Taxa nélkül vásárolhassanak.

8. Az itt maradandó és régi Contractusban nevezett Zsidók mind az itt lakástul, kereskedéstül Cosse bor és Konyha tartástul a Contractualis Árendát esztendőnként a Városnál letegyék.

A szücsöket és vargákat azonban a tanács ezen határozata nem elégitette ki és panaszukat a királyi trón elé vitték. Mire a Magy. Kir. Helytartónács meghallgatván a város, az uri szék és Pestvármegye véleményes

nyilatkozatát, 1778. január 13-án királyi rendeletet intéz Pestmegye közönségéhez, melynek értelmében a kecskeméti árendás zsidóknak a nyers bőrök vásárlása a szerzett jogok és feltételek mellett továbbra is megengedett, a folyamodó iparosoknak azonban biztosítatik az elővételi jog.

Merő bizonytalanság és szakadatlan küzdelem lett ekként a telepedett zsidók helyzete a folytonos megszigorítások és terhes feltételek miatt; míg azoknak nyomoruságos élete, kik állandó lakhelyt itt szerezni nem bírtak, de a kik itt lappangtak mégis, hogy tengődjenek napról-napra: ezeknek élete örökös üldözés és fenyegetés volt csupán. Mert, amint később látni fogjuk, hiábavalónak bizonyult a város minden óvóintézkedése, minden szigora: a «lappangó» zsidók mégis letelepedtek lassanként, még pedig nem csekély számmal.

II. József, a «kalapos király» az alkotmány félretételével és minden régi intézménynek önkényüleg való felforgatásával tagadhatatlan, hogy nagy sérelmet ejtett Magyarország szentesített törvényein. De ép oly tagadhatatlan, hogy nagy és felvilágosodott szelleme, mely mindenben messze megelőzte korát; hogy merész, bátor újjításai melyek ha erőszakosak voltak is, de magukon hordozták az elfogulatlan, universalis elme jellegét: közvetve megteremtői lettek azon szabad erős nemzeti iránynak, mely az 1790—91. országgyűlésen veszi kiinduló pontját.

A míg II. József élt, a magyar nép csak rombolót, a törvénytíprót látta benne és minden erejének megfeszítésével ellentállásra gondolt: lángelméjének azon megnyilatkozásait, melyekkel minden avitikus előjogot,

minden a szabadságot kifejlődésében gátló akadályt lerontani törekedett, nem látta az elkeseredett gyűlölet. Halála után, midőn restituálni kellett mindent, a mi alapjában megingattatott: alkotmányt és intézményeket, csak akkor érezték mélyen a hazának igen sok tekintetben való elmaradását és tapasztalták annak égető szükségét, hogy egy új, főkép a nagy francia forradalom által létesített korszellem követésével biztossítsák a hazának bátor és biztos haladását. Ezért az 1790—91-iki országgyűlés országos bizottságokat létesített, hogy a legsürgősebb reformkérdéseket tárgyalják és a következő országgyűlés elé terjesszék. Ezen reformkérdések közé a zsidóügy országos rendezése is tartozott, melyet megoldani akartak most, még pedig szabadabb és humánusabb szellemben. De ezen ügyet annyira elhagyottnak, megoldását oly sürgősnek találták, hogy be sem várva a tárgyalások eredményét, megalkoták az 1791. évi 38-iki törvényczikket, mely szerint: «Hogy a zsidók állapota enyhíttessék, addig is míg azoknak állapotuk és némely szabad királyi városoknak a Zsidókra vonatkozó szabadalmaik az országos kiküldöttség által tárgyalás alá vétetnének és a zsidókrul törvény által gondoskodás tétetnék: az országosan egybegyűlt Rendek Ő Felsége jóváhagyásával elhatározták, hogy Magyarország és kapcsolt részei területén tartózkodó zsidók minden szabad királyi városokban és más helyeken (ide nem értve a Királyi Bánya városokat) azon állapotban, melyben az 1790-ik évi januáris 1-ső napján voltak, megtartassanak és ha abból kimozdítottak volna, ugyanabba vissza helyeztessenek».

Ezen rendelet, bármily üdvös volt is a hazai zsidóság

állapotára nézve általában, a kecskeméti zsidók helyzetén nem igen változtatott, ha csak rossz értelemben nem. Mert a városi tanács, melynek szemében a szabad szellem megnyilatkozása különben is szálla volt, féltette azon biztos jövedelmet, melyet eddig a zsidók minden jogot, minden biztonságot nélkülözö helyzete teremtet. S így a felügyeletet a «becsuszó» zsidókra még szorosabbá, a szerződési feltételeket az «itt marandók»-ra pedig még szigorubbá tette. Csak egyetlen egyszer nyilatkozik egy emberibb érzés a tanácsban. 1794-ben, ugyanis a város nagyobb része leégvén, a zsidóknak «mivel sokan közülök a nagy égésben összeégvén még a kenyérből sem ehetne eleget, de azért is, hogy kereskedésen kívül lévén» az árenda 100 frtra szállittatik le. De már a következő évben ezen bérösszeg háromszorosát fizetni kénytelenek, azonkívül minden «itt becsúszt zsidóért, a ki birói engedélylyel nem bir toties quoties 24 frtokat fizetni kötelesek», a «becsuszó» maga pedig szintén toties quoties, teljes tizenkét pálczákat kap utra valóul. Minthogy pedig sokan a tanács rendelkezéseit akként játszották ki, hogy mint az árendások legényei, slachterjei, papjai vagy tanítói szerepeltek, és így nemcsak, hogy itt állandóan letelepedtek, de feleségeiket is ide hozták, vagy helyben nősültek: a tanács, a szerződés megújításakor — 1799-ben — a következő szigorító feltételeket köti ki:

1. Hogy feleséges legényeket felfogadni, vagy idegen zsidónak itt nősülni szigoruan eltitatik.
2. Egy Schlachternél és egy papnál többet nem tarthatnak és csakis olyan papot tarthatnak, ki gyermekeiket is oktathassa.
3. De sem a schlachterre sem a papra az 1791. évi 38-ik

törvényezik pártfogása ki nem terjesztetik; csak mint contentionatusok tekintetnek és bármikor kiutasíthatók.

4. Nem szabad senkinek az itt lakó zsidók közül házat vagy más örökséget sem zálogképen sem pedig örökáron szerezni; ha valaki közülök ilyenformán valakinek pénzt kölcsönöz az olyan pénz azonnal elveszett lesz. A «lappangó» zsidókért fizetendő pénzbüntetést azonban 24-ről 12 frtra szállították le; de nehogy a «Becsületes Tanács» emberségében kár essék, a lappangóknak szánt pálczák számát emelték 12-ről 24-re.

De hiábavaló volt minden fenyegetés, minden zaklatás, minden óvóintézkedés: a «csapongó és lappangó» zsidók továbbra is csak «itt tapasztaltattak tartózkodni». Mint a fészkből kizavart madár, visszaszállingóztak mindanyiszor; félénken, reszketve, de visszajöttek, nem lévén másutt helyük, ahová fáradt fejüket lehajthassák. Hiába, élni kellett valahol és valahogy; hogy folytonos zaklatás, örökös rettegés között lehetett csupán: nem jöhetett tekintetbe azoknál, kiknek egész élete, minden sorsa szenvedés volt és üldöztetés. Tehát visszajöttek és jöttek velük mások is és gyarapodtak lassanként nemcsak számban, de egynémelyik közülök vagyonban és tekintélyben is. Ugyanis 1801-ben már formálisan községgé alakultak és «Birót» (elnököt) választanak maguk fölé, még pedig nem az «árendátorok» közül, holott ezek lettek volna szerzett előjogaik, az 1791-iki törvény által biztosított állandóbb helyzetük és vagyoni állapotuknál fogva természetszerű fejeik. Bizonyára az árendátorok feljelentésére 1801. január 12-én «az itt levő zsidókról referáltatván az, hogy maguk között Birót tettek volna, mely az impopulatióra mutatna,

holott ők mindnyájan csak anyiban gondoltatnak, mintha az árendásoknak cselédjei volnának, meghagyatik tehát nekik, hogy az illyes újjításokkal felhagyjanak, kötelesek lévén a Contractusnál fogva minyájan az Árendátorok iránt a subordinatioval».

1802-ben «minthogy a zsidók elszaporodása tapasztaltatik» tizedenkénti conscriptiójuk rendeltetik el; 1804-ben újjabb megszigorítással kötik meg velük a szerződést. 1. Csakis bőrrel és gyapjúval szabad kereskedniök, boltbeli portékával nem, mert az a görög kereskedők privilegiuma. 2. Mivel a zsidók itt türése a *kereskedelem*, nem pedig a *benépesítés*, megtiltatik nekik, még a türelmezetteknek is, itt nősülni, feleségeiket idehozni, vagy akárcsak lakodalmat itt tartani. 3. Gyermekeik tanítására csakis a saktert alkalmazhatják, ellenben a katolikus normalis iskolába lesznek kénytelenek járatni gyermekeiket. 1806-ban a zsidók adózás alá vétetnek; minden család után négy frtban állapítják meg az adót, melyért egyetemlegesen felelnek vagyonukkal. 1810-ben a zsidók jobb rendben tartása végett egy tanácsost biztosi minőségben rendelnek feléjük. 1812-ben pedig — mivel időközben sokan példás életükkel, hasznos munkájukkal a türelmezés kedvezményét megszerezték, de viszont napról-napra nőtt a «lappangók» száma is — az árendátorok jelentésére a Tanács egy három tagu bizottságot küld ki a zsidók pontos összeírása és állapotukról való jelentéstételre. E bizottság február 21-ikén hivatalos jelentését bemutattván, a városi tanács mint «égetően szükséges tárgyat» már február 28-án tárgyalás alá vette és az összeírásban foglalt zsidókat két rendre osztotta: a) türelmezet-

tekre, vagyis olyanokra, kiket az 1791-iki törvény «jótéteménye» itt talált, vagy abban később részesített — ezek névszerint jegyzőkönyvbe vétettek, ezen jótéteményben továbbra is meghagyattak, számukra pedig a város pecsétjével és a bíróság subscriptiójával ellátott *hiteles tanúbizonyosság levél* adatott: ezen levél előmutatása nélkül senki a lakosok közül házáat valamely zsidónak árendába ki nem adhatta, különben a lakos toties quoties 12 frtra, a zsidó pedig 12 pálczával fog büntettetni: b) olyanokra, kik az 1791-iki törvény kedvezményére nem számíthatván, folytonos tilalom alatt tartózkodtak itten; ezek, szinte névszerint jegyzőkönyvbe vétetvén, a következő Szent György napjáig a várost elhagyni legyenek kénytelen: ha ezen időponton túl még itt taláztatnának, vagy ha valaki nekik oltalmat vagy menedéket nyujtana, 24 pálczával fog sujtatni.

Azonban minden igyekezet, minden szorgos felügyelet és szakadatlan fáradozás mellett is, minden ellen-szenv, szigorúság és üldözés daczára, a zsidók elszaporodását, az engedély nélküliek kirekesztését a városi tanács korlátozni képes nem volt. A *contractualis* állapot továbbra is fennállott, a szerződések mindenféle megalázó és szigorító feltételekkel időnként megújítattak, de az úgynevezett «csavargó zsidók» végleges kiűzetése nem volt eszközölhető. Kilencz évig tartott ismét a hajsza; míg végre, hogy az örökös zaklatásoknak véget vessenek, a kitiltott és folytonos üldözés alatt levő zsidók 1820-ban herczeg Kohári Ferencz Magyarország főkancelláriusához, mint Kecskemét város potior földesurához és az egyetemes uradalmi hatóság

gyakorlójához folyamodtak s a városban való megmaradásért esedeztek, felajánlván az uradalom számára tekintélyes állandó összeget. A herczeg, ki több ízben adta már humánus felfogásának jelét a zsidók iránt, oly utasítással adta ki a folyamodványt főkormányzójának, hogy az ugynevezett «uriszéken» «minden körülmények tökéletes megfontolásával, mind a helybeli zsidóság állapotára való *méltó* tekintettel, de a *felajánlott taxa félretételével*, igazság szerint intéztessék el».

S így 1820. november 8-án, az uradalmi biztossal az uriszéket közösen tartani szokott városi tanács előterjesztésére a zsidókat három csoportra osztották:

1. olyanokra, kiket az 1791-iki 38-ik törvény itt talált;

2. azokra, kik ezen törvény kedvezményében később részesültek, e kettőre újabb intézkedések szüksége fenn nem forgott «a város pecsétjével ellátott» tanúbizonyosság levéllel ezentúl is szabadon járhattak, kelhettek s a lakosok házait korlátlanul bérelhették;

3. olyanokra, kik állandó lakhelylyel, tartózkodási engedélylyel nem bírtak, a jelen intézkedés tárgyává egyedül ezek tétettek s irányokban a következő határozott: «hogy a helybeli Zsidóközség előljáróinak jelenlétében és meghallgatásuk mellett egyenként, mindéletmódjukra, mind erkölcsi magukviselésére nézve szigorú vizsgálat alá vétessenek; s a kik a lakosok javára hasznosoknak találtatnak, a városban meghagyassanak, az érdemtelenek pedig azonnal kiutasításnak». E czélból a zsidók pontos összeírására egy tanácsi biztos küldetett ki, hogy a helyben türelmezettekül megállapítandó zsidók számára egy külön jegyző-

könyv nyíttassék s abba családokkal együtt pontosan bejegyeztessenek; a kiutasítandók pedig a városból való rögtöni elköltözésre kényszerítettessenek. 1820. december 4-én az összeírás eredménye a városi Tanács elé terjesztetett.

Fölötte érdekes ezen összeírás sok tekintetből. 1746-ban négy óbudai zsidó telepedik le feleség és család nélkül, ideiglenesen, szigorú szerződés mellett, melynek feltételei folyton súlyosbítatnak; nyomukban támad a régi zsidó gyűlölet és a zaklatásnak, a hajsztának se hossza se vége. Irtózat fogja el a lakosságot, hogy Izraél fiai eltalálnának szaporodni és megtörténik minden intézkedés, hogy ez be ne következék. S ime 76 év multán, 1820-ban a zsidók száma 243-ra szaporodott. Ezen 243 személy 55 családból állott; a családfők közül 43 nő, hat özvegy és 6 nőtelen; férfi 119, nő 124; atyai gyámság alatt levő gyermek 145; már itt Kecskeméten született családfő 22. Birájok ekkor Sveiger Mártony volt «régi toleratus zsidó» nő, 49 éves, hat gyermek atyja. Braun Gábor volt a «Rabinerjük», Polák Kelemen a sakterjük, Leitner Jakab a «harangozójuk». Volt köztük egy obsitos katona Simon Márkus, 29 éves nagyabonyi születésű; egy pictor Engel Fülöp. Tíz a családfők közül magyar nevet viselt: Fekete József, Nagy Salamon, Nagy Ádám, Kun Salamon, Szabó Mihály, Szabó László, Szabó Ádám, Szabó Anna, Szabó Mária, Kecskeméti Izsák.

Ezen 243 közül összesen kilenczet találtak kiutasítandónak, a többiekre vonatkozó intézkedések a lakosok közt kihirdettettek a zsidó bíró pedig feleskettetett a lappangók szigorú ellenőrzésére.

Ezen intézkedés szolgált irányul a kecskeméti zsidóság további állapotának és vetette meg meglehetősen békés és biztos fejlődésének alapját. Mert ezentúl nem fordult elő egyetlenegy eset sem, hogy a beköltözni kívánó jó magaviseletű és hasznos életmódu zsidó a türelmezés jótékonyágában ne részesült volna. A nép háborítatlanul és jó lélekkel tűri maga mellett; hiszen ezer hasznát veszi ő a zsidónak: a zsidó tanítja megbecsülésére és értékesítésére száz meg száz dolognak, melynek azelőtt nem sejtette becsét és nem vehette hasznát. Ha nyers terményeire, iparczikkeire vevő kellett: ott volt mindég kéznél a zsidó, s ha viszont fedezni akarta szükségleteit, élelemben vagy bármi másban, gondoskodott róla a zsidó; ha megszorult, ha értékesíteni akarta keze munkáját, a zsidóhoz fordult szükségében. Ezért a nép tűrte, gyakran kedvelte. S maga a városi tanács is, látván e szívós és szorgalmas nép páratlan igyekvését és hogy munkásságának nyomán százféle haszon fakad a lakosok számára: végre letett régi ellenszenvéről és többé nem háborgatta a zsidókat előmenetelükben. Olyannyira nem, hogy midőn az 1840-iki országgyűlésen a Rendek Táblája az izraelitákra is kiterjeszteni indítványozta mindazon polgári jogokat, melyeket ezen ország nem nemes lakosai élveznek: a városi tanács lelkesedéssel fogadja ezen indítványt, mivelhogy a felvilágosult kornak szellemét tükrözteti. Midőn pedig a Rendek ezen indítványa a kormány és a főrendi többség ellenkezése folytán egész terjedelmében törvénynyé nem válhatott, az 1840. XXIX. törvényczikket, melyet megalkotni a Rendeknek minden ellenkezés daczára mégis sikerült,

a mely törvény, tekintve a zsidók akkori állapotát, megszámlálhatatlan javakat biztosított számára — a tanács örömmel hajtja végre e törvény rendelkezéseit.

Csak még egyszer — 1848-ban — éreztették a zsidókkal a régi gyűlölet keserveit. A zsidók, kik önkénytelkesedéssel és tömegesen léptek mindenütt a nemzetőrség soraiba, csakhamar feltámasztották maguk ellen a tömeg gyűlöletét. A kegyetlenségek, melyek márczius 20-án Pozsonyban törtek ki először és a melyek Székesfejérvárott ápril 5-én s ugyancsak Pozsonyban ápril 23-án dühöngtek fokozottabb mértékben: nem maradtak hatás és követés nélkül. Hiábavalók voltak a kormány erélyes rendszabályai; még a katonaság alkalmazása sem volt képes a zsidókat a tettegességtől megőrizni. Maga a polgári nemzetőrség nem volt hajlandó fegyvert fogni az üldözött zsidók védelmére. Kecskeméten is sokat szenvedtek a zsidók e keserves napokban. Házaikat, boltjaikat fosztogatták, sokat tettegesen bántalmaztak és számosan rejtekhelyeken kerestek menedéket üldözőik elől. A népdicséretére legyen mondva, hogy sokan házaikban rejtegették el a zsidókat és nyújtottak nekik oltalmat, gyakran saját életük veszélyeztetésével.

De a forradalom leveretésével megszűnt országszerte a zsidóüldözés is s a lelohasztott hazafiui lelkesedéssel együtt kialudt a zsidógyűlölet emésztő lángja. Néma csend lett mindenütt és szomorú béke. Hiába! Nincs erősebb kötelék az emberek egyesítésére, az érzelmek kiegyenlítésére, mint a közös bánat és fájdalom. S a magyar sokat türt és szenvedett akkor a zsidóval együtt. Kecskeméten is csakhamar helyre állt a régi

békés és türelmes állapot s a zsidóság a város és a polgárság jogvédelme alatt zavartalanul élhetett polgári és felekezeti kötelességeinek, úgy hogy az 1867. évi XVII. törvényezikk, mely a zsidók egyenjogusítását mondotta ki, itt nem volt más, mint a *tényleges* állapotoknak törvénybe való iktatása.

*

Nem lesz érdektelen a kecskeméti zsidóknak e több mint egy századra terjedő kereskedelmi és iparüzési viszonyait néhány szóval összefoglalni.

A mennyiben ezelőtt Kecskeméten kereskedelmi viszonyok egyáltalában léteztek, századok óta két néposztály tartotta azt fenn: a görög és a zsidó. A görögök leginkább Macedóniából származtak s keleti árukkal s mindennemű szövetekkel ezek látták el a várost és vidékét. 1821. itt letelepedvén, a várossal örök szerződést kötöttek és évenként 350 frtot fizettek azon privilegiumért, hogy egyedül önekiek legyen szabad helyben «portékával» kereskedni és boltokat tartani. Ezen census a privilegiummal együtt 1820-ban szűnt meg.

A zsidók letelepedésük előtt csak országos vásárok alkalmával jöhettek Kecskemétre, de akkor, úgy látszik, korlátlanul kereskedhettek bármily áruval. Ez szinte kétségtelenné válik a vásárra járó keresztény kalmároknak 1715-iki, fent említett folyamodványából, melyben a zsidó kalmárokat a keresztényektől elkülöníttetni kéri, mely folyamodványnak a tanács azonban helyt nem adott. 1746-ban, a mikor is a négy óbudai zsidó itt letelepedik, csakis bőrök vásárlására nyer engedélyt, melyhez később a gyapjuvásárlási jog is járt; más

«portékával hausirozni» csak vásárok alkalmával engedtetett meg nekik. Valahányszor szabad kereskedelmi jogért folyamodnak, hivatkozással a görögökkel kötött szerződésre, elutasítatnak. 1811. kezdve azonban *némelyeknek* tetemes helypénz lefizetése mellett a heti vásárokon való árulás megengedtetik. 1823-ban a városi tanács az ugynevezett választó közönséggel együtt ülészevén, sürgősen szükségesnek látja, hogy a kereskedelem felvirágoztatására valamit tegyen s az e célra kiküldött bizottság javaslatára a következőket határozza: 1. Miután az 1790—91. évi 27. törvény az óhitű görög lakosokat az ország többi lakosaival egyenjogú polgári állásba helyezte s őket birtokszerzés és hivatalviselési képességgel felruházta, a városi tanács őket ezentul a külön taxa fizetése alól felmenti. 2. Mint-hogy a helybeli rendes lakosok sorába a türelmezett zsidók teljességgel nem számíttatnak és egyedül a rendes lakosokat illető beneficiumokkal ezek nem élhetnek: annálfogva a helybeli türelmezett zsidóknak a boltnyithatás mindenkor csak a városi tanácscsal kötendő arendalis contractus mellett leend megengedve, mely contractus az idő körülményeihez képest változhat és meg is szünhet.

Igy aztán Schwarcz Lászlónak, majd Hacker Izraélnak a boltnyithatási engedélyt évi 40, illetve 20 frtért megadták. Ezen állapotot az 1890 évi 29-ik törvény-czikk szüntette meg, a mely törvény a kereskedést a zsidók számára általában szabaddá tette s a melynek rendelkezései ellen a városi tanács soha nehézségeket nem támasztott.

Ugyanezen törvényczikk a zsidók számára korlátlan

iparjogot is biztosított és czéhes mesterségek tanulására is engedélyt adott nekik. 1840. előtt Kecskeméten ablaküvegezõ, piparezelõ és szobafestõ lehetett a zsidó csupán, azonkívül csak oly iparág üzésében nem háborgatták, mely iparágnak Kecskeméten czéhe nem volt. 1841-ben Csillag Márton vagyonos zsidó, József nevü fiát timár mesterségre óhajtja taníttatni; a timár czéh azonban elutasítja, «mivelhogy a czéh-privilegium I. czikke csak törvényesen bevett vallásuakat enged mesterinasokul felvétetni». Csillag felfolyamodására azonban Pestmegye közgyûlése azt határozza, hogy mivel az 1840. évi 29 t. cz. a zsidó mesterembereket csak abban korlátozza, hogy mesterségüket csak saját vallásukon levõ segédekkel üzhetik, de abban, hogy gyermekeiket keresztény mestereknél képeztessek nem: a járási fõszolgabíró megbizatik, hogy folyamodó fiának inasul leendõ elfogadására a kecskeméti timár czéhet utasítsa. Ugyanily értelemben határoz, midõn ugyan-csak ez évben Nagy Sándor, a ki a timár mesterséget már kitanulta, a czéhe által mesterségének gyakorlásában háboríttatik. 1846 december 2-án két szobafestõ, két timár, két piparezelõ, két szabó, két sapkás, egy bádogos, egy szücs, egy czipész, egy üveges, összesen 14 zsidó iparos saját és *több helybeli zsidó kézműves társaik* nevében is folyamodást intéznek a városi tanácshoz, «hogy mivel õk az illetõ keresztény czéhekbe be nem vétetnek, de viszont minden rend és kölcsönös segedelem nélkül elszigetelve maradni nem kívánnak» 19 pontban beterjesztett szabályaikat hagyja jóvá. A tanács e szabályzatot alaposan megvizsgálva jóvá is hagyta és megerõsítés végett Pest megyéhez felterjesztette.

A szabad idők szelleme később kiterjesztette a zsidók ebbeli jogait is, módot nyujtván nekik azon balhiedelem eloszlatására, hogy a zsidó irtózik a nehéz izommunkától és csakis a könnyebb és jövedelmezőbb kereskedelemre veti magát minden erejével.

Nem lesz érdektelen még egy rövid pillantást vetni azon körülményre, hogy miként alakultak ezen idő alatt a zsidóknak ingatlanszerzési jogai.

Az 1746-ban letelepedett zsidóknak nemcsak birtokszerzés nem volt megengedve, de még a haszonbérbe veendő házak száma is folyton korlátoztatott.

1787-ben Nátán Salamon árendás zsidó a városi tanácshoz aziránt folyamodik, hogy mivel nagy idő óta a lakosoknak, a mint köztudomású, nagy anyagi hasznokat hajtana, mindeddig erkölcsileg megróva nem lévén, mivel továbbá az alkalmas házak bérlete nagyon bizonytalan: engedtessek meg neki, hogy a rendes lakosok jogával élve, magának és cselédjei részére házat szerezhessen. A tanács, hivatkozva országos törvényre, mely szerint a zsidók e hazában ingatlant nem szerezhetnek, folyamodót kérelmével elutasítja.

Legelső esete az ingatlan birtok *korlátozott* engedélyezésének az volt, melyet a városi tanács a zsidó községnek zsinagóga irányában adott 1814-ben. Augusztus 20-án ugyanis a zsidó hitközség aziránt folyamodik, «hogy mivel ők azon házat, melyet régtől fogva mint synagógát használnak, 1810 márczius 14-én Sveiger Márton és Salamon nevére örök áron megvették, ezen vételük felvallási beiratás által ünnepélyesíttessék». A városi tanács megengedi ugyan a folyamodóknak, hogy a kérdéses házat továbbra is mint synagógát hasz-

nálhassák, de «mivel a zsidóknak törvényes tehetségük bármily teleknek állandó joggal való megszerzésére nincsen, bejelentett vételük helytelennek ítéltetik, annak kért felvállása nemcsak el nem fogadtatván, sőt előre megfosztatnak azon reménytől, hogy ők valaha azon házat mint örökségüket birhassák». De a község, úgylátszik, nem igen vette figyelembe a város fenti végzését, sőt szerzett telkét a szomszéd telek vételével még kibővíti és új synagógájának felépítéséhez fog minden erejével. 1817-ben ugyanis a község előljárósága személyesen jelenik meg a városi tanács előtt, azt kérvén, hogy «újonan építendő synagógájuk alapkövét letéetni szándékozván, a városi tanács ezen nevezetes munkájakat jelenlétével tisztelné meg». A városi tanács ismételen hivatkozva az országos törvényre, mely zsidót ingatlanok szerzésétől eltiltja, a synagóga építését a következő feltételek mellett megengedi. 1. A telkek tulajdonjoga a várost fogják megilletni. 2. Viszont a város, ha ezen telkeket birtokába venni szükségesnek látta, a vételért községnek hiány nélkül visszafizeti. 3. A község a telkeket örök haszonélvezeti joggal birhatja, de a tulajdonjog elismeréseért öt species körmőczi aranyat fizetnek a városnak. 4. Nevezett telken csak synagógát, iskolát és paplakot építhetnek; ha egyebet építenének, azonnal megszűnik haszonélvezeti joguk is.

Ezen öt species körmőczi aranyat a hitközség 1845-ig tényleg fizette is, a mikor hivatkozva az 1840. évi 29-ik törvényczikkre és «a művelődő kor szellemére» ezen adó elengedését kérelmezte, mely alól a tanács fel is mentette.

A második ily feltételes engedély Sveiger Mártonnak egy olajmalom építésére adatott 1823-ban azon kikötés mellett: 1. Hogy a fundus tulajdonjoga a városé. 2. Tartozik S. M. 20 évi árendát vagyis 1320 frtokat előre a városi pénztárba lefizetni, azonkívül pedig évente öt species körmöczi aranyakat.

Harmadik esetben Millhofer István sebész orvos részére «a közegészségi ügy körül tanusított bokros érdemei tekintetéből» adatott 1830-ban a fentebbiekhez hasonló feltételek mellett.

Nagyon előmozdította a zsidók házszerzési jogát a gyakran említett 1840. évi 29. törvényczikk, melynek 5. §. szerint «a mennyiben az izraeliták polgári telkeknek szabad szerezheteése gyakorlatában lennének, az ily városokban ezen gyakorlatjövendőre nézve is megállapíttatik. De még inkább az akkori Pestmegye Rendeinek humánus és felvilágosodott közszellem, mely mindannyiszor, valahányszor a város ez irányban akadályokat támasztott, hivatkozva a haladó kor szabad szellemére, a zsidók javára döntött.

Végre 1846. február 9-én a zsidó község, hivatkozva a folyton haladó kor szellemére, a minden különbséget kiegyenlítő humanitásra — mely szerint ők is embereknek lennének tekintendők — kifogástalan erkölcsi életükre, azon nagy anyagi haszonra, melyet köztudomásilag a polgárságnak hajtanak és azon mindenki előtt ismeretes tényre, hogy ők a közterhekben mily szívesen és bőkezűen osztozkodnak, aziránt folyamodnak, hogy házaiknak örök jogon való birtokolhatása nekik megengedtéssék. A városi tanács a község kérelmét nemcsak a humanitás, az 1840. évi törvény és Pestmegye

szabadelvű Rendeinek határozata tekintetéből tartja teljesítendőnek, hanem a városi közönség közjáva tekintetéből is. «Tekintve hogy a zsidók házszerzési joga által a házak értéke emelkedni fog, de tekintve azt is, hogy az izraeliták izletesség irányában szokták házaikat építtetni»: a zsidóknak megadatott a korlátlan házszerzési jog és hogy eddig szerzett, de keresztények neve alatt felvallott házaikat, saját nevük alatt felvallhassák. A kikötés csupán az volt *a)* hogy csak erkölcsű viseletűeknek adatik meg e jog; *b)* hogy a felvállás alkalmával kétszeres laudemiumot, az az 1⁰/₀-ot fizessenek a városi pénztárba.

Az 1849. évi márczius 4-én kelt «Birodalmi Alkotmány» minden nehézségnek, mindennemű megszorításnak véget vetett 23—28. §§-aiban a birodalom minden népfaját és minden polgárát egyenjogúsággal ruházván fel, különösen pedig annak 30. §-a, mely világosan rendeli, hogy «minden ausztriai álladalmi polgár a birodalom minden részében mindennemű fekvő vagyont szerezhethet, valamint minden törvényesen megengedett keresetágot gyakorolhat.»

Igaz, hogy az 1851. deczember 31-iki császári nyílt parancs ezen szabadelvű intézkedést a zsidókat illetőleg «a törvény előtti egyenlőségre» szorította meg s hogy az 1853. október 2-án kelt császári rendelet hatályon kívül helyezte azt egész terjedelmében és az 1848 előtti és az izraeliták birtokképeségét korlátozó szabályokat léptette ismét életbe.

De Kecskemét város tanácsa mindezek daczára a szabadelvűség útjáról, melyre egyszer rálépett, többé le nem tért és ezentúl is minden érdemes-és hasznos

zsidónak a házszerezési jogot megadta minden nehézség nélkül. 1857-ben már 55 ház volt zsidók nevére bejegyezve.

Még inkább mint a házvételnél, korlátozta a városi tanács a zsidókat szőlők és földbirtokok szerzésében. 1858-ig összesen csak 2 eset fordult elő, hogy zsidóknak szőlőbirtok szerzésére engedély adatott; de ezen két esetben is csak az illetők különös érdemeire való tekintetből és csakis haszonélvezeti joggal: 1840-ben Millhofer István sebész-orvosnak, 1855-ben pedig Puliczner Ignác orvosnak, kiemelve mindkét esetben, hogy e kedvezmény az illetők személyes érdemének jutalma s hogy e joguk másra át nem ruházható.

Ugyancsak összesen két esetről van tudomásunk, hogy zsidók földbirtokadási engedélyt nyertek volna. S különös, hogy mindkét esetben az engedély úgynevezett «beneficialis» földekre szólt. A városi tanács ugyanis a zálog, vagy örökvétel által szerzett nagy pusztákat, hogy a földművelést és baromtenyésztést minél inkább fejlessze: e pusztákat a lakosok közt alkalmas részletekben kiosztotta, a zálog vagy örökárt pedig részletfizetésekben törlesztették; ezen lakosok tehát nagy kedvezményben részesültek vagyis «beneficiáltattak»; az így kiosztott föld községi jótéteménynek, «beneficiumnak», tekintetett melyekben a helybeli keresztény lakosokon kívül más nem részesülhetett.

1850 április 22-én Millhofer István orvos a gyalui pusztán Földvári Jánostól vesz át 110 hold ilyen beneficialis földet és azt saját nevére iratni kérelmezte; 1851-ben pedig Csillag Ignác a szentkirályi pusztán vett át 46 hold beneficialis földet Hajagos Jánosnétól

és szintén saját nevére iratni óhajtja. A tanács, hivatkozva az országos törvényre, mely szerint zsidóknak ingatlant szerezni megengedve nincsen, kérésüket megtagadja. A cs. kir. megyefőnökség azonban mindkét esetben megsemmisítette a tanács végzését és a földek felvállását és az illetők nevére való átiratását rendelte el, 1858 után szőlő és földbirtok szerzésében sem igen korlátozták többet a zsidókat.

Ilyen változatos, ingadozó és bizonytalan volt a kecskeméti zsidóság társadalmi és politikai helyzete több mint egy századon át. De végre megérvünk adatot, hogy az egységes nemzetté való egyesülés nagy proceszusát szemünk előtt lefolyni láthatjuk. A kecskeméti zsidónál sincs magyarabb ez országban senki, de sőt azonkívül *kecskeméti* ő egészen az elfogultságig, a fanatizmusig. Innen van, hogy a zsidó *vallásfelekezetet*, nem pedig *embert* jelöl ma már Kecskeméten.

Kecskemét.

Dr. Bárány József.

A CZIONISTÁKHOZ.

Mint délibáb, mit puszták vándora
 Mindegyre üz, de el nem ér soha —
 A mit ti üztök is káprázat, álom,
 Szent hevülés egy ősi ideálon.
 Sugárjáték, a mit a multak fénye
 Fel-felgyújt rajongók hitéletébe.
 De dal zendül s a káprázat elül —
 E dal: «Hazádnak rendületlenül!»

Czion egy eszmény! S ha könnyörgünk érte,
 Hogy Isten fenségének visszatérte
 Újfent hajdan tündökletébe vonja:
 Az minden népek üdve, fényes orma.
 Hol a világszabadság, örök béke
 Megváltás lesz minden nemzetre, népre;
 A hely, hol minden szent vágy teljesül
 S ezt hisszük valljuk rendületlenül!

A jószolt jövődők reménye ez;
 Az üdv, mit a próféta szív keres.
 Izrael volt szétszóratása óta
 Ez ideálok zászlóhordozója.
 Szerette ám azért mindütt hazáját
 És átömleszté abba lelke lángját
 S ott hol e láng szabadon loboga:
 Ott a zsidónak mindütt volt hona.

S ha van nép, mely testvéreink kiűzi
 S nem engedi a lobogónk kitűzni,
 Úgy fájjon értük minden nemzet szíve,
 Lázadjon fel minden igaz hit híve!
 És ölelje fel minden nemzet őket
 E honavesztett hazakeresőket!
 De Czion, az az Isten hajloka,
 Míg dül e harc — nem épül fel soha!

Mig dül vád, fergeteg, Czion marad.
 Mi volt — egy szentemlékű földdarab.
 Hegycsúcs, mely akkor gyúl csak újra fénybe,
 Midőn örök lesz mindenütt a béke,
 Midőn késő jövőkbe béevezve
 Jerúsolájim lesz a czél, az eszme;
 Addig nekik az Isten ad hazát,
 Enyhíti Izraélnek búbaját.

Mint délibáb, mit puszták vándora
 Mindegyre úz, de el nem ér soha —
 A mit ti úztök is káprázat, álom,
 Szent hevülés egy ősi ideálon.
 Sugárjáték a mit a multak fénye
 Fel-felgyujt rajongók hitéletébe.
 De dal zendül s a káprázat elül —
 E dal: «Hazádnak rendületlenül»!

Budapest.

Gerő Attila.

EGY SZÁLLÓ IGE AZ UJ-TESTAMENTOMBÓL.

— «A betü öl, a szellem éltet». —

Ki ne ismerné az igét? Egyikét azon tartalmasabb, velősebb és szinesebb közmondásoknak, vagy mondjuk mindjárt jobban: közmondásokká, szálló igékké lett szentencziáknak, a melyek nem kopnak el soha, bármennyire használják is? Valóban, olyanok azok, mint a kinyílt virág, a mely szintén nem veszít az által, hogy többen, hogy sokan osztozkodnak szépségében, szinpompájában és illatában. Ám a virág mégis csakhamar elhervad; míg amazok a közmondások, a szálló igék, gyakran évszázadokon, évezredekken keresztül is szállhatnak szájról-szájra a nélkül, hogy csak el is avulnának. Legfőlebb az történhetik, és történik is velök akárhányszor, hogy a *származásuk* megy feledésbe — a sok használat közepette — elannyira, hogy azt némelykor senki már nem is kérdi-kutatja, (holott a

virágot, a mely gyönyörködteti, többnyire mégis mindenki jól ismeri). Áll ez pedig különösen azokról, a melyek az *ó-testamentomból* származva, eredve, világnak indultak és hosszú útjokban hol gazdát cserélve, hol pedig egészen gazdátlaná válva, a civilizált emberiség köztulajdonává, közkincsévé lettek; míg azok, a melyek — hasonló rendeltetéssel és félig-meddig hasonló körülmények közt — az *új-testamentomból* származtak, részben legalább, mégis inkább megtartották gazdájukat, törzsfájukat, nemesi levelüket és előkelő származásuknak valamennyi előnyeit.

Így a mi igénk is. Annál is inkább, minthogy azt különben is mégis inkább csak olyanok szokták használni és idézgetni, a kik a dolgok mélyébe behatolni szeretnek: írók, bölcselők, történészek, törvényhozók, jogtudósok — sőt itt-ott maga egy-egy fenkölt szellemű bíró is. És ezek mind tudhatják és tudják is jól, hogy a szerzője annak senki más, mint az új-testamentomi írók legkitünőbbje, *Pál* apostol (a Korinthusbeliekhez írott II. levelének 3. fej. 6. versében). Akadtak ugyan az ó-kor klasszikus irodalmában is hasonló szólamokra vagy legalább egy-egy hasonló fölfogásról tanuskodó érdekesebb, fontosabb nyilatkozatra (l. p. *Curtius E.* «Paulus in Athen» című értekezését a «Sitzungsberichte der K. pr. Akad. d. Wiss. XLIII. köt., Berlin 1893). Ámde a görög szellem és műveltség befolyása az apostol eszmevilágára, gondolkozására és irodalmi munkalkodására — mert hiszen csak erről lehet szó — egyáltalán nincsen még kellőképen és véglegesen megállapítva.

A theologusok pedig, kiket talán első helyen kellett

volna említenem, többnyire már teljes határozottsággal tudják és állítják, hogy az apostol itt — mint különben több más helyen is — egészen eredeti, hogy ezt az ő nagy igéjét, vagy akár csak annak elemeit is, nem merítette s nem is meríthette sehogysem máshonnan, hanem ha a saját nagy elméjéből és szívéből; tehát hogy itt az ó-testamentomi bibliai befolyás is teljesen ki van zárva, sőt hogy a népek apostolának emez igéje is egyike azoknak, a melyekben a *zsidóság* és *kereszténység* közti született elvi ellentét a legélesebben s a legtalálóbban jut kifejezésre.

Vajjon egészen úgy van-e?

Vizsgáljuk meg kissé közelebről.

★

«Hiszen megismerik, hogy ti Istennek a mi szolgálataink által szerzett levele vagytok, mely nem *tentával*, hanem az élő *Isten szellemével* iratott; nem *kötáblákra*, hanem a ti *szívetek hűstábláira*. Ilyen nagy bizodalommal való dicsekvésünk pedig vagy on a Krisztus által Isten előtt . . . , ki azt cselekedte, hogy alkalmas szolgáló lennénk az *új-testamentumnak*, nem a *betűnek*, hanem a *szellemnek*; mert a betű öl, a szellem pedig él. Hogyha a halálnak szolgálata, mely *betűkkel iratott a kövekre* annyira dicsőséges vala, hogy az Izraél fiai nem nézhetének a Mózes orcájára, annak fényessége miatt, mely elmulandó vala: hogyan nem lenne inkább a szellemnek szolgálata dicsőséges . . . , a mely megmarad?

Ime nagyjában a levél id. fejezetének azon egész része, a melyben igénk foglaltatik (2—11. vv.) Az aláhúzott szavak pedig nyilvánvaló célzások, sőt nagyobb-részt egyenes ráutalások egyfelől az írott törvényre, első sorban a tízparancsolatra meg a Móz. V. k.

27 2. 3. 8 (v. ö. JÓZS. 832.) említett «kövekre», másfelől Ezékiel és Jeremiás próféták itt következő helyeire:

«És adok nektek új szívet és új szellemet adok belétek és elveszem a *kőszívet* a ti testetekből, s adok néktek *húszívet*. És az *én szellememet* adom belétek és cselekszem, hogy az én törvényeimben járjatok stb.» (Ezék. 36²⁶—27.) «Ime napok jönnek, így mond az Úr, hogy én *új-testamentomot* szerzek az Izraél házával és Júda házával. Nem olyan testamentomot, mint a melyet kötöttem atyáikkal..., a mely testamentomot ők megbontottak, én pedig föladtam őket* (e miatt); hanem ez a testamtom, a melyet kötni fogok az Izraél házával ama napok után: adom az én törvényemet beléjük s az ő *szívökbe írom be* azt, és leszek nékiek Istenök stb.» Jerem. 31³⁰—32.

Látni való, hogy az apostol hol az egyik, hol a másik próféta eszméivel és kitételeivel él, a mi annál érthetőbb és természetesebb, mivel az alapgondolat mindkettőnél ugyis egy és ugyanaz. Hasonló esetek — két (vagy több) külön való bibliai helynek összefűzése, egybeolvadása — Pálnál, még ott is, a hol egyenesen idéz, nem tartoznak a ritkasághoz. S ha hozzá vesszük még, a mit talán mondanunk sem kell, hogy mind a két próféta hely a zsidóságban is mindig a messiási korra vonatkoztatott, úgy egészen világos, szerény véleményem szerint, hogy az apostol itt mi újat sem mond, hacsak épen nem azt, hogy eme próféta jövendölések — Krisztus eljövén — immár mindenestől beteljesedtek.

... «Nem a betűnek, hanem a szellemnek; mert a betű öl, a szellem pedig éltet.» Nem, ez a mi híres

* Így a *Szeptuaginta* fordítása; v. ö. Kimchi itt és Jerem. 314.

igénk sem tartalmaz valójában semmi olyasvalamit a mit régi prófétáink — hanem is ugyanily szavakban — más ki nem jelentettek volna.

Sem Jeremiás, sem Ezékiel próféta nem említ ugyan kifejezetten «betűt»; de a «szellem» az utóbbinál éppen nem hiányzik; és ha az előbbi azt mondja, hogy a szerzendő új testamentom, ellentétben a régivel, a «szivökbe lesz írva», úgy itt — aláértve legalább — a «betű» is megvan, mint amannak a régi testamentomnak, a sajátossága. Hasonlóképpen: sem az egyik, sem a másik próféta nem mondja azt határozottan, hogy az ó-szövetség betűje «öl», az újnak szelleme ellenben «éltet»; de midőn Jeremiás azt hirdeti, hogy az Úr Izraelt az első miatt, vagyis jobban annak megbontása miatt «föladta» (v. ö. Ezék. 36, 17 s köv. vv.), a másodiknak szerzése után pedig «nékiek Istenök lesz», stb. (Ezék. u. o. 28 v.), úgy a *dolog* itt is kétségtelenül előtűnik van. Gondoljunk csak rá, hogy az apostol másutt, p. Róm. 7¹⁰ s köv. vv., a *bűnről* is mondja, hogy az «öl»; de csak azért, mivel az ember, veleszületett gyarlóságánál fogva, az isteni törvényeket követni képtelen, úgy hogy «az a parancsolat, mely *életre* adott vala (v. ö. Móz. III. k. 18⁵ s másutt) nékem *halálmra* lenni találtatott».

Mondják, hogy a különbség, s vele együtt az apostoli igének a prófétákén való fölénye abban rejlik, hogy amaz meg is magyarázza nekünk egyszersmind azt, hogy miért és miképpen bonthatta meg Izraél az első szövetséget. Azért t. i., *mielghogy* az csupán «betűkkel iratott a kövekre», vagyis azért, mert az Úr törvényei ott csupán *parancsolatok*, még pedig külsőleges s merő

engedelmességet — nem pedig bensőséges hozzájárulást — követelő parancsolatok alakjában jelentek meg az emberek előtt; * holott az új szövetségben, a «szellem dicső szolgálatában», az ember ugyanazon törvényeket önként s minden külső kényszer és nyomás nélkül fogja teljesíteni, mint saját szívének belsejének s úgyszólván ösztönének önkotta s áthághatatlan törvényeit. Ámde ez nem áll. Mert hiszen a mi prófétáink is ugyancsak azt mondják. Avagy mi mást jelentsen náluk is a «köszív» meg a «hússzív», a «megbontott szövetség» meg a «beléjük adott szellem» s a «szívökbe írott» és épen azért megbonthatatlan törvény közti megkülönböztetés? ! A mint hogy a talmud is mondja, még pedig részben ugyancsak prófétáink nyomán, hogy a jövődőben a «*gonoszra való hajlam*» tökéletesen, gyökerestől ki lesz irtva az emberek szívéből, természetéből (1. Szukka 52a s több más helyen).

Nem tagadjuk, az a gondolat, hogy az autonomikus és szubjektív természetű s erejű erkölcstörvény — föltéve, hogy az az isteni törvénnyel mindenképen meg egyezik — és föltéve, hogy azt követjük is — még vallási szempontból is magasabb valami, mint az objectív törvény iránti puszta engedelmesség, mondom, nem tagadjuk, hogy ez a gondolat az apostol szavaiból, látszólag kissé jobban domborul ki, mint a prófétákéiból. De világosan és egyenesen ő sem fejezi ki azt — korántsem! — sem itt, sem pedig egy másik helyen (Róm. 7⁶), a hol szintén arról van szó, hogy a «régi

* Lásd azonban oly helyeket, mint Mózes V. k. 4⁵ kk.; 5²⁰; 8⁵. 8; 10¹². 13; 26¹⁰. 17; 29³; 30¹¹ kk. stb.

betűs szolgálatot» immár a «szellemben való új szolgálat» váltotta föl. Saját meztelen szavai szerint, csak úgy mint a prófétákéi szerint, az utóbbinak felsőbb-sége, dicsőbb volta mindössze is csupán onnan van, hogy az «*megmarad*», holott az előbbi a «*halálnak szolgálata*», azaz «*elmulandó*» vala.

★

Egy helyen, nevezetesen Róm. 227—29, az apostol oly összefüggésben és oly értelemben szól a «betűs szolgálatról», mintha ő az alatt csakis a *czerimoniális* törvényt értené, szemben az erkölcstörvényvel, mely utóbbi aztán a «szellemben való szolgálatot» jelentené. «Igen», így mond, «a természet szerint való környülméletlenség, ha a Törvényt megtartja, kárhoztathat téged, ki a *betűvel* s a környülméletkedéssel együtt a törvényt áthágod. Mert nem az a zsidó, a ki kívül annak mutatja magát, sem pedig nem az a környülméletkedés, a mely kívül vagyon a testen; hanem az az igaz zsidó, a ki belül titkon az, és a szívnek környülméletkedése *szellemben s nem pedig betű szerint* (az igazi környülméletkedés)». Ámde, így magukban véve, eme szavak is csak annyit mondanak, csak arról szólnak világosan, hogy az erkölcstörvény mindenféleképen föléje helyezendő a *czerimoniális* törvénynek. Így pedig nincs és nem is volt soha az a fölvilágosodottabb s vallását jól ismerő zsidó, vagy hogy szorosán a tárgynál maradjunk, az az apostol-korabeli farizeus mester, a ki azokat készségesen alá nem írhatta volna. Elég talán e tekintetben rámutatnunk oly helyekre, mint Móz. IV. k. 1540; különösen pedig Móz. V. k. 1016;

306; Jerem. 44; 9₂₅ (a «szívnek környülmétkedéséről»). S a mi a talmudot illeti, olyanokra, mint Mákóth 24a (a mózesi törvényeket a későbbi próféták mind kevesebb és kevesebb számú törvényekbe foglalták össze, legutóbb Habakúk próféta, 24 ez egy szóba: «Az igaz ember pedig hitében él»), vagy Ber. r. c. 44 és párh. (a czerimoniális törvények egyedüli célja: a lelkek nemesítése).

Tény azonban, hogy Pál apostol a czerimoniális törvényeket, a mint tudjuk, első sorban mindenesetre oly célból, hogy a pogány világot a kereszténység számára megnyerhesse, végképen meg akarta szüntetni. Sőt tudvalevőleg nem csak azokat, hanem az egyes erkölcstörvényeket is — mint olyanokat, mint szabott törvényeket — kivéve az egy a felebaráti szeretetről szóló parancsolatot (Móz. III. k. 19₁₈), melyben szerinte «mind a többi parancsolatok bennfoglaltatnak», Róm. 13_{8—10}; Galat. 5₁₄. Csakhogy a mennyiben ezt a *mi* igénkkel akarják elméleti, gondolati s úgyszólván okozati kapcsolatba hozni, ismét kénytelenek ragyunk ráutalni *Hillelnek* ismert kijelentésére, Sabb. 31a (v. ö. Szifrá, Móz. III. k. 19₁₈ és Máté 7₁₂; 22₃₆; s köv. vv.; Luk. 6₃₁; l. Güdemann, «Nächstenliebe» 10 s köv. ll. Bécs 1890), a mely csaknem ugyanazt mondja, s a mely ép úgy következik abból az igéből, hogy «*a betű öl, a szellem pedig éltet*».

Temesvár.

Dr. Löwy Mór.

A SZERELEM DALAI

A SPANYOL-ARAB KORSZAK HÉBER IRODALMÁBAN.

(Irodalomtörténeti vázlat.)

I. A ZSIDÓK VILÁGI KÖLTÉSZETÉRŐL ÉS FEJLŐDÉSÉRŐL ÁLTALÁBAN.

A talmud és a midrás egy nemvallásos irányu költészet nyomait őrizte meg számunkra, melyek a kutatót különösen érdeklik. Egyrészt azt mutatják, hogy az évszázadokig tartó szenvedés nem volt képes a zsidók kebeléből a szép iránt való érzéket teljesen kiölni; de egyszersmind azt is mutatják — és ez figyelemre méltó — hogy a világi eszmék számára sokkal előbb keresték a költői alakot, mint a hogy szükségesnek vagy illőnek tartották, hogy az imákban kifejezett szívbeli ömlengéseket bizonyos prozodikus törvényeknek alá vessék. Mily magasztosak szerény alakjukban és egyszerű nyelvezetükben a talmudi időkből származó imák! Képekben gazdag ellenben azon megindító elégia, mely R. Abina koporsója mellett felhangzott: *

* Móéd káton 25. b. A talmudi költészetről New-Yorkban néhány év előtt (1895—96) értekezés jelent meg, mely számomra hozzáférhetetlen.

«Ha a magas czédrust a tűz emészté meg;
 Mi nyújthat a gyöngé izsópnak védelmet?
 Ha a leviátán is horogra akad:
 Mi tudná megóvni az apró halakat?
 Hatalmas folyamot, ha háló fogja át:
 Vajj' milyen sors várja a kis patakocskát?»

A talmudi korszak költészetének legtöbb maradványa a példázatok sorába tartozik; de már az idézett elégia bizonyítja, hogy a zsinagógái szellemén kívül eső poézisnek más ágait sem hanyagolták el egészen. Sajnos, hogy a zsidók abban az időben, midőn a zsarnoki üldözéssel szemben életüket is alig tudták megmenteni, nem hozhatták biztonságba nemzeti irodalmuk egész gazdag kincsalmazát. Csak a halákha forrásait és védelme alatt az agáda velős mondatait vitték országról-országra. A régebbi apokryphákkal együtt azonban a poetikus irodalom is megsemmisült, leszámítva az elszórt maradványokat, melyek egykori létezésüket bizonyítják. Az ebből keletkezett kár a későbbi világra nézve nem csak abból áll, hogy ezen szellemi termékek elvesztek, holott segítségükkel népünk sok nemes fiának érzelmvilágát megismerhettük volna. Az úgynevezett új-héber költészet fejlődésének történetében is ez által oly hézag keletkezik, mely betölthetetlen marad.

Ha tehát a zsidók világi költészetének kezdetét Száadja, a nagy gaón idejére tesszük, kit a tudomány különféle terén úttörőnek kell tekintenünk, ez csak azért történik, mert semmi, vagy igen kevés emlékünk maradt fenn a Száadja előtti időből, melynek segítségével összeállithatnók a régi és új héber költészet összekötő lánczát. Hogy azonban abban az időben, s

különösen a gáón fellépte előtt rövid idővel virágzásban volt a héber költészet, e mellett maga Száadja tanuskodik. Hiszen ő maga volt az, ki a fölött való bosszúságában, hogy elődjeinek és kortársainak versei művészi szempontok alkotta törvényeket nem ismernek, egy nagy arányú rimlexikon megírására határozta el magát.¹ Nem tehető fel, hogy ezen költők mind csak vallásos tartalmú kompozíciót, tehát pijjútot alkottak volna. Mert Száadja szükségesnek tartotta, hogy művének második átdolgozása alkalmával az első ízben megjelent két részhez, mely ábécze szerint rendezett szóárt és a bibliai, s részint a biblia utáni szókinsz rímek szerint rendezett jegyzékét tartalmazta, még egy harmadik részt is kapcsoljon, melyben a költők szokásos képletei és fordulatai voltak összegyűjtve és szisztematikusan rendezve.² Ily frazeológiának azonban csak úgy van igazán értelme, ha szükségessé válik egy virágzó világi költészet folytán. Ezen műben Száadja a költészet értékéről is beszél;³ a vallásos költészet nem szorult volna védőre, sem pedig értéke szószólóra.

De ezen kor költői produktumai szintén eltűntek és mind a mai napig nem kerültek napfényre. Vajjon jutunk-e még azon helyzetbe, hogy ezen szellemi termékek felől önálló véleményt alkothassunk? Nincs kizárva, hiszen történnek még csodák. Lehetséges, hogy a geníza, mely nekünk Ben-Szíra könyvének nagy részé-

¹ V. ö. Harkavy: Studien und Mittheilungen. V. kötet, 55. lap.

² Így értelmezendők Száadja szavai Harkavy szerint, idézett helyen, 48. l.

³ Lásd: Harkavy, u. o. 156. l.

nek eredetijét visszaadta,¹ ezen kor setéségét is felderíti és költői irodalmát is feltárja előttünk. Várakozunk reményteljes bizalommal, míg a genizából kiemelt kincseket gondosan megvizsgálják. — Vajha Schechter úr nem várakoztatna bennünket sokáig!

Száadjától csak zsinagógai költemények maradtak fenn, melyek részben ki vannak nyomatva. De még életében tanítványa és nem unokája, mint még nemrégiben is állították.² Dunas b. Labrát a héber költészetet reformálta, de reformjai jelentős következményekkel jártak, mert az arab métrumot itt is meghonosította.³ Menáchém b. Száruk és ellenfele a már említett Dunas iskolájából származnak az első, számukra teljesen megmaradott világi költemények. A két fél között hevesen fellobbanó vita felébreszté múzsájukat. Ennek megfelelőleg dalaik túlnyomólag polemikusak és didaktikusak. Grammatikáról zengenek; oly témáról, mely a legélénkebb fantáziának is sokkal szárazabb, sokkal kiaszottabb, semhogy a múzsa életet tudna belé lehelni.

A nem-zsinagógai irányu költészet ezen kísérleteit, melyeket különben gyakran sikerülteknek nevez-

¹ Lásd Bacher: Egy feltámadt régi héber író, Évkönyv. 1898. 45—56. l.

² Ezen hipotézis, úgy hiszem, Sterntől származik (Liber Responsionum p. LXXIV.), ki Dunas egyik versében e szót «Zákée» hibásan értelmezte. Gräetz történeti művének fordítója, Rabinowitz ismét támogatta és Kahana, Dunas legújabb biografausa védelmezte. (Dunas b. Labrat, Varsó, 1894. 3. l.)

³ V. ö. Brody: Studien zu den Dichtungen Jehuda Halevi's I. 10., 15. ll. és köv.

hetünk — nemsokára példázatok követték, melyek szintén didaktikai czélúak voltak. Egy ily költemény, már arab metrumban írva, Háí gáontól származott ránk.¹

Nem bizonyítható be, hogy ezen korszakban a világi költészetnek más fajait is ápolták-e, ez azonban több, mint valószínű. A metrumos versek költői, kiket Jóna b. Ganáh két részből álló művében névtelenül idéz,² aligha voltak valamennyien kortársai. És már ezen néhány idézet gúnyversek³ és oly dalok versszakaiból áll, melyek a válás fájdalmairól énekelnek;⁴ oly motívumok ezek, melyeket az arab és későbbi zsidó költők különös szeretettel ápoltak.

Egy dolog bizonyos: Dunas és Menachem kortársainak, valamint közvetlen utódaiknak költeményeit csekély költői értékük miatt, kevés kivétellel, nemsokára elfelejtették. Már Charizi beszéli:⁵

«Tudjátok hát, hogy a dalok — miket gyöngyként magasztalok — Sze fár ádban kéledeztek, — s onnan messze széledeztek. — Költőkkel volt hajdan telve — fűként, gazként elékelve. — Szertelenül homályosak énekik, — nevöket is alig tudom én nekik — ilyen Ábun és Sámuel, — (rajtok senki sem b ámul el), — ilyen

¹ Utoljára, nem egészen hibátlanul, *J. H. Weisz* (Varsó, 1894) adta ki. Ezen kiadásnak *Epstein* által való kritikus megvilágítása Krakó, 1896 jelent meg.

² *V. ö. Bacher*: Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft, 1882. évf. 401. l. és köv.

³ Gyökszótár (*Bacher* kiadványa) 93., 407. és 412. ll.

⁴ Ugyanitt 353. l.

⁵ Tachkemoni, 3. (ed. Amsterdam, 7. b. l.) *Kecskeméti Lipót* «Zsidó költökből».

Dunás, Labrát fia, — s mások, ne bánd, akárki a'! —
Daluk híre égő szalma, — mert biz annak nincs tar-
talma.

Előttünk persze ezen egész korszak költeményei nagyon érdekesek volnának. Egy nem vallásos poézisnek csiráit látjuk itt. De nem szemlélhetjük növekvését és fokozatos fejlődését. Csöndben növekszik a fiatal hajtás, mindinkább gyarapszik, galyai és ágai erősbödnök, bimbókat hajt, melyek a teljes szabadságot biztosító társadalmi helyzet jótékony napsugarának mellengetésétől nemsokára kinyílnak, s pompás virágdíszben ragyogó erős fa gyanánt találkozunk ismét vele Sámuel Hánagid idejében.

A mint királyi urának bizalma nem idegenítette el népétől a mæcenásnak ezen valódi és igazi megszemélyesítőjét, épp úgy az időrabló politikai tevékenység sem volt képes arra, hogy szivéből a tudományok iránt való szeretetet kiölje. Mint nyelvtudós, szentírás-magyarázó és talmudkutató arra is ráért, hogy a múzsának hódoljon. Költeményeinek nagyobb részét, melyet szerencsétlen fia, József, gyűjtött össze, az idők árja nem sodorta magával. Kéziratban fennmaradt és Harkavy nagyobb körök számára hozzáférhetővé tette.*

A nágid költeményei között a világi költészetnek már valamennyi faja képviselve van. Egy tárgyat sem hanyagol el azok közül, melyeket az arab költők feldolgoztak. A poézis négy fajával (dicsőítő költemény, gúnyvers, példázat és tréfás vers) és valamennyi

* Studien und Mittheilungen, I. köt. Szt.-Pétervár, 1879.

változataival * sikeresen próbálkozott meg. Még csata- és győzelmi dalai is vannak. Mert mint államférfiú, Sámuel hazájában nem egyszer küzdött meg kérelhetetlen ellenfelekkel, s a csatatéren nem egyszer lépett szembe fegyveresen királyának és hazájának ellenségeivel. S valahányszor győztesen kerültek ki seregei a küzdelemből, magasztos győzelmi dalokat zengett annak dicsőítésére, a ki a veszély óráiban megsegítette. Csak a vadászdal hiányzik nála is, mint az egész héber irodalomban általában. A vadász «nemes» mestersége nem talált dicsőítőre azon nép fiai között, melynek vallásos intézményeit a barbárság és állatkínzás vádjával illetik a XIX. század «felvilágosult» gyermekei.

II. A SZERELEM DALAI JEHUDA HALÉVIIG.

A világi költészet általános fejlődéstörténetére való rövid visszatekintés után tulajdonképpeni tárgyunkhoz értünk. Mert Sámuel Hanágidnál szerelmi dalokra is akadunk, s úgy látszik, hogy ezek az elsők a héber irodalomban. S itt egy érdekes megfigyeléssel állunk szemben. Valamennyi többi, Sámueltól fennmaradt költeményben, a versmértéktől eltekintve, aránylag igen csekély arab befolyás észlelhető. Sokkal inkább állott még a pijjút varázsa alatt, mintsem hogy rabszolga módra követte volna az arabokat. Idegen elemeknek nem egykönnyen nyitja meg az utakat; csak itt-ott

* V. ö. Ahlwardt: Ueber Poesie und Poetik der Araber. 32. lap.

veszünk észre idegenségeket Sámuel nyelvezete sokban megegyezik a pijjútköltők nyelvezetével; képleteit és hasonlatait különös szeretettel kölcsönzi a bibliai és talmud-midrásai irodalomból, mit a különféle, általa feldolgozott eszme forrásának kell tekintenünk. De nem minden költeményére vonatkozik ez, a bor- és szerelmi dalokkal másképpen állunk. Itt a tárgygyal együtt tökéletesen átvette az arabok képleteit, hyperboláit és eszméit is. Így pld. mikor így dalol:¹

Arcza fénye, piros ajka	Szivem nevet, ha mosolyog,
Éltet adó balzsamír,	De ő csak búmnak örül!
Homloka elborulása,	Boldogít, ha szép kedvesem
Szeme büszke villanása	Dalol, nevet jó kedvében,
Rémít, mint a hideg sír.	S ő rajtam nem könyörül!

Már Sámuelnél épp így rátalálunk az araboktól átvett és későbbi költők annyiszor alkalmazta hyperbolára, hogy a szeretett nő szépsége túlragyogja gazdag ékszereit. Leírja a ragyogó napot, melynek feltüntével a csillagok fénye elhalványul, s hozzáteszi, hogy olyan:²

«Mint a szépek szépe, kinek arcza pírja
Ékszerei fényét árnyékba borítja».

Sámuel legsikerültebb szerelmi dalai közé tartozik a «Hebegő leányka» című elmés költeménye, melyre csak röviden utalok itt.³

Éppen úgy járunk a szerelmi dalokkal, mint a nem

¹ *Harkávy* i. h. 8. l. 9. jegyz. Az eredeti utolsó versszaka felismerhetetlen.

² I. h. 3. l. 5—6. sor.

³ Lásd *Egerst* a Dr. Grätz H. tanár 70. születésnapja alkalmából kiadott jubileumi íratban 116—126. l.

vallásos költészettel általában. Alig mutatkoztak a szerelmi költészet első, említésre méltó kezdetei, midőn ismét elvesztjük a fonalat szemünk előtt. Fejlődik, de a fejlődés folyamatát nem követhetjük figyelemmel; megérik, a nélkül hogy tudnók, hogyan és mily módon. Az egész korból, kezdve Sámuel Hanágidtól a XII. század közepéig nem maradt fenn valamiképpen jeles szerelmi vers. Még Gabirol, a mélyen gondolkodó és ép oly tehetséges, mint termékeny költő sem tudott a szerelemért lelkesedni. Csak egyetlen egy szerelmi verse maradt meg,¹ és ebben sem érvényesíti jogait az érzelem. Sötét, rejtélyes kérdés, alig magyarázható — ilyen ez «a kedveséhez» intézett dal. Figyelemre méltó benne csak az, hogy már ő «a hold nővérét» látja kedvesében. Ez a frázis szintén arab eredetű; a héber költők különféle változatokban gyakran használták.

A szerelmi költészetet teljes virágzásban azon korban találjuk, melyet már Charizi joggal «éth hanniczánim»² a héber költészet virágkorának nevezett el. Azon boldog kort értjük, melyet Mózes ibn Ezra és Jehuda Halévi szelleme világító szövétnek gyanánt beragyogott.

A két barát idősebbikénél, Mózes ibn Ezránál a szerelmi dal két egészen szétágazó fajtát különböztetjük meg. Az első faj azon költeményeket öleli fel, melyek a sajnós, még ki nem nyomtatott dívánban tartalmaztatnak. Oly szerelemről szólanak, melynek tárgya nem csupán képzelt személy volt, mint ez a legtöbb zsidó költőnél előfordul. Ibn Ezra igazán szeretett; melegen,

¹ *Dukes*: Schire Schelomo, 52. l. 42. jegyz.

² *Tachkemoni*, 18. fej. Amsterdam 34. b. l.

mélyen, őszintén szeretett. Viszontszerelemre is talált. S az ő szerelme mégis szerencsétlen volt. Nem vehette nőül szerelmesét, fitestvérenek leányát. Családja, ismeretlen okokból, a házasságba nem akart beleegyezni. Szerelmi bánat, az élet más viszontagságaival egyetemben, száműzték hazájából a szerencsétlen költőt. Idegen országban, új barátok körében keresett gyógyulást, vagy inkább enyhülést szívének sebére, lelkének bánatára. De azért nincs bebizonyítva azon feltevés, hogy szerelmi viszonya tette őt költővé.¹ Csak az bizonyos, hogy ezen viszonynak köszönhető a megható, mélyen átérzett dalok egész serege, melyekben a boldogtalan szerelem egész keserősége kifejezésre jutni törekszik.

Mózes ibn Ezra szerelmi dalai közül, mint ilyeneket, eddig csak keveset ismertek fel. Mintha csak attól tartott volna a vallásos érzületű «vezeklő költő», a kit szerelmi viszonya miatt a túlbuzgók különben is megtámadtak,² hogy megszenségteleníti tollát, ha egy valóban élő nő szépségét ünnepli és a szerelmet dicsőíti, mely őt hozzáfűzi, szerelme tárgyát mindig olykép szólitotta meg, mintha férfiú volna. Mózes ibn Ezra különben ebben is az arabokat követte. Ezekről Dozy ezt írja:³ «Az arabok költői nyelvezetében az illem megkívánja, hogy a genus masculinumot használják, ha asszonyról van szó». Hasonlót találunk más írónál is. Zsidó költők közül már Sámuel Hanágid fent említett

¹ Grätz: Történet. VI. 3. köt. 113. l.

² Diván (kézirat) 25. szám.

³ Recherches, első kiadás, I. 92. l.

«hebegő leányka» cz. versében számolt az «illemmel»,¹ még inkább azonban későbbi költők, mint Mózes b. Ezra, Jehuda Halévi stb.

A szívet indító búcsúdál, melyet Mózes szerelmeséhez intéz, így hangzik:²

Hogy mit szól a világ mirőlunk
Az oly kevéssé érdekel;
És hogy frigyünket gúnynyal nézi,
Azt is még könnyen tűröm el.
De hogy te is el akarsz hagyni,
Az üt szívemen mély sebet;
Hogy kicsinyesen gondolsz rólam
S nem érted tiszta lelkemet.

Mi nélküled a föld? az élet?
Szűk börtön az egész világ —
S mi vagyok én, ha nem szeretsz te?
Pusztább, mint őszszel a virág.
Az erdőből ki nem talállok,
Seholse lelem a nyomot,
Mióta érzem, oh, leányka!
Hogy neked közönyös vagyok.

Igaz-e, hogy másé a lelked?
Más szívja édes csókodat?
És a mi benne szent, magasztos,
Az társul többé nem fogad?
Bár szívem vádol, még se tudlak
Üdvözlét nélkül hagyni el,
Egész szívvel csak most szeretlek,
Mióta érzem: válni kell!

¹ V. ö. *Egers* i. h. 117—118. l. A némileg szabad fordítást *Makai* Emil «Zsidó költők» cz. művéből (147. l.) vettük.

² *Dukes*: Moses ben Ezra 97. l.; *Kämpf* i. h. II. 209. l.

Beteg vagyok, tudom magamba'
 Soká nem tarthat életem,
 Oh engedd, hogy e hideg arcot
 Siromba emlékül vigyem.
 Szól a pacsirta, hív a gerle,
 Igen, hű társaim, megyek —
 Szivem egyetlen hű szerelme:
 Oh szép leány, Isten veled!

«Szivem egyetlen hű szerelme!» Nemcsak szentimentális indulat volt az, a mit a költő ezen mondatban ünnepélyesen kijelent; hanem szent fogadalom, melyet meg is tartott. Szeretett unokahuga más férfival volt kénytelen örök frigyre lépni. Miután férjét néhány leánynyal megajándékozta, fiacskája születését életével kellett megfizetnie. Halálának hire Ibn Ezrára megrázó hatással volt. A gyöngéd szerelem minden érzelme újra feléledett szívében. Ép így hallani véli, a mint a szeretett nő még halálos ágyán is örök hűséggel emlékszik meg ifjúkori szerelméről, s szeretettel gondol a távolban nyugtalanul és megnyugvás nélkül bolyongóra. Ezen hangulatban keletkezhetett a következő megindító elégia: *

Csecsemőjét kínnal hozta a világra
 S anyai szívéhez már nem szoríthatja,
 A halál szelleme lebegi őt körül,
 S szerető urához így szól erőtlenül:
 «Gondoljál frigyünkre, s a halállal szemben
 Erősítsed szived hűség s szeretetben.
 Leányid istápolj, el kell őket hagynom,
 Fájdalmas siralmuk oh, mért kell hallanom!

* Geiger: Jüdische Dichtungen, héber rész 5. l. (német rész 13. l.)

Irjál bátyámnak is, ki szenvedett értem.
 Elemésztve forró szenvedély tüzében,
 Hazátlanná válva bolyong a világban
 S vérzenek sebei nagy, mély fájdalmában.
 Megnyugvást keres ő, és im keserűség
 Mít szegény szívére ismét kimért az ég...»

Ezen költeményekből az érzelem melegsége, az érzés mélysége, benső, gyöngéd szerelem világlik ki. A körülményekkel számot vetve uralkodik ugyan a költő önmagán, a lángnak nem szabad nagyon magasra felcsapnia, a lelkesedésnek nem szabad teljesen napfényre jönnie. A szerelmes azon igyekszik, hogy beletörődjék az elkerülhetetlenbe, minthogy kívánsága legyőzhetetlen akadályokba ütközik. Megbocsátja az imádottnak, hogy inkább a szükségnek, mint saját ösztönének engedelmeskedve, képes szívét és kezét másnak ajándékozni. Ezen másoknak is — mi nem ismerjük őt — tiszta szívből megbocsát. De bizonyos keserűséget visz magával a száműzetésbe, s csak nehéz szívvel tud lemondani.

Egészen más jellegűek azon kis szerelmi dalocskák, melyekről Dukés azt mondja: «a női test leírása kéjelgő ugyan, de nem szemérmetlen».* Nagyobbrészt, de nem kizárólag a Tarsis című munka negyedik fejezetében vannak, mely egészen a «bor, nő és dal» dicsőítésének van szentelve. Egész más szellem vonul itt végig, ragyogó, mosolygó ég tárul a szemlélődő elé. Az önkénytelen lemondás pesszimiztikus vonása eltűnt; derűs a női szépség eszményképének leírása, a költő majd lelkesült, majd pedig ingerkedő, enyelgő lesz dala. A válás

* Mózes ben Ezra, 24. l.

miatti panaszból is kitünik, hogy nincs benne többé annyi keserőség, hogy a fájdalom nem oly hatalmas, a seb nem vérzik oly erősen. Lássuk ezen poézis egy néhány példáját:

I.

Gazellám, ha tánczra perdül,
Mint mirtuság, hajlik ide-oda,
És az incselkedő szellő
Fürtös haját vígan lobogtatja.
Nyilaival halált hoz rám,
Vérembe ő kéjjel, s kegyetlenül
Újra és újra bemártja,
Nyugton nem hagy és kínomnak örül.¹

II.

Gazellám fürtjei setétek, mint az éj,
Arcza szép, mint a hold, szerelme égi kék...
Hárfa és ezitera szépemnek kezében
S úgy vonja szivéhez hangszereit éppen
Mint kis csecsemőjét a szerető anya
Dédelgetve, kéjjel keblére szorítja.²

III.

Félre az álarcczal, ne pirulj, hallgasd meg
Ha felesendül hangja dalló kedvesednek:
Bor nélkül mily fanyar éltünk minden percze,
Dal nélkül éltünknek nincs öröme, becse.³

¹ Tarschisch, 2. fej. 37. l.

² U. o. 2. fej. 33. l.

³ U. o. 35. l.

IV.

Meguntam a papolókat,
 Nem hallgatom, ha korholnak.
 Nehéz járom lehet nekik a szerelem,
 Mely szép nyakék gyanánt ékít, diszít engem.¹

Mózes ibn Ezra persze a válás miatti panasznak is megadta az őt megillető helyet. A válás fájdalomáról az arab költők különös kéjjel daloltak; a költészet legkedvesebb témái közé tartozott. A válásról szóló dal egy divánból sem hiányzik; a tarsisból sem volt szabad hiányoznia. Az ily irányú költemények halmazából, melyek különösen az említett könyv hetedik fejezetében találhatók, e helyen közlünk egyet:²

Mondám kedvesemnek, midőn válnunk kellett:
 El ne hagyj, maradj itt, szerelmes angyalom.
 Csintalanul felel: szegény bohó fiu,
 Fogolyként követsz te, ha én úgy akarom!

Nem maradhat említés nélkül, hogy M. ibn Ezra egy szép ifjú dicsőítésére is lelkesült szavakat talál.³ Az ifjú-szerelem nagy szerepet játszik az arab költészetben, különösen későbbi időkben; némely költő még többet dalol róla, mint a nő iránt való szerelemről. Ezen dalok igen zavaros forrásból fakadnak, az ép annyira természetellenes, mint undorító szerelmi vi-

¹ U. o. 4. fej. 44. l.

² U. o. 7. fej. 65. l.

³ Egerssellel ellentétben i. h. 120. l., a ki az ily fajta költeményeket másképp fogja fel és erőltetett módon magyarázza.

szonyból, mely az urak és szép török ifjaik között fennállott, kik náluk a pohárnok tisztjét töltötték be.¹ A zsidó költőknek ifjakhoz intézett szerelmi dalai csak az arab költők szokásának utánzása.

III. JEHUDA HALÉVI SZERELMI DALAI.

Jóval magasabban állanak Mózes ibn Ezra szerelmi dalainál, ifjabb kortársának, a múzsák kedveltjének, Jehuda Halévinek dalai. Kämpf² kivételével, Mózes ibn Ezra költői alkotásainak bírálói ép oly szigorú, mint igazságtalan bíráknak mutatkoztak. De abban már semmi esetre sem igazságtalanok, ha konstatálják, hogy a «költő-király» minden tekintetben messze felette áll. Gazdag fantázia, találó hasonlatok, meglepő synthézisek és antithézisek, magasztos eszmék, a nyelvezet előkelősége, lángoló lelkesedés — mind ez gazdagabb mértékben jutott Halévi osztályrészeül, mint az első zsidó poetika szerzőjének.

Találó példát szolgáltatnak erre szerelmi dalai. Mózes ibn Ezra, mint láttuk, maga is szeretett, mit Jehuda Haléviről nem lehet kimutatni. S ibn Ezra mégis csak halvány színekkel tudja ecsetelni az érzelmeket, melyek őt megindítják, az örömet és bánatot, mely szíven végigzajlik; ellentétben Jehuda Halévivel, ki a boldogan szerető lelkét kifürkészi, a boldogtalan szerelmes szívének legtitkosabb zúgába hatol, hogy a fájdalmat és kéjt mesteri kézzel ecsetelje. A kasztiliai költő sze-

¹ V. ö. Ahlwardt, i. h. 56. l.

² Nichtand: Poesie stb. I. 193. l.

relmi dalainak becsét már Jehuda al-Charizi, a szellemes kritikus is elismerte. Találóan jellemzi e dalokat következő szavakkal: ¹ «Szerelmében rezgő harmat s tüzes parázs a lantja».

Geiger csupán azt mondja Jehudáról, ² hogy: «kedves, olvadozó, mint szerelmi költő»; Kaufmann ítélete így hangzik: ³ «Könnyű és friss, majd lehelletszerű és susogó, majd merész és viharos, itt kedvesen incselkedő, elmés és tréfás, ott bűbájosan olvadozó, utánözhatatlan édességű, ilyen az ő szerelmi dala».

Teljes lelkesedéssel esküszik Jehuda szerelmesének hűséget: ⁴

Nyilként átdöf szép szemével,
Társa szívét tépi széjjel,
S nézitek ti kínom kéjjel?
Ám gyötörjön engem hivem
Mégis hordja jármát szívem.

Mutassa meg a következő dalocska, mily művészetet tudott költőnk kedvese leírásában kifejtetni: ⁵

Csábos éjjel	Szép opálként
Őzem kéjjel	Szórja a fényt,
Megmutatta	S betakarja
Szép arcának parázsát,	Homlokának kristályát,
S lehullatta	Úgy óhajtja
Selyemfürtje varázsát.	Szívem, szemem a báját.

¹ Tachkemoni: 3. fej. (Amsterdam 8. a. l.)

² Jüd. Dichtungen németül 15. l.; Diván stb. 16. l.

³ Jehuda Halevi: Versuch einer Charakteristik, 11. l.

⁴ Diván, ed Brody, II. 3. l. 1. sz. Kecskeméti Lipót «Zsidó költőkből» 110. l.

⁵ U. o. 20. l. 18. sz. Kecskeméti Lipót «Zsidó költőkből» 152. l.

Hej, szépsége
 Napként ége,
 Mely elékel
 Aranyozva az eget,
 S földi ékkel
 A hajnali felleget!

A szerelem végtelen hatalmát Jehuda következő versben ecseteli:¹

Nagyobb csodát ember még sohasem látott:
 A gyöngye kis galamb megejti a sasot.
 A vad oroszlán is nyomban megszelidül
 A kicsiny özike szemének fényitül.

A vágy emészti el, ki őt megpillantja,
 De éltet ad gyorsan édes, csábos ajka...
 Tekintete villám, a mely lesújt mélyen,
 Csókja égi harmat, hogy újra élesszen.

Gyöngéd szerelem vonul végig e sorokon is:²

Ébredj, kedves,	Csókról álmodsz?
Félre álom!	Ébredj menten;
Bájad élvvel	Álmodat én
Úgy csodálom.	Majd megfejtem!

Természetesen Jehuda Halévinél is felhangzik a válasz miatt való panasz. Mély érzés, bensőség és gyöngédség itt talán még inkább kidomborodik, mint szerelmi dalaiban. Közöljük e helyen ily irányú verseinek egyikét, nem annyira minősége — más versei job-

¹ U. o. 40. l. 39. sz.; J. Halévi divánja, 127. l.

² U. o. 20. l. 19. sz. Kecskeméti L. «Zsidó költőkből»
 136. lap.

bak — mint inkább rövidsége miatt, mely erre alkalmassá teszi :¹

Szerelmednek rabját igazd csak le újra,
 Válásod szerelme tüzét csak felszítja!
 Hogyha reám untál, életem csak teher,
 Vedd el bátran tőlem, kezedben a fegyver.
 — Oh, de nem! Térj vissza hozzánk, szép kedvesem,
 Mit érsz vele, hogyha rabbá teszel engem?
 Kéjes nyugalommá változtasd fájdalmam:
 Tejjel s mézzel kínálj,² könyörüljél rajtam!

E helyen kell megemlékeznünk az Ofrah-dalokról. Azon költemények ezek, melyekben a *szeretett nő* ad kifejezést szive érzelmeinek. Más költők, Jehuda Halévi előtt és után e téren gyakran sikerrel tettek kísérletet. Azonban egyikük sem éri utól a mesterdalnokot. Ofrah dalai a legnagyobbaknak tekinthetők. A Halévi-féle Ofrah-dalok gazdag kincshalmazából csak egyet közlünk, melyet bátran «valódi Heine»-fajtájúnak tarthatnánk. S mégsem Heine, hanem az általa ünnepeelt és dicsőített «Jehuda ben Halévi» a vers költője :³

Térdemen itt játszott
 S a képe meglátszott
 Szememben oly szépen;
 Csókolja szememet,
 Képét, s nem engemet:
 Így ültem a lépen!

¹ U. o. 34. l. 33. sz.

² Azaz: Csókolj meg!

³ Diván, ed Brody I. 16. l. 13. jegyz., Kecskeméti «Zsidó költőkből» 100. l.

⁴ A diván stb. 26. l.

Jehuda Halévi mint nászköltő is utólérhetetlen. A nászversek a héber poézis fontos tényezői. A szerelmi költészet egyik ágát képezik és reánk nézve annyival is értékesebbek, minthogy nem arab befolyás alatt fejlődtek; egészen zsidó jellegűek, zsidó életet és zsidó szokásokat tárnak elénk. «Ily dalok — mondja Geiger — az araboknál nem keletkezhettek, mert ők több asszonyoknak mutatták be váltakozó hódolatukat, s a nőt idegen férfiak tekintete elől féltékenyen őrizték. Becsületére válik a zsidóságnak, hogy minden buzgóság dacára, melylyel arab *szokásokat* átvettek, *rossz szokásaiknak* ellent tudtak állani». A középkor zsidóinál a menyekző oly ünnep volt, melyen az egész község részt vett; a költő azonban a jegyespárt dicsőítette s a községről csak ritkán vett tudomást. Jehuda Halévi egy dolgot majdnem sohasem felejtett el: hogy Cziont üdvözölje, hogy Jeruzsálem ismét felépüljön, a zsidó állam ismét helyreállíttassék, s hogy Izraél újból hazájában lakjék. A zsidóság iránt való végtelen szeretettől áthatva, készséggel követte a zsoltárköltő szavait: * Száradjon el jobbom, ha elfelejtelek, Jeruzsálem, tapadjon nyelvem inyemhez, ha nem gondolok reád, ha Jeruzsálem nem lesz legnagyobb örömem! És nem okoskodott, nem magyarázgatta a zsoltáros szavait, nem gondolt «szellemi Czion»-ra, s nem álmodozott «földön lévő isteni birodalomról» — nem, a Czionidák költője menyekzői dalaiban csak a valódi Cziont ismerte; epekedett azon törzs nemzeti önállósága után, melynek sarjául nyiltan vallotta magát, nem törődve a «szabad-

* 137. zsoltár 6—7.

ság napjának» vakító fényével, mely akkoriban Castiliára gazdagon bocsátotta sugarait. Mennyit tanulhatnánk e tekintetben Jehuda Halévitől!

Idézzük e helyen Jehuda Halévi sok nászdalának egyikét:*

«Forrás partján kis madár ül,
Kedves, szelid kicsiny galamb,
Nincs-nincs párja!
Ah, de mért ment messze tájra,
Messze puszták sátorába?
Hiszen szívem nyugvóhelyül
Lakát, mely hűs, mint a falomb,
Im kitárja!»

«Kecse elém bizony tört vet,
Vonzza-csalja varázslóként
Lelkem mesze;
Mint drágakő szinpompája
Ömlik szerte fénye, árja,
Mézzé tesz ő minden mérget:
Őt kívánom, s nem pénzt és fényt, —
Szívem nesze!»

«Rózsával van arcod telve,
Szemem rajta ragad lépen;
Letépni kéj;
Ajkad parázs, forró, tüzel:
Szám a fogó... ó ne űzz el...
Hajfürtjeid puha selyme
Mint a holló, mint az ében,
Mint sötét éj.»

* Díván, ed. Brody, II. 53. l. 53. jegyz. Kecskeméti: Magyar Zsidó Szemle, II. évf. 32. l.

«Arczod fénye vegyül belé
 Szinpompában játszadoxva
 Hajnalpírként ;
 Kis őz, e fényt honnan vetted ?
 Hisz a nap is éj melletted . . .
 Elvész az éj, úgy törsz elé,
 A homályba napként hozva
 Ragyogó fényt.»

«Igy sóhajt e jó barátom
 (Mert hű társnő nincs oldalán)
 Elepedten ;
 Jőjj hát s légy te segítője,
 Életőre, barátnője —
 Mert sokkal jobb, a mint látom
 A pároslét: ifju s leány
 Együtt ketten.»

Jő az idő, napok mulnak,
 Itt van, itt az öröm napja —
 Fényben, kéjben ;
 Derü fordúlt a borúra,
 Űtött ó a boldog óra . . .
 S bús emléke a bús multnak
 Kárpótlását az is kapja —
Remélj népem !

IV. A SZERELMI DALOK JELLEMZÉSÉHEZ.

A szerelmi költészet Jehuda Haléviben legjelentékenyebb ápolójára talált. E ponthoz érve, ideje, hogy egy pillantást vessünk a szerelmi dalokra azon alakjukban, a mint eddig ápolták, hogy így általánosságban jellemezhesük őket. Már Sámuel Hanágidnál volt

alkalmunk megjegyezni,* hogy az arab költők befolyása a zsidó költőkre, különösen a szerelmi dalokban nagyon erős volt. A szerelmi költészet további fejlődése alatt ez a befolyás még növekedett. Fenti idézetek nemcsak arab *szinezetűek*, hanem részint oly annyira arab jellegűek, mintha rabszolga módra, szószerint volnának arabból fordítva. Ezen arabosítást egész terjedelmében csak az ismerheti fel, a ki a *héber* szöveget olvassa és az arab szerelmi dalok jellegével is tisztában van. Itt, mint amott feltaláljuk a tüzes szemet, a szívet nyílként átjáró pillantást, a piros ajkakát, a kristály fogsorokat, az alabástrom fehérségű arcot, a halántékok körül kigyózó fekete fürtöket, az észbontó alakot, mely magas és karcsú, mint «Libanon czédrusa», az erősen kifejtett kebelt, a kedves illatot, melyet a virág (a szeretett nő) széjjeláraszt, a világos fényt, melyet a «nap testvére» vagy a szelid sugarat, melyet a «hold testvére» terjeszt. Itt, mint amott is, a szeretett nő testi bájai mellett, nemes szelleme és szívbeli képességei is ki vannak emelve, dalának, valamint hárfa- és fuvolajátékának varázshatalma leírva. A tökéletes női szépség eszményképének befolyását a szerelemtől ittas költőre zsidók és arabok hasonló módon éneklék meg. A szeretett férfi majd rabszolgája, majd foglya a szeretett nőnek; ha meghallgatja, egész világ irigyli őt, ha rátartós vagy félénk, miután bájaiban gyönyörködtette, szerelmi bánat emészti, akkor azokhoz tartozik, «kik meghalnak, ha szeretnek». Ha a szeretőknek egymástól távol kell élniök, csak olykép enyhíthetik a válás

* Fent a 142. lapon.

fölött érzett kimondhatatlan fájdalmat, hogy egymás álmában kölcsönösen megjelennek, ily módon az álmok birodalmában árnyékszerű életet élnek és ki vannak elégítve.

A hasonlatok alkalmazása, hyperbolikus fordulatok, metaphorák, eszmék és motivumok megegyezése daczára, némely tekintetben fontos és lényeges eltérést találunk az arab és héber szerelmi dalok között. Ezen eltérések közül különösen kettő érdemli meg, hogy figyelembe vegyük és kiemeljük. Az egyik a rhetorikai előadás ékességére, a másik az ezen költészetten átvonuló szellemre vonatkozik.

A képletes kifejezéseket és metaphorikus beszéd-módot nagyobbára mindenesetre az araboktól lesték el. Gyakran bukkanunk a héber költők és arab társaik szerelmi dalaiban oly hasonlatokra, melyek egészen világosak, de sok olyanra is, mi előttünk idegenszerűnek tűnik fel, ez azonban nem lehet meg, ha meggondoljuk, hogy e költemények sok száz év előtt, más kulturállapotok, más körülmények és nézetek, szemünkben idegen életszabályok befolyása alatt keletkeztek.* Így pld. a granát-alma szép és kellemes gyümölcsével hasonlítják össze a kebleket, a míg a szerelmes férfi kedvese keblén pihenhet; ha azonban ezen lehetőség megszűnik, törökhöz vagy szarvakhoz válnak hasonlónvá. Ezek és e fajta hasonlatok meglepnek bennünket; mivelhogy azonban kiindulási pontjukat megtalálhatjuk, jogosultak, ép úgy, mint a magyar költé-

* V. ö. *Brody*: Monatschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judenthums, 1897. 697. l.

szetben előforduló némely hasonlat, mely külföldi olvasó szemében nem mindig eléggé izléeses. Ebben mindegyik nép saját útján halad, minden nyelvnek meg vannak sajátosságai, valamint minden kornak meg vannak saját nézetei. De aligha feledkezett meg valaha héber költő önmagáról olyannyira, hogy képek hajhászásában izléstelenségre ragadtassa magát, mint ez az araboknál oly gyakran megtörténik. Nem vádolhatunk zsidó költőt az izlésnek olyannyira való megtévelyedésével, hogy a kigyózó hajfürtöket az ábécze betűivel, vagy az arczon lévő szépségjegyet az ajkak mézéhez mászó hangyával hasonlitaná össze.¹

Ezen jelenség oka valószínűleg azon tényben rejlik, hogy az arabok számára, különösen költői művek tekintetében csak a nemzeti irodalom volt hozzáférhető. A Muallakátból és a Hamásza dalaiból tanultak, valamint nagy költők más műveiből. Ezen költeményekben elég keresettség és természetellenesség volt, s a későbbi költők haladásnak tartották, ha a régi klasszikusokat túllícizálhatták.² Másképp volt ez a zsidóknál. Mindnyájuk számára nyitva állott a bibliai irodalom, melyből költeményeik nyelvezetét átvették. E célból ezen irodalmat pontosan tanulmányozniok, finomságait megfigyelniök és hasonlatainak gazdagságát elsajátítaniok kellett. Ehhez talán még hozzájárult az eredeti apokrifák egy része, s bizonyára az egész talmud-midrasi irodalom, melyet persze nem mindegyik költő tanulmányozott egyenlő buzgósággal — és régibb költemények

¹ V. ö. *Schack*: Poesie und Kunst der Araber, I. 94. l.

² U. o. 95. l.

egész, gazdag halmaza, melyek ugyan részben vallásos, részben didaktikus tartalmuak voltak, de mégsem maradtak befolyás nélkül a költészet további fejlődésére. Főképpen a bibliai iratok irányították szellemüket a költői szépségekre és finomították izlésüket. A ki Jób könyvének fájdalmas és borzalommal teljes fenségében gyönyörködött, Ezsájás beszédeiből lelkesedést és Dávid zsoltáraiból ösztönzést merített, az az arab poézisben is csak *azt* tekinthette utánzásra méltónak, a mi valóban szép volt, a mi öntudatlan esztétikai érzése követelményeinek megfelelt, a keresettségtől, természetellenességtől és izléstelenségtől okvetlenül visszariadt.

A héber szerelmi dalok szelleme némely tekintetben szintén különbözik az arab szerelmi poézist átható szellemtől. Láttuk ugyan, hogy a zsidó költők nemcsak külső alak tekintetében követik az arabokat, hanem eszme- és érzelemvilágukban is mozognak. Ők is forró szenvedélylyel és tüzes lelkesedéssel dalolnak a szeretett nővel való boldogító találkozás örömeiről és gyönyöreiről. De sehol sem akadunk náluk a durva érzéki-ség azon kifejezéseire, melyeket az araboknál sajnálattal és undorral olvasunk. Hiában is keressük a zsidó költőknél azon trágár passzusokat, melyekben, mint Ahlwardt megjegyzi,¹ az arab költő fantáziájának eltévelyedéseiben tetszeleg magának, s melyek előttünk egész hihetetlenül hangzanak. Ha Kaufmann azt mondja Jehuda Halévi szerelmi daláról: ² «Bár hevesen lüktet

¹ Ueber Poesie stb. 57. l.

² Jehuda Halévi, 11. l.

az életér, bár a szenvedély tüze czikkázik olykor át versén, az ihlet, mely megnemesíti, itt sem hagyja el őt», úgy ezt a zsidók szerelmi dalairól általában állíthatjuk. És ezen körülményben is szép bizonyítékát látjuk a zsidóság erkölcsi érzetének és moráljának, melyet azoknak gyűlölete igyekszik porba rántani, kik őt ez úton követni nem képesek. Hogy későbbi időben voltak, mint még látni fogjuk, korlátolt számban zsidó költők is, kik obscön határokat érintő költeményeket szerettek, bizonyára sajnálatraméltó dolog, de nem mond ellent fenti állításunknak, minthogy ezen költemények nem az életet tükrözik vissza és az ezeken végigvonuló hangot a versfaj határozta meg.

V. TOVÁBBI FEJLŐDÉS.

Ha a héber költészet fejlődésének történetét tovább követjük, úgy látszik, mintha a múzsa mind azon szép adományokat, melyeket zsidó költőknek szánt, Jehuda Halévire pazarolta volna, a nélkül hogy utódjainak is meghagyta volna részét. «Betört a költészet kincsesházába — és e helyet kifosztotta — magával vitte a legértékesebbet — s azután elzárta a helyet. A kik őt költői útjában követték, — hogy eltanulhassák mesteri énekét — elérni még távolról sem tudták — diadal-kocsija felvert porát».* Mind jobban és jobban sülyedt a versköltészet; nem talált többé jelentékeny képviselőre. És így lassankint az önálló szerelmi dal is eltűnt az irodalomból. Jehuda Halévi után e téren alig

* *Charizi*, Tachkemoni 3. fej. (8. l.); *Kämpf*, i. h. I. 14. l.

jegyezhetünk fel említésre méltó költeményt. Jehuda Halévi utódai között Ábrahám ibn Ezra a legtermékenyebb költő. Ibn Ezra¹ dívánjában vallásos himnuszok nagy számban fordulnak elő, még sem tarthat igényt arra, hogy teljesnek tekintsük; azonkívül néhány baráti költeményt és egész sor rejtvényt találunk benne. Szerelmi daloknak nyoma sincs nála. Ábrahám ibn Ezra a szerelem dicsőítését nem tartotta zsidó költő feladatának. Ez egy neki tulajdonított versben, melyben különböző nemzetek költői irodalmát jellemzi, világosan ki van fejezve. A vers így hangzik:²

Szerelemről s vágyról dalolnak arabok,
Harczról, s győzelemről keresztény dalosok,
Bölcsesség szavait zengik a görögök,
Hindunak hasonlat s beszéd nyújt örömet.
De hogyha felharsan Izraélnek dala
Csak néked szól, néked, oh seregek Ura!

Akár Ibn Ezrától származik ez a vers, akár nem, bizonyos az, hogy más oldalról ismert nézeteinek tökéletesen megfelel.³ Ha mindazonáltal a rejtvény-költészetet ápolta, csak azért történt, mert a verselés ezen faja megfelel szelleme irányának. Mindenütt, hol az élcz helyén volt, Ibn Ezra elemében találta magát. A szerelmi dalhoz tűz, érzés és lelkesedés kell és ezt a hideg, számító kritikusknál hiában keressük. Tudományos vitatkozások alkalmával lángoló haragra lobbanhatott ugyan; de a szerelem tüze idegen volt szí-

¹ *J. Egers* kiadványa, Berlin, 1886.

² *Rosin*: Reime und Gedichte I. 222. l. 126. jegyz.

³ V. ö. *Rosin*, i. h. 4. jegyz.

vének.* A tőle megmaradt, kevés számú nászdalban találkozunk Ibn Ezra elmésségével, de szerelmi érzelmek leírására, női szépség ecsetelésére csak néhány olcsó frázisa van.

Ennek daczára a szerelem a héber költészet hálás tárgyaúl továbbra is fennmaradt. A rimpróza mesterei, kik eddig háttérbe szorultak és most uralomra jutottak, magukhoz ragadták e tárgyat, mely hálásnak is bizonyult az ápolásért, melyben részeltették. Különösen makámák szerzői nem nélkülözhatték a szerelmet. De a makáma szelleméhez mértén nem tudták azon határokat megőrizni, melyeket a régi klasszikusok kitűztek. Már József Zakbel (v. Zikbel), a legrégebb fennmaradt makáma szerzője sem riadt vissza frivolitások elől. E tekintetben Charizi és Jehuda ben Sabbatai sem maradnak el mögötte. Római Immánuel negédeségében oly messzire megy, hogy későbbi törvény-

* Itt egy dolgot kell megvilágítanunk. Ábrahám ibn Ezra költeményeinek azon gyűjteményében, melyet Kahana kiadott (Varsó 1894), három szerelmi vers tulajdoníttatik költőnknek (I. 61., 62., 112. sz.). A 61. szám egy berlini kéziratból származik, a hol azonban ez a vers az Ábrahám Ibn Ezrának tulajdonított költemények előtt áll. Kahana Steinschneider közlését kéziratcatalogusában félreértette. A 62. számról rég be van bizonyítva, hogy Juda Halévi költeményének egyik versszaka (Zeitschrift für hebr. Bibliographie 1. 43.). A mi pedig a 112. számot illeti, Kahana megelégszik az Ábrahám akrostichonnal, melynek alapján Ibn Ezrának tulajdonítja. De nem minden Ábrahám — Ibn Ezra. Az ő költészete ismerőjének eszébe se juthat, hogy egy költeményt, melyet az érzés ily melegsége hat át, neki tulajdonítson. Mivelhogy még nyelvi okok is ellene szólnak.

tudósok általában megtiltották makámáinak olvasását és különösen azt, hogy szombaton olvassák.¹ De nem ezen vázlat keretébe tartozik a szerelem és a szerelmi dal makámához való viszonyának tárgyalása. Ezt a héber irodalom makámájának történetében külön fogjuk fejtegetni.

Későbbi időben az önálló szerelmi dal Olaszországban ismét felvirágzott. Meglehetősen terjedelmes, verses nő-irodalom fejlődött ki, mely a nő értékét és jogos helyzetét tárgyalja. Bár ezen irodalom költői értéke alárendelt jelentőségű, mint magában véve érdekes jelenség, megérdemli, hogy összefüggő tárgyalásban részesüljön. Ez csak akkor válik lehetségessé, ha a nagyobbára pusztán kéziratban meglévő és könyvtárakban megőrzött anyag a kutatás számára hozzáférhetővé válik.

A Spanyolország és Itália határain kívül élő zsidóknak is meg voltak szerelmi dalaik, melyeket nagyra becsültek. De dalaik nem a női szépséget dicsőítették, szerelmük forrása nem érzéki bájakból eredt. A menyasszony és vőlegény között fennálló benső szeretet azon viszonyt tükrözte vissza, a mely Izraél és istene között fennállott.² Ha vad csordák a zsidók vagyónára és vérére szomjazva, durva erőszakkal törtek zsinagógaikba és megcsonkították szentségeiket; vagy házaikba rontottak s életüket és családjuk életét fenyegették, ez a szerelem volt az, mely egy egész népnek erőt adott,

¹ V. ö. Sulch. Árukh Órach Chájjim, Hilkh. Szabbath 307. fej. 16. §.

² V. ö. *Kecskeméti*: A szerelem a zsidó vallási költészetben, Magyar-Zsidó Szemle IX. (1892) 33—42.

hogy az inség és nyomoruság nehéz súlyát elviselje. Ezen szerelemről oly dalok zengtek, melyekben bensőség, gyöngédség és fájdalom csodaszép harmóniába vegyülnek. Oly dalok ezek, melyek népünk évezredes martiriumát megtestesítik; szentek előttünk — és csak szent érzelmekkel és ihletett hangulatban szabad hozzájuk közelednünk.

Nachod.

Dr. Brody Henrik.

KOLLINSZKY.

(1848. október 6.)

A nagy és szent küzdelem félszázados évfordulója, melyet kegyelettel ült meg a magyar nemzet, a történeti visszaemlékezések hosszú és gazdag sorozatát hozta létre, melyben új életre keltek a nagy idők nagy tanúi. Nagyobb és kisebb becsü irodalmi termékek szeretettel felidéztek a szabadságharcz történetalkotó alakjait, a bátor küzdők emlékét, kik előkészítői voltak Magyarország felvirágzásának. A zsidóság, mely mindig és mindenütt a szabadság zászlajának leglelkesebb előharczosa volt, szívvvel és lélekkel a haza szent ügyének szolgálatába szegődött. Számos zsidó névtelen hős áldozott szive vérével a haza oltárán és az üldözött, elnyomott, jogot nem élvező nép a makkabeusi dicső küzdelmek megújítását mutatta a bámuló világnak.

Egy ily hős emlékét akarják jelen sorok föleleveníteni, ki távol hazájától a szabadság szent nevéért küzdött és

elesett. *Kollinszky* Adolf dr. rabbi 1848. október 6-án esett el Bécsben, a hová aggódó szülei küldték, hogy eltávolítsák a lázas küzdelem színhelyéről, a barrikádokon, virágzó ifjú korában, nagy kárára az akkor új ösvényekre térő zsidó tudománynak, melynek buzgó úttörői és művelői voltak szerető mesterei.

1826-ban született Pesten, június 6-án. Atyja *Kollinszky* Zsigmond tekintélyes kereskedő, a becsület és istenfélelem régi mintaképe, ki jámbor és szelid nejjével boldog családi életet folytatott. A házaspár jámbor óhaj-tása, hogy *Adolfból* tudós rabbi váljék, a ki a hagyományos irodalom mellett a világi tudományokban is otthonos legyen. *Adolf* szülei szeretetét teljes mértékben ki is érdemelte. A szépért és jóért könnyen lelkesülő gyermek, a mely keserű könnyeket hullat Izraél szenvedésein. A biblia alapos tanulmányozása mellett szorgalmasan olvasgatja az arab-spanyol korszak kiváló költői műveit, melyekből egyet-mást fordítgatni is próbál. Már mint tizenkét éves fiú helyesen fordít németből és latinból héberre, jelét adván szelleme gazdagságának és szorgalmának. Szabad óráiban a zenében keresett szórakozást és már mint tizennégy éves fiú, gymnásiumi tanulmányait sikeresen befejezte.

A fia továbbképeztetésére gondosan ügyelő apa a tizenhat éves ifjút 1842-ben *Prágába* vitte, a hol személyesen megválogatta számára a második otthont. *Ausch* Simon, jeles talmudista családja fogadta fel a gyenge alkotású ifjút, ki itt a szerető családi körben csakhamar otthonosan érezte magát. A prágai tartózkodás döntő befolyással volt *Adolfunk* egész irányára. Prága akkor a zsidó tudomány valóságos hazája volt.

Rapaport Salamon Jehuda, ki a zsidó tudománynak egészen új utakat jelölt meg, a mennyiben életrajzaival a zsidó művelődéstörténet alapjait lerakta és kinek nagy talmudi tudománya messze vidékekről csábította a tanítványokat, 1840 tavasza óta rabbija a prágai községnek. *Kollinszky* szorgalmasan hallgatta talmudi előadásait és azokon kezdte a talmudot historiai és archaeologiai szempontokból is tanulmányozni. Nem csekélyebb hatással volt reá *Sachs* Mihály, a kiváló és hangulatos prédikátor, és a spanyol-arab zsidó költészet utánaérző fordítója, a kinek legnagyobb műve «Die religiöse Poesie der Juden in Spanien» tudvalevőleg *Heinet* is megragadta, ki alkotásainak nem egy remekét e mű hatása alatt létesítette. A mű hatása alatt *Kollinszky* elmélyedt a középkori mélabús szelicha költészetben, melyből néhányat sikeresen le is fordított. *Sachs* zsoltár előadásai a zsoltárookra is terelték figyelmét, melyekre alaposabb commentárt is kezdett. Legnagyobb hatással voltak azonban a lelkes zsidó ifjúra *Sachs* remek prédikációi, melyek az akkoriban mindinkább hangosabban fellépő reformtörekvések ellen irányultak. Lelkesedéssel töltötték el eme beszédek, melyek a zsidóság régi hagyományos formái fenntartása mellett kardoskodtak odaadó hévvel és kegyeletes szeretettel. Itt erősödött meg *Kollinszky* büszkesége zsidó voltára, itt vált mélyebbé vallási meggyőződése, melytől élete végeig nem tágitott.

Jeles mesterek mellett jeles tanítványok sem hiányozhatnak. *Rosin* Dávid, későbbben a boroszlói seminariumi tudós tanár akkor hallgatta szorgalmasan *Rapaport* előadásait és csakhamar benső barátság fejlődött közte

és a hasonló törekvésü Kollinszky közt. Még szorosabb volt azonban barátsága *Hochmuth* Ábrahámmal, a boldog emlékezetü veszprémi rabbival, ki a korán elhunyt barátjának irodalmi emléket emelt, melyet az nemcsak hősiesség halála által, hanem más — igaz, hogy csak kezdetleges — működése által teljesen megérdemelt.* Főleg *Hochmuth* volt nagy hatással Kollinszkyra. Mind a kettő egyformán tisztaszívü és nemeslelkü, egyformán él-hal a régi és mégis örökké ifjú zsidóságért és annak fejlődő tudományáért. De mindeme kapcsoknál szorosabbra fűzte őket a közös haza, melyért egyformán rajongott mindakettő, melynek erkölcsi emelkedését és szabadságát foglalta mindakettő mindennapi imájába. Nagy fájdalom tölti el mindakettő keblét, midőn a magyar zsidóság belső és külső állapotáról beszélget és csendes fogadalmat tesznek, hogy teljes erejüket a magyar zsidóság szellemi nivójának emelésére fogják használni. A zsidóságon — véleményük szerint — csak egy tetterős és művelt fiatalság képes segíteni, mely lelkesedik az ősoktól nyert kincsekért, és mely ragaszkodik a magyar hazához. Ily fiatalságot azonban csakis az újonnan szervezendő iskola lesz képes nevelni, mely a régi czopfos elmélettel teljesen szakít és *Herbart* tanai szerint erősödik. Eme közös törekvések közel hozták egymáshoz a két ifjút és a barátság szoros kapcsa még akkor is fennállott, mikor *Hochmuth* 1845-ben

* A könyvecske ma már ritkaságszámba megy. Teljes címe «Denklätter gewidmet dem Andenken des am 6 oktober in Wien bei der Erstürmung des Zeughauses gefallenen Dr. Adolph Kollinszky von seinem Freunde. A. H.» (Prága 1894. Landau. 8° 28. old., Adataink egy részét abból merítettük.

Berlinbe ment és mikor egy évvel később a *miskolczi* izr. iskolánál nyerte első alkalmazását.

Tisztán szülői iránti szeretete bírta *Kollinszkyt* arra, hogy a prágai bölcsészeti fakultáson a doktori czímet elnyerje. Főleg *Exner* tanár bölcsészeti előadásait hallgatta sűrűen és a mellett történettel és sémi nyelvészettel is foglalkozott. 1845-ben el is nyerte a doctori süveget és az akadémiai kitüntetéssel Pestre sietett, hogy tanuja legyen szülei örömének. De a tanulási vágya rövid idő múlva visszavitte Prágába, a hol főleg historiai tanulmányokkal és talmuddal foglalkozott. Hogy a benne élő cselekvési vágynak eleget tegyen és hogy jövődöbéli pályája számára praktikus tapasztalatokat is szerezzen, magánleczkéket vállalt a bibliából és a vallástanból. Az e téren szerzett paedagogiai tapasztalatokat feljegyzi és azok eredményeit *Hochmuth*tal közli. De a tanulni vágyó ifjú Prágát nem sokára szűknek találja és *Hochmuth* unszolására *Berlinbe* megy, a hol legnagyobb örömeire ismét találkozik *Rosinnal*, ki a berlini egyetem szorgalmas hallgatója.

Berlinben akkor az istentisztelet és egyáltalán a zsidó élet reformálására törekvő mozgalmak igen nagy hullámokat vertek. Főleg a talmud ellen indult meg a támadás és a zsidó történetből való felolvasások jöttek divatba, melyek szépen hangzó frázisokra törekedtek és a zsidóság tanaiból divatezikket akartak gyártani, mely semmire sem kötelez és csupán egyes ájtatos conventikulumokban nyilvánul, a melyekben a német prédikáció és a német ének a lényeges. A rabbigyűléseken megindult az ostrom a héber nyelv ellen, melyet a vallástalan laikusok hathatósan támogattak. A zsidóság

régi és hagyományszentesítette formáihoz ragaszkodó Kollinszkyt nagyon leverték eme állapotok. Levertségét növelte testi gyengesége és így reményében csalatkozva csakhamar otthagya Berlint és Pestre tért vissza.

A nagy és nemes feladatokért hevülő ifjú Pesten a lázas izgatottság kellő közepén találta magát. Az öreg Európán végig zúgott a szó: *népszabadság*. A párisi népmozgalom hullámai mindinkább tovább terjedtek, hatalmas visszhangra találtak a pesti ifjúság szívében és a halhatatlan költő lángszavát: «Esküszünk, hogy rabok tovább nem leszünk» utána mennydörögte a magyar nép és megkezdte bilincseinek széttörését. *Kollinszky* e márczius tizenötödikének minden izgalmát kétszeresen átérezte, mint ember, ki az emberi jogokért és az egyéni szabadságért lángolt és mint zsidó, ki jog nélküli faja számára is remélte egy sugarát a betörő nagy fényességnek. Óriási lelkesedéssel vett részt a mozgalomban és Petőfi hatása alatt német versekben meghatóan megénekelte a népszabadságot. Mennyire elszomorítóbban hatottak rája a nemsokára bekövetkező nagy zsidóüldözések, melyek *Pozsonyban* kegyetlenségükben még a halottak nyugalma is megzavarták. *Vág-Ujhely, Pest* és más városok követték e példát és a szabadság, egyenlőség és testvériség szent jelszavai nem a zsidók számára hangzottak el. Hozzájárult még a zsidóknak a nemzetőrségi szolgálatból történt visszatartása, a mi kegyetlen fájdalommal töltötte el *Kollinszky* lelkét.

Naplójában a kétségbeesés hangja szólalt meg. «Az ifjú újra Istenéhez fordul, hogy adná meg neki ismét békéjét és a szabad emberiségben való boldogító hitét,

hogy el tudja felejtteni azt, a mit szemével látott és hogy ismét elszunnyadjon boldog bizalommal és hívő mosolylyal, mely ajka körül játszadozott akkor, a mikor a golyó átfúrta szivét, a mely most ezer nyílt sebből vérzik. Ez emberekre illik a költő szava: «Emberek, kába balgák, jaj nektek, mit tettetek! Ki adja vissza azt, a mit elrontottatok balgaságtokban? Ellöktétek a leg-hűbb társat, nem tudjátok, hogy mily szegényekké lettetek!»

Fájdalmát növelik a pesti izraelita községben felmerült ellentétek, melyek aggasztó mértéket kezdtek ölteni. A forradalom hullámai az eddigi békés községi életet is érintették és nagy mozgalom indult meg, mely a magyarosodás ürügye alatt a radikális reformot tűzte zászlajára. A bizottságban, melyet a község kiküldött a bajok orvoslására és az ellentétek elsimítására, benne volt az ifjú *Kollinszky* is, ki lelke egész odaadásával az oktalan reformoknak volt leghevesebb ellenzője, a mi számos keserű órát és sok oldalról ellene törő gyűlölködést szerzett neki. Némi vigaszt talált az akkor alakult zsidó pædagogia-társulatban, melynek lelkes tagja lön. Beszédeiben az újabb igényeknek megfelelő iskola létesítésén fáradozott. Ezen mozgalmas időben sem szünt meg a talmud meghitt barátja lenni. Abban lelt vigaszt és a legnagyobb izgalmak közepette is órákat töltött kedves foliánsai mellett, melyekből szorgalmasan jegyezgette a történeti és archæologiai adatokat.

A mindinkább növekedő izgatottság, mely harezra készítette a nemzetet, aggodalommal töltötte el *Kollinszky* szüleit, kik ismervén fiuk hevülékeny természetét, félelemmel látták az események fejlődését. Hogy

fiukat lehetőleg távortartsák a nagyobb izgalmak színhelyéről, elhatározták, hogy Bécsbe küldik, a hol nyugodtan élhet tanulmányainak, követvén némely magánásaink példáját, kik gyermekeiket külföldre küldték. Kollinszky szeptemberben el is hagyta Pestet.

De Bécsben is megmozdult újra a nép, *Latour* osztrák hadügyminiszter Magyarország ellen rendelte a *gumpendorfi* kaszárnya gránátosait. Ezek kijelentették, hogy a szabadság ellen nem küzdenek és felmondták *Latour*-nak az engedelmességet. *Latour* megismételte a parancsot, hogy október hatodikán útnak induljanak dragoñosok fedezete alatt. A gránátosok azonban az óriási néptömeggel, mely hajnal óta szállva tartja az utcákat, fraternizál és *Latour* parancsait semmibe sem veszik. A diákok is kivonulnak, felszedik a Duna hidját és rögtön torlaszt építenek az úton. A kirendelt katonák a torlaszokon álló nép ellen fordulnak és sortűzzel válaszolnak a vakmerőségért. Az első halottak látása oroszán bátorságot önt a népbe, *Latourt* kézre kerítik és gázlámpára akasztják. A torlaszok halottjai közt ott volt *Kollinszky* is, ki reggel ily szavakkal búcsúzott őt visszatartani igyekező házigazdájától: Istenért, jogért és szabadságért nekem is kell küzdenem. A bécsi zsidó temetőben (Temetkezési lista 208. sz. 9.) aluszsza azóta zavartalanul örök álmát.

Budapest.

Dr. Weisz Miksa.

PHILIPPSON LAJOS.

1889. deczember 29-én Philippson Lajos szeme örök álmra csukódott le. Élete 79-ik évének küszöbén a halál minden sejtelme és tusája nélkül fejezte be pályáját. Fényes, munkában és alkotásokban, sikerekben és eredményekben, elismerésben és dicsőségben, de küzdelmekben és fegyverzörejben is rendkívül gazdag pálya volt. Felekezetünk történetének legfontosabb mozzanatai ezen században Philippson nevével állanak kapcsolatban. Munkássága oly széles kört ölelt fel, nagy szelleme oly tág mezőt termékenyített meg és felekezeti életünk határain túl is egy nagy eseményekben és vívmányokban gazdag korszak uralkodó eszméinek szolgálatában oly élénk és sikeres tevékenységet fejtett ki, hogy bátran helyezhetjük a legegységesebb szellemek sorába és bámulattal adózunk fényes tehetségének, a melynek teremtő ereje számos kiváló alkotásban nyilatkozott meg. Mindazon kitűnő férfiak nagy gyülekezetében, a kik ezen században felekezetünk igazaiért küzdöttek, szellemi és erkölcsi javait gyarapították, céljait bármely téren előmozdították, egyetlen egy sincs, a kinek figyelme a szellemi élet minden nyilvánulásaira annyira kiterjedt, a ki a kor szükségletét oly világosan látta és oly gyorsan felfogta, a ki a felekezet védelmében és a jogaiért való harcban oly bát-

ran és kitartóan küzdött és a kitűzött célok szolgálataira hivatott segédeszközök előteremtésében oly leleményes és szerencsés lett volna, mint ő. Költő és filozofus, műfordító és politikus, írásmagyarázó és lapszerkesztő, hitszónok és kritikus volt. És minden téren kiváló, mintha nagy tehetsége érvényesülésének egyegy körén túl nem terjedt volna birodalma. Ragyogó szelleme és duzzadó tetteje pedig rendkívül nemes szívvel, hajthatatlan, tisztaságában és szilárdságában párját ritkító, az ó-kor hatalmas alakjaira emlékeztető jellemmel olvadt egybe igazán elbűvölő harmóniában. A természet bájai és a művészet remekei egyaránt rezgették meg szívének húrjait, mely mindig a fenségeshez vonzódott és a melyet az emberiséghez, különösen a szenvedőkhöz való nagy szeretet dobogtatott. Megható nyájassága és szelidsége, melyet sulyos szenvedései nem csökkentettek, hanem gyarapítottak, egész lényét bámulatos lágysággal töltötték el, melylyel oly ritkán találkozunk olyanoknál, a kiknek erős akarata a tettek energiájában nyilvánul, vagy a kik komoly, fárasztó, gyakran emésztő szellemi munkában töltik életüket. Külseje is tiszteletet és rokonérzést ébresztett, magas, sudar alakja, kifejező, finom metszésű arcza, hosszú, még hajlott korában is fekete fürtjei reáirányították a figyelmet; gyönyörű, érczes hangja a szívbe lopódzott és képessé tette, hogy vele nagy tömegeken uralkodjék. Mély benyomást tett mindenkire, a ki vele csak egyszer is találkozott, házában mindig a legkiválóbbak fordultak meg, a kiket személyének varázsereje körébe vonzott.

De bármily csábító volna a kiváló férfiú lelki vilá-

gába mélyebben beletekinteni is, azon lélektani indítékokat felkutatni, a melyek sokoldalú tevékenységének rúgói voltak, bármily hálás feladat volna tehetségeinek harmonikus összműködését életének nagy munkájában kimutatni és lelki, gyakran még testi dispozióijából is annak egyes nevezetes mozzanatait kimagyarázni, ezen sorok szűk keretében be kell érnünk a felekezeteink életére kiható eredményeinek bemutatásával és azon mély nyomok méltatásával, a melyeket gyorsan haladó és gyorsan felejtő korunk egyhamar eltörölni nem fog. Ez pedig annál is inkább kötelességünk, minthogy Philippson éles szeme a magyar zsidóság nagy jelentőségét és fontos hivatását már egy félszázaddal ezelőtt felismerte, mindig rokonérző figyelemmel kísérte törekvéseit és tanácsával, nem ritkán fegyverével mellette állott barátja és védőjeként. És teljesítenünk kell ezen kötelességet azért is, minthogy azon művek sorában is, a melyek történetünk nagy jelenségeinek méltatására vannak hivatva, akadnak, a melyek itt nem érintendő okokból, Philippson neve elől kitérnek és úgy tesznek, mintha századunk törekvései, küzdelmei és vívmányai Philippson nélkül érthetők vagy egyáltalában csak képzelhetők volnának is. Emlékének felélesztésére pedig alkalmat szolgáltat egy nagybecsű könyv megjelenése, a melylyel *Kayserling M.* irodalmunkat ismét gazdagította. Valamint Mendelssohn biográfiája, úgy ezen mű is az avatott történetíró mesterkezére vall és hű képét adja nemcsak a bemutatott kiváló alaknak, hanem az egész korszaknak, a melyben élt és munkálkodott, a mely törekvéseiben tőle nyert impulzust, eredményeiért hálával tartozik neki és az

ő emlékében látja megörökítve maga-magát a legmél-
többben.

Philippson a zsidó *felekezeti sajtó* tulajdonképeni megalapítója és ujságáról kell első sorban szólnunk, ha munkásságának nagy eredményeit és páratlan sikereit érteni akarjuk. Ha mást nem alkotott volna, mint azt, a mi ujsága révén létesült, akkor is a legdíszesebb helyek egyike illetné meg a zsidó történet csarnokában. Nincs az ő ujsága után keletkezett folyóiratok szerkesztőinek körében egyetlen egy sem, a kit vele össze lehetne hasonlítani és kételkedünk abban, mondja róla Jellinek, hogy lesz még valamikor hozzáfogható szerkesztője zsidó felekezeti lapnak.

Az első irodalmi vállalat, a melylyel Philippson a felekezet közérdekeit előmozdítani iparkodik, a szószék és az iskola szolgálatában áll és legnagyobb részt a szerkesztő hitszónoki és pædagogiai munkásságának gyümölcseit tartalmazza. 1834-ben indult meg és a tisztán vallásos czélok mellett általános tudományos irányt követ és történeti, valamint irodalmi dolgozatok, sőt szépirodalmi és kritikai közlemények által nagyobb körökben is érdeklődést igyekszik ébreszteni a zsidóság múltja és feladatai iránt. Az «*Israelitisches Predigt und Schul-Magazin*» Philippson szerkesztői hivatosságának és a kor szükségletei iránt való élénk érzékének és fogékonyságának első tanubizonysága volt. Nagy olvasókört hódított magának és a konzervatív táborban is szíves fogadtatásban részesült. De nem ezen folyóirat, hanem az 1837-ben megindult «*Allgemeine Zeitung des Judenthums*» volt az, a mely nevét dicsőséggel övezte és ismertté tette az egész művelt világban.

Ezen lap által vált a zsidóság vezetőjévé, felekezetünk zászlóvivőjévé.

Philippson figyelmét nem kerülhette el azon körülmény, hogy a régibb folyóiratok, a «Sulamith» és «Jedidja» túléltek magukat és hogy a Geiger-féle tudományos szemle, valamint az «Universal Kirchenzeitung» zsidó tartalma része nem felel meg a nagyobb közönség igényeinek és az idő gyors haladásának. Azon bátor terv fogamzott meg tehát benne, hogy az «Allg. Zeitung d. Judenth.» által oly szellemi köteléket létesít, mely az egész németajku zsidóságot összekapcsolja. A lap az első években háromszor hetenként jelent meg, másfél évig irodalmi és homiletikai melléklettel és azután 1839. július havától fogva hetenként egyszer, még pedig mindvégig pontosan és ugyanazon kiadónál.

Az «Allg. Z. d. Judenth.» a zsidó sajtónak önálló jelleget adott. Eleitől fogva egy nagy ujság igazi feladatának teljes tudatában lépett fel. Azon volt, hogy olvasóinak gondolkozása módjára egy nemes, előkelő szellem bélyegét nyomja reá, hogy érzületüket az általános műveltség forrásaiból táplálja és a szó legjobb értelmében gazdagítsa. Nagy czélokot tűzött ki magának és felekezetünk történetében korszakalkotó jelentőségre vergődött. Szerkesztője ura volt az egész nagy anyagnak, melynek bősége igazán imponáló hatással volt minden olvasóra. Tüzetesen és mindig általános szempontokból, gyakran tudományos mezben, de mindenkor tudományos méltósággal, tárgyilagossággal és a legnagyobb erkölcsi komolysággal foglalkozott a fontosabb politikai és vallásos jelenségekkel és eseményekkel, figyelemmel kísérte a kultusz és a nevelés törek-

véseit, hű képét adta a hitközségekben uralkodó állapotoknak, a legtávolabb eső országokból származó hírek által érdeklődést keltett, irodalmi és theologiai viták, beszélyek és költemények által a tartalomnak változatoságot és élénkséget kölcsönzött és mindezekhez hozzájárult a nemes, noha népszerű nyelv, a lap pontos megjelenése, úgy hogy nemsokára góczpontjává lett mindannak, a mi vallásos vagy erkölcsi, politikai vagy társadalmi, irodalmi vagy tudományos tekintetben a zsidókat és a zsidóságot közvetlenül vagy közvetve érdekelte.

Az ujság által Philippson minden kortársánál nagyobb mértékben hozzájárult az egész föld kerektségén elszórt hitrokonok műveltségének gyarapításához, felébresztette bennök a tudomány, irodalom és művészet iránt való érzéket, buzdította őket polgári kötelességeik teljesítésében és azon fogyatkozások megszüntetésére, melyek az elnyomás és kizárás idejéből rajtuk tapadtak, serkentette a hitközségeket alkalmas szervezkedésre, jótékony intézményeik gyarapítására, megadta az impulsust a hitoktatás rendezésére, az istentisztelet nemesítésére is sarkalta a hivatottakat, hogy erejüket és tehetségüket a felekezet szolgálatába állítsák. Programmjának minden határozottsága mellett pedig soha sem lépte át az irodalmi tisztesség és ildomosság határait, az ellene intézett támadásokra, gyanúsításokra és ócsárlásokra nem hederített és az ellenféllel szemben sem tagadta meg azon kulturmozzanatokat, a melyeknek előmozdításán munkálkodott. Mindig a pártok felett állott és ezért táborában a legkiválóbbak, keresztények is sereglettek egybe és vették ki részöket felada-

tainak végzéséből. Kiválóan jellemzi, mondja róla Jost, élénk üdesége, gyorsan lüktető mozgékonyága és azon képessége, hogy olvasóit lendületre serkentse, valahányszor az alkalom közös erőket kívánt.

Mindezen tulajdonságoknál fogva más laptól soha meg nem közelített tekintélyre emelkedett és utat tört magának nem zsidó körökbe is, parlamentek könyvtáraik számára szerezték be, a benne felhalmozott nagybecsű anyagot pedig felhasználták mindazok, a kik zsidó ügyekkel bármely szempontból foglalkoztak. Philippon maga 51 évig szerkesztette, egy félszázad tükröződik benne, hatalmas fegyver volt azon férfiúnak kezében, a ki felekezetének jogaiért és becsületéért egész életén át fáradhatatlanul és rendíthetetlen bátorsággal harcolt.

A zsidók polgári *egyenjogusítása* egyike azon főcéloknak, a melyeknek Philippon életét szentelte és annak kiküzdésében éppen ujsága szolgált neki hathatós segédeszközül. Nemcsak figyelemmel kísérte az emancipáció ügyének fejlődését, hanyatlását és haladását, hanem folytatta a küzdelmet, melyet Riesser megkezdett, folytatta szakadatlanul és feszült erővel, gyakran maga vezette a harcot és szervezte a viadalt, neki köszönhető nagy részt, hogy sikeresen végződött. Évtizedeken át az egész mozgalomnak középpontján állott, az ő kezében egyesültek az összes szálak.

1840-ben a *damaszkusi* eset készíteti a zsidóság becsületének és a vallásuk miatt ártatlanul szenvedőknek megvédésére. Kevéssel azután Uwazow orosz miniszternek a zsidók irányában tanusított jóakarata buzdítja az orosz zsidók emancipációjáért való mun-

kálkodásra és midőn Uwazow törekvései az orthodoxia fölülkerekedése folytán meghiúsulnak és Miklós czár a legerőszakosabb eszközökhöz nyúl, hogy a zsidókat az uralkodó egyház kebelébe térítse, Philippson a *kitelepítés* tervével lép fel és 1846. január havában kelt szózatában egy kitelepítési egyesület alapítására hívja fel a szerencsétlen üldözöttek sorsa iránt érdeklődőket.

A *porosz* zsidók igazaiért már előbb nyílt alkalmasikra szállni. IV. Frigyes Vilmos ugyanis a keresztény germán állam theoriájának híve, a zsidókat mint idegen nemzetiséget kivételes helyzetre akarja kárhoztatni és közöttük és keresztény polgártársaik között az által, hogy a katonai szolgálatból kirekeszti őket, újabb válaszfalakat emelni. Philippson átlátja a veszélyt, mely ezen szándék végrehajtásában rejlik és a magdeburgi valamint más 84 hitközség nevében peticziót intéz a királyhoz, hogy a fenyegető veszélyt elhárítsa. A király kijelenti, hogy sohasem volt szándékában a zsidóknak a katonai szolgálatba való belépést megtiltani, a mi pedig hadkötelezettségöket a jövőben illeti, úgy azon tanácskozások befejezését kell bevárni, a melyek polgári viszonyaik szabályozásával foglalkoznak. A királyi válasz nem kecsegtetett nagy reményekkel, de a felekezet becsülete meg volt mentve.

A trónon ülő pietista szívesen látta volna, ha a zsidók tömegesen felvették volna a keresztiséget és ezen cél vezérelte, midőn Jeruzsálemben anglikán evangélikus püspökség felállítását tervezte. A létesítendő kórházban, az iskolákban és műhelyekben szegény sorsu zsidók szíves fogadtatást találtak volna és onnan csak egy lépésnyire volt az egyház üdvözítő áldása. De

Philippson éber figyelmét nem kerüli el a ravasz terv és ő is megindítja akcióját. Felhívást intéz egy zsidó kórház létesítésére; találkoznak is nyomban, a kik a vállalatot támogatni készek, közöttük első sorban Montefiore és nemes lelkű neje, a párizsi Rothschildok 100,000 frankot ajánlanak fel, ha a kórházzal kapcsolatban iskolát is állítanak, ez azonban aggodalmat kelt a fanatikus jeruzsálemi zsidókban és a terv egyelőre hajótörést szenved. Tizenkét évvel később mégis megvalósult.

Így állott résen mindenkor és verte vissza harcra készen a zsidóság ellen bárhonnán intézett támadásokat. És erre bőségesen nyílt alkalma. 1856. elején *Wagener Hermann*, a «*Kreuzzeitung*» alapítója, a ki a zsidók egyenjogúsága ellen a leggaládabb módon küzdött, az 1850 ik évi alkotmány 12. cikkének azon rendelkezését, hogy a polgári és állampolgári jogok élvezete a vallásos hittől független, el kívánta törölni és hasongondolkodású képviselőtársaival egyetemben ily értelmű javaslatot tesz a porosz képviselőházban. Midőn a merénylet Philippson tudomására jut, azonnal rábírja hitközségét, hogy ellenpeticzióval forduljon a képviselőházhoz, a porosz hitközségek előjáróságait sürgősen felszólítja, hogy a magdeburgi példát minél előbb kövessék, Wagenert pedig felhívja, hogy az új-szövetségből bizonyítsa be, hogy a «keresztény államnak» tisztje a zsidókat megfosztani polgári és állampolgári joguktól. Wagener nem felelt, de Philippson újabb és még erélyesebb nyilatkozatára kénytelen volt megszólalni. Philippson újból a sorompóba lép és a következő szavakkal zárja feleletét: «vaj-

jon hazafias dolog-e oly időben, midőn Poroszország ellenei azon vannak, hogy az európai kongresszusból kizárják és a midőn régi erejét és bevált tekintélyét rendíthetetlenül megtalálja az összes poroszok egységében, ilyen korban a lelkiismereti szabadságnak az alkotmányból való törlése által, szakadást, viszályt, felekezeti veszekedést, elkeseredést vetni a poroszok szívébe?»

Két hét alatt 300 petíció gyűlt egybe, a Wagener-féle javaslat véleményezésére kiküldött bizottság az említett passus törlését elveté azon indokolással, hogy a törlés aggasztó izgalmakat kelthetne és a képviselőház elhatározá a napirendre való áttérést. Reichen-sperger képviselő, a ki egyáltalán nem viseltetett jó-akarattal a zsidók iránt, kijelenté, hogy nem tagadhatja meg tőlük bámulatát, minthogy minden porosznak szép példát adnak. «Férfias komolysággal védték meg jogai-
kat, a 300 petíció becsületükre válik.»

Philippsón ezzel sem érte be és felszólítá a német zsidókat, hogy az ismétlődő támadások visszaverése céljából mindenütt álljanak össze hivatott, jellemes, közbizalommal felruházott férfiak, kísérik figyelemmel a felekezet ellen intézett támadásokat és gondoskodjanak kellő védelemről. A későbbben alakult ily célú egyesület eszméjét tehát ő pendítette meg.

Az 1859-ben bekövetkezett rendszerváltozás újabb fellépésre készíti Philippsont. 226 hitközség megbízásából petíciót intéz a porosz államminisztériumhoz, a melyben a zsidók egyenjogusítását és ismételten a lealázó *zsidóeskü* (more judaico) eltörlését kéri. A zsidóeskü középkori formái mélyen sértették zsidó önértékét

és kötelességének ismerte minden tőle telhetőt elkövetni ezen régi gyalázat eltörlése érdekében. Ugyanezen peticzióban a zsidó raboknak lelkeszi gondozását és ünnepnapokon munka alól felmentését, a rabbiknak, kántoroknak és tanítóknak a községi adó elengedését, zsidó tanítójelölteknek a szemináriumokba való felvételét és a vallásiskolák szabályozását kéri. A siker nem felelt meg teljesen Philipppson várakozásának, de törekvései ezúttal sem szükölködtek fontos eredmények nélkül.

1861-ben magához a királyhoz mint legfelső hadúrhoz fordul és a *zászlóeskü* megváltoztatását kéri; kudarcot vall, de a fegyvert mégsem teszi le, hanem tovább küzd a felekezeti becsületeért, a zsidóság igazaiért. Minden fontosabb esemény, minden nevezetes történeti mozzanat alkalmul szolgál neki, hogy egy-egy előítélet vagy megszorítás ellen erélyesen kikeljen, hogy egy-egy igazságtalanul megtagadott jognak érvényt szerezzen. Elnémítja a mindig újból felhangzó vádakot és nem egy hatalmas miniszter őt okolhatja bukásáért. Petíció petíciót követ, majd a képviselőházhoz, majd a miniszteriumhoz fordul, majd a hitközségeket mozgósítja, majd a képviselőkkel lép összeköttetésbe, hogy lebontsa a régi korlátokat és fegyveres kézzel vívja ki azt, a mit a hatalom urai önszántukból soha meg nem adtak volna. Alig zajlik le a porosz osztrák háború, ismét kibontja zászlaját és a hitközségek készségesen követik a vezért, a ki fegyelemre tanította őket és minden vesztett csata után újabb viadalra lelkesítette, újabb mérkőzésre serkentette. Másfél évtizeddel később az újból feltámadt zsidógyűlölet hívja a küzdőtérre

és Marr meg Treitschke, Hartmann és Stöcker az agg harczosnak fegyvere alatt meglapulnak éppen úgy, mint a fiatal levente erős és bátor kezének sujtása alatt, Rochow és Hoffmann, Hermes és Wagener és a többi zsidófalók hosszú, hosszú sora.

De valamint pályája kezdetén a német zsidók jogaiért való küzdelem nem vonta el figyelmét többi hit-rokonainak sorsától, úgy azontúl is meleg érdeklődéssel kísérté bajaikat és szenvedéseiket, küzdelmeiket és vívódásukat. Az ő szívét az egész felekezethez való szeretet dobogtatta és felhasznált minden alkalmas pillanatot, hogy vérző sebeit gyógyítsa, gyötrelmeit enyhítse.

A krími háború egész Európa szemét *Törökországra* fordította. Kétségtelen volt, hogy a szultán birodalmában lakó keresztények annak befejezése után állampolgári jogokat nyernek. A zsidók érdekeivel azonban senki sem törődött. Azok ismét pusztán csak Philippson gondjaira voltak bízva, a ki 1854. márczius 26-án az angol és francia Rothschild-házhoz levelet intéz, a melyben szívére köti, hogy a török zsidók ügyében erélyesen lépjen fel. Ezen levelet 1885. február 28-án John Russelhez, majd 1856. február 22-én III. Napoleonhoz intézett peticziója követi. A felekezetek egyenjogusítása be is következett. De Philippson ezzel sem érte be; a zsidó keleti kérdésnek másik oldala is volt és figyelmét ez sem kerülte el.

A török zsidók, úgy a birodalom európai mint ázsiai részében a kultura legmélyebb fokán állottak. Életök lézengés, tengődés volt a szó legszorosabb értelmében. Fel kellett tehát ébreszteni őket, kiragadni indolenciá-

jukból, közelebb vinni az európai műveltséghez és egyáltalában javítani társadalmi viszonyaikat. Ezt pedig Philippson csak oly módon vélte elérhetőnek, ha a különböző keleti vidékekről zsidó ifjakat hoznának európai városokba, itt taníttatnák és kiképeztetnék őket oly czélból, hogy azután a kultúra úttörőiként hazájukba visszatérjenek. Ezen tervet terjedelmes emlékiratban fejté ki, mely 1854. május 1-én kelt, franczia és angol fordításban a külföldön is elterjedt, kísérletet tesz Bécsben annak megvalósítására, majd Párizsba és Hamburgba megy, hogy a hivatottakat szá-mára megnyerje és 1860-ban csakugyan megalakul az *Alliance israélite universelle*.

Ugyanakkor, midőn Philippson a keleti zsidók ügyében lázas tevékenységet fejt ki, egyszersmind *Spanyolország* is felkelti figyelmét. Ez most élénk politikai mozgalmak színhelye volt. Philippson alkalmasnak találta az időt a zsidók érdekében kifejtendő propagandára. Ő volt az első, a ki ezen században kísérletet tett, hogy Spanyolországot ismét megnyissa hitrokonai előtt. Összeköttetésbe lép több franczia zsidó konzisztoriummal (Bordeaux, Marseille, Bayonne) a spanyol kormányhoz és a kortezhez fordul és arra kéri, hogy az alkotmány egyik főelvéül a vallásszabadságot fogadják el és az 1492. márczius 31-iki ediktumot helyezték hatályon kívül. Az emlékirat Madridban és más spanyol városokban óriási feltűnést keltett. Hosszú viták után az új alkotmány második czikke mégis a katolikus vallást nyilvánítja államvallásnak, de azon hozzáadás-sal, hogy sem spanyol, sem külföldi vallásos nézete vagy hite miatt üldözésnek tárgya nem lehet, ha azt

nyilvános vallásellenes cselekedetek által kifejezésre nem hozza.

Különösen az orosz zsidók sorsa volt Philippson szívéhez növe és nem mulasztott el alkalmat a nélkül, hogy helyzetök javításán ne buzgólkodjék. Miklós cár váratlan halála és II. Sándor trónra lépte új reményeket fakasztott azon szerencsétlenek lelkében, a kik legnyomasztóbb és legmegalázóbb rendszabályok terhe alatt nyögtek. Fel kellett használni az ő javukra is azon reformtörekvéseket, melyek az új czár trónraléptekor a hatalmas birodalmat új pályákra terelték. Philippson egybegyűjti tehát az orosz lengyel zsidókra vonatkozó összes kivételes törvényeket és egy emlékiratban kimutatja azok káros, pusztító hatásait. Kieszközli az emlékirat felvételét a «Indépendance belge»-be, a mely akkor egyike volt a legelterjedtebb és legtekintélyesebb ujságoknak és a czárt is rendes olvasói közé számította, a belga ujságból a többi világlapok is átveszik és egész Európa érdeklődése csakhamar az orosz zsidók felé fordul. A siker sem késett. A koronázás alkalmával kiadott manifesztumban a czár a zsidókról is jóakarattal emlékszik meg, egyes kivételes törvények megszűnnek, az állami szolgálat bizonyos körei megnyílnak előttük, a közoktatás terén is reformok létesülnek, az orosz zsidók már-már teljes egyenjogusításról ábrándoznak és hálával adóznak Philippsonnak az érdekekben kifejtett áldásos működésért.

Nemsokára egy *Olaszországban* történt esemény nyújt alkalmat Philippsonnak, hogy hitrokonaiért sikra szálljon. A *Mortara*-eset lázas izgatottságba ejtette az egész zsidóságot. Jajkiáltások hangzottak fel nemcsak

az olasz félszigeten, hanem mindenütt, a hová a lelkiismereti szabadságon ejtett sérelemnek híre elterjedt. Ismét Philipppson volt az, a ki magáévá teszi az ügyet és ezúttal a római katolikus egyház fejéhez fordul orvoslásért. A pápa, IX. Pius, nem engedett ugyan, de még kilencz év leforgása után is megemlékezett a Mortara-eset áldatlan következményeiről.

Philipppsonnak a felekezet védelmében és jogainak kiküzdésében tanusított bátorságával és kitartásával karöltve járt annak *belső megszüldítésére* és a benne rejlő erők érvényesítésére és fokozására irányult törekvése. Már ujsága megjelenésének első félévében a zsidó *theologiai kar* eszméjét pendíti meg. A mint a «Predigt und Schul-Magazin» második kötetének bevezetésében óhajként fejezett ki, annak megvalósítására 1837. október 24-én felszólítja a német zsidóságot. Szava visszhangra talált, a porosz közoktatási miniszter megadja az engedélyt az országos gyűjtésre és a hitközségekben egyesületek alakúlnak annak sikeres eszközlésére. A nagy gyülekezetek közönye, a gazdagok szükkeblősége és a vélemények szétágazása folytán az eredmény egyelőre nem lehetett kedvező, de az eszme élt és megvalósulása csak idő kérdése volt. 1854-ben a boroszlói szeminárium kezdte meg működését, tizennyolcz év leforgása után pedig az ő szava nyitotta meg a berlini főiskolát.

És mig egyfelől a lelkészi kar színvonalának emelésén fáradoz és a zsidó tudománynak és szabad kutatásnak otthont iparkodik alapítani, a *hitközségek rendelkezellen viszonyain* akad meg szeme és azok törvényes szervezését hangsúlyozza. A hitközségek autonómiája

már-már anarchiává kezdett elfajulni. Mindenütt önkény és zavar, visszavonás és viszály. A porosz tartományok számára tehát *konzisztoriális* szervezetet kíván olyképpen, hogy a konzisztorium a vallásügyi minisztérium felügyelete alatt intézze a zsidó vallásos ügyeket és egyszersmind közvetítő hatóság legyen a kormány és a hitközségek között. Törvényjavaslatot is dolgoz ki és 1842-ben emlékirat kíséretében Eichhorn kultuszminiszternek nyújtja át. De a kormány nem hajlandó szilárd szervezet alkotása által a zsidóság fennállásának biztosításához hozzájárulni, a hitközségek sem akarnak szabadságukról lemondani, a pártok pedig félnek attól, hogy majd az ellenfél kerekedik fölül a konzisztoriumban. Azóta egy félszázad telt le és annak szomorú tapasztalatai nagyon is fényes elégtételt adtak Philippson előrelátó bölcsességének. Ő át volt hatva azon meggyőződéstől, hogy az erők egyesülése és az összes hivatott tényezők közreműködése nélkül a felekezet érdekeit kellően szolgálni nem lehet s hogy az egység és összhangzat új erők kútforrása, az egyetemesség erkölcsi közvagyonának gyarapodása. Ez készítette arra, hogy már 1847-ben *a hitközségek szabad egyesülését* pendítette meg, hogy a konzisztoriális szervezet hiányának önkényes szövetkezés útján való pótlására szólítsa fel. A kultuszintézmények egyöntetű rendezése és a hitközségek kölcsönös támogatása volt a cél, mely szeme előtt lebegett és noha az orthodoxia akadékoskodása, különösen pedig a nemsokára bekövetkezett politikai zavarok meggátolták a terv megvalósítását, ezen eszme is megérlelődött és Philippson egy negyedszázad leforgása után szívesen bocsátotta ren-

delkezésére gazdag tapasztalatait a *német zsidó hitközségi szövetkezetnek*, a melynek alapjait tulajdonképpen ő vetette meg, melynek folytonos erősödése és fokozatos gyarapodása legjobban bizonyítja, hogy a kor szükségletei hozták létre, hogy a felekezet jól-felfogott érdekének hivatott képviselője és hathatós előmozdítója.

Ezen helyen kell megemlékeznünk azon nyílt levelekről, melyeket Philippson a magyar zsidósághoz intézett. Jól ismerte a magyar hitközségekben uralkodó állapotokat és noha tudta, hogy a magyar zsidók érzékenysége a kívülről eredő impulsusokat nem szívesen fogadja, háromszor is fordult hozzá serkentő szózatával. A kik felekezetünk fenmaradását komolyan óhajtják, kell hogy azon legyenek, hogy a helyi hitközségek egy országos egyház által szilárd alapot nyerjenek, a melyen biztosan fennállhatnak és alkotásokat létesíthetnek. Ilyenek a zsidó *tanítóképző*, egy zsidó *theologiai kar* vagy *rabbi szeminárium* és zsidó *népiskolák*. Ezen közös intézményeket egy nagy, minden tekintetben jól ellátott tanítóképzőt és tekintélyes theologiai fakultást kell létesíteni és a legkiválóbb erőkkel felszerelni. Csak miután ezen intézetek egy évtizedig működtek, lehet a hitközségek újjászervezéséhez fogni. Nyomatékosan ajánlja a magyar zsidó népiskolák létesítését, mert nem pusztán csak műveltségre, hanem műveltségre és vallásra, vallástól áthatott műveltségre kell törekedni. Az említett intézetek felállítása és felügyelete egy a francia központi konsistorium vagy a badeni «Oberrath» mintájára alakítandó és az állami törvény aegise alatt álló főtanács tisztje volna, a mely ismét kisebb és nagyobb tanácsra oszolnék, úgy hogy

a kisebb tanácsnak székhelye azon helyen volna, a melyen az illető intézetek felállíttatnának, tagjai pedig bizonyos kerületek szerint választatnának, a nagyobb pedig az országban lakó izraeliták alkotnák, a kik egyszersmind az egész szervezet képviselői és hordozói volnának. «Az európai Izrael élére állhattok» így végződik harmadik levele, ha a zsidó tudásnak, a zsidó vallásos kutatásnak, a zsidó szellemi életnek új székhelyet alapítottok. Egyesüljenek tehát tetterős, képzett, tekintélyes férfiak, vegyék kezökbe az ügyet, keltsék fel legalább az előkelőbb hitközségek érdeklődését, hogy erre vonatkozó óhajaikkal a kormány elé lépjenek.

Az 1850. aug. 1-én, 4-én és 12-én kelt levelekben tartalmazott javaslatok visszhangot keltettek a hazában, és nemsokára akadtak férfiak, a kik Philippson indítványához képest a kormánynál megtették a kezdeményező lépéseket és az említett intézetek felállítását, valamint egy konzisztoriális szervezet alkotását kérték.

A rabbiszeminárium ügye és az egyetemes kongresszus későbbben is alkalmat szolgáltat Philippsonnak, hogy a magyar zsidók haladásának érdekében sikra szálljon. Midőn pedig 1884-ben a függetlenségi párt sértő módon dogmáink bemutatását kívánta, nyílt levélben fordult hozzá és hathatós érvekkel bizonyította, hogy ily kívánság mily jogosulatlan és megalázó olyanokkal szemben, a kiknek vallása és hagyományai több évezres multa tekintenek vissza.

Azon meggyőződés, hogy a felekezet fejlődése az erők egyesítését követeli, hogy bizonyos kérdések egyöntetű megoldása nélkül a vallásos és községi élet a legnagyobb zavaroknak van kitéve és a legfontosabb

intézményeknek meg kell károsulniok, vezérelte Philippsont, midőn 1844-ben a *rabbigyűléseket* kezdeményezi és az említett év elején felszólítja az összes német zsidó papokat, hogy évenként gyűléseket tartsanak. «Egyesülésre van szükség!» így hangzott a jelszó. A felhívásnak az ország legnevesebb papjai szívesen engedtek és mindenféle mesterkedések daczára, a melyekkel némelyek a tervet megghiúsítani iparkodtak, a rabbigyűlések létrejöttek és elég gyors egymásutánban tartották meg Braunschweigban, M.-Frankfurtban és Boroszlóban. Ezen gyűlések, a melyeken Philippson kiváló szerepet játszott, bőségesen nyújtottak neki alkalmat vallásos álláspontjának és nézetének kifejtésére. A *történeti zsidóság* hívének vallotta magát. A zsidóság 4000 éves történet alapján áll és ez adja meg neki jellegét, ebben van lényeges igazi életelve a történeti fejlődés a tóra és a szentírás talaján. Az egész történeten, úgymond, Istenre, a világra, az emberre, az erkölcsiségre és szentesítésre vonatkozó változhatatlan tanok és elvek vonulnak végig és a zsidó törzs belső és külső sorsának minden fázisán és változásán innen és túl világosan és minden kétséget kizáró módon mutatkoznak. Sőt azt is látom, hogy ezen tanok és elvek nyilvánulásaiban változatlan, jellemző irány észlelhető minden időben. Egyuttal észreveszem azt is, hogy a különböző korszakokban ezen örökkévaló tanok és elvek közé nemcsak különböző fogalmak rakódtak, hanem hogy a zsidóság *konkrét alakja és reális megjelenése folytonos fejlődésben* volt. Ezen ismeret arra tanít, hogy úgy az orthodox zsidóság, a mely a múlt század közepéig létre jött összes szabványok és

szokások szentültartásának változhatatlan kötelezettségében nyilvánul, tekintet nélkül az élet, a viszonyok, a gondolkozásmód és a nézetek változásaira, mint a reform, a mely a zsidóság történeti alapjától való teljes elszakadást, a törvény teljes tagadását jelenti, *fictio*. A zsidóság lényege lesz mindig: *örökkévaló tanait és eszméit történeti fejlődésben fentartani és érvényesíteni*. De az orthodoxia mozdulatlansága ép oly kevésbé történeti fejlődés, mint a reform rombolása. A történeti fejlődés minden történeti és konkrét mozzanatnak mindaddig való megtartása, a míg él és benne tan és eszme kifejezésre jut, nyilvánul továbbá az *életnek és a fejlődő nézeteknek a történeti és konkrét anyagra való behatásában*. A fejlődés tehát nem egyesektől indul ki és nem az egyesben megy végbe, hanem a nagy egyetemességben, az extrém pártok daczára.

A zsidóság megifjohodását ezek értelmében a szentírás és a történeti múlt alapján kívánta. A reform, mint a belső és külső fejlődés szükséges következménye által, külső megjelenésének megdicsőülését és a történeti tudatnak felébresztését és felélesztését óhajtotta. Nem is annyira reformácziót, mint regenerácziót. *A zsidóságot minden babonától és balhittől megszabadítani, külső alakulásában minden ízlésellenestől és élettelenről megtisztítani, műveltséggel és tudomány-nyal kibékíteni, a kor és a társadalom követelményeivel kiengesztelni, a jelenben és a jövőben végzendő feladatait tudatra emelni, egyfelől az eltompulástól, másfelől pedig a felbomlástól megóvni, ez volt jelszava, ebben látta törekvéseinek célját. Minden pártot csak eszköznek, de az egésznek szempontjából hasznosnak*

tekintett, nem törődött ezért a radikálisok gáncsával, valamint kárhóztatta az orthodoxok vakbuzgóságát. Tiltakozik tehát minden önkényes raczionalizmus és az isteni kinyilatkoztatás álláspontjának elhagyása ellen. A circumcisió fentartását kívánja, ellenzi a szombat áthelyezését, a héber nyelvnek, mint az istentisztelet nyelvének objektív szükségességét hangsúlyozza, de ép úgy követeli a német nyelv meghonosítását, azon imákat, a melyekben Izraélnek mint egésznek, mint pozitív felekezetnek hitvallása és óhajai jutnak kifejezésre, változhatatlanok, de az egyénnek mint olyannak imái, kell hogy szabadok legyenek és a kor igényeinek és a személyes igazságnak (persönliche Wahrheit) megfeleljenek. Az imának, úgymond, a vallás történeti talaján kell teremnie, az imádkozóban azon érzetet ébresztenie, hogy történeti alapon áll, a közös istentisztelet és az ima között való köteléknek nem szabad elszakadnia, az utóbbi csak ott léphet fel önállóan, a hol tisztán személyi vagy alkalmi indítéka van. Az áldozatok helyreállításáért való imák törlendőek, de az istentisztelet ezen formájáról való történeti megemlékezés szükséges. A hamburgi imakönyvről tehát, mely annyi vizálynak okozója volt, kijelenti, hogy a zsidóság alapján áll, de a frankfurti reformegyletnek szemére lobbantja, hogy a zsidóság multját eltaszítja magától és ezért elvágja jövőjét is. A talmudot új szellemi Palesztinának nevezi, nem kíván szakítani a talmudizmussal, mely az egyén életére ruházta át azt, a mit a mosaismus az egész népére alkalmazott, a mely minden ember cselekedeteit vallásos jellegbe öltöztetett és Istenre való vonatkoztatásukat követeli, hiszen

magunk mondjuk ki jogosultságát, midőn új szellemi helyzetünkben megteszszük azt, a mit ő az övében. A hagyomány alapján akar a kor követelményeinek érvényt szerezni, álláspontja *konzervatív-reformisztikus*, főtörekvése a felekezetet megóvni a nihilizmustól.

Ezen nézeteknek adott nyílt és őszinte kifejezést a rabbigyűléseken is és noha eszméi a reform híveinek radikalizmusával szemben nem jutottak érvényre, élénk mozgalmat idéztek elő a szellemekben és a külföldön is számos híveket toboroztak Philippson vallásos irányának. Jellemző reá nézve, hogy a tárgyalások teljes nyilvánosságát követelte, azt mondván: századunk világosságot és nyilvánosságot kíván és attól nem is kell tartanunk; a ki nézetet nyilvánít, szálljon sikra érte, a ki erre nem képes, hallgasson inkább. A rabbigyűlés egyik életfeltétele a nyilvánosság, önérzetnek és a közerkölcsben való bizalomnak jele.

A munka javarészét, mint mindenütt, úgy itt is, ő végzi, kidolgozza az alapszabálytervezetet, elvállalja a legnehezebb tárgyak előadását, mindig megóvja higgadtságát, és a legszárazabb témának is lendületet kölcsönöz. Történeti álláspontja már azon első indítványában tükröződik, hogy a gyűlés fogadja el az 1807-ik évi francia szanhedrin feleleteit, hogy ezáltal a zsidóságból kiindult kijelentések folytonossága fentartassék és ezen történeti állásponton szilárdan megmarad, bármily csábítónak látszik is némelykor annak elhagyása.

Az 1868 augusztus havában tartott rabbigyűlésen szintén tevékeny részt vett *Casselben*. Itt is neki jutott a vezérszerep és még most is megszívlelésre méltók

azon szavak, a melyekkel a tanácskozásokat megnyitotta. «Vannak, úgymond, a kik magukat konzervatívoknak, azaz fentartóknak, mindazokat pedig, a kik nem ő velük vannak, destruktívoknak, azaz rombolóknak nevezik. De ha valakinek hajója van, a melyen atyái és ősei évszázadok óta biztosan járták be a tengert, minden vészszel és viharral daczolva, szirteket és sziklákat elkerülve és idő jártával az evezőlapátok eltörtek, a kötélzet foszlásnak indult, a deszkák elváltak a falazattól és a hajógerincz egyes gerendáit a szű ette vagy megrepedtek — kik most már a konservatívok és kik a destruktívok? Vajjon azok-e, a kik azt mondják, a hajó érinthetetlen, javító kéznek hozzányúlni nem szabad, hadd maradjon úgy, még ha attól kell is tartani, hogy a legközelebbi vihar összezúzza és a mélységbe zuhan — vagy pedig azok-e, a kik minden erejükkel azon vannak, hogy a deszkákat megerősítsék, a gerinczbe új gerendákat illeszsenek, hogy mi és gyermekeink és unokáink még ugyanazon hajón járassuk be az emberiség tengerét, míg köröskörül minden alá-sülyed és elmerül? Kik az igazán rombolók és fentartók?»

A casseli rabbigyűlés egyszersmind előkészítette az 1869 június 29-től július 4-ig *Lipcsében* tartott általános zsinatot, a mely ismét Philippson javaslatára a párizsi szanhedrin és braunschweigi rabbigyűlés kijelentéseinek ünnepélyes megújításával a történeti folytonosságnak adott kifejezést, és a melynek az ügy komolyságához és szentségéhez méltó lefolyása nagy részt Philippsonnak érdeme. Az 1871-ik évi augsburgi zsinaton gyengélkedése miatt nem jelent meg, midőn

pedig későbbben egy harmadik zsinat egybehívására kérték támogató közreműködését, a rabbik irányára és a hitközségek tartózkodására való tekintetből tagadó választ adott, előre látta a kudarczot és a zsinatot nem is hívták egybe.

Ezen sokoldalú tevékenység és a felekezeti életnek majdnem minden körében kifejtett munkásság mellett szinte hihetetlennek látszik, hogy *irodalmi működése* is nemcsak termékenység és sokoldalúság tekintetében, hanem maradandó becsü alkotásainál fogva is párját ritkítja. Az iskolát tankönyvekkel látja el, a serdülő ifjúság számára épületes elmélkedéseket, a hívek számára imakönyvet ír. Lefordítja és óriási anyagot felölelő és feldolgozó, a legkisebb részletekre kiterjedő, a régi és az új segédeszközöket lelkiismeretesen felhasználó magyarázattal látja el az egész szentírást, bevezetést ír minden könyvéhez, végig tárgyalja az ethika és vallásbölcsezet valamennyi problémáit, tüzetesen foglalkozik a történet legfontosabb mozzanataival, leghomályosabb szakaszaival, a vallások fejlődése történetével, kutatásainak eredményeit a nagy közönség számára népszerű alakba öltözteti és hallgatóságának figyelmét oly tárgyakkal bilincseli le, a melyek rendszerint csak kisebb kört szoktak érdekelni, hozzá szól minden nevezetesebb társadalmi és politikai kérdéshez, a vitairatok egész seregével lép sorompóba és mindezek mellett a műzsáknak is hódol, novellákat, regényeket, drámákat, lantos, epikai és tankölteményeket ír.

A zsidó történet és a zsidó jellem kimagasló alakjait költői mezben mutatja be, nem a ghettót rajzolja úgy

mint Kompert és Bernstein, Kohn és Franzos, nem annak apró bajait és örömeit, csendes bánatát és szerény gyönyöreit, hanem a történet nagy mozzanatait, a hősök tetteit és a mártirok vértanúságát, Izraél érzelmi és gondolatvilágát, az erkölcs és a vallás erejének győzelmét az idők vészei és válságai felett, a zsidó idealizmust, és a zsidó erkölcs ragyogó tisztaságát. Nemes felfogás, élénk fantázia, a gondolatok mélysége és fenése és szép, tiszta nyelv jellemzik műveit, a melyek még most is a művelt zsidó ifjúság kedvelt olvasmányai és új kiadásokban jelennek meg. A retorika és homiletika körébe vágó dolgozatai a szó nagy mesterére vallanak, hitszónoklatait lendület, hév, vallásos bensőség és költői, gyakran prófétai ihlettség jellemzi.

De nemcsak maga látja el szellemi táplálékkal hitrokonait, hanem másokat is buzdít irodalmi tevékenységre és zsidó tudósoknak és íróknak az *«Institut zur Förderung der israelitischen Litteratur»* alapítása által otthont szerez. Ez az intézet lényegesen hozzájárult a zsidó irodalom iránt való érdeklődésnek felébresztéséhez és megerősítéséhez, a zsidó vallás és zsidó törzshöz való szeretet és ragaszkodás gyarapításához. Évi két tallér járulékért több kötet zsidó tárgyú mulattató vagy tanító olvasmányival látta el a közönséget. Igazán csak Philippson fényes tehetsége, teremő ereje, gyakorlati érzéke, szervező képessége, nagy önzetlensége és a kisebb és nagyobb hitközségekkel való összeköttetései voltak képesek ezt az intézetet megalapítani, felépíteni és fentartani. Az egész föld kerekiségén voltak tagjai, számuk 4000-re emelkedett és minden nyílt és titkos támadások daczára 18 évig állott fenn. Nem is

tagok hiánya, hanem az írók terméketlensége miatt szűnt meg.

Hasonló alkotása a *bibliai társaság*, melyet egyfelől a misszió társaságok ellensúlyozására, másfelől pedig a szentírás iránt való érdeklődésnek fokozása céljából alapít. 1859-ben, tehát öt évvel az irodalmi intézet létesülése után, megindulnak az adakozások és 1866-ig 100,000 példánynál több volt már a közönség kezében, 1889-ben az egész szentírás, szövege és fordítása új nagy kiadásban jelent meg, fényes tanubizonyságaként Philippon kitartásának, ócsárlásokkal és rágalmakkal nem törődő energiájának.

Ily lázas tevékenységnek közepette a kegyelet oltárán is áldozik. *Beethoven* születésének 100-ik évfordulóját drámai jellemképben ünnepli, melynek költői szépségéről és drámai erejéről a legelőkelőbb kritikusok elragadtatással szólnak és *Riesser* emlékének megtisztelésére műveinek méltó kiadásáról gondoskodik. Figyelme mindenre kiterjed, küzd a *Lasker*-féle kilépési törvény ellen, azon van, hogy kártékony hatásait enyhítse és emléket állít azoknak, a kik a *porosz-francia* háborúban hazájuk dicsőségéért véreztek; vitatkozik *Strauszszal* és *Hartmannal*, de nem feledkezik meg magyar és orosz hitrokonairól sem. Neve azért hat évtizeden át symboluma volt hitrokonai összes törekvéseinek, a felekezet egysége és erkölcsi ereje benne jutott kifejezésre. Minden jó törekvés pedig benne hathatós támogatót talált, minden igazi meggyőződés, ha az övével ellenkezett is, tisztelőt. Egész működésünkben, úgymond, azon elv vezéreljen, hogy bárhol nyilvánul is élet a zsidóságban, törekszik erő kifejezésre

jutni, mozgatják gondolatok a szellemeket, ezt teljes erőnkkel elő kell mozdítanunk még akkor is, ha a célhoz vezető utakat és eszközöket másként képzeltük.

Sokat alkotott, sokat küzdött, sokat szenvedett. Az eszmékért való harcz nemcsak dicskoszorúval övezi, hanem töviskoronával is sebzi a hősök homlokát. Egész élete felekezetének és az emberiség nagy ideáljainak volt szentelve. Fényes tehetségének a legjobb ügyek látták hasznát, ragyogó szelleme a tisztának és nemesnek magaslatairól soha sem hanyatlott alá a mélységekbe. «És világosság nem lesz soha sötétséggé!»

Nagy-Kanizsa.

Dr. Neumann Ede.

AZ EGYHÁZPOLITIKA JEGYÉBEN.

Emlékezünk régiekről, harczokról és küzdelmekről, aggodalmakról és félelmekről. Az állami hatalom kiterjesztette karjait és belenyult a felekezet hatáskörébe. Magának követelte az őt megillető jogokat. Ő öröklik a családi élet minden java fölött, ő szabályozza a polgárok és a családok egymásközötti viszonyát, övé az ország polgársága. Részt követelt hát magának mindenből, a mi itt él és fejlődik. Keletkezésében nyilván akarta tartani azt, a minek őrizetére hivatva érzi magát. Megkötni a viszonyokat, melyeknek fölbonthatatlansága az ő érdekében áll első sorban. A születés, a házasság és a halál — az élet e három forduló pontját az állami mindenhatóság éber szeme lássa meg legelőször. Törvénybe iktattatott hát az állami anyakönyvvezetés, a

polgári házasság és a mi az állam és egyház elkülönítésének a folyománya: a lelkiismeret szabadsága és ennek korolláriuma: a recepció.

S a felekezetek megijedtek és vértetben léptek föl ellene. Valami veszélyfélét éreztek, a mi ellen védekezniök kell. Az ő erejük abban állott, hogy az állam segítségükre szorult és ha az állam maga intézi el minden ügyét, erejük ellankad. Hisz az új egyházpolitikai törvények lehetővé teszik a házasságok megkötését a felekezetek hozzájárulása nélkül. Ki tudja, a vallásos érzés nélkül szűkölködő ember nem fogja-e mellőzni az egyházi esketést? aztán a cultus disparitas folytán eddig lehetetlen egybekelések nem fognak-e tulságosan elszaporodni mérhetetlen kárára a vallásos érzésnek?

Ez aggodalmak minden felekezetenél erősen fölléptek, de sehol sem oly nagy jogosultsággal, mint a zsidóknál. Nálunk az új törvények a felekezet és tagjai között létező eleven érintkezést egyszerre elvagták. A hitközség és tagjai között meglevő kapcsok elszakadtak. Sehol semmi kényszerítő találkozási pont. Azelőtt az anyakönyvvezetési kényszer közelebbre hozta a zsidóság egyes tagjait a zsidósághoz.

Az élet legfontosabb mozzanatai a felekezetek segítségével nélkül nem mehettek végbe, a mi azután a vallásos együvé tartozás érzetét is ébren tartotta. S hogy e véleményükkel nem álltak elszigetelten, mutatják azok a levelek, melyek a Pesti izr. Hitközség irattárában megvannak. A hitközség Német-, Francia-, Olasz- és más országokba, a hol egyházpolitikai törvényeinkhez hasonló jogszabályok fennállanak, kérdést intézett az anyakönyvvezetést illetőleg és mindenünnen azt a vá-

laszt nyerte, hogy ott — fájdalom — nem vezetnek anyakönyveket és annak tudható be a vallásos érzés teljes hiánya. A külföldi hitközségek ezen egyhangú nyilatkozata megerősítette hitfelekezeti életünk mozgató erőit abban a szándékában, hogy nálunk az anyakönyvek vezetését továbbra is fentartsák. Mondanunk sem kell, hogy ezen intézmények további vezetése a fentemlített vallásos imponderabiliákon kívül számos konkrét tényben is segítségére van a vallásos élet egyes megnyilatkozásainak, másrészt egyes vallásilag tiltott házasság megkötése csakis úgy akadályozható meg, ha a felekezet maga számon tartja híveit és mindenkinek családi életét és körülményeit, leszármazását ismeri. Oly dolgok, melyek az állami nyilvántartásból nem tudhatók meg.

Ezért határozta el az ország zsidósága az anyakönyvek további vezetését. A vezetés mindenütt úgy történik, mint azelőtt. A Pesti izr. Hitközség a legnagyobb ügybuzgósággal azon van, hogy a még be nem jegyzett feleket is utólag bevezesse. Pontosan összehasonlítja a nála bejegyzett adatokat és a konstataált hiányokat utólag pótolja olyképen, hogy a feleket levélben megkéri, tegyék meg nála utólagosan a bejelentést, a minek legnagyobb részben meg is felelnek. Az anyakönyvi hivatal főnöke, *Goldheim Lipót*, időt és fáradságot nem kímélve nagyrészt maga személyesen intézi el e fontos ügyeket. Neki köszönhetjük az alább fölsorolt adatokat, a mikből kitűnik, hogy nagyjában alig változott valami a megelőző évekhez képest. Még a csak polgárilag egybekeltek is bejegyeztetik gyermekeiket. Szintúgy a egyes vallású szülők is. A csak polgárilag egybekeltek

pedig nem vallástalanságból mellőzik az egyházi esketést, hanem azért, mert magánszemély előtt kelnek egybe, tudván azt, hogy a «kidusin» a zsidó vallásos törvény értelmében nem kívánja okvetlenül a pap jelenlétét, vagy ha követeli is, de érvényességük nem szenved azáltal kárt, hogy magánszemély előtt ment végbe.

Ha még megjegyezzük, hogy a circumcisió abban maradása az utolsó két évben nem tüntet föl nagyobb mértékben szaporodást, beszámoltunk azzal, a mit bevezetésül elmondani akartunk. A többiben az adatokat szólaltatjuk meg.

Születések. Bejelentetett a hitközségi anyakönyvi hivatalban 1896: 1937 fiú, 1742 lány, összesen 3679; — 1897: 2016 fiú, 1787 lány, összesen 3803.

Az állami anyakönyvnel ellenben bejegyeztetett 1896: 3679 + 283; — 1897: 3803 + 414.

Ezek közül az orthodoxoknál bejegyeztetett 1896: 91 — 1897: 86. — *Be nem* jegyeztetett tehát 1896: 192 = 4.84% — 1897: 328 = 7.77%.

A hitközségi anyakönyvi hivatal e hiányok megállapítása után levélben fölkéri a szülőket, hogy gyermekeiket pótlólag bejegyeztessék. E fölhívásnak megfelelő 1896: 121 gyermek szülője, 1897: 224-é; százalékban kifejezve 1896: 63.02, 1897: 68.29. E szerint a *be nem* jegyzettek összes száma 1896: 71 = 1.78%, — 1897: 104 = 2.46%.

A *be nem* jegyzettek száma tehát a második évben szaporodott ugyan, de az egészhez viszonyítva alig jöhet figyelembe. Ám ha figyelembe vesszük, hogy az 1897-iki *be nem* jelentett gyermekek között 11 olyan

van, a ki a klinikán született és kiküldött mohel szorgos kutatása daczára föltalálható nem volt, továbbá 5 illetéktelen mohel által körülmetélt fiú, voltaképpen csak 88 gyermek be nem jegyzése tulajdonítható a szülők közönyének. Ezek után az 1897-iki év aránya nem rosszabbodott jelentékenyen a megelőző évhez képest.

Érdekes azon szülők foglalkozás szerinti kimutatása, kik a bejelentéseket a hitközségi anyakönyvi hivatal kérelme daczára elmulasztották.

1896-ban.

30 kereskedő, (önálló, segéd és
ügynök),
10 hivatalnok,
5 ügyvéd,
4 hírlapíró,
4 vállalkozó,
4 orvos,
2 mérnök,
2 szolga,
3 idegen,
1—1 tanár, tanító, rabbi, gyá-
ros, koresmáros, pinczér és
bérkocsis.

Összesen : 71

1897-ben

23 hivatalnok,
14 kereskedő,
25 iparos (7 önálló és 18 segéd),
3 hírlapíró,
4 orvos,
2 ügyvéd,
3 magánzó,
2 gyáros,
2 vállalkozó,
2 művész,
2 házaló,
6 szolga,
1—1 tanár, tanító, gyógyszer-
ész, gyümölcsáros és kores-
máros,
11 hajadon.

Összesen : 104.

Látható, hogy a bejelentéseket úgy 1896, mint 1897-ben nagyrészt kereskedők, iparosok és olyanok mulasztották el, a kikről föltehető, hogy nem annyira közönyből, mint inkább az elfoglaltságuk gátolta őket az anyakönyvi hivatalnál való megjelenésében.

Már bevezetésül mondtuk, hogy az állami anya-

könyvvezetés életbelépésével félni lehetett a körül nem metélt fiuk számának szaporodásától.

Bizonyos, hogy a zsidó anyakönyvi hivatalban befolyást igyekeztek gyakorolni a szülőre, hogy fiát körülmetéltesse. E befolyás pedig teljesen hatályát veszíti abban a pillanatban, midőn a szülő fölmentve érzi magát azon kötelezettség alól, hogy felekezete anyakönyvi hivatalában megjelenjen. Jól esik konstatálnunk, hogy itt sem következett be az, a mitől tartottak. A körül nem metélt fiuk perzentuációja sem 1896, sem 1897-ben *nem éri el azon maximális számot, melyet a megelőző éveknek a körül nem metélt fiukról vezetett statisztikája feltüntet.* A megelőző évek statisztikája szerint a circumcisióban nem részesült fiuk az összesen született fiuknak 2·01—2·15%-át adják. Középszám: 2·08%. A mostani kimutatás szerint pedig 1896-ban 2·03% és 1897-ben 2·10%-át alkotják a circumcisióban nem részesült fiuk. Középszám: 2·06%.

Ime az adatok:

1896-ban 1937 bejelentett fiu között 24 esetben eleve bejelentetett a circumcisió elmaradása. Ezekon kívül 16 hajadonnak fiai föltalálhatók nem voltak: $24 + 16 = 40$ körül nem metéltetett.

$$40 : 1937 = 2\cdot01\%.$$

Ha vallásos közönynek csak a 24 gyermeket tulajdonítjuk, az arány

$$24 : 1937 = 1\cdot23\%.$$

1897-ben 2016 bejelentett fiu között 59 esetben eleve bejelentetett a circumcisió elmaradása. Ezek között 17 föl nem található hajadonnak a fiai.

$$59 : 2016 = 2\cdot92$$

De ha a 17 hajadonnak fiait mint számításba nem jövőt kivonjuk, az arány következőképpen fog alakulni:
 $42 : 2016 - 17 = 42 : 1999 = 2.10\%$.

Örvendetes tényként fölemlítendő, hogy a vegyes válasu szülők fiai közül 1896-ban $7 : 9 = 77.7$ — 1897-ben $4 : 5 = 86\%$ esetben körülmetéltetett. Szintúgy csak polgárilag egybekelt szülők fiai közül 1886-ban mind körülmetéltetett = 100% —, 1897-ben pedig $22 : 24 = 91.66\%$.

Azon kívül (1897) 7 esetben, a hol a rituális esketést magán személy végezte, körülmetéltetett. 1896-ban rituálisan, magán egyén által végzett házasságból született gyermek nem jelentetett be. A mi természetes is, miután 1895 októberéig magán egyén nem esketett.

Ide iktatjuk azon szülőket foglalkozás szerint, kik gyermekeiket nem metéltették körül.

1896.

24 körül nem metélt fiu.

8 kereskedő,

3 gyáros,

3 mérnök,

2 vezérigazgató,

2 hivatalnok,

1—1 orvos, ügyvéd, földbirtokos, magánzó, ügynök és mozdonyvezető.

A vallásos érzés hanyatlása tehát nem igen terjed át az alsóbb néprétegekbe. Legfeljebb az *egy* ügynök és az *egy* mozdonyvezető jöhetne figyelembe. Ez a *kettő* az összesen született fiuknak $2 : 1937 = 0.1\%$ -át képezi, vagyis egy ezredrészét.

Áttérhetünk az esketésekre. Itt két szempontból mutatkozhatik az új törvények hatása. Egyrészt abban, hogy az egyházi frigyét mellőzhetik, a mi vallási kö-

zönyből történhetik. E közöny akkor nyilvánul leginkább, a midőn a házasságot kötő felek az egyházi díjat sokalják. Máskor a vallás maga akadályokat állít, a melyet a világi törvények el nem ismernek. Így pl. a chaliczá, vagy a geth, vagy kohén és elvált asszony. Ilyen esetekben a felek csak polgárilag kelnek egybe. De a törvények hatása ott is mutatkozik, a hol a recepczióval érintkeznek. A recepczió teszi lehetővé, hogy azon felek, a kik azelőtt már együtt éltek házasesetet, most viszonyukat törvényesítik többnyire az által, hogy ott, a hol a menyasszony nem zsidó, az lép át a zsidó ágba. Némelykor egy kitért zsidó zsidó leányt akar elvenni és annak kedvéért visszatér ősi vallásához. Az ilyen esetek az 1896-iki évben gyakoriabbak, mint a reá következő esztendőben. Ennek magyarázata abban rejlik, hogy a következő évben a menyasszony még a házasság előtt átléphet és nincs reá szüksége, hogy házasság megkötése nélkül együtt éljenek. Mint érdekes tény konstatálható, hogy az 1896-ik évben a zsidó vallásra áttért nők száma fölülmulja a kitért nők számát.

A következőben az adatokat beszéltetjük:

Házasságot kötöttek 1896: 847 — 1897: 930.

Ezen házasságok közül 1896-ban 9 oly arákkal kötött meg, *a kik a zsidó vallásra áttértek*, miután polgárilag már egybe keltek. Itt a házasesetek már együtt éltek és egybekelésüket az új törvények tették lehetővé:

$$9 : 847 = 1.06\%$$

1.06 %-a a kötött házasságoknak régi viszonyok szentesítése, melyek azelőtt a cultus disparitas miatt lehetet-

lenek voltak. Egy esetben az áttért vőlegény visszatért ősi vallásához :

$$1 : 847 = 0.11\%$$

Három menyasszony és egy vőlegény (asztalos segéd) még a polgári házasság előtt tértek át :

$$4 : 847 = 0.47\% \text{-a}$$

a házasságoknak, a hol az egyik fél még a polgári házasság előtt áttért. Összesen tehát tizennégy oly házasság, mely az új törvény nélkül lehetetlen lett volna.

Százalékokban kifejezve :

$$14 : 847 = 1.65\% \text{-a}$$

a házasságoknak csakis az új törvény által vált lehetőségé.

Magán személyek előtt megesküdött hat pár :

$$6 : 853 = 0.7\% \text{-a}$$

a házasságoknak magán személy előtt ment végbe.

Az arák között 1897-ben volt 14, a kik megelőzőleg a zsidó vallásra áttértek; vőlegények között 4, a ki a zsidó valláshoz visszatért :

$$14 : 930 = 1.5\% \text{-a}$$

a házasságoknak átlépett arákkal,

$$4 : 930 = 0.43\% \text{-a}$$

a házasságoknak visszatért vőlegényekkel :

$$18 : 930 = 1.93\% \text{-a}$$

a házasságoknak, melyek az új törvény nélkül lehetetlenek.

50 esetben zsidó felek csak polgárilag kelnek egybe.

Százalékokban :

$$930 + 50$$

$$50 : 980 = 5.1\% \text{-a}$$

az összesen kötött házasságoknak.

7 esetben a rituális esketést magán személy végzi :

$$7 : 987 = 0.7\%$$

A hitközség e szerint 57 esetben mellőztetett, százezerben kifejezve :

$$57 : 987 = 5.77\%$$

1896.

Érdekes azoknak a csoportosítása foglalkozás szerint, a kik áttért nőikkel egybekeltek. Volt közöttük 1—1 ruhakereskedő, cipőkereskedő, bérkocsis, ruhatisztító, kereskedősegéd, szobrászsegéd, kárpitos, zenész és magánhivatalnok. Egy esetben pedig a reform. vallású férj (hivatalnok) visszatért a zsidósághoz. A polgári házasságkötés előtt a zsidó vallásra áttért vőlegény asztalossegéd.

19 esetben csak polgárilag kelnek egybe.

$$(847 + 6 + 19)$$

$$19 : 872 = 2.17\%$$

csak polgárilag esküdött.

A hitközséget mindössze 25 esetben mellőzték.

$$25 : 872 = 2.86\%$$

A csak polgári egybekelésnél 2 esetben a geth szolgált akadályul az egyházi frigynek.

$$2 : 872 = 0.25\% - a$$

a házasságnak oly esetben kötött meg, a hol egyháziilag a házasság lehetetlen volt. A mi vallási szempontból mindenestre megnyugtató.

A két évnek egymással való összehasonlításánál első látásra észrevehető az egyházat mellőző házasságok óriási szaporodása (2.86%-ról 5.77%-ra), a miből azt lehetne következtetni, hogy a pesti zsidóságban terjed

a templom mellözése az esketéseknél. Tényleg azonban nincs ügy. A hitközségi anyakönyvi hivatal ugyanis a csak polgárilag kötött házasságokról csak akkor szerez tudomást, ha a házasságból gyermek születik. Az 1896-iki kimutatás tehát, a mely 2·86%-ot tüntet fel, igazában legfeljebb 5 hónapról számol be, a mennyiben az 1896-ban született gyermekek legfeljebb 1896-ik februárban egybekelt nőktől származhatnak. Az egyházpolitikai törvények 1895. okt. léptek életbe. Ellenben az 1897-iki kimutatások olyan házasságokról számolnak be, melyek legalább 1896-iki februártól 1897-iki februárig kötöttek meg. Itt tehát *legalább 12 hónapról*, az 1896-iki kimutatásban *legfeljebb 5 hónapról* lehet szó. S így tekintve a két számot, nemesak hogy nincs emelkedés, hanem még apadás is észlelhető. Az arány itt a következő: $5 : 2·86 = 12 : x$ a miből $x = 6·86$ vagyis az 1896-iki évben a házasságok 6·86%-nál mellőztetett a templom és ezzel szemben az 1897-iki 5·77% apadást mutat. Tényleg a hitközség oly előzékeny a felekkel szemben, hogy az esketési díjak a társulandók elé alig gördítenek akadályt.

Legörvendetesebbek azok az eredmények, melyek a recepczió folytán mutatkoznak. Itt a zsidóság csak nyereségről beszélhet. A kitértek azelőtt is kitértek, ez tehát nem új veszteség. Az áttértek és a visszatértek pedig tiszta nyereség. Az áttérés fizikai nehézségében kereshető annak a megokolása, hogy férfiak a zsidó vallásra alig térnek át. *A nőknél több az áttért, mint a kitért.* A következőkben adjuk a részletes kimutatást.

Kitértek:

1896-ban.

120 (66 férfi és 54 nő).

66 : 120 = 55%-a férfi, 54 : 120 = 45%-a a kitérteknek nő.

1897-ben.

125 (72 férfi és 53 nő).

72 : 125 = 57·6%-a a kitérteknek férfi, 53 : 125 = 42·4%-a a kitérteknek nő.

A foglalkozások szerinti arány ugyanolyan, mint a megelőző évben.

Foglalkozás szerint:

Férfiak.

18 hivatalnok	8 iparos
5 orvos	3 kereskedősegéd
1 ügyvéd	4 földbirtokos
2 ügyvédjelölt	2 magánzó
2 ügyvédsegéd	2 színész
4 joghallgató	2 pinczér
2 tanár	2 munkás
2 kereskedő	1—1 hírlapíró,
1 ügynök	

zenész, festő, mérnöksegéd, vasúti tanfolyamhallgató és egy ismeretlen.

Ha a szellemi foglalkozásból élőkét az intelligenciához soroljuk, akkor az arány a következő:

$$41 : 66 = 62\cdot12\% \text{-a}$$

a kitért férfiakkal az intelligens osztályhoz tartozik.

Nők.

2 művésznő	3 iparosnő
2 tanítónő	1 házmesternő
6 munkásnő	37 ismeretlen foglalkozású
3 cseléd	

Ha a nőknél ugyanazon mérték szerint járunk el, mint a férflaknál, akkor:

$$4 : 54 = 7.4\% -a$$

kitért nőknek az intelligens osztályhoz tartoznak. Vagyis a kitért nők legnagyobb kontingensét az alsóbb osztályok nyújtják.

A kitérték közül lett:

férfi	nő	
39	+ 32	= 71 róm. kath.
8	+ 11	= 19 ág. hv. ev.
16	+ 6	= 22 ev. reform.
3	+ 2	= 5 felekezetenélk.
0	+ 3	= 3 ismeretlen.

Százalékokban kifejezve: 59.16% lett róm. katholikus. A többi megoszlik az ország más felekezetei között, úgy, hogy a róm. kath. után az ág. hv. ev. jönnek, utánuk az ev. reformátusok, azután a felekezetenélküliek. Ugyanazon arány mutatkozik a nőknél is és az 1897-iki év sem mutat föl e tekintetben változást.

Érdekes az az arány, mely az áttérték és kitérték között található. Természetes, hogy az 1896-iki év itt kedvezőtlen; 1896-ban ugyanis mindjárt a reczepció törvényerőre emeltetése után igen sok zsidó lépett vissza ősi vallásához. Ebben az évben a nem törvényes úton együtt élő házaspárok olyképen szabályoztattak, hogy az egyik fél — rendszeren a nő — zsidóvá lett. Mindezek együttléve azt eredményezték, hogy az 1896-iki év sokkal több visszatérőről számol be, mint a rákövetkező esztendő, a mint azt az alábbi számokból látjuk.

1896-ban.

A zsidóságba fölvetetett:

33 férfiú és 57 nő. Ezek között volt 23 visszatért férfiú, a kik közül az egyik egy fiával és két leányával vétetett föl; a nők közül pedig 15, a kikkel 6 fiú és 12 leány vétetett föl. A gyermekeket leszámítva 23 férfiú és 15 nő tért vissza. Tisztán idegen vallásból átjött 3 férfiú és 28 nő és azokon kívül a szüleikkel átjött 7 fiú, 14 leány. Összesen 52 lélek. 38 lélek visszatért.

Ezek előrebocsátása után a zsidóság vesztett 120 lelket, nyert 90-et.

$90 : 120 = 75\%$, vagyis 75% -át a veszteségnek visszanyerte. Ezek közül, a veszteségből tisztán zsidó lelkében megtért:

$$38 : 120 = 31.66\%$$

Nemek szerint megtért a zsidóságtól elpártolt férfiak közül:

$$26 : 66 = 39.39\%$$

a zsidóságtól elpártolt nők közül:

$$15 : 54 = 27.7\%$$

tért vissza ősi vallásához.

1897-ben.

26 férfiú és 37 nő, összesen 63. Az áttértek között volt 12 gyermek (10 leány és két fiú), a ki szüleivel együtt a zsidó vallásba fölvetetett; 17 férfi és 12 nő, a ki visszatért. Tisztán idegen vallásból átjött 7 férfi, 2 fiú, 15 nő és 10 leány. Összesen 34. 29 lélek visszatért. A zsidóság e szerint vesztett 125 lelket, nyert 63-at.

$$63 : 125 = 50.4\%$$

vagyis 50·4%-át a veszteségnek visszanyerte: Ezek közül tiszta zsidó lelkekben megtért:

$$29 : 125 = 23·2\%$$

Nemek szerint megtért a zsidóságtól elpártolt férfiak közül:

$$17 : 72 = 23·6\%,$$

A zsidóságtól elpártolt nők közül:

$$12 : 53 = 22·64\%$$

tért vissza ősi vallásához.

Ha a 38 visszatértet a 120-nyi veszteségből kivonjuk, akkor a nem zsidó felekezetek nyertek 82 lelket, a zsidóság tiszta nyeresége pedig 52, vagyis százalékokban kifejezve:

$$52 : 82 = 63·41\% -a$$

a veszteségnek megkerült a más felekezetek veszteségeiből.

Ha azt a 29-et kivonjuk a 125-ből, akkor a nem zsidó felekezetek tiszta nyeresége 96, a zsidó vallásé pedig 34. Százalékban kifejezve:

$$34 : 96 = 35·41\% -a$$

a veszteségnek megkerült a más felekezetek veszteségéből.

Az arány tehát az 1879-iki évben rosszabbodik, a mit már kiemeltünk. Az okát már fent elmondottuk.

1896.

Állásra nézve a zsidósághoz áttért, illetve visszatért férfiak között volt:

4 kereskedő	1 tanító, tanár, gazdasz, gyógy-
4 hivatalnok	szerész, fuvaros, tűzoltó
8 iparos	2 ismeretlen
2 ügynök	6 gyermek.

E tekintetben az 1897-iki év nem mutat különbséget.

A nők között: 1—1 orvos neje, tanár neje, énekes nő, divatárus leány, varrónő, elárusítónő, szakácsnő, 2 munkásnő, 3 cseléd, 14 gyermek és 27 ismeretlen.

Az áttértek közül volt 18 férfiú és 43 nő róm. kath. A többi az ország más felekezetei között oszlott meg. Első sorban állanak (a róm. kath. után) az ág. ev. hv., utánuk az ev. reformátusok, aztán a felekezetnélküliek.

Az 1898-iki kimutatások csak ez év októberéig szólnak s így ezeket még föl nem vettük. A mennyiben az ez évi kimutatásokba bepillantást nyerhetünk, a születések száma erősen csökkent, a mely jelenségre az orsz. statisztikai hivatal is figyelmeztet. A zsidó vallás nézőpontjából a dolgok alig változtak ez évben.

Adatainkat annak a fontos és örvendetes ténynek konstatálásával zárjuk be, hogy a vallásos élet folytonossága a két utolsó évben semmiféle megrázkódtatást nem szenvedett. Ennek örvendünk, mert a mellett hozhatunk bizonyítékot, hogy a szabadelvű törvények a zsidó vallást nem támadják meg. S mikor felekezeteink tagjai az egyházpolitikai javaslatokat támogatták, a támogatásukkal felekezeti életük pezsgő erejét nem gyengítették meg.

Budapest.

Dr. Frisch Ármin.

JEFTE LÁNYA.

Byron Héber Melodiáiból.

Mivel hazánk, Urunk — oh én apám! —
Engem, leányodat, holtnak kíván,
Mert fogadalmad volt győzelmed ára:
Hát sujts le rám — imé, keblem kitarva.

Gyászom siralma immár néma lőn,
Már nem lakom tovább a bérczetetön:
E szeretett kartól jöhetne bármi,
Tudom, hogy nem fog az ütése fájni.

S nyugodt lehetsz, apám, tanúm az ég,
Hogy lányod vére olyan tiszta még,
Mint vég-áldásod, melyért hagyj könnyögrnöm,
Mint végső eszmém ideleln a földön.

Bár Sálem szúzei közt mély a gyász,
Oh hős és biró, te ne tétovázz;
A nagy csatát én nyertem meg teérted,
Immár apám s honom szabadon élhet!

S ha vérem — óh *te* adtad! — már kihullt,
Ha hangom — *te* szeretted! — elcsitult:
Allj büszkén lányod emlékével szembe',
A ki mosolygott, a halálba menve.

Budapest.

Radó Antal.

HOVÁ LETTEK AZ ALEXANDRIAI ZSIDÓK?

Még állott az önálló zsidó birodalom a Jordán két partján, sőt az utolsó uralkodó király Nagy Agrippa alatt ismét dicső, hatalmas és oly terjedelmű volt, mint egykor Salamon király idejében; még állott Jeruzsálemben a szent templom, szebb és díszesebb alakban mint valaha. Izraél fiai külön birodalmat alkottak még és már ekkor idegen országban, Egyiptom északi részében nem kevesebb mint egy millió zsidó lakott.

Ez a millió zsidó távol Palesztina határaitól szentül vallotta, hogy ő zsidó vallására nézve, de mint polgár tisztán egyiptomi. «Királyunk és hazánk iránt odaadó szeretettel és rendületlen hűséggel viseltetünk, de Istenünket zsidó módon imádjuk és a zsidó vallást követjük.» Kétezer év előtti zsidó irodalmi műből idézem e szavakat (III. Makkab. 3. f. 3., 4.) nem valamely mai hitszónoklatból.

Oly önérzetes és vallására oly büszke volt e zsidóság, hogy őt e tekintetben egyetlen kor s egyetlen ország zsidósága sem múlta felül. A legszilárdabban meg voltak győződve arról, hogy a görög-római bölcsek és írók művei fölött, melyeket a legalaposabban ismeretek, megmérhetetlen magasságban áll a zsidó vallás irodalma. Ennek bizonyítására és fejtegetésére hatalmas irodalmat teremtett Alexandria zsidósága, mely irodalmi működés csúcspontján egy *Philo* állott, kinek

filozofiája befolyással volt az általános bölcészet fejlődésére s kinek gondolkodása ily módon az egész művelt emberiségre hatást gyakorolt.

Számra nézve ez a zsidóság Judea bukása után nem fogyott, hanem inkább a Palesztinából menekülők által nagyon jelentékenyen szaporodott, és íme, két-három századdal a jeruzsálemi szentély elpusztulása után erről a közel másfél milliányi zsidóságról nem tudunk és nem hallunk többé semmit. Az a hatalmas testi és szellemi munkálódás, melyet az alexandriai zsidóság az életben és irodalomban kifejtett, Izraél további fejlődésére hatás és közvetlen folytatás nélkül maradt.

Mintegy 850 évvel Philo halála után, ugyancsak északi Egyiptomban, Alexandriától alig egy napi járányira, Fajjumban egy férfiú született, kinek egész élete és működése olyan volt, mintha Philo hamvaiból támadt volna föl. Ez a férfiú Száadja gáon az időközben arabs anyanyelvűvé vált zsidóságnak ezen a nyelven fejtegette ugyanazon eszméket, melyeket egykor Philo görög nyelven és ez a Száadja a leghalványabb sejtelemmel sem bírt arról, hogy előtte már egy zsidó bölc, Philo, hatalmas irodalmi művekben fejtegette azt, a mit ő hirdet: hogy az isteni kinyilatkoztatás és a filozofia által tanított monotheismus egy és ugyanaz.

Pedig ne higyjük, hogy ez időtájt talán hiányzott az érzék a zsidóságban az egyes elszakadt részek további sorsa és története iránt. Az érdeklődés ezen dolgok iránt talán sohasem volt nagyobb, mint épen e korban. Eldad ha Danit, a nagy szédelgőt, ki Izraél tíz törzsének maradékairól és azoknak még fönnálló hatalmas birodalmáról regélt, áhitattal hallgatta az egész zsidó-

ság. Száadja hivatalbeli elődje Czemach gáva nem merte azok valódiságát kétségbevonni, pedig a karaitákkal szemben nagy szükség lett volna rá, hogy azt megtegye. Ugyanez időtájt értesül Chászdai, a kalifa mindenható minisztere arról, hogy Kazárországban önálló zsidó birodalom létezik. «Ha valóban az ősi Izraél maradékai vagytok — így ír a kazár királynak a férfiú, ki a kalifa után a legnagyobb úr volt hazájában — úgy én itt hagyom állásomat, hogy neked legutolsó szolgád legyek».

Csak az alexandriai zsidóság maradékai után nem kérdezősködik senki, csak felőlük nem tud senki semmit.

Hová lett hát e több mint egy millió zsidó?

Alexandria lakossága csak egy ötödrészen lehetett egyiptomi, kétötöde görög és kétötöde zsidó volt. Igazi kozmopolita város volt Európa, Ázsia és Afrika összekötő pontján, a kelet Rómája és Athenéje összpontosult benne.

A zsidók a város ama kétötödét lakták, mely a tengerre nyúlt ki. Ők képviselték az ókori világkereskedelem mozgató erőit, az ő hajóik vitték Ázsia fűszereit s Egyiptom gabonáját a világ négy része felé.

De áruikon kívül az alexandriai zsidók még egyebet is kínáltak vevőiknek: az igaz vallást, Czion Istenében való hitet és az emberszeretet tanait.

Élő szóval és írásban fáradhatatlanul hirdették a hellén világnak, hogy ezen vallás irodalmában, a bibliában van letéve minden bölcsesség, és azt igyekeztek

bizonyítani, hogy Pythagoras, Plátó és a régi görög bölcsek mind a bibliából merítették bölcsességüket. A kereszténység keletkezése előtt több mint egy évszázaddal a görög nyelvre fordított biblia az alexandriai zsidók útján ismeretes volt az egész hellén világban és «Szent törvényeink dicső híre — mondja Philo — eljutott minden lakott országba s egész a föld határaihoz elhatott».

Hasonló mértékben valának elterjedve az ú. n. Sibylla könyvek is, melyekben alexandriai zsidó költők az összes pogány népeket a megtérésre és Izraél Istenének imadására hívták föl, nem kisebb hévvel és lelkesedéssel, mint egykoron Izraél dicső prófétái.

De nemcsak általánosságban hirdették a megtérést a pogány népeknek, hanem tudatos és célirányos térítési buzgalmat fejtettek ki: «Mint legjobb barátokkal, mint legközelebbi rokonokkal, úgy bánjatok azokkal — így szól Philo hitsorsosaihoz — kik hátat fordítanak a pogány isteneknek és az egy Istennek, a világ teremtetőjének és atyjának megismeréséhez eljutnak» (De humanitate II. 405.)

És ez az önfeláldozó lelkes munkálkodás nem is maradt eredmény nélkül. A római írók épen úgy, mint Philo és Josephus egyaránt arról értesítenek bennünket, hogy korukban a zsidó vallás már minden körben hatalmasan terjedt és «a nagy tömeg a zsidók szokásai szerint élt». «Ha mi magunk nem lennénk is áthatva törvényeink kiválóságának tudatától — mondja Josephus — kényszerítne bennünket erre a minket utánzóknak nagy száma.» Seneca pedig a legnagyobb elkeseredéssel kiált föl: «Az átkozott zsidóság tana annyira el

van terjedve, hogy már minden ország befogadta azokat és így a legyőzöttek adnak törvényt a győzőknek (Augustinus de Ov. Dei VI., II.)

Alexandria zsidói jártak hát először a pogányok megtérítésének töretlen útain és midőn Pállal a kereszténység elindult a hódításra, már egyengetve találta az ösvényeket, sőt készen találta még a fegyvereket is, melyekkel a küzdelmet folytathatta: a görög bibliát, a sibylla könyveket, a római birodalom csaknem összes városaiban a zsinagógákat és a szombati gyülekezéseket.

Csak egyetlen új fegyvert hozott ő maga a harczba, igaz a legeredményesebbet: a mózesi törvények érvénytelenségének hirdetését.

Ebben a tekintetben igen nagy volt a különbség az alexandriai zsidóság és a kereszténység szerint. Igaz, hogy a palesztinai és az alexandriai zsidók vallásos élete sokban eltért egymástól és a talmud többször vádolja az utóbbiakat vallási könnyelműséggel, de épen a talmud ezen helyei egyúttal a mellett is bizonyítanak, hogy a zsidók Alexandriában az írásbeli és a szóbeli tan kötelező erejét sohasem tagadták és a legnagyobb részt betartották a vallás parancsait. A szombatot nemcsak ők tartották meg a legnagyobb szentségben, de még azok is, kiket megtérítettek. A sabbáthot ismerték és tartották az ókori világ minden részében.

De szentül megőrizték az ünnepeket is. Épen a sátrak ünnepét ülte nagy áhítattal az alexandriai zsidóság, midőn érkezett hozzájuk Flaccus bukásának örömhíre. Betartották az étkezési törvényeket is, ha talán nem is palesztinai szigorúsággal. Egy üldözés

alkalmával a zsidó asszonyokat és leányokat a csöcselék arra akarta kényszeríteni, hogy disznóhúst egyenek s mivel ezt tenni vonakodtak, kegyetlenül kínozták őket. Az ú. n. III-ik makkabeus könyv, mely ez időben Alexandriában iratott, gúnyosan jegyzi meg, hogy «kik gyomruk kedvéért átlépik a szent törvényeket, azok nem lehetnek a királynak sem hű alattvalói.» Ugyanezen könyv elbeszéli, hogy az üldözés alkalmával csak egy csekély töredék szakadt el a zsidóságtól, a többi mind a törvények szerint élt. Philo maga félreérthetetlenül kijelenti, hogy «mindazok a leghatározottabban kárhoztatandók, kik, miután a szent törvények filozofiai tartalmát felismerték, csakis ezen jelentőségre fektetnek súlyt és magát az ősi parancsot nem teljesítik». (De emigr. Abr. I. 450.)

Ilyen volt a zsidó alexandrinismus, midőn hittérisi útjában a Pál-féle kereszténységgel találkozott.

Az alexandriai zsidóságnak filozofiailag művelt előkelői, épen úgy mint Pálnak hívei Izraél Istenét, a Czionból kiinduló igaz hitet hirdették a pogány világnak, de utóbbiak még két új eszmét mutattak az Alexandriabelieknek, melyeket azok még nem ismertek: az első volt a mózesi törvények érvénytelensége, a második a názareti Jézus istensége.

Ez a filozófiailag képzett alexandriai zsidókat, Philo követőit, úgylátszik megtévesztette a maguk elé kitűzött czél fontosságáért elfogadták a kereszténység által följánlott eszközöket, csakhogy a czélt elérjék. Ők a zsidó szellemet minden áron győzelemre akarták juttatni a pogány hellenismus fölé. Nem gondolták meg, hogy ilyen engedmények árán lehet ugyan győzni, de

a mi győz, az már nem lesz többé a zsidóság szelleme. Számos jel mutat arra, hogy az alexandriai zsidóság műveltjei meghódoltak a kereszténység előtt, elfogadták tőlük a két új eszmét, átengedték neki a már eddig meghódított hatalmas terrenumot és együtt indultak Pál híveivel a további hódításra.

Érdekesen tünteti föl elénk az alexandriai hittérítők e meghódolását maga az «Apostolok Cselekedetei» következő elbeszélésében: (18. f. 24—28. v.) «Egy alexandriai zsidó, kinek neve Apollos, ki igen ékesen szóló férfiú volt és tudós az irásokban, jöve Efézusba. Igen tanult volt az Úrnak útáiban és buzgó lelkében az Úrnak tudományát nagy szorgalmatosan tanítja, de csupán János keresztségéről tud vala. Nagy bátorsággal szólott a zsinagógákban. Mikor pedig Aquila és Priscilla (a Pál-féle hittérítők) hallották volna tanítását, maguk mellé vevék és nyilvánban megtaníták az Úrnak útaira. S midőn később Achajába mene vala ő maga (Apollos) nagy buzgósággal jobban-jobban meggyőzi vala a zsidókat nyilvános helyeken, megbizonyítván az irásokból, hogy Jézus volna ama Krisztus.»

Így hát a zsidó alexandrinismus volt az, mely egyedül tette lehetővé a kereszténység rohamos terjedését. Ezzel kétségkívül kiválóan fontos dolgot mivelt az emberiség fejlődésére nézve, de nekünk bizonyára jogunk van közelebbről vizsgálni, mi tette lehetővé, mi volt az oka, hogy Philo tanítványai, filozofiájának követői, egyesültek Pál híveivel.

Az alexandriai zsidó bölcsészetnek Aristobultól kezdve Philoig főczélja volt bizonyítani, hogy a szentírás az egész filozofiát magában rejti. E végből

azután a szentírás törvényeit úgy igyekeztek magyarázni, hogy ezek tulajdonképen a filozofia törvényeit tartalmazzák. Az circumcisiót, a szombatot, az ünnepeket és a többi vallásos szertartásokat úgy tüntették föl, mint egyes filozofiai igazságok symbolumait. Igaz, hogy Philo maga a leghatározottabban azt tanítja, hogy ha megismertük is a szentírás törvényeinek filozofiai értelmét, azért azokat szószerinti jelentőségükben is teljesítenünk kell s ő és kora tényleg így is cselekedett. De innen már csak egy lépés volt odáig, hogy dobjuk el a törvényt és őrizzük meg csupán annak filozofiai jelentőségét.

Philo tanaira hivatkoztak tehát, midőn a kereszténységtől elfogadták a mózesi törvények érvénytelenségének tanát, épenúgy mint a XIII-ik században a zsidó allegoristák Majmúnira, pedig mindakettő — ha él — bizonyára a leghevesebben tiltakozott volna tanaikból levont e hamis következtetések ellen.

És sajátságos módon Philo filozofiája, mely a leghatározottabban és félreérthetetlenül hangsúlyozza Isten egységét és anyagtalanságát, épen ez a filozofia birta rá következményeiben követőit, hogy elfogadják az Isten-emberben, az Istenfiában való hitet.

Philo szerint Istennek csak a legtisztább, teljesen anyagtalan «lét» tulajdonítható csupán, de ő mindamellett egyedüli oka minden anyagnak. Istennek ezen tisztán szellemi léte és az anyagi világ között a «logos» (szó) képezi az átmenetet. Ez a «logos», Philótól eredő ezen filozofiai fogalom vezette rá követőit az Isten fiában való hit elfogadására.

Így vesztette el az alexandriai zsidóság szellemi veze-

tőit és ez a veszteség végzetessé vált számára. A fa koronája tört le és a fában már nem volt többé erő, hogy új koronát alkosson magának.

Alexandria zsidóinak zöme megmaradt ugyan apai hiténél, sőt a II-ik század elején Akibának egyik híres tanítványa, Jochanan is közülök került ki, a III-ik században is sűrűn érintkeztek a talmud bölcseivel, ám azért szembeötlő módon sülyed ez a zsidóság számban és erőben, tekintélyben és műveltségben a kereszténység föllépte után.

Igaz, hogy külső szerencsétlenségek is hozzájárultak e zsidóság hatalmának megtöréséhez. Traján császár borzasztó pusztítást vitt végbe közöttük, híres bazilikájukat lerombolta és jelentékeny részüket elűzte a városból, de azért még a IV-ik század végén is 100,000 zsidó lakott Alexandriában.

Jelentékeny szerepre a zsidóság történetében Alexandria nem tudott többé jutni, annál nagyobb fontosságot nyer a kereszténység körében, mint egyik pátriárkának székhelye, ki a jeruzsálemi pátriárkával teljesen egyenrangú volt. Cyrill püspök alatt, az V-ik század elején, az alexandriai zsidóság és kereszténység közötti ellenszenv véres utczai zendülésben tört ki, mely a zsidóság veszteségével végződött és számukat jelentékenyen megfogyasztotta.

Midőn 630. táján a mohamedánok fegyvere előtt meghódolt az egész kelet és Omár kalifa Alexandriát elfoglalta, még mindig 40,000 zsidót talált ott, kik apáik vallásához híven folytatták életüket.

Ez a 40,000 görög zsidó, az egykori hatalmas észak-egyiptomi zsidóság csekély maradéka, azután egyesült az arabs nyelvet beszélő hittestvérekkel.

Az épen fejlődésük hajnalán álló arabs zsidósághoz úgy érkeztek ezek, mint hajótörtek, kik életükön kívül semmit sem mentettek meg, még csak emlékét sem az elmúlt szép napoknak. Egynehány görög biblia-kézirat maradt kezeik között, melyekről már maguk sem igen tudták, hogy került hozzájuk.

Száadja, kinek bölcsője nem messze ringott a sirtól, a melyben Philo hamvai több mint 800 óta porladoztak, valamint Száadja követői, az arabs zsidóság nagy gondolkodói, ha a keresztény egyházatyák műveiben itt-ott találkoztak Philonak nézeteivel, már csak antagonismusból is a legelkeseredettebben küzdöttek azok ellen és még csak nem is sejtették, hogy az, ki ellen küzdenek, zsidó volt, lelkes és hithű zsidó, mint ők, és miként ők az isteni vallás és az emberi bölcsesség összeegyeztetése örök munkájának szentelte életét.

Abony.

Dr. Vajda Béla.

VENDÉGSZERETET A TALMUDBAN.

A könyvek könyve felöleli mindamaz erkölcsi gondolatot, melyet az egyes ép úgy nem nélkülözhet, mint az összesség, ha igényt tart arra, hogy Isten népének neveztessek, vagy elmondassék róla, hogy alkotójának szellemében él. Izraél népe tehát, mely arra szemeltetett ki, hogy az általa legelőször felismert Egy

egyetlenegynek nevét és tulajdonságait hirdette, és akaratát e földön megvalósítsa, kénytelen volt megfigyelni azon elveket, melyek a szentírásban akár parancsolatok, akár elbeszélte események alakjában sorolják fel. «Szeresd felebarátodat mint önmagadat» (III. Móz. 19. 18 v.) «szeresd az idegent mint önmagadat» (III. Móz. 19. 34.) gyúpontok, honnan az emberszeretet ezernyi sugára szétáradoz, s hogy ily irányban való működésünk leginkább tükrözi Isten szellemét, bizonyítja azon hagyományos vallástanunk, mely hivatva van a Mózes öt könyvében lefektetett rövid tételeket az élet különböző eseteire alkalmazni, azokat magyarázni és kibővíteni. «Mikép Isten irgalmas, úgy legyetek ti is irgalmasak; mikép ő gyakorol szeretetet minden alkotásával szemben, úgy tekintsétek ti is minden emberben az Isten képmására alkotott lényt- és gyakoroljatok vele szeretetműveket.» Fel vannak sorolva a talmudban azon Istennek tetsző cselekedetek, melyek míg egyrészt már e földön is jutalmat hoznak azok végrehajtóinak, másrészt pedig mulandó létüket jóval túlhaladó emlékül és követendő példakép ragyognak az utókor előtt is, s ezek között találjuk a vendégszeretet gyakorlását is, (Misna Péa), melynek fontossága kiviláglik azon vitából, melyet több tudós egymással folytatott: Rabbi Jóchanan (élt a III-ik században) szerint «olyan értékű mint az iskola látogatása kora reggel», a nehardeabeli Rabbi Dimi «még sokkal fölöttébb állónak tartja», sőt Rab szerint a vendég fogadása nagyobb értékű mint a sechina — az isteni dicsőség — méltó fogadása. (Sabb. 127. a).

Ösatyáink élettörténetéből meríthetjük azt a tanul-

ságot, hogy szeretettel fogadták a vendégeket. Ábrahám-ról meséli a szentírás, hogy ott ül a nap forró hevében sátra ajtajában, mely a hagyomány szerint minden oldalról nyitott volt, hogy az arra járó-keelő idegenek hozzá betérhessenek és midőn messziről megpillant három jövevényt, elébük fut, kérve kéri őket, leborul előttük, «ha kegyet találtam szemeitekben, ne haladjatok el házam előtt a nélkül, hogy ki ne pihennétek hosszú vándorlástok fáradságát, és csillapítva éhségteket, felüdvélve távozzatok». (I. Móz. 18. 1—6.) A három idegent — a midrás szerint — bálványimádó araboknak tartja Ábrahám, mondván nekik, hogy mosnák le a lábaikra tapadt port, ő maga lát utána, hogy gyorsan elkészített jó étket kapjanak és Sára nejével egyetemben mindent elkövetnek, hogy vendégeik kellő mennyiségben különböző izletes falatokhoz jussanak. A jámbor ember keveset ígér, de annál többet tesz. «Csak egy darab kenyeret akarok venni» szolt Ábrahám, nehogy a vendégek vonakodjanak részt venni a lakomában.

A vendégszeretet igen sok példájában, a melyek a szentírásban felsorolvák, minőt Józsefnél találunk, midőn testvéreit ebédjéhez meghivja, (Gen. 43. 16.) vagy mikép atyjával szemben Egyiptomban viseltetik, (Gen. 47. 12.) a sunémi nő Elisa prófétával szemben, (II. Kir. 4. 10.) Boaz Ruthtal (Ruth 2. 13.) — mindenütt kitűnik, hogy bár nincs határozott parancs annak gyakorlására, mégis a nép tudatában mint az erények legkiválóbbjainak egyike vert mély gyökeret. A ki ezt nem gyakorolta, gonosznak neveztetett és a büntetés sujtó keze mindenkoron utolérte az ilyent. Nábálról mondja a talmud (Rós. Has. 18^a), hogy azért büntette Isten tiz

napi fájdalommal (I. Sám. 25. 38.) mert Dávidnak tiz emberből álló szolgaszemélyzetének csak egy lakomát adott. A vendégszeretet hiánya, sőt a vendég megsértésének durva példája Lót házában Szodom lakói által (I. Móz. 19. 4.) vagy a birák korszakában (Bir. 19. 23. és 24. v.) Gibea lakói részéről mint megvetendő gyalázatos esemény van feltüntetve a szentírásban.

A vallás közössége, az érzelmek rokonsága, az életmód azonossága megteremtik azon összetartást, mely ugyanazon család tagjai között fenn szokott állani. Otthonosnak érzi magát a zsidó a másik zsidónál, és a talmudnak a vendégszeretetre vonatkozó szabványai teljes megvalósulást láttak.

«Házad legyen tárva nyitott az idegenek számára, és a szegények háza barátjaikép tekintessenek (Aboth I. 5.), nem szabad velük éreztetni, hogy másnak könnyö-
rületességét veszik igénybe, mert vallásunk megkövetelte, hogy a mi jótékonyságot gyakorolunk, az kötelesség számba megy, csak igazságos tettet követünk el, mely elv mellett tanuskodhatik azon körülmény, hogy czedáka egyaránt a kifejezője mind a két fogalomnak — és a köszönet csakis Istennek szólhat, csakis őt illeti és innen eredhet azon rendelkezés, hogy a hálaima megkezdése a vendéget illeti meg, (Ber. 46^a) a mi nagy tiszteletnek tekintetett.

«Fogadj minden embert barátságos arcczal», (Aboth 1. 13.) és maga a házigazda köteles vendégeit kiszolgálni. Rabbi Gamliél patriárkáról meséli a talmud (Kidd. 32^b), hogy fiának lakodalma alkalmakor vendégeit személyesen szolgálta ki. Rabbi Josua ezt elfogadta, hivatkozva Ábrahámra, ki szintén így tett vendégeivel; de

midőn Rabbi Eliezer vonakodott ezt elfogadni, Rabbi Czádok Istent tüntette fel követendő példakép, ki az egész világ fölött oly hatalommal uralkodik és mégis önmaga táplálja az embereket. Meg kell kérdezni a vendéget, hogy mit szeret enni, mi az ő szokása. «A vinczellér elé bort tégy, ha vendéged; a kertész elé veteményes étkeket» (Szóta 10^a), ha hosszabb időre szándékozik ott maradni, be kellett számára rendezni külön szobát, ágyat, széket és gyertyát, mikép azt a sunémi nő példája mutatja Elisával szemben. Minden kitelhetőt el kell követnie a házigazdának, hogy vendégei jól érezzék magukat, és annak nem szabad csökkennie, még ha hosszabb ideig is időzik ott a vendég.

Sőt a vendégszeretetet eszköznek tekintették arra, hogy az egymástól távol állókat közeledésre bírja rá, Jethro megvendégeli Mózeset és esetleg közellevőket egymástól eltávolítja (Szanh. 103^a). «Ammon és Moab népe egész tizediziglen ki volt zárva Izraél közösségéből,» mert nem jöttek^l elébetek kenyérrel és vízzel akkor, midőn Egyiptomból kivonultatok.» (Móz. V. 23. 4—5.). Innen érthető ama nagy fontosság, mely bármily vendég fogadásának tulajdonított, — bár nem tartja a talmud üdvösnek a nagyon sok vendéget (Ber. 63^a) — «a ki egy szegényt asztalánál megvendé-
gel, olyba vétetik neki, mintha a szentély oltáránál áldozatot mutatott volna be;» (Chag. 27^a) Rabbi Jóchanan és Rés Lákis egyaránt mondták: «A mig a szentély fennállott, ott lehetett az engesztelést kieszközölni; most azonban az ember asztala hozhatja meg a bűnbocsánatot. (Ber. 63^a.) Igen nagy érdemnek és tisztelet-

nek kellett tartani egy tudósnak megvendégeltetését, mert a ki étellel és itallal ellátja, és őt vagyónából élvezteti, olybá vétetik, mintha mindennapi áldozatot mutatott volna be, (Ber. 10^a) vagy mintha egész Izraélt vendégelte volna meg (Midr. Sám. 18. fej.), ki azt nem teszi, annak házában nem lesz áldás is nagy büntetés vár rá. (Szanh. 92^a). Érdekes, hogy a vendég barmairól is gondoskodott a házigazda, mikép a szentírás több esetben elmeséli. (I. Móz. 24. 23.)

Ha a vendég távozni akart, kötelesség volt neki az útra eledelt adni, még a legrövidebb útra sem volt szabad kenyér nélkül menni: Jonathán nem adott Dávidnak kenyeret utjára és ezzel lett közvetett okozója annak, hogy a papok városa Nób kiirtatott (I. Sám. 22. 19.). Kötelesség volt a vendéget elkisérni, a mi által életének biztonságáról való gondoskodásnak adott kifejezést, csakis így érthető azon talmudi mondás: «A ki nem kíséri el vendégét, mintha vért ontana». (Szanh. 44^b.) Ha Jericho város lakói elkisérik vala Elisa prófétát, nem vihettek volna a medvék a gyermekek között oly pusztítást véghez. (II. Kir. 2. 24.) Bizonyos szabályok voltak arra nézve is, hogy mily messzire köteles kíséreni a tanító növendékét, a barát barátját és a növendék mesterét. A parancsot, hogyha a mezőn találtak hullát, és ismeretlen volt a gyilkos — a legközelebbi helység vénei kötelesek voltak a bűnbocsánat elnyerése céljából bevallaniok: «kezeink nem ontá ki a vért» — (V. Móz. 21. fej.) akkép értelmezi a talmud (Szóta 46^a) vajjon, kinek jutott eszébe a város véneit azzal gyanúsítani, hogy ők részesek a gyilkosságban? De igenis, nekik vallomást kelle tenniök arról, hogyha ezen el-

hunyt, távozta előtt hozzánk fordul, mi nem bocsáj-tjuk el őt a nélkül, hogy táplálékot nem nyújtunk neki és hogy kíséretet nem adunk mellé.

Az igazán vendégszerető nagy szégyennek tartotta volna, ha az idegent nem tudta volna méltón fogadni, mikép Rabbi Tanchúmról van elmondva (Mid. Koh.), hogy valahányszor saját szükségletére vett egy adag húst vagy bármily élelmi szert, mindig egy fél adaggal vett a szegények számára is, ha esetleg hozzá betérnének, hogy kellőkép elláttassanak. Szokás volt Jeruzsálem-ben, mondja Rabbi Simon Gamliél fia, hogyha valaki más által készített a lakomát és az elrontja, kénytelen neki nemcsak az étel árát megtéríteni, hanem kárpót-lást kelle nyújtani ama szegényért, mit vallott az által, hogy vendégeit nem fogadhatta illő módon (B. Bath. 93^b). Érdekes a szabály: «ne hívjunk meg oly vendéget, kiről föltehetjük, hogy a meghívást nem fogadná el» (Der. Erecz) és a talmudnak az a megfigyelése, hogy az asszonyok a vendégekkel szemben fukarabbak, mint a férfiak (B. Mecz. 87^a).

A mint felállított a talmud szabályokat a vendég fo-gadására vonatkozólag, akkép voltak egyes általános utbaigazítások a vendég magatartására nézve is. «A vendégek alkalmazkodjanak mindig azon vidék szokásaihoz, a hol tartózkodnak.» Példakép fel van hozva, hogy Ábrahám vendégei, bár angyalok voltak, mégis úgy tettek, mintha ennének, minthogy emberek között tartózkodtak. Mózes pedig, mikor a Sinai hegyre az Istenhez ment fel nem evett és nem ivott. (Midr. r. Gen. 48.) Így tartja a magyar közmondás is: «Kinek házában lakol, annak törvényével élj».

Kétféle vendégről szól a talmud: jó és rosszról. Jó azon vendég, ki így szól: mennyi kenyeret, hust, bort és minden jót élvezett, és a házbeliek fáradozását azon nemes szándék vezérelte, hogy az ő ottlétét minél kellemesebbé varázsolják. Míg a rossz vendég ezt mondja: hisz csak egy darab kenyeret ettem, a házbeliek csakis saját gyermekeikért tették eme előkészületeket és önmaguk hiúságának áldoztak. (Ber. 58^a.) A vendég részéről tanusított ilynémű hálátlanság undorító cselekedetnek tűnt fel, meg lévén parancsolva, «hogy azon kútba ne dobj követ, melyből egyszer meritettél» (bakama 92^a), sőt nemesak tisztelettel, hanem még hálával is kell viseltetni iránta, mikép Illés próféta esete mutatja, ki a zorpháthbeli asszony vendégszeretét igénybe vette, és midőn annak fia megbetegedett, imádkozott Istenhez, hogy ne ölje meg a fiút, nehogy hálátlan vendégkép tűnjék fel. (I. Kir. 17. 20.) Csaknem nagyobb tiszteletet kell mutatni az iránt, ki ajtóját vendégszerettel felnyitotta számunkra, mint a szülők iránt. (Tanchúma Emóroz.) Ne rohanjon be a vendég hirtelen másnak házába (Keth. 62^b); a hol nem ismerik, szabad magáról elmondani kiváló tulajdonságait, például azt, hogy ő tudós (Ned. 62^a). Illik, hogy kérdezősködjék a háziasszony jóléte iránt, (B. Meczia 87^a) és ne egyék addig, míg arra föl nem kérik (Der. Erecz) az alacsonyabb rangú ne üljön le addig, míg az előkelőbb nem mondja, hogy leülhet, (Jer. Keth. 26^a) és ne szégyenítse meg a házigazdát azon esetben, ha az étel nem jó. (Der. Erecz). Nem illik a vendégnek rögtön eltávoznia étkezés után, még ha az asztalterítőt már el is távolították, és egymástól soha se távozzanak

tréfálás, nevetés vagy hiábavaló beszélgetés közepette, hanem valamely tudományos tétel elmondásával, a mi által némi szellemi emléket hagy vissza maga után (Ber. 31^a). Természetesen nem illett, hogy a vendég fogadójának bármiféle kárt okozzon, (Jóma 18^b) sőt lehetőleg viszonzni kellett vendégszeretetét. Sértésnek tekintetett, ha egy magasabb rangúnak kinálását visszautasították (Pesz. 86^a) és furcsa gondolkodásról tett az oly vendég tanúságot, ki magával egy másik vendéget hozott. (B. Bath. a 8^b.) Ne adjon a vendég abból, a mi étket eléje tesznek, sem a házi gazda gyermekeinek, sem cselédjeinek az ő engedelmével nélkül. Nem volt szabad a vendégnek távoznia, míg arra engedélyt nem kért. (Der. Erecz).

A vendég, elmenetelekor, mindig áldást mondott vendégfogadójára. Több ily mondásról tesz említést a talmud, amelyek gyakran képletesen fejezvék ki vagy hasonlatokkal. Az elsőre példa : Rabbi Jónathan b. Akhimai és Rabbi Juda b. Gérim elbúcsúztak tanítójuktól Rabbi Simeon ben Jóchajtól, és távozások előtt annak fiát megáldották. «Adja Isten, hogy vess, a nélkül, hogy aratsz ; hozzál be és ne vigyél ki ; kivonulj és ne jöjj vissza ; házad szétromboltassék és te mint vendég lakozzál ; asztalod nyugtalanná tétessék, és életed ne ujuljon fel.» A fiú azt hitte, hogy áldás helyett átkokat kapott és atyjának e miatt panaszkodott, ki neki bebizonyította, hogy mikép értelmezendők az áldás eme szavai. «Nevelj gyermekeket és ne temesd el azokat ; fiaid nejei vonuljanak be és ne legyenek kénytelenek férjeik halála miatt házadból kimenni ; férjhez ment leányaid ne keressék fel mint özvegyek ismét otthonu-

kat; tekintsd életedet e földön csak félig befejezettnek és csak a jövő életben lesz egészen teljes; az utolsó képlet egy boldog, vidám gyermekekkel megáldott családi életet jelképez, hol ne kelljen a férfiúnak nejét egy ujjal váltani fel. (Móéd Kát. 9^b.)

Hogy a vendégfogadás nem a kényszer szüleménye volt, kiviláglik azon körülményből, hogy a talmud korszakában már voltak vendéglők, a hova az idegenek be- szállhattak, sőt «kötelességévé tétetett valamit a vendéglőstől pénzen vásárolni, még ha étellel el is láttuk magunkat» (Erub. 53^b) és csaknem illetlenségnek tekintett minden ok nélkül változtatni a szállást, mert ha nem oda tér be a vendég, hol már egyszer tartózkodott, az úgy ő rája, mint a vendégfogadóra árnyékot vet, rossz hirt terjeszt mindkettőről (Arach. 16^b).

Mohács.

Dr. Flesch Ármin.

KAIN HALÁLA.

Személyek : KAIN. — ÁDA, a felesége.* — SÉT. — LAMEK.

A szín közepéig őserdő. Azontúl mezőség, szántóföldek. Ott egy szikla barlangnyílással. Itt csatorna, távolban kunyhó.

(Vihar. Kain rohanva jő. Egy eléje akadó ágat vaserővel letör. Torzonborz szakáll és hajzat teljesen benötte homlokát és arczát. Óriás, de már hajlott alak. A barlangnyílás előtt megáll.)

KAIN (kiáltva). Imé! Megállok rémes Hatalom!

Suhintsd nyakamra villámstorod!

Zúzz össze! Öljd meg! Meg se szisszenek.

De gyáva özként többé nem futok!

(Daczosan néz az ég felé. A vihar megszűnik.)

Hahá! Megint tetszett kegyelmet adni?

Megengeded, hogy újra megpihenjek,

És gyilkoló éhségem csillapítsam?

Hogy azt' újból lehessek martaléka

Kárörömödnék s vészes túlerődnek?

Legyen! De akkor! ereimben újra

Olvadt vasként kering ádáz dühöm

S még konokabbul daczolok veled!

ÁDA (messziről). Kain! Hol vagy? Kain!

KAIN (magában).

Most már jöhet!

Kemény vagyok mint azelőtt.

* Kain feleségének neve a bibliában nincs megmondva. Az «Áda» nevet azért választottam, mert Byron Kain misteriumában szintén ezt használja s így a költészetben polgárjogot nyert.

ÁDA (a fáradtságtól lelkendezve, összekuszáltan jő). Kain!
Itt vagy szerette férjem? Nincs bajod?
Ó hogy remegtem érted.

KAIN. Ne csacsogj.
Mi bajom volna? Nem vagyok gyerek.
Sem olyan vén, törődött nem vagyok,
Hogy lábamról lekapna holmi szél!
De nem szeretem ha a menny dörög
S a villámfény elől menekülök.
Kis gyengeség! Hisz a bölénybikát is
Haragra kelti a vörös színe.
Ilyen vörös szín nékem a vihar!
A vakító czikázás, förgeteg,
Vad indulatra izgat. S mert vele
Győző karom meg nem birkózhatik,
Odahagyom, átkozva végzetem:
Mért nem adott tökéletes erőt.

ÁDA (halkan, könyörögve).
Hát soha Kain, nem szállsz már magadba?
Lágy érzelemre lelked nem derül?
Megvénhedtünk mindketten és maholnap
Mikép az Ur azt megjövendölé,
A porba, melyből lettünk visszatérünk.

KAIN. Némulj el, asszony, csábító igéddel!
Botor mint Ádám apánk nem vagyok,
Ezer kinok közt megismerhetél.
A kigyónyelv, mely ajkadról sziszeg
Meg nem puhít s nem tesz gyámoltalanná.

ÁDA. Meg nem puhítlak? Megpuhulsz magadtól.
Most is veriték csurran homlokodról,
S reszket kezed, mint ama zord napon,

Mikor az úr előtt térdedre rogyva
 Feljajgatál : «Nagyobb az én bűnöm,
 Semhogy ezt elviselném!» Hidd el : akkor
 Sugározott ki a jobb rész belőled !

KAIN. Te balga nő ! Ne volna szent a méhed,
 Chanok szülője s többi magzatimnak !
 Ne tudnám azt, hogy minden ivadéokra
 A nemző nyomja büszke bélyegét :
 Megérdemelnéd te is a halált,
 Együgyü, csúfondáros szavadért.
 No halld meg Áda s értsd meg válaszom !
 Mert perczre megbénult akaratom
 A nemlét érthetetlen nagy csodáján,
 Melyet kezem idézett föl először.
 Mert megdöbbsentem annak tudatán :
 Ha ő teremthet, én meg irthatok.
 S mert bujdosásim kínjait kilesve,
 Otromba testem lelkemet legyűri
 S megsemmisülni vágyom szaporán —
 Hűtlen magamhoz azért nem vagyok.
 Mint az oroszlán nem hűtlen magához,
 Ha ág-bog közé szorult a sörénye
 S ordítani kezd. Vagy ha egy mord csapással
 Leüt egy nála hitványabb vadat
 S egy perczig nézi, félig szánakozva,
 Félig borzadtan önnön erejétől ! —
 Nem akkor kell bennünket megítélni
 Mikor lelkünk' béklyózza valami,
 De ha szabadon szállhat szárnyain.

ÁDA. Ám ölj meg engem is ! Azért kimondom :
 Beszéded kigyónál förtelmesebb.

Gonosz téboly kábítja agyadat
S szived mélyén vad örület tanyáz!

KAIN. S ám szitkozódj még jobban! Én kimondom:
Mig ereimben egy csep vér buzog,
Mire születtem: én megállapítom
A Kainok uralmát e világon!
Minden, mi gyáva, szelid és erőtlen,
Minden, mi nyájas, gyenge, ingatag,
Gyűlöletemnek örök tárgya lesz
S boszúm örök tűzével üldözöm!

ÁDA. Ó mily gonoszság! Milyen borzadály!
De nem! Hiszen megrokkant már karod
S Ábelt, szegényt, már meg nem ölheted.

KAIN. Karom megrokkant? Majd megválnak az!
Ábelt megöltem? De nem él-e Sét,
Ábel helyett apánknek ujszülötte?
Gondoskodott az Ur, hogy újra légyen
Előtte gyáván meghunyászkodó!
De tudd meg Áda: gondoskodom én is,
Hogy elraboljam új, kövér falatját!
Hahá! És addig nem is pihenek
Mig nem lelem meg s el nem pusztítom.
Akkor jöhetsz Vég! Hivatásom
Utolsó feladatát teljesítem.

ÁDA (dadogva félelmében).

Uj gyilkosság! Uj átok! Nem elég volt
Az első bűn? Ó, hallgass meg Kain!

KAIN. Nyugodni térek. Fris erőt szerezni.
Elválnak majd: megrokkant-é karom!
Én? Megpuhultam?

(Áda kétségbeesve belekapaszkodik Kainba, de ez ellöki magától és emelt fővel távozik az erdőbe.)

ÁDA (utánna rohan).

Kain! Ó, Kain!

(Távolról kacaj a felelet. Áda kezébe temeti fejét és zokog. Hirtelen térdére bocsátkozik és imádkozni kezd.)

ÁDA IMÁJA.

1.

Te Nagy, te Jó, kit én csak sejtve érzek,
 Kitől erednek a napok s az éjek,
 Ó hallgasd meg szavam!
 A mindenségnek legkisebb paránya,
 Az órjas földnek nyomorú leánya
 Sohajt hozzád s talán nem hasztalan.

2.

Tudod, mi rég, hogy Kainnal bolyongok,
 Tudod, bűnéért mennyi könnyet ontott
 Kisírt öreg szemem.
 S megtornyosult bár büntetésed rajtam,
 Soha panaszra nem fakadt az ajkam,
 Csak türtem némán, csendesen.

3.

Mert szörnyű tette szörnyű jutalom vár,
 Mint zordon télre jó az aszaló nyár.
 Törvényed szent s örök. —
 Hogy könyörögtem Kainnak — hiába,
 Hogy rimánkodtam forrón száz imába,
 Bősz ereje meg nem törött.

4.

Nem birtak a szirtből forrást kicsalni,
 Sem fenségednek romboló hatalmi

Sem csókom, sem karom!
 Késő belé most új hitet lehelni,
 Vén gyökerű fát nem lehet nevelni,
 Nem hajlik az már viharon.

5.

S most nem elég, hogy testvérét megölte
 S az első vért ő feccsenté a földre,
 Uj bünt kíván szive, —
 Te Nagy, te Jó, hozzád buzgón esengek:
 A vészüldözte fának ó ne engedd,
 Hogy még pusztítson dültibe.

6.

Hadd égjen el villámod gyors tüzébe!
 S én hadd nyugodjam békén közelébe!
 Jobb nekünk odalenn.
 S ó add szememnek, hogy megtörve lássa,
 Mint indul meg a sziklafal forrása
 Hiszen irgalmad végtelen!

(A fáradtságtól kimerülve álomba roskad.)

SÉT (jön a mezőn).

A vihar elmúlt! Kisütött a nap
 Minden feléled, új erőre kap.
 A merre nézek rét, mező virul,
 Gyümölcs mosolyg le a fák ágirul.
 Paesirta repdes fel a magas évig,
 Mely szélesen a messzi földre kéklik,
 Zümmögnek méhek, lepkék, bogarak —
 Ki jól vetett az idén jól arat,
 És ajkiról zeng hálaének
 Jóságos örök Istenének!

(Hirtelen gondolatától megkapva.)

De nem! A szó ma ki nem elégít,
 Nem várhatom be a hétnek a végét.
 A sok jóért mit az Ur megadott,
 Most kell bemutatnom az áldozatot.
 Tüstént leszedelem zsengeit a rétnek,
 S ha ropog a gyümölcs s lobog a gabonám,
 S egyenes vonalon száll füstjök az égnek:
 Akkor leszek én igazába vidám!
 Megyek is gyorsan gallyat gyűjteni,
 Hogy könnyen gyúljon meg a kéve!
 Hol agyarátt a vadkan rám feni,
 Belépek most az erdő sűrűjébe.

(Bemegy az erdőbe.)

A rengetegnek nem vagyok barátja,
 De léptimet itt is az Ur szeme látja
 S lehet, hogy egykor, ha keze segít
 Vadon helyett új élet pezseg itt.

(Fölszed gallyat, rőzsét. Jártában egyszerre meglátja az alvó Ádát.)

Ki az? Egy öreg asszony! Aluszik.
 Nem zavarom szegénynek álmait.
 Oly fáradt, megviselt az arcza,
 Megesik az ember szive rajta!
 Csupa rongy a ruhája. Homlokán
 Ezernyi bánat. Eltévedt talán?
 Az bizonyos, hogy messze van hazája.
 Én legalább nem ismerem reája.
 És mégis (szívére mutat) én úgy érzem idebenn,
 Hozzám egészen mégsem idegen.
 Csak feje alja ne vón oly kemény.
 Talán mohával megennyhíteném!
 De lám! Mozog! (Feszülten lesi.)

ÁDA (álmában rémülten felkiált). Megállj, te szörnyeteg,
Ártatlan vére Istenhez kiált!

(Fölbred és bámulva néz aföléje hajló Sétre.)

Mi történt?! Álmodám csak?

SÉT. Szólj! Ki vagy?

Egy rémes álom lepte el agyad!

(Látva, hogy Áda húzódozik tőle.)

Ne félj! Szeretlek, mint testvéremet.

ÁDA (örömmel). Szeretsz? (Irtózva.) Testvérként?

(Kiáltva.) Ó, akkor megölsz!

SÉT. Nagyon csunyát álmodhatál szegény,

Hogy ajkadról ily szörnyű ige kél.

Nyugodj meg. Tán megéhezél nagyon?

Gyere kunyhómba, ott jóllakhatol.

ÁDA. Te jó ember vagy. Nyílt tekinteted.

De megbocsáss, nem mehetek veled.

A férjemet kell fölkeresnem! (Indulni készül.)

SÉT. De ki a férjed?

ÁDA (ijedten). Ó, ne kérdd nevét!

Akárki vagy: fussátkozott körömből!

SÉT. Mért futnom? Lelkisméretem nyugodt.

Nem is tudom, hogy félni mit jelent.

Munkáimon az Ur áldása van.

Most is áldozni készülök neki.

ÁDA. Áldás . . . Munkáid . . . Áldozat . . . Mily üdv!

E bűvös szókat ifjuságom óta

Nem hallhatám! De hát akkor ki vagy?

Angyal lehetsz csak, a ki földre szállott,

Mert férfiak csak káromolni tud.

SÉT. Én Sét vagyok.

ÁDA (a legnagyobb rémülettel). Ne mondd, boldogtalan!

Fojtsd vissza torkodon e rémnevet!
 Tagadd! Hazudj! Mondj inkább bármi mást,
 Csak ezt ne ejtsd ki vakkönyelműen!

SÉT (mosolyogva),

Miért tagadnám? Ádám nevezett így,
 Midőn Ábel helyébe születém,
 S apám szava előttem drága, szent!

ÁDA. Nem érted hát? Veszélybe forog élted,
 Mert Sét vagy, valaki megölni vágy.

SÉT (egyszerűen). Megölni vágy, azért mert Sét vagyok?

Mi az megölni? Nem fér a fejembe!

Hallottam, hogy Abel testvéremet

Megölte Kain. De maig se értem!

A por fia, hogy ölhet? A teremtés

S a vég műve Isten kezébe van.

Ember belé nem kontárkodhatik.

S mert Sét vagyok? Hisz én még soha senkit

Meg nem bántottam készakarva. Sőt

Lábára állítom a bogarat,

Ha hátrabukott s magán nem segíthet.

S a madarat, ha éji fagy levverte

Kezem között addig melengetem

Mig régi kedvvel szállhat ég felé.

Mindent szeretek, a mi él s fesel,

Mit velem együtt alkotott az Ur.

Ezért irántam nem lehet harag.

Kell, hogy szeressen minden s mindenik!

ÁDA (rajongva). Most látom immár: te csak Sét lehetsz,

Hiába is tagadnád nevedet.

A földnek örömévé születél;

Ragyogsz miként a hajnal fénye ránk!

- (Szorongva.) De ép ezért kell gyorsan menekülnöd.
 Mint tűz a vizet úgy gyülöl Kain!
 Hogy jó vagy ép az a hibád szemében
 S meg nem bocsátja nyájasságodat!
- SÉT. Kain gyülöl? Akkor szánom szegényt.
 A gyülölet, úgy vélem, nagy betegség,
 Mely arra, ki táplálja, vészesebb,
 Mint a ki ellen bőszen dul heve!
 Bagoly gyanánt repkedni a sötétben
 S csak lesni, hol csapjon le martalékra —
 Ó mily sanyarú, gyászos végzet ez!
 Hol van Kain? Hadd ölelem magamhoz.
 Tán a meleg, mely szivemből kiárad
 Meggyógyíthatja jégszive baját.
- ÁDA. Te szánod őt? Testvéred gyilkosát?
 Őt, a ki most is életedre tör,
 S gyógyítani vágnád szived melegével?
 Ó bárha tudnád! Bár te általad
 Csodát művelne Isten. Dőre vágy!
 Kit annyi évnek bujdosásai
 S forró imáim meg nem törhetének . . .
- SÉT. Testvérem Áda! Ó jós sejtelem!
 (Egymásra borulva, halkán zokognak.)
 Az Úr kiválasztotta vagy, dicső!
 Hogy megmutassad késő nemzedéknek
 Mint kell szenvedni zokszó, vád nekül.
 De én kimentelek . . .
- ÁDA. Ó mentsd magad!
 Ne hagyd, hogy Kain újra bűnbe essék!
 Talán az Úr kegyelmet ad nekünk,
 És nemsokára sirba térhetünk!

SÉT. A bajt keresni vétkekkel fölér.
 Hiszen, ha úgy akarja Istenem,
 Ugysem lehet vele megküzdenem.
 Menj hát utadra Áda törhetetlen —
 Áldozni megyünk mindaketten!

(Néma kézzzorítással elválnak. Áda Kain után megy. Sét kunyhójába tér.)
 (Az erdő innenső oldaláról, a színen kívül vadászdal hangzik.)

LAMER (énekol).

Éljen az erdő és a vadászat!
 Szántani vetni szégyen gya'ázat.
 Hoihó! Hoihó!
 Erre gyerek, oda férfi való.

Surran a nyilam, lerogy a pára,
 Hosszú idő kell az aratásra!
 Hoihó! Hoihó!
 Erre gyerek, oda férfi való.

Messze vidéken jár a vadászó.
 Rögre kötöten lebzsel a szántó.
 Hoihó! Hoihó!
 Erre gyerek, oda férfi való.

(Az utolsó versszak alatt megjelenik az előtér felé eső erdőben. Kezében íjj.
 Óriás alak. Közbe-közbe lehajlik mintha keresne valamit.)

Mind hasztalan csapászom nyomdokit —
 Eltűnt! Pedig pompás vad lehetett.

(Hirtelen.) Itt! Itt van! Mégse! Átkozott szemem!

A szél homokkal, porral tele szórta *
S előttem minden czudar ködben áll.

(Tovább kutat.) Csak egy nyomot lenék!

(Észreveszi a Kain letörte ágat.)

Itt elhaladt.

A galytörés fris. Az avar besüppedt.
Hollá! Előlem már nem menekülsz!
Nem parittyázunk már a levegőbe.
Tubalkain, ördögös csemetém
Méltóbb fegyvert talált ki vaskezemnek,
S a biztos nyíllal leteremtelek!
Aztán pedig ott hagylak vérbefagyva
S megengedem, hogy párádat kiadhasd.
Mert nem zsákmány után vásik fogam.
De egyetlen gyönyöröm a siker.
Öröme is gyúlnál Kain apó,
Látván a sok vért, mit kezem kiontott.
Hollá! Az lehetett a főmulatság
Mikor ama vadat ejtéd a porba!
De én ilyen után nem szomjazom.
Csak rá gondolva borsózik a hátam.
Úgy látszik az öregnek is megártott:
Világgá ment s hirét se hallani.
Vaj él-e még? Vagy őt is már elérte
Mindannyiunk vadászja, a halál? —
Be kár, hogy Édenből kiűzeténk!
Hogy hemzsegett ott az ezernyi vad!
Csakúgy hullottak volna mint gyümölcs

* A magyarázat szerint Lamek vén korában gyengeszemű volt s így eshetett, hogy a jel által emberi formájából kivetközött Kaint vaddal tévesztette össze s meglőtte. Én az első heroszoknál szembajt nem akartam föltenni.

A fáról! Eh! De mit sopánkodom?
 A tépelődés nem a kenyérem.
 Előre! Nyomra! Én azért mig élek
 Égbéli angyalokkal sem cserélek!

(Eltűnik fürkészve az erdőben azon az úton, melyen Kain visszavonult.)

(Az erdő felső részén megjelenik Kain, Áda görcsösen belekapaszkodik. Ez egy ideig küzd vele, végre leveti. Ez időben Sét is kijön kunyhójából gyümölcsökkel kezében. A következők alatt látni a mint oltárt készít pázsitdarabokból és rárakja a gabonát stb.)

KAIN. Te mersz utamba állni gyenge néMBER
 Ha én rád azt rivallom: Akarom!

ÁDA (a földön rimánkodva).

Ne menj oda, Kain! Soha se kértem
 Tetőled semmit! Mint a hú kutya
 Követtelek tüskén-bokron keresztül.
 Veled viseltem mindent és ha vertél
 Odanyújtottam testemet egészen,
 Hogy rajta tombold ki a haragod. [meg. —
 Csak most az egyszer, — üss, kinozz, gyötörj
 De ó ne tedd ki lábad a vadonból!
 Forduljunk balra. Fel a hegytetőre.
 Meglásd amott nem ér el a vihar.
 A menny védő barlangként rád borul
 S alattunk elzúg a vad fergeteg.

KAIN (lábával ellöki).

Eh! Távozz kigyó! Megtudom azonnal
 Mi csillog ott felém a fák között:
 Ha rét, mező az, mesterség szülötte,
 Jaj annak, ki országom megrabolta
 S pulyává tette a természetet!
 S ha ő az, kit mohó vágyam keres,

Úgy összetiprom irgalom nekül,
Hogy a hitványnak magva is szakad!

(Kirohan a mezőre.)

ÁDA (a földön csúszva utána).

Megállj Kain! Kain!

KAIN (odalép az oltár előtt imába mélyedt Séthez).

Ki vagy te ember,

Ki erdöm roppant törzseit kivágtad

S helyettük rongy kalászkokat nevelsz?

SÉT (hallgat).

KAIN. Felelj! Ki vagy? Mert oltároddal együtt
A porba döntlek!

SÉT.

Most már kész vagyok.

Az Úr kegyelmeért imádkozám,

Mielőtt áldozásba kezdenék,

Azért nem válaszolhaték azonnal.

Én Sét vagyok!

KAIN (kitörő örömmel). Szerencsés végzetem!

Hát nem hiába bolygtam annyi évig —

Elvégre mégis a kezembe adtad!

(Séthez.)

S engem nem ismersz?

SÉT. Igen, bátyám! Ha nem jó hitvesedtől

Tudnám, jeled megmondaná: ki vagy!

KAIN (összeborzong).

Jelem! Te átkos, kétélű ajándék,

Gyarló voltomnak örök bélyege!

(Séthez.)

S nem retteged dühöm te nyomorék,

Ki kérkedőn vallod magad öcsémnek!

SÉT. Nem én! De a hogy itt állsz romba dőlten
Megesik rajtad, testvér, a szívem!

KAIN. Te szánsz, te törpe? Szánd inkább magad,
Mert százszor annyi erőm még maradt
Hogy fajodat kiirtsam a világból!

SÉT. Ha Isten úgy akarja, hogy ne légyek
Abel helyébe, nem teremt világgá.

KAIN. Isten! Tehát te is igába hajtod
Nyakad, mikor hordhatnád szabadon?

SÉT. Istent imádni nem rabszolgaság,
De létünknek legdrágább gyönyöre.
Hogy nyughatnám békében éjszakán?
Munkámnak sikerültét hogy remélném?
Ha láz lever, ki gyógyíthatna meg?
A hajnal biborát kinek köszönjem?
S kire gondoljak a hold fényinél?
Virág, oroszlán ki keze műve?
S bennünket ki teremtett semmiből? —
Mint a szétszórt sugár a nap szívében
Úgy forrunk össze mind az Úr hitében!

KAIN. Az Úr hitében? Ó te balgatag!
Te érdemetlen lelked erejére! —
Csak ott van úr, a hol szolgák sűrögnek.
Tagadd meg a hatalmát s vége van.
Ha nem szegődöl hozzá, úr te lész . . .

SÉT. Bátyám nem értlek. Maga az, hogy élek,
Boldoggá tesz kimondhatatlanul.
S ha szót buzgó imára nem találna,
Elfojtaná lélekzetem a hála.

KAIN. Miért a hála? Mert megalkotott?
Nem alkotott magadnak, de magának.

Fejed felett csüng vészfelhő gyanánt
 Örökké az irtózatos halál.
 S tudod-e mért küldötte ezt reánk ?
 Mert meginogni érzé trónusát,
 Látván az ember égi erejét.
 Meg is nyirbálta gyorsan szárnyait —
 A kigyó, mely anyánkat lépre csalta
 Ő volt maga, hogy ürügye legyen
 Megvonni azt, mit alkotó hevében
 Adott nekünk, hogy aztán, ránk fogott
 Bűnünkre rójjon álnok büntetést:
 Nyomort, fájdalmat s megsemmisülést.
 De hogy ellátta : engem el nem ámít
 S gyáván elsöszülötti jogaim
 Én nem adom fel, Ábelt alkotá,
 Hogy csánkot vessen lábaim elé
 S mit én nagyot, merészet akarok
 Alázatával sárba huzza ez !
 Ezért el kellett tennem őt utamból,
 S ezért meg nem kiméllek tégedet sem,
 Ha élted célja az, mi Abelé volt !
 S nem hajtva szómra, ivadékaim
 Hatalmas csapatába be nem állsz,
 Hogy teljes uralomért küzdj velök !
 SÉT. Csodállak bátyám büszke szavadért.
 De még jobban csodálom Istenem,
 Hogy el nem oltá nemzedékedet,
 Mely ő vele kevély versenyre kél !

(Prófétai ihlettel.)

De ime oszlik elmém éjjele
 S kitarja nékem titkát a jövő. —

Azért maradt életben a fajod,
 Mert óriások lesznek az utódid:
 Erő s cselekvés óriásai!
 Ősapja lesz merész honfoglalóknak,
 Hősök, vezérek lesznek unokáid,
 Rabszolgaságból kiszabadítók,
 A pusztaságban zordul vezetők,
 Romlást kemény törvénnyel gátolok,
 A faji nagyság gögös hirdetői,
 Kik a tüzet az égből elrabolják,
 Kik a természet műhelyébe hatnak,
 S megküzdenek a tenger rémivel —
 Mind lelkedből rejt egy szikrát magában!

KAIN (vad izgalommal).

Tehát hozzánk állsz?

SÉT (extasisában nem hallja, mintha egészen megfeledkezett volna róla).

Ó, de jaj nekem!

Esőfelhőből villám is cikáz. —
 Magod derék szülőtti ellenében
 Így dülva-dul egy testvérivadék!
 A konokságnak szörnyetegjei,
 Égostromló, hitetlen vakmerők,
 Világokat rommá, salakba döntők,
 A szabadságnak zsarnok elnyomói,
 Kiket megörjített a hatalomvágy!
 A szép, igaz, jó örök elleni. —
 Mind-mind te rád vall! S a kik szertehordják
 A testvérgyűlölet gonosz fekélyét,
 A gyilkosok, kik vérre szomjazók,
 Ledérek, a kik testet és lelket ölnek —
 Mind, kikbe nem fogan meg irgalom

S visszhangra nem lel a lelkismeret,
 Kiket a mások kára mámorít,
 Viszály s haragra bujtók, a kajánok,
 Kik nem tisztelnek embert, sem eget,
 Mind viselik majd a te bélyeged!

KAIN. Hahá! S mi válnék úgy a te fajodból?

SÉT. Órjások én törzsömből is teremnek:

Órjásai érzésnek, türelemnek.

Mi gyógyítjuk a fájó sebeket,

Miket ütött teremő hevetek.

Helyettetek mi rebegünk imát

Ahhoz, ki segíti a por fiát.

A fáradtaknak ágyat terítünk,

A csüggedőket élteti hitünk.

Előttünk szent család, rokon, haza,

De szent azért az egyén igaza.

Heted napon megnyugoszik kezünk,

S a frigyes láda őrei leszünk.

Miért ti bösz viharként küzdtetek

Mi gondozzuk buzgón a művetek.

Melyet ti elfoglaltatok, a föld

Munkánk alatt mosolygó képet ölt.

S költők, művészek, próféták, papok —

Mind lelkemből rejt egy-egy darabot!

Mind a ki mélyen érzi a nyomort,

Melyet az emberiség válla hord.

Ki mint folyam a terhét, hallgatag

Viseli a legnagyobb kínokat.

Ki boldogítani vágy, úgy hogy szeret —

Az mindenik Sét vériből ered!

KAIN (bószén). Eh! Lesz-e vége? Lelkem háborog!
Pusztuljatok ti dőre jámborok!

(Nekimegy Sétnek, de Áda, a ki az előbbieket alatt odavánszorgott, védőleg eléje áll.)

SÉT (mindebből lelkesültségében nem vett észre semmit).

De a tökélyt a föld nem tűri meg.
Az Édenkertben is kigyó sziszeg.
És épen a legillatosb virágtul
A túlon élvezőnek feje fájdul!
Így sok erényünkkel jár sok hiba,
Elsőbbben ezek legnagyobbika:
A gyengeség, mely lomha köd gyanánt
Borul kicsinyre, nagyra egyaránt!
Aztán a tépelődés nyavalyája,
Mely a kinyujtott kart békóra zárja.
Az érzékenység, mely mint nád a széltül,
Ereje vesztve jobbra-balra szédül.
A henyesség, mely mint buzát a rozsdá
Azt a mi ép is, nedviből kifosztja!
Így minden a mi görnyedt, satnya, gyáva,
Mi lenn kuszik a föld hitvány porába.
A mi nem ád de megront életet . . . !

KAIN (a legnagyobb dühvel, nem tartóztatva tovább magát).

Magad mondtad haláliteletetted!

(Eltaszítja Ádát és az oltárról lekapott doronggal le akarja ütni Sétet.

E pillanatban nyíl találja mellét.)

SÉT (rémülten). Mi az?

KAIN (lerogyva). Győz az erősebb!

ÁDA (odarohan hozzá és lágyan lefekteti). Iszonyat!

LAMEK (ki az előbbieket alatt az erdő szélén megjelent s Kaint a keresett vadnak nézve, abban a pillanatban meglötte, mikor ez támadólag Sétre vetette magát, odakiált.)

Vegyétek! Néktek adom a vadat!

(Eltűnik az erdőben, miközben előbbi dalát énekli.)

Éljen az erdő és a vadászat!

Szántani vetni, szégyen gyalázat —

Hoihó! Hoihó!

Erre gyerek, oda férfi való!

KAIN (borzongva). Ez Lamek hangja!

(Kétségbeesetten.) Megölt önfajom!

SÉT. Be szörnyű vakság!

ÁDA. Ó mi borzalom!

KAIN (ordítva). Ég! Ég az ajkam!

SÉT (levesz az oltárról egy gyümölcsöt és Kain szájába szorítja levét).

Nesze egy banán!

Lecsillapítja kínjaid talán!

KAIN. Ég! Ég a lelkem!

(Iszonyu erővel.) Átok magzatomra!

SÉT (szeliden, odatérdelve melléje).

Bátyám! Utolsó perced ez ne nyomja!

Együtt dicső lesz kettőnk nemzedéke!

KAIN (elértve). Bocsásd meg Isten, bűnöm és te . . .

(Sét felkapja utolsó tekintetét és a halottnak csókkal leszorítja ajkát.)

ÁDA.

Vége!

Az első bűnt — miképen szívem esdett —

Kiengesztelte az első nemes tett!

SÉT. Kinek kezei vészben, bajban ónak

Jerünk áldozni a Mindenhatónak!

A SLEMÍL.

Leomlottak az embert embertől elválasztó falak a városokban, az intézményekben, sőt kevés kivétellel az érzületekben is. A ghetto megszűnt, de kivesztek vagy kivesző félben vannak a ghetto tipikus alakjai is. Csak elvétve akadunk még rájuk, abban az elszigetelt mély magányban, a melybe a felvilágosodás sugarai még nem hatoltak. «Ott — mondja a lengyel zsidók életének kitűnő rajzolója, Orzeszko Eliz — akadunk még azokra a sötét alakokra, a melyek a többi világ verőfényétől visszariadnak és szfinxekhez hasonlóan, mint a sírok oltalmazói, a vallásformákhoz, érzésekhez és szokásokhoz való csökönyös ragaszkodásukban már lételükkel is hirdetik, hogy sok évszázad szelleme működhetik egyidejűleg a földön.» De ezekbe a sötétségekbe is tör magának utat lassan-lassan a mindent nivelláló művelődés, és mind kisebb és kisebbre szorúl az a terület, melyet önkéntes gheftónak nevezhetnénk. A gheftót, mely a zsidóság évezredes szenvedéseire, az emberiség évezredes szégyenfoltjára emlékeztet, nem sajnáljuk, de sajnáljuk azokat az eredeti alakokat, melyek azokban a szűk és piszkos utcákban láthatók voltak. Mint a könyeken áttörő mosoly, úgy hatnak ránk ezek az alakok: gyermekségünket varázsolják vissza, a melynek nyomorúságait rég elfelejtettük, míg örömei eltörülhetetlen nyomokat hagytak emlékeztünkben. Milyen mulatságos volt például a *marselik*,

mikor a lakadalmon az általa beszédett nászajándékokat ékes rigmusokban bejelentette a hálás hallgatóságnak! Rhitmus és rím dolgában a Hazafi Veray János-féle költészet magaslatán állottak ezek az extemporizációk, de oly éles megfigyelésről, a személyek és viszonyok oly beható ismeretéről tanuskodtak, annyi szellemesség és élcz, annyi pikáns, de nem sértő czélzás volt bennök, hogy a nászközönséget állandó vidámságban tartották és, a mi a fődolog volt, további adományozásokra ösztökélték. Kettős tisztjét: a nászadóvégrehajtóét és a bohóczét, kitünően találjuk kifejezve nevében: a Marschalk, mely marselikké romlott, a meroving házbeli uralkodóknál az ingó jószág felügyeletével volt megbízva; ő őrizte a királyi kincstárt, az udvar összes felszereléseit és a ruhatárt. De a népetymológia megérezte a Marschalk-ban a Schalk-ot is, a mulattató, kaczagtató bohóczot. *Mi* láttuk és hallottuk még a marseliket; de a ki ma akar vele megismerkedni, annak messze kell vándorolnia, a legsötétebb Ung- és Beregbe, talán épen Galicziába.

Specziális alakja a gheftónak volt a *slemil* is, az a kifejezetten zsidó typus, az évezredes elnyomatás jellemző produktuma. Olyan nagyon zsidó a *slemil*, hogy más mint zsidó nem is képes megérteni igazi mivoltát. Chamisso, a ki franczia létére olyannyira tudott behatolni a német szellembe, a német nyelv génuszába, hogy a német klasszikusok közt foglal, bár szerényebb, helyet, — triviális kifejezéssel élve — csak harangozni hallott, de a *slemil* értelmét nem fogta fel. Az ő Peter Schlemihl-je nem is akarja a tipust ábrázolni, az ő története egyszerű megkapó mese, mely egy meggondo-

latlan cselekedet szomorú következményeit mutatja. Az igazi slemilnek nincsenek oly messzeható elhatározásai, cselekedetei; nem lévén nagy ész, nincsenek nagy conceptiói, sőt inkább a taposott utakat járja. Ugyanazt és ugyanolyan módon cselekszi, mint a többi emberek, csak hogy mindig az ellenkezőjét éri el a célba vett eredménynek. Emlékeztet egy kicsikét annak az ismeretes magyar szójátéknak az ügyvédjére, a kit, sehogy sem birván ügyre szert tenni, ügyetlen ügyvédnek neveztek el, mikor azután nagy nehezen egyet kapott, együgyü lett belőle, és ebből csakhamar kifogyván, ügyefogyott lett. Többnyire kis körben mozogván, ügyetlenségei és az ezekből eredő bajai is kisebb fokúak. úgy hogy nevethetünk rajtuk, a nélkül hogy szívtelenek, kárörvendők volnánk.

A zsidó adomában ezért bő helye jut a slemilnek. Annyi jó izü história kering a slemilről, hogy vastag könyvet lehetne velök megtölteni. A slemilség, mondta Green A. rabbi egy Londonban tartott felolvasásában, már a bölcsőben kezdődik és az iskolában nyilvánul először eklatáns módon. Az olvasás sehogy sem menvén egy ilyen slemil gyermek fejébe, a tanító végre a kadist akarja vele megtanultatni. Egyszer a gyermek atyja megjelenik a chéderben, hogy fia haladásáról meggyőződjék. Haragra lobban, midőn hallja, hogy fia a kadist mondja, és a tanítóra ráförmed, hogy meri fiával a kadist elmondadni, holott ő, az apja, még él.

— Ne búsuljon, feleli a tanító; ha addig él, míg a fia a kadist megtanulja, akkor nagyon tisztos öregkort fog elérni!

Többnyire a kereskedői pályára szánják a slemilt —

érthető okból. Temetkezési vállalatot nyitott az egy-szeri slemil, de hónapokig nem akart senki sem meghalni, úgy hogy szegény éhezett volna, ha az édes apja nem segíti. Egyszer aztán az öreg összeesett az utcán és holtan hozták haza. Óvatosan tudtára adták ezt a szerencsétlen slemilnek, a ki ilyen módon apját és kenyéradóját vesztette, de az felkiáltott:

— A jég meg van törve, üzletem most virágozni fog!

Angolországba vándorolt ki a slemil, lengyel otthonában épenséggel nem tehetvén szert kenyérkeresetre, Londonba, a hol — úgy hallotta — arannyal vannak az utcák kirakva. A világvárosba érve, véletlenül épen előtte egy ezüst pénzdarabot ejtett el valaki. Már fel akarta venni, midőn eszébe jutott, hogy ezzel a *jéczer horoh* akarja őt kísértésbe hozni. És ott hagyta az ezüstöt, hogy az arany után nézzen. Persze hiába kereste az aranyat és búsan tért vissza az ezüstért, melyet természetesen már más szedett volt fel.

Semmikép sem tudván tisztességes keresethez jutni, útonállónak csapott fel a slemil. Meg is támadott egy embert, még pedig hitsorsost, a kinél gazdag zsákmányt sejtett, pénzt vagy életet követelve. A vándor mindkettőt megtagadván, a rabló kést rántott. A vándor már is kezdte előszedni a pénzét, a midőn az utonálló hirtelen elejtette a kést, mondván:

— Szerencséd van! Nem ölhetlek meg, mert a sietésben *tejes* kést vittem magammal!

Egy apának két fia volt, egyik nagyobb slemil a másiknál. Mindkettő útnak indult, szerencsét próbálni. Az egyik egy zsák hagymát vitt magával, a melyet el akart adni. Véletlenségből valami nagyherczegség fő-

városába került, ott is épen a nagyherczeg konyhájába. Ebédet főztek.

— Mit főztök? kérdezte.

És a mikor megkapta volt a választ, így folytatta:

— Nem úgy készítik a hússzeleteket! Hát nincs hagymátok?

— Mi nem élünk hagymával, mert nálunk nem terem.

— No hát, próbálják meg egyszer hagymával.

A szakács megengedte a slemilnek, hogy ő készítse el a húst a saját módja szerint. Ízlett is nagyon a nagyherczeg asztalánál a slemil főzje és az uralkodó legmagasabb megelégedése és hálája jeléül száz kemény tallérral váltotta meg a zsák hagymát. Öcscsével találkozáván, elmondta neki nagy szerencsáját.

— Ha már a hagyma ízlett, hogy fog még a fokhagyma ízleni! szólt a fiatalabb slemil.

És a száz talléron vettek fokhagymát, melylyel az öccs a nagyherczeg székvárosába, annak is a nagyherczegi palotájába, annak is konyhájába ment. A fokhagymás hús a nagyherczegnek és udvarának még jobban ízlett mint a hagymás, és a nagyherczeg törte a fejét, hogy mi módon jutalmazza meg az idegent igazán fejedelmi módon.

— A pénz nem méltó az ilyen kiváló férfiúhoz, adjuk oda a legjobbat, a mivel eddig birtunk: a zsák hagymát!

(Mellesleg mondva, ez az adoma nagyon hasonlít Mátyás királyunk egyik ismeretes trufájához, mikor a király a művészt, a ki a kuleslyukon keresztül borsót tud hányni, egy zsák borsóval ajándékoztatja meg.)

No de elég legyen ezekből a jórészt az idézett felolvasásból merített slemil-adomákból; ki nem hallott már ilyeneket és jobbakat!

A slemil név eredetére nézve a nézetek elágazók, és azok a magyarázatok, melyekkel itt-ott találkozunk, meglehetősen erőltetettek. Legtetszetősebb még az az értelmezés, mely magából a névből van levezetve. A slemil a Slumielnek felel meg, ez pedig annyit tesz, hogy «az én nyugalmam az isten». Ő ugyanis oly szerencsétlen, oly annyira hiján van a lelki nyugalomnak, hogy bajában nem talál más menedéket, mint az istent, a ki egyedül adhatja meg neki a nyugodalmat. Szellemesnek elég szellemes az a magyarázat, épúgy mint a Példabeszédek könyve ama mondásának magyarázata, hogy: «A böles fiú örvendezteti az ő atyját, a bolond fiú pedig szomorúságára vagyon az ő anyjának». A böles fiút mindenüvé magával viszi az apja és büszkén mutogatja, míg a slemil fiát otthon hagyja az anya szomorúságára.

Ha azonban nem tulajdonítunk becset a szófejtő magyarázatnak, hanem inkább meghatározott személyek és eseményekhez fűzzük a slemil eredetét, akkor a mi kitünő Löw Lipótunkat illeti az elismerés pálmája, a ki «Die Lebensalter in der jüdischen Literatur» című jeles munkájának az áldott állapot tartamáról szóló fejezetében a következőket beszéli el: A XIV. században élt Ensben egy iráskedvelő fiatal házasság ember, ki, hogy tudását bővítse, házát és nejét ott hagyta, hogy idegen városban, egy híres talmudistánál tanulmányait folytassa. Tizenegy havi távollét után azzal a hírrel lepték meg hazulról, hogy felesége egészséges gyer-

meknek adott életet. A férjnek némi kételyei lévén gyermeke legitim volta iránt, több rabbihoz fordult, a kik megnyugtatták, hivatkozván Thospiai Rabba, különben nem nagy tekintélynek örvendő irástudónak döntvényére, a ki egy specziális esetben, hogy a válást megakadályozza, kimondta, hogy a szülés egész a tizenkettedik holdhónap végeig húzódhatik. A mi tudomány-szomjas férjünknek, a ki ily váratlanul részesült apai örömben, Slumiel volt a neve, a közönséges kiejtés szerint Slemil. Azóta — mondja Löw — hívják a németek slemilnek az olyan embert, kit önhibáján kívül bajok érnek. Ha valaki, hát ez a Slumiel érdemli meg, hogy őt tekintsük a slemilek ősapjának.

Budapest.

Peisner Ignác.

MÓZES.

I.

Három hegyről zengjen most dalom,
Chóreb, Színáj és Nebó hegyérül,
Ott szólalt meg égi hatalom,
Mózeset adván népének vezérül.

Chóreb hegyén szólalt meg az ég,
A vezérnek útját kijelölve,
Hogy mikép vezesse nemzetét
Szolgaságból az ígéret-földre.

S mely ott támadt, a nagy hivatást,
Színaj hegyén a vezér betölté,
Szerzett törvényt, művet, alkotást,
Hogy fennálljon örökkön-örökké.

Két szent hegyre utját megtevéen,
Csak jutalma vala hátra végül
S ő megnyerte a *Nebó* hegyén,
Ott lemondván jutalomról, bérrül.

Három hegyről zengjen most dalom,
Legyen magas példa mindenkorra:
A nagy *terv*, s a *mű*, s a *jutalom*,
Ember-élet három büszke orma!

II.

Elindult egyedül
Izraél vezére
Móabiták földjén
A *Nebó* hegyére.

Végig néze onnan
Erdők, mezők zöldjén,
A jövő országán,
Az ígélet földjén.

Könny szökik szemébe,
Régi gyásza sír ott:
Im látod hazádat,
De sohasem bírod!

Tiéd tejjel, mézzel
Megáldott Kanaán,
De csak mint sejtelem,
De csak mint látomány.

Tiéd az álmodás,
De másnak valóság,
Tiéd a szomjazás,
De majd más ittasúl.

Tiéd a gondolat,
Fénye másnak égjen —
Tiéd az akarat,
Hogy erős más légyen.

Tiéd a küzdelem,
Hogy majd más heverjen —
Tiéd a győzelem, [jen! —
Hogy zsákmányt más nyer-

— — De letörli könnyét
S egy magasztos tudat
Mint sugár az égből
Tör szivéből utat:

Hisz a legszebb álom,
Legbölcsebb gondolat,
Legégőbb szomjuság,
Legerősb akarat;

Leghősibb küzdelem,
Legszentebb győzelem,
Mind az övé vala
E múltó életen.

ÁLDOZATOK A RÓMAI CSÁSZÁRTÓL S CSÁSZÁRÉRT A JERUZSÁLEMI TEMPLOMBAN.

Ha valaki azt a kérdést vetné föl, lehetségesnek avagy csak valószínűnek tartjuk-e, hogy a jeruzsálemi zsidók a rómaiakért s azok császáráért mindennap áldoztak és imádkoztak, vagy hogy ez utóbbi a zsidó templomot ajándékokkal és áldozatokkal tüntette ki, röviden s habozás nélkül nemmel válaszolnánk. Hiszen a nem zsidónak meg volt tiltva nem csupán a templomba, de ennek udvaraiba is lépni s halálbüntetés volt kimondva arra, ki az ezek köré vont kerítésen túl az úgynevezett belső udvarba nyomúlt; a rómainak személyes áldozása tehát mindenesetre lehetetlen volt. A zsidók következetes elzárkózása a pogányoktól, úgy hinnők, továbbá első sorban a nagy gonddal s szigorral őrzött templomban érvényesült s az idegent teljesen kizárta a benne való tisztelettől. Hozzájárult még a Judéa határában lakó görögök nyílt ellenszenve a zsidók vallása s annak minden más nép istentiszteletétől eltérő gyakorlata iránt, mely érzületet ők és iróik más országokba is átültettek, egyebek közt Rómába is. Ez a római polgárban alig kelthette a vágyat, hogy Jeruzsálemben áldozzon vagy áldoztasson. Igaz ugyan, hogy Salamon király templomavatási imájában (Királyok I, 8, 41.) tény gyánánt van föltéve, hogy a külföldi pogány is jön a jeruzsálemi szentélybe imádkozni s ép oly bizonyos, hogy

a próféták e várost, mint az egész emberiség jövődő közös templomát tüntetik fel. De a babiloni fogságból való visszatérés után tudvalevőleg más szellem hódít tért Judéában; a mennyiben tudatosan keresztülvitt elkülönödés a szomszéd népektől, még a rokon szamaritanusoktól is, politikai surlódásoktól táplálva, lesz a jelszó, s az a következő századok folyamában oly magas s áthatatlan válaszfalat emelt a palesztinai zsidóság s az idegen népek közt, hogy ez okból is ezek áldozatát Jeruzsálemben csak nehezen tudjuk elképzelni. Ha még meggondoljuk, hogy a római hódító mi módon bánt a legyőzött néppel, s Pompejus, az első, ki a zsidók földjét Rómának adófizetőjévé változtatta, miként járt el a zsidó fővárossal s a templommal szemben, nem tudjuk elhinni, hogy ugyane zsidók szentélyében mindennap a rómaiak jóléteért imádkoztak volna.

Tényleg azonban Flavius Josephus, a zsidó történetíró, ki a római uralom idejében Jeruzsálemben élt (38-tól 66-ig), s Philo, alexandriai bölcész, kinek alkalmá volt hiteles közlések alapján a templomban uralkodó viszonyokkal megismerkedni s a ki 40 körül külön tanulmányozta az erre vonatkozó adatokat, kétségtelenné teszik, hogy előkelő rómaiak, köztük maga Augusztus császár Jeruzsálem templomát adományokkal s áldozatokkal tüntették ki, s hogy a zsidók a római császárért s nemzetért mindennap áldoztak. E tény vagy arra enged következtetni, hogy az általános elzárkózás ily áldozatokra nem vonatkozott, vagy pedig oly időben, midőn a rómaiak s Judéa közt a barátság viszonya uralkodott, szabadabb szellem vezette mindkét nemzetet s megteremtette e kölcsönös tiszteletet,

mely az áldozatokban jutott kifejezésre s az elnyomás idejében sem szűnt meg, miután egyszer a szokás szentsége körülvette. Mielőtt e két lehetőség közt választanánk, bocsássuk előre Flavius Josephus erre vonatkozó jelentését, mely magában véve is érdekes, mert a zsidó történet egyik legmozgalmasabb időpontjával foglalkozik. A rómaiak ellen (66-tól 70-ig) viselt nagy háborúról szóló könyvében (II., 17, 2.—4.) e hosszú s egyenetlen küzdelemnek, mely Jeruzsálem elpusztulásával s a templom lerombolásával végződött, megnyitásáról a következőket beszéli: «Számos zsidó, ki a háborút akarta, összesereglett s a Maszáda nevű vár felé sietett, melyet titokban megrohantak, a rómaiakat lemészárolták s saját embereiket helyezték el ott őrségül. Ezzel egyidejűleg Eleázár, Ananiász főpap fia, egy igen vakmerő ifjú, ki épen templomtiszt volt, fölszólította az istentiszteletet végző papokat, hogy nem zsidónak szent adományát vagy áldozatát ezentúl el ne fogadják. Ez volt a rómaiak elleni háború tulajdonképi kezdete, mert ezzel a rómaiak és a császárért való áldozatot utasították vissza.* Jóllehet a főpap s az előkelők óva intették, hogy a szokásos áldozatot az uralkodókért be ne szüntessék, még sem engedtek». Josephus ugyanott azt jelenti, hogy a vezérlő férfiak az ebből eredő veszély elhárítása végett egybehívott gyűlésen a népet hosszabb

* A görög szöveg itt kétféle alakban maradt ránk, míg a kéziratok nagy része az utolsó mondatot a fönt közölt alakban tartalmazza, mások a következőt beszélik: «mert ezzel a császárnak áldozatát a romaikért utasítják vissza», a mi egész mást mond az áldozat eredetére vonatkozólag. A párhuzamos jelentés (II., 10., 4.) az első szöveg mellett szól.

beszédben az említett határozat helytelenségéről iparkodtak meggyőzni. «Elődjeik — úgy mondták, — a templomot nagyrészt nem zsidók szent adományaival ékesítették s az idegen népek ajándékait mindig elfogadták. Nemcsak, hogy meg nem akadályozták senki- nek áldozatát, mert ez súlyos bűn volna, hanem a szentelt tárgyakat, melyek még most is, oly hosszú idő után láthatók, a templom körül helyezték el . . . Ha valaki a határozatot egyes magán ember ellen hozná, ők maguk is rossz néven vennék, mint embergyűlölet szabványát; most pedig, hogy az a császárt s a római- kat zárja ki, nyugodtan tűrik . . . A következményekre való tekintettel gondolják meg idejekorán és adják át az áldozatot». Hogy e rábeszélés hathatósabb legyen, papokat vezettek elő, kik a régi szokást ismerve elmondták, hogy az elődök mind tényleg elfogadtak áldozatot a nem zsidóktól.

Ezen jelentésből világos, hogy idegenek a jeruzsálemi templomnak különböző értékes tárgyakat ajándékoztak, melyek 66-ban még meg voltak. Ezekre, s kizárólag ezekre utalnak a népgyűlés szónokai, kik kimutatják, hogy a régi papok azokat mindenkor elfogadták; hogy ugyanezt valódi oltáráldozatoknál is tapasztalták volna, sem a szónokok, sem a tanuk gyanánt föllépő papok nem mondják világosan, pedig ez volna a főnforogó kérdésre nézve az egyedül fontos bizonyíték. Ez azt a benyomást teszi, mintha az istentiszteletet végző papok határozata is csak szentelt tárgyak el nem fogadására vonatkozott volna. Tényleg szavai csak ezeket említették, de úgy látszik, természetes folyományuk a császárért való áldozat kizárása is volt. Ebből azt

lehetne következtetni, hogy ez utóbbi áldozatot a rómaiak szolgáltatták, mert különben érthetetlen, mi vezette az említett szónokokat a föltevésre, hogy a papok azt is be akarják szüntetni. Másrészt azonban, a mint láttuk, a beszéd azon intéssel végződik, hogy a zsidók gondolják meg szándékukat, s adják át az áldozatot, a mi azt tételezi föl, hogy ez a zsidóktól indul ki; ép úgy az intés előbbi alakja, hogy a szokásos áldozatot az uralkodókért be ne szüntessék. De ha meggondoljuk, hogy az intők e szavai nem az egybegyűlt népnek, hanem csakis a templomban szolgálatot végző papoknak szólnak, kik elhatározták, hogy idegennek áldozatát többé el nem fogadják, az utóbbi mondatokon alapuló bizonyítást nem fogjuk elismerni, mivel egy szóval sincsen említve, kitől indul ki a rómaiakért s a császárért bemutatott áldozat. A kérdést tehát más adatok alapján kell megoldanunk.

Állapítsuk meg mindenekelőtt a tényt, hogy az áldozat azon nemzet uralkodójáért, kinek fenhatósága alá a zsidók tartoztak, régi keletű ezeknél s mindenesetre már a szir uralom alatt, mely 142 ig időszámításunk előtt tartott, is meg volt. Ugyanis a Makkabeusok I. könyvében (7., 33.) azt olvassuk, hogy midőn Nikanor, szir hadvezér, Judás Makkabeus ellen küzdött, hogy királya megbizottját, Alkimost, mint helytartót a zsidókra ráerőszakolja s a Czión hegyére jött, hogy Judás kiadását követelje, «a szentélyből papok és a nép vénei elejébe mentek, hogy békésen köszöntsék és neki az áldozatot mutassák, mely a királyért be lett mutatva. Nikanor azonban gúnyolta s nevette és megtisztátalánította őket». Az áldozat tényén kívül azt is látjuk ez

elbeszélésből, hogy a zsidók képviselői az áldozatra, mint a szir király iránti hűségük kifejezésére utalnak, mint későbbi időben Cajus Caligula császár gyanúsításával szemben; a mint tényleg nem is volt szándékuk a szirek ellen fellázadni, hanem csupán a kegyetlen Alkimos hivatalos működését megakadályozni. E szerint az uralkodóért való áldozat szokásban volt 163 ban időszámításunk előtt mint a hódolat jele, s miután az akkori viszonyok semmiképen sem szolgáltattak okot s alkalmat annak behozatalára, kétségkívül régibb idő óta volt már gyakorlatban. Tényleg már a perzsa korban találjuk világos nyomát. Cyrus perzsa királynak, az Ezra könyvének 6. fejezete, 4. versében közölt rendelete a palesztinai helytartóhoz a jeruzsálemi templom fölépítése ügyében, ennek azt parancsolja, hogy a zsidóknak az áldozatokhoz szükséges állatokat s kelteket a királyi adókból szolgáltassa, «hogy amazok az ég istenének áldozzanak s a király s fainak életéért imádkozzanak». Habár itt külön áldozatról nincsen szó, hanem csak a rendes, valószínűleg mindennapi áldozathoz fűződő külön imáról, mindenestre a későbbi szokás csiráját kell benne látnunk. Nem valószínűtlen, hogy ez perzsa eredetű s a zsidóktól elfogadva, a századok folyamán nemcsak fönmaradt, de fejlettebb alakot is öltött. De lehetséges, hogy már a babiloni fogság előtt is meg volt már az izraelitáknál, kik az áldozatoknál saját királyaik jólétéért imádkoztak, a miről Jeremiás prófétának a Babiloniában tartózkodó zsidókhöz intézett levele, hogy imádkozzanak azon város jólétéért, a melyben laknak (Jerem. 29., 7.), s talán az úgynevezett királyzsoltárok is tanuskodnak,

Vajjon a szir uralom jármának leráztával (142-ben időszámításunk előtt) az áldozat maga is megszűnt-e, vagy pedig a most uralkodó makkabäus családért lett-e bemutatva, különösen miután 105-ben Aristobul a királyi czimet is fölvette, melyet Januai Sándor, Alexandra s II. Aristobul is megtartott, adatok teljes hiányában kétes. Ép oly kérdéses, vajjon Pompejus római hadvezérnek Jeruzsálembé való bevonulása s a római főnhatóságnak Judéában való megalapítása után (63-ban i. e.) az áldozat, mint az alattvaló hódolatának kifejezése ez új úrért lett-e bemutatva, miután tudjuk, hogy a császárok korában meg volt.

Philo, mint már említettem, a Cajus Caligulához menesztett követségről szóló könyvében (De legatione ad Cajum §. 45.) — melyet tisztelt olvasóim az Irodalmi Társulat kiadásában s Schill Salamon, igen tisztelt tanárom fordításából ismernek — azt beszéli, hogy a zsidó követek, kik az alexandriai zsidóüldözés miatt a császárhoz fordultak (40-ben i. n.) s a kinek egyike Philo maga volt, Caligulának, kinél a zsidókat rossz alattvalóknak vádolták, mivel a császárt nem akarták isten gyanánt imádni, azt mondták: «Uram Cajus, rágalmaznak bennünket, mert mi tényleg áldoztunk, hekatombákat áldoztunk, melyek vérenek az oltárra való öntése után a húst nem vittük haza lakomára, mint némelyeknél szokás, hanem a szent lángnak adtuk át az áldozat teljes elégése céljából. S már háromszor, nem egyszer, tettük ezt; először midőn te az uralmat átvetted, másodszor midőn a súlyos betegségből gyógyultál fel, mely miatt az egész világ veled szenvedett, s harmadszor a germánok elleni háború kezdetén».

Ebből látjuk, hogy 37-ben, midőn Caligula trónra lépett, meg volt már Jeruzsálemben a szokás, hogy ily rendkívüli események alkalmával a császárért áldoztak. Igaz ugyan, hogy e tényről csak ezen egy császárral kapcsolatban értesülünk, míg sem elődjei, sem utódjai korából hasonló esetet nem ismerünk, úgy hogy alig látszik jogosultnak, ez áldozatot szabálynak feltüntetni. Philónak egy másik jelentése ugyanazon eseményről tényleg mutatja, hogy a körülmények, melyek közt az első áldozat be lett mutatva, egész sajtószzerűek voltak. Ugyanis említett könyvében beszéli (§ 32.), hogy a palesztinai zsidók Petronius római legátust, ki Caligula császár szobrának a jeruzsálemi szentélyben való fölállításával volt megbízva, arra emlékeztették, «hogy az összes szir népek közt ők voltak az elsők, kik a császárt trónraléptekor üdvözölték, mivel Vitellius, az akkori szir legátus épen Jeruzsálemben időzött, a hová neki a trónváltásról szóló híreket küldötték, s a zsidó fővárosból terjedt tovább az örömhír. A mi templomunk, úgy mondták, volt az első, a mely a császár boldog uralkodásáért áldozatokat kapott». Vitellius jelenlétével függ össze, mint hiszem, ezen buzgalma a zsidóknak. Josephus történeti munkájából tudjuk, hogy ilyen zsidóbarát helytartója Rómának több nem volt; ő vetett végett Pontius Pilátus garázdálkodásának Judéában, midőn ez a samaritánusokat zaklatta s legelőkelőbbjeiket minden ok nélkül kivégeztette (35-ben). Midőn a következő év pészach ünnepén Jeruzsálemben időzött, a lakosság rokonszenvvel s bizalommal fordult hozzá, mert elengedte az adót, melyet a városban eladott gabonáért kellett eddig fizetni s szabad használatra szolgál-

tatta ki a főpap ünnepi ruháját, melyet a rómaiak 6 óta zár alatt tartottak s csak az ünnepekre adtak ki. 37-ben, midőn seregével Judéán át kellett volna vonulnia, a zsidók kérelmére, hogy a római zászlókkal s hadi jelvényekkel pogány képeik miatt ne jöjjön zsidó földre, más úton vezette katonáit. Josephus egy adata szerint az említett pészachkor áldozott is. Hogy Vitellius, ki oly elnéző s barátságos volt a zsidókkal szemben, s a mellett ismerte a császárok hiúságát, könnyen bírhatta reá őket, hogy a Caligula trónraléptéről, vagy inkább az embergyűlölő Tiberius haláláról érkezett hírre áldozzanak, természetes; s miután mind a három áldozat Caligula császárért Vitellius helytartósága idejébe esik, befolyása ez ügyben több mint valószínű. Már most Flavius Josephus a zsidóknak Petroniushoz intézett szavait következőképen idézi (*Bellum Judaicum* II. 10., 4.): «Mi kétszer áldozunk mindennap a császárért s a római nemzetért», úgy, hogy bizonyos, hogy 40-ben az említett rendkívüli áldozatokon kívül az állandó áldozat is meg volt. Lehetséges, hogy ez is Vitellius közbenjárására jött szokásba, csak hogy ily messzemenő befolyás a templomra valószínűtlennek látszik, ellenben hihető, hogy a császársággal egyidejűleg Herodes király ösztönzésére keletkezett, még pedig mint az alattvalói viszony kifejezése a császár iránti hűség esküjével. Mig ugyanis Philo Caligula trónralépténél a zsidók áldozatairól szól, Josephus (*Antiquitates* XVIII., 5., 3.) csak azt jelenti, hogy az épen Jeruzsálemben időző Vitellius, római legátus, a zsidókat megeskette az új császár iránti hűsége. Az alattvalóknak e megeskete legelőször az első római császár, Augustus trónralépé-

sénél fordul elő egyáltalában, mint azt Schürer (Geschichte des jüdischen Volkes, I. 329. lap 94. jegyzetében) kimutatja. Heródes, ki Augusztusnak köszönte királyságát, s a hol csak lehetett, hízelt neki, igen nagy buzgalmat fejtett ki a nép említett megesketésénél, a mennyiben hat ezer farizeust, ki esküdni nem akart, pénzbírságra ítelt. Ragaszkodása kifejezésére római játékokat hozott be, színházakat s városokat épített, úgy hogy az egész római birodalomban ép úgy divó áldozat a császárért tőle származhatik.

Magától értetődik, hogy ezen áldozat költségét a király vagy a templom fedezte. Josephus, Contra Opionem című, a zsidók elleni támadások megczáfolását tartalmazó iratában (II. 6.) e kérdésre vonatkozólag következőképen nyilatkozik: «Mi a császárokért s a római nemzetért állandóan áldozunk; s nemcsak azzal fejezzük ki tiszteletünket, hogy mindennap teszszük, hanem azzal is, hogy az összes zsidók költségén áldozunk; míg közköltségen semmiféle áldozatot be nem mutatunk, még gyermekeinkért sem, egyedül a császárok iránt tanusítjuk e rendkívüli tiszteletet». A tény e nyomatékos hangsúlyozása elég meggyőző bizonyíték a mellett, hogy a szétszórt zsidók Jeruzsálembé küldött félsekeleiből fedezték annak költségeit, melyeket különben csak a mindennapi reggeli s esti s az ünnepi műszafáldozatokra s más hasonló czélokra fordítottak. Annál feltűnőbb a zsidó történetírók azon állítása, hogy az áldozat a császárért a császár költségén lett bemutatva, még pedig Augusztus egy alapítványából. Ez Philónak következő jelentésére támaszkodik (Legatio ad Cajum § 23.) «Augusztus elrendelte, hogy az ő költ-

ségén mindennap állandó égő áldozatot örök ideig mutassanak be, szent adományképen a nagy istennek, a melyet mai napig áldoznak s örökké fognak áldozni». E mondatot a császárért való áldozatra vonatkoztatják, tekintet nélkül Josephus világos s megbízható jelentésére, s arra, hogy magában véve képtelenség, hogy az alattvalóság kifejezésére szolgáló áldozatot az uralkodó fizesse, s arra, hogy Philo szavai nemcsak hogy nem is említik a császárért való áldozatot, de külön ki is emelik, hogy Augusztus ajándéka szent adomány isten tiszteletére, tehát más jelentésű, habár mindennap mutatják be. Az Agrippa zsidó királynak Caligulához intézett levelében, melyet szintén Philo közöl szószerint (§ 40.), a fönt idézett mondatot találjuk, azon toldalékkal, hogy az Augusztus szentelte áldozat, melylyel az oltárt megtisztelte, két bárányból s egy bikából állott. De egyetlen szóval sincsen említve, hogy a császár ezzel magáért s a római nemzetért szándékozott volna áldozni; pedig Philo e fejezetében, mely a római uralkodók figyelmét a jeruzsálemi szentély iránt a lehető legbehatóbban tárgyalja, nem takarékoskodott megfelelő adatokkal. Kétségtelen tehát, hogy ő s Josephus különböző áldozatokról szólnak. Meg kell azonban engednünk, hogy ez utóbbinak jelentése a zsidó-római háború megnyitásáról, melylyel fönt foglalkoztunk, szintén úgy tüntette fel a császárért bemutatott áldozatot, mintha ez fizette volna. De ép úgy az ott kimutatott összefüggés, mint itteni tapasztalataink valószínűvé teszik, hogy a papok erre vonatkozó határozatának az a tartalma, hogy sem rómainak sem a zsidóknak a rómaiak és azok császáráért bemutatni szokott áldozatát többé el

nem fogadják, mivel mindkettő idegennek szól. Ezért szorítkozik a visszaútasítást ellenző szónokok bizonyítása arra, hogy az elődök minden, nem zsidótól származó szent adományt mindenkor elfogadtak.

Ezen kutatással kapcsolatban rá kell utalnunk egy az eddig megbeszéltektől teljesen független jelentésre, mely ugyane tárggyal foglalkozik. Általánosan ismeretes a Kamcza s bar-Kamczáról szóló talmudi elbeszélés, mely a zsidó-római háború kitörését a következő eseményre vezeti vissza (Gittin 56^a): «Egy jeruzsálemi zsidónak Kamcza nevü barátja és bar-Kamcza nevezetű ellensége volt. Midőn egyszer lakomát rendezett, megparancsolta szolgájának, hogy hívja meg Kamczát, de amaz tévedésből bar-Kamczát hívta meg. A vendégfogadó gazda meglátván ellenségét, ki akarta útasítani; bar-Kamcza kérte, hogy miután egyszer itt van, ne szégyenítse meg, inkább megtéríti költségeit. Midőn a gazda minden kérés s ajánlat daczára kiutasította, bar-Kamcza gondolta: Miután a lakomán jelenvolt tudósok kiutasításomat meg nem akadályozták, bizonyára helyeselték, azért rágalmazni fogom a császár helytartójánál. Elment tehát ehhez s jelentette neki, hogy a zsidók fellázadtak. Ez bizonyíték után kérdezősködött, mire bar-Kamcza mondá: küldj nekik áldozatot, s meglátod, vajjon bemutatják-e. A helytartó tényleg kövér borjút küldött a templomba, de a rágalmazó útközben sebet ejtett az állat ajakán, a mi ennek bemutatását lehetetlenné tette. A templom hatósága, a tudósok, hogy a békét ne zavarják, mindazonáltal el akarták fogadni, de Zakariás, Abkolos fia arra való tekintettel, hogy ezen esetből az áldozók azt következ-

tethetnék, hogy ily testi hiba nem teszi az állatot áldozatra alkalmatlanná, visszautasította. Erre néhányan azt tanácsolták, hogy a gonosz bar-Kameczát öljék meg, hogy ne árulkodhassék; de Zakariás attól tartva, hogy némelyek a halálítélet okát az áldozati állaton ejtett sebben fogják látni, ellenezte, a mire a rágalmozó a helytartónak jelentette, hogy a zsidók áldozatát visszautasították, mire a háború kitört». Hogy az elbeszélés némely vonása mondaszerű, kétségtelen; de ép oly bizonyos, hogy tényeken alapuló magva van, főleg miután láttuk, hogy Josephus is római áldozatok visszautasításával hozza összefüggésbe a háború kitörését. Csakhogy itt is föl van tételezve, hogy a helytartó áldozatát akadálytalanul elfogadták, mert különben nem volna szükség az állat megsebesítésére. Az elbeszélés szerzője ugyanis hallotta, hogy a háború római áldozatok visszautasításával kezdődött, de nem volt tudomása a Josephusnál jelentett határozatról; azért költötte hozzá a legközelebb fekvő okot, a testi hibát. Különben teljesen megfelelő ama részlete az elbeszélésnek, hogy a római helytartónak nincs tudomása a zsidók tényleg beállt lázadásáról, mert nem fegyverrel, hanem a templomban hozott határozattal nyitották meg. Egy zsidó, ki, mint a jeruzsálemi előkelők nagy része, a római hivatalnokokkal közlekedett, elárulja a zsidók felkelésének előkészítését, egészen úgy mint Josephusnál. Főkérdésünkre vonatkozólag pedig kitűnik ebből, hogy itt a helytartó ajándékot küld a templomnak, melyet a papok visszautasítanak; de ez nem zárja ki, hogy a szentély hatósága beszüntette a császárért való áldozatot is.

Érdekes volna megtudni, mikor s mily imával kapcsolatban mutatták be a templomban az áldozatot a császárért. Jelentéseink égő áldozatnak mondják ezt a szir s római uralom korában egyaránt, valamint azt is, melyet három rendkívüli alkalommal Caliguláért áldoztak a zsidók, hasonlóképen az Augusztus szentelte állandó áldozatot is. E szerint minden, a nem zsidótól kiinduló vagy ezért bemutatott áldozatot teljesen égettek el, a mi nem csupán a nagy tisztelet kifejezésére történt, mint Josephus állítja. Ez azt is beszéli, hogy a császárért mindennap áldoztak, de nem mondja, a nap melyik szakában. Miután a talmudi források csak a reggeli áldozat lefolyását írják le, a délutániról pedig csak annyit mondanak, hogy ugyanily rendben történt, mint a reggeli, a többi áldozatokról, melyeket a kettő között mutattak be, semmit sem tudunk. Megjegyzendő, hogy a Josephus egymásik, főntemlített adata szerint kétszer naponta áldoztak a császárért, ezt úgy kellene magyaráznunk, hogy egy részét az áldozatnak a reggeli áldozat után, másikat a délutáni előtt mutatták be, a mi nagyon valószínűtlennek tűnik fel. Mert sem a héber sem a görög nyelven írt zsidó források nem ismernek áldozatot a Mózes IV. könyvében (28., 1—8.) előírt mindennapi, rendszeren támadnak nevezetesen kívül, melyet kétszer napjában bemutatnak volna. Hozzájárul még, hogy Josephus szerint az áldozatot a császárért az egész zsidóság költségén hozzák; de ez is csak a tórában előírt áldozatokról áll, úgy hogy ezen adat is akaratlanul azon gondolatra vezet, hogy az áldozat a császárért s a mindennapi azonos, vagy pedig egymással igen szoros összefüggésben áll. Lehetséges.

hogy a támid bemutatásánál, midőn az egész nép jóléteért mondtak imát, a császárról s a rómaiakról is megemlékeztek, a miért nem alaptalan Josephus azon túlzó állítása, hogy a zsidók kétszer napjában, az egész zsidóság költségén áldoznak a császárért. Neki, ki népe védelmére írta összes műveit, különösen a *Contra Apionem* nevezetűt, melyben ama jelentés áll, oly pontokban kellett túloznia, hogy római olvasóira befolyást tegyen.* Ezen igen merész magyarázatunk ellen csak a Makkabeusok I. könyvének fönt idézett elbeszélése szól, hogy a papok a Czión hegyén levő szir hadvezérnek, Nikanornak, megmutatták a királyért bemutatott égő áldozatot; de ezt is hasonlóképen lehetne értelmezni.

A mi az előkelő rómaiak templomajándékait illeti, melyekről már fönt megemlékeztünk, több adat szól róluk. Josephus azt beszéli, hogy Augusztus császár és felesége ércz borkancsókat ajándékoztak a jeruzsálemi szentélynek (*Bellum Judaicum* V. 13., 6.), Philo szerint (§ 23. és 40.) más értékes tárgyakat is. Midőn veje, Agrippa, Jeruzsálembe jött, hogy Herodest, Judéa királyát meglátogassa, (15-ben i. e.), hasonló ajándékokkal fejezte ki a zsidó templom iránti tiszteletét (Philo, § 37.), s hekatombát áldozott (Josephus, *Antiquitates* XVI., 3., 1.). Hogy ez nem csupán ily kivételes esetekben, hanem gyakran fordult elő, Suetonius, római történetírónak Augusztus császár életével foglalkozó

* Így értenők, miért nem említik a szónokok, kik a rómaiak szent adományainak visszautasítása ellen kelnek ki, az áldozatot a császárért.

munkájából tudjuk (93. fejezet). Ott ugyanis azt olvasuk, hogy e császár külön megdícsérte unokáját, Cajus Caligulát azért, mert Egyiptomból Szíriába való utaztán Jeruzsálemben nem áldozott. Ebből egyrészt megtudjuk azt, hogy Augusztus nemcsak nem buzdította családjá tagjait a jeruzsálemi templom kitüntetésére, hanem szívesen is látta, ha kikerülték; másrészt azonban láthatjuk ebből, hogy mindazok, kik Palesztinán át utaztak, Jeruzsálemben áldoztak, úgy hogy a császár már sokallta. Hisz fönt láttuk, hogy ez maga több értékes tárgygyal ajándékozta meg a zsidók templomát, s a két adat közti ellentmondás arra utal, hogy Augusztus nem szívesen, de kénytelenül tette. A történetírók rendszeren az akkori kozmopolitikus jámborság nyilvánulását látják ebben, mások helyesebben azonkívül a politika s az udvariasság parancsolta eljárást is, mely szerint a hivatalos személyiség kötelessége azon nép istenének áldozni, melynek földjén épen tartózkodik. Feltűnő azonban, hogy forrásaink az Augusztus előtti korból senkiről sem jelentik, hogy Jeruzsálemben áldozott volna, jóllehet Pompejus ennek meghódítása után (63-ban i. e.) a templomot, melyben az ostrom alatt vér folyt, s a melybe amaz kíváncsiságból hatolt, megtisztíttatta s megparancsolta, hogy az áldozatokat, melyeket a harc zavart, megint be mutassák (Josephus, *Antiquitates* XIV. 4., 4.). Sem Gabinius, ki 57-től 54-ig volt Palesztinában, sem Crassus, ki 54-ben a templom kincseit megrabolta, sem Cassius, ki 53-tól 51-ig a zsidók földjén időzött, nem áldoztak; De még Sossiusnál, ki Heródes számára Jeruzsálemet ostromolta s elfoglalta (37-ben) s a városba való bevonulás után arany-

koszorút szentelt a templomnak (*Antiquitates* XIV. 16., 4.) sem találunk áldozatot. Zsidó-görög források beszélnek ugyan, hogy már Nagy Sándor s a Ptoleméusok, Egyiptom királyai, midőn véletlenül Jeruzsálemben időztek, áldoztak; de ezen jelentések nem érdemelnek hitelt, s csak azon idő viszonyait ültetik át régibb korba, melyben keletkeztek, míg tényleg, mint másutt kimutattam, Caesar s Augusztusnak a zsidókra vonatkozó intézkedéseit tükröztetik.

Figyelemre méltó már most, hogy Julius Caesar rendeletei, melyekben a judéai zsidóknak hálául s jutalmúl seregük kitűnő támogatásáért az egyiptomi hadjáratban, különböző kiváltságokat biztosít, s azok is, melyekben a kisázsiai s alexandriai zsidók megtámadt jogait védi, Augusztus császár intézkedéseiben ismétlődnek. Ezekben érvényesülnek Caesarnak Palesztinára vonatkozó eszméi, melyek meggyilkolása miatt nem valósulhattak meg, az a közben teljesen megváltozott viszonyok közt. Valószínű tehát, hogy a császár figyelme a jeruzsálemi templom iránt hasonló eredetű. Caesar tényleg foglalkozott rendeleteiben a zsidó főpap politikai s nemzeti állásával s a papok jövedelmével, s a mennyire a csak töredékekben fönmaradt okiratokból következtethetni (*Antiquitates* XIV. 10., 3—10.), a templomra is kiterjesztette figyelme, hogy ezzel a zsidókat megnyerje. Augusztus is, midőn a Jeruzsálemben áldozók s az adományozók sorát nyitja meg, ugyanazon célra akarja elérni. Caesar ugyanis ismerte Judéa fontosságát a római birodalom hódítási terveinek megvalósítására, főleg Egyiptomot illetőleg; erre pedig a kis ország zavartalan nyugalma volt az első feltétel.

De csakhamar látta, hogy a makkabeusok egykor imá-
dott királyi családja az Aristobul és Hirkan közt kitört
trónviszály s testvérháború folytán elvesztette a nép
ragaszkodásában gyökerező fenmaradási erőt s a mel-
lett az országot is gyöngítette. Hisz már e viszálykodás
kezdetén fordultak a zsidók Pompejushoz, hogy sza-
badítsa meg Judéát a királyságtól s állítsa helyre a régi
viszonyokat. Pompejus s Gabinius a kis ország gyöngi-
tésében s szétdarabolásában látták a helyes eszközt a
római hatalom biztosítására, a mi azonban tényleg sem-
mit sem használt, a mennyiben a rómaiak erőszakos-
kodása a népet a még elég számban levő trónkövetelők
táborába vitte. Caesar a gyöngé Hirkánt, mint a nem-
zet és a vallás képviselőjét, minden rendelkezésére álló
kiváltságokkal halmozta el, s Judéa amúgy is adófizető
határait kiterjesztette, a mivel egyrészt a zsidókat tel-
jesen megnyerte s a trónkövetelők fellépését lehetet-
lenné tette, másrészt eltérítette figyelmüket a jó kato-
nának bizonyuló idegen származású Antipater, eddigi
zsidó hadvezérnek, Judéa katonai s pénzügyi felügye-
lővé való kinevezése horderejétől. Augusztus császár
is, kinek Antipater fiával, a zsidók gyűlölte Heródes
királylyal volt dolga, a templomra, a zsidó vallássza-
badságra, a római tartományokban gyűjtött sekel-pé-
nz Jeruzsálembé való kivitelének engedélyezésére, s Judéá-
nak nagyobbítására ügyel a végből, hogy a zsidók meg
legyenek elégedve királyukkal; azalatt pedig Herodes
közvetítésével göröggé s rómaivá változtatja a zsidók
városait. Ez bírja arra a császárt, hogy a jeruzsálemi
templomot dúsan megajándékozza; de mint büszke
római, nem akarja, hogy a hizelgés az okvetlen szüksé-

ges mértékét meghaladja, azért nem látja szívesen, hogy mások is áldoznak. Halála után nem halljuk senkiről, hogy Jeruzsálemben áldozott volna — kivéve a fönt jellemezett Vitelliust — mert a zsidó királyságból római tartomány lett Herodes halála után, úgy hogy már nem volt oka Róma császáranak s előkelőinek, hogy a zsidó templomban áldozzanak, vagy annak adományokat szenteljenek.

Bécs.

Dr. Büchler Adolf.

BUDAPEST EGÉSZSÉGÜGYE ÉS A ZSIDÓK.

Körösy Józsefnek most megjelent legújabb műve «Budapest székes főváros halandósága az 1886—1890. években» újabb levél tudományos és irodalmi nagy érdemeinek koszorújában. Ugyanaz exakt módszer, ugyanaz a világos előadás teszi ezúttal is becsessé szempontjait, tanulságossá eredményeit. Okulhatunk belőle valamennyien: szakemberek és nagy közönség. Sőt még a ki a zsidó felekezetre nézve keres benne eligazodást, az is sok értékes anyagra bukkan.

Körösy szerint kétségtelen, hogy a faji különbség a halál okainál nagy szerepet játszik, de hogy a hitfelekezet is gyakorol-e ily befolyást, első pillantásra kétségesnek tetszik. Azonban mégis tagadhatatlan, hogy létezik a hitfelekezet és az egészségi állapot közt közvetlenebb oksági összefüggés. Legközvetlenebb ez az összefüggés, ha a vallási szabályok élettani és közegészségi intézkedéseket is foglalnak magukban, mint ez különösen a zsidó vallásról áll, a mi annak magya-

rázataul is szolgál, hogy a demografia az izraeliták születési és halálozási viszonyai iránt miért szokott különös érdeklődést tanusítani. Azonfelül tagadhatatlan az is, hogy a vallástanok ethikai tartalma az egyesek ítéletére, erkölcsére, nevelésére, saját és gyermekeik életének egész vezetésére határozottan irányadó szokott lenni. Ez a kapcsolat azonban oksági magyarázatokra nem mindig alkalmas; a fővárosban a foglalkozásnak hitfelekezet szerint való eloszlása döntőbb hatással van a halandósági jelenségek alakulására, mint a vallásnak gyakran háttérbe szoruló befolyása. Így Budapesten 1891-ben 1000 katolikusra 168 napszámos esett, 1000 ágostaira 125, 1000 helvétre 148, 1000 izr. felekezetűre csak 67. Cseléd esett 1000 katolikusra 95, 1000 ágostaira 98, 1000 helvétre 112, 1000 izraelitára 17. Ellenben a kereskedők száma 1000 lakosra a katolikusoknál 20, ágostaiaknál 36, helvéteknél 20, az izraelitáknál 131. «Világos, hogy a halálokok tekintetében már csak ezek befolyása folytán is némi állandó különbséget várhassunk.»

A törvényes és törvénytelen születések eloszlása vallásfelekezet szerint a következő volt 1882—1890:

kath.	szül.	98,860	közöttük	törvénytelen	33,012	azaz	33·33 %
ágostai	«	8,157	«	«	2,586	«	31·70 «
helvét	«	9,440	«	«	3,253	«	34·44 «
izraelita	«	24,031	«	«	2,998	«	12·49 «

Az arányt az magyarázza, hogy a törvénytelen gyermekek anyja legnagyobb részt cseléd, ilyen pedig a katolikus lakosokra ötszörte több esik, mint az izraelitákra. Ugyanez magyarázza a halvaszülöttek arányszámát. Ezer-ezer élveszülöttre esik ugyanis halva-

szülött: izraelitáknál: 39·4, ágostaiaknál: 40·1, helvéteknél: 45·6, katolikusoknál: 48·1.

A törvényes és törvénytelen gyermekek halandósága az első életévben 1882—1890:

	katholikus	ágostai	helvét	izraelita
törvényes	24·92	19·97	20·15	15·04
törvénytelen	27·58	22·84	21·43	18·71

A hitfelekezetek halandósági koefficiense 1890 és 1891-ben a következő volt. Elhalt:

	0—5 éves kor között	5 éven túl
katholikus	14·97 ‰	1·87 ‰
ágostai	14·01 ‰	1·80 ‰
helvét	13·29 ‰	1·71 ‰
izraelita	7·67 ‰	1·18 ‰

Végül közöljük a hitfelekezetek nemzetiségi tábláját. Magyarországon — Horvátország nélkül — az egyes felekezetek százalékban kifejezve a következő nemzetiségi elemekből állanak:

	magyar	német	tót	oláh	ruthén	h szerb
r. kath.	57·5	18·3	18·3	0·1	—	3·6
gör. kath.	10·8	0·1	5·9	58·6	22·7	0·1
gör. keleti	0·9	0·1	—	77·7	—	19·9
ágostai	26·2	34·0	37·7	0·1	—	—
helvét	97·9	1·1	0·5	—	—	—
izraelita	68·8	33·0	1·9	0·8	0·2	0·1

A fővárosban négy főhitfelekezetet és három főnemzetiséget különböztethetünk meg. Ezek kombinációja a népszámlálás szerint a következő:

	magyar	német	tót
a katolikusok közt van	51·1 ‰	36·0 ‰	6·9 ‰
a helvétek	92·5 ‰	4·3 ‰	0·9 ‰
az ágostaiak	50·9 ‰	30·7 ‰	15·3 ‰
az izraeliták	76·8 ‰	23·4 ‰	1·3 ‰

Budapest.

Dr. Szalárdi Mór.

JERUZSÁLEMI ÁLLAPOTOK.

— A magyarországi zsidók községe. —

Alig van város a világon, melyben aránylag csekély lakosság mellett annyi különböző típus léteznék, mint a szentföld fővárosában a jelenkorban. Jeruzsálem, a természettől bájos fekvéssel megáldva, világtörténeti események színhelye, melyekről minden kő tanuskodik, vonzóerővel bír mindenkire, de különösen jámbor és idealisztikus hitrokonainkra. Ide vonzódnak, hogy az otthonmaradottakért szent helyen egy könnyet ejtsenek, hogy életüket szent földön fejezzék be, és hogy fáradt csontjaik az ősök sírjai mellett találják meg az utolsó nyugvóhelyet.

De vannak olyanok is, kik vagy a legnagyobb nyomorúságtól hajtva, vagy a chalukára való számításból vándorolnak ide. Nincs ország, a mely a szent városban nem volna zsidók által képviselve. Vannak itt zsidók Jémenből, átlag egészen sötét, majdnem feketének mondható arczbőrrel, vékony, kacskaringós tincsekkel, melyek egészen mellükig érnek. Ezekhez hasonlítanak a perzsa zsidók, csak hogy hajzatuk kissé sűrűbb és nem oly szívósak és kitartóak, mint amazok. Az előbbiek különösen ügyességük által, melylyel minden munkát végezni képesek, tűnnek ki. Vannak közöttük kőművesek, teherhordók, kőfaragók, stb. és szükségleteik igen csekélyek. Bámulatos, hogy mily csekélység elegendő egy jémenita család eltartására. E mellett

vasegészségűek, a férfiak mindnyájan karcsú növésűek, testi mozgás által kora ifjúságuktól fogva megedzettek lévén, nincsenek az országos járványoknak kitéve, csakis az éhségtől szenvednek, ha munkát nem kapnak. Jeruzsálemben továbbá bokharai zsidókat is meglehetősen nagy számban találunk. Igen jámborul lévén nevelve és Bokharában vagyont szerezve, önként mondanak le keresetükről, csakhogy Jeruzsálemben, habár nélkülözések között, élhessenek és meghalhassanak. A városon kívül szabadon és magasan fekvő területen, friss levegőn telepedtek le; ház-ház mellé sorakozik és ma kolóniájukat tartják egész Jeruzsálemben a legszebbnek. Ruházatuk a bokharai nemzeti viselet. A férfiak télen nyáron prémes sapkában és szélesujjú prémes bundában járnak, a nők pedig bekötött fejjel, rövid szoknyában és bő, magas csizmában.

Jeruzsálem benszülött zsidó lakosai a tulajdonképeni kereskedők, ismerik az ország nyelvét, az ország viselete szerint ruházkodnak, nem ismerik a halánték hosszú fürtjeit és szakállukat lenyírják. Magasabb intelligenciájukkal felülmúlják őket az egyiptomi zsidók, ezek mögött maradnak a marokkóiak, minnek oka talán súlyos elnyomatásukban keresendő. Ez utóbbiak a legnyomorúságosabb helyzetben vannak. Táplálék hiánya és nedves, hideg, földalatti lakásaik folytán testi fejlődésükben nagyon hátramaradtak. Közöttük van a legtöbb szembeteg. Minthogy minden más chalukából ki vannak zárva és pusztán Marokkóra vannak utalva, a honnan azonban az utolsó lázadások óta igen kevés folyik be, heti osztályrészük fejenként a legjobb esetben körülbelől egy bislik (26 kr). Mond-

hatjuk, hogy a marokkói község, ha gyors segély nem érkezik számára, feltétlenül elpusztúl. Éhség és pestises levegő tizedeli őket.

Túlnyomó többségben vannak a kelet- és nyugat-európaiak. Viseletük ünnepnapokon «zsübecze» és «strámli», hétköznapiakon biberkalap és fehérnek nevezett sapka, továbbá papucs, magas, fehér harisnyával, melynek fehérsége azonban, úgy mint a sapkáé, nagyon kétes.

Ha még ezekhez néhány kabátos, kalapos európaiat, kik mint hivatalnokok működnek, és körülbelül 100 amerikai kelet-európaiat, kik ide költözködtek, miután az új világban a remélt szerencsét nem találták fel, hozzágondolunk, teljes képet nyerünk a típusok azon keverékéről, melyből az itteni zsidó lakosság áll.

E rövid bevezetés után áttérhetünk tulajdonképi tárgyunkra, a szent város magyar-zsidó községének ismertetésére.

*

Az előbbiekből mindenki előtt világos lesz, hogy ily különféle elemeket nem lehet egy kalap alá hozni. És az itteni zsidóság tényleg éppannyi kisebb-nagyobb községre, vagy itteni elnevezés szerint «kólelimre» oszlik, a hány országból származott. Az utóbbi időben még egy község keletkezett, az amerikai, melyről leírásunk folyamán még szólni fogunk.

Minden egyes községet két-három tagból álló előjáróság igazgat, melyet szótöbbséggel választanak és a melyet a *külföld* (az anyaország) vezérférfiai megerősítenek. Az illető anyaországból kapja minden község

a segélypénzeket, melyeket az említett előjárók osztanak ki.

Látnivaló ebből, hogy az egyes községek anyagi tekintetben nincsenek egyenlően ellátva, a mint hogy az adakozók száma, vagyonossága és áldozatkészsége sincs egyenlően elosztva a különböző országokra. Vannak olyan községek is, melyek tagjaiknak évenként nem adhatnak többet 20 franknál egy család fentartására. Hogy ezek a családok mikép vergődnek át, valószínű talány, minthogy teljesen ki van zárva, hogy más oldalról is részesülhessenek segélyben. Ugyanis régi rabbinikus szabványok szerint minden ország csak földieiről köteles gondoskodni és minden gyűjtés más község számára «a megye eltolásának» tekintendő, minek következtében a megkárosított községnek jogában áll a jogosulatlan gyűjtőket a törvény teljes szigorával üldözni. Olvasóink talán még emlékeznek az «Arvatz-esetre». Arvatz kénytelen volt a marokkói község számára megindított gyűjtést Magyarországon beszüntetni. Súlyosabb küzdelmen ment át a magyar község 1892-ben, melyet később részletesen fogunk ismertetni.

A szabad Amerika is, úgyszólván, bérbe van adva. A különböző községek, a magyar kivételével, már évekkel ezelőtt megegyeztek abban, hogy az Egyesült-Államokból befolyó összegeket közösen fogják kezelni és közhasznú célokra, pl. a talmud-tórára, bikkur chólimra, de főképpen az országos adó megfizetésére fordítani. Ennek a közös előjárásnak neve: Váad kol hakólelim. A magyar község, mint említettük, nem csatlakozott a többiekhez, minek folytán Amerikából

is kap segélypénzeket, melyeket egy kiküldöttje vesz át, hogy ide juttassa. Más községeknek nem áll jogában, ily megbizottat kiküldeni. A megbizott gyakran éveken át tartózkodik a tengeren túl, a míg az összes ügyeket elintézi. Ha hazatér, mást küldenek helyébe.

A magyar chalukát fokokra osztják; a legcsekélyebb összeg, melyet egy család havonként kap, negyven frank. A német után a magyar chalukát tartják a «legjobbnek». Az apa nem kívánhat magának jobb vőt, mint oly fiatal embert, kinek joga van a magyar chalukához. Házasságok már tizennégy évesek között is kötnek és majdnem sohasem tizennyolcz éven felül. Viseletük orosz-lengyel, kaftán és strámlí. A strámlit különösen szentnek tartják. Ha valaki merészkedik ezt levetni, akkor megfosztják a chalukától. Midőn valaki arra volt kíváncsi, miért van a strámlinak oly nagy tekintélye, azt felelték, hogy a zsidót már ruhájáról kell megismerni. Ezen felfogás mellett persze a sárga foltért is sikra lehetne szállani. A községnek ötven háza van, melyeket magyar jótevők építtettek. E házak a városon kívül fekszenek, a Méa Seárim nevű kolónia mellett és a «magyar házak» nevet viselik. Ezenkívül része van a magyar községnek a zarándok-házakban (Botté Machsze), melyek az ú. n. némettérén vannak és a melyeket a boldogult Mannheimer ungvári főrabbi dr. Hildesheimer annak idején kismartoni főrabbi-val közösen alapított.

A tagok száma 257, közöttük van néhány Csehországból (Prága) származó család, mivelhogy az osztrák tartományok, Csehország és Morvaország a magyar «kólél»-hoz tartoznak és ezen országok szülöttjei

chalukájukat a magyar község pénztárából húzzák. Azonban az osztrák tartomány és Morvaország egyetlen egy család által sincs képviselve. E község tagjai között következő kézműveseket találunk: két szabót, két ügynököt, két taliszszővőt, két patikárust, két szófert (szentíró), egy tízparancsolat másolót, egy fotografust, egy kereskedőt, öt szatócsot, két könyvnyomdászt, három hústisztítót, két órást, egy saktert, négy mészárosrost, egy betüszedőt, két pénzváltót, három szódavizgyárost és három borkészítőt.

A község két részre oszlik, a *perúsimra* és *chaszidimra*, melyeknek egy-egy zsinagógájuk van a városban és a fentnevezett magyar házakban.

Lelki vezetőül a község fejei Rabbi Jósua Lőb Diskint, a «Brisker Ravt» ismerték el, ki 1898. január 22-én halt meg. Diskin nagy talmudista volt, Jeruzsálemben a legnagyobb; becsületes és őszinte, jámbor, egyenes jellemű, ki az igazságot minden fölé helyezte. Nemes gondolkodású és elvhű volt. Környezetéről azonban nem éppen hizelgő dolgokat beszélnek, de ebben nem ő volt a hibás, hanem a «Brisker rebbeczen.» Ettől az asszonytól származik a híres mondás: elég lehet Jeruzsálem és még öt ilyen város, de embereimet nem hagyom. Az alkalmat, melynél e halhatatlan szót kimondotta, alant fogjuk ismertetni.

Mióta Diskin elköltözött az élők sorából, Sonnenfeld rabbi, a község egyik előljárója lépett helyébe.

Az 1892. esztendőben innen nagy tömegekben küldtek leveleket a világ minden tájára, tehát azon országokba is, melyek a magyar kólelhez tartoznak. E leveleket Salant Sámuel írta alá, magát az askenázi közsé-

gek főabbijának nevezte, adományokat kért az «Ecz-Chájim» nevű főiskola fentartására, a melybe állítólag az összes askenázi gyermekek járnak. E felhívástól a magyar közelet existenciáját féltette, annyival inkább, mivelhogy a nyélbeütött «snorrolást» a legszebb siker koronázta. Ezt a község nem nézhette nyugodtan. Toltat ragadt és érdekes körlevelet tett közzé, a mely az észak- és délamerikai, az osztrák, magyar, cseh és morva hitkonokhoz volt intézve.

Ebben a körlevélben tagadták, hogy Salant az ő főabbijuk volna és hogy az ő gyermekeik a talmud-tóra «iskolába» és az Ecz-Chájim «főiskolába» járnának. Kijelentik, hogy ők soha segínyt ezen iskoláktól nem kaptak és gyermekeiknek, elhunyt és élő gáonok által helyeselt okokból, melyeket azonban nem akarnak nyilvánosságra hozni, nem is szabad a nevezett iskolákat látogatni. Különösen fájlalják, hogy e hazug koldusok földiektől is nagyobb összegeket csaltak ki. Végül kijelentik, hogy Jeruzsálemben nincs se főabbí, se igazgató, se iskola, se főiskola, hanem csak rabbik, tudósok, nagyok, gáonok, czadikok és chászidok stb.; továbbá árvák és özvegyek, a kik földieik adományai-ból tengetik életüket. Egyidejűleg a község az osztrák-magyar konzulátusnál is panaszt emelt az ellen, hogy Salant magát az ő főabbijuknak nevezi. A konzul az aláírásokat hitelesítette és a következő nyilatkozat tartalmát megerősítette:

«Azalóli községkinyilatkoztatja, hogy Salant Sámuel urat az osztrák-magyar-morva-cseh izraelita község főabbijául sohasem alkalmazta. Tiltakozik tehát az ellen, hogy Salant rabbi aláírásában e szavakat: az askenázi

községek főabbija, alkalmazza, és újból kinyilatkoztatjuk, hogy nevezett rabbit sohasem alkalmaztuk községünk főabbijául és ilyenül sohasem ismertük el.

Jeruzsálem, 1893. január 11.

Az előljáróság . . .

Aláírások.

A «gáonok által helyeselt titkos ok», melynél fogva az «Ecz-Chájim Talmud Tórá»-ba nem szabad a gyermekeket küldeni a következő. Montefiore, ki mint ismeretes, a szentföldi hitrokonok sorsát szívéen viselte, nem volt megelégedve a chaluka rendszerrel. Ezt azonban megszüntetni nem lehetett, mert ez annyit jelentett volna, mint ezreket az éhhalálnak kitenni. Úgy gondolkozott tehát, hogy munkát kell adni az embereknek. De ez nem volt lehetséges, minthogy a bevándorolt zsidók az ország nyelvét nem ismerték. Hogy ezt lehetővé tegye, Salantnak száz fontot adott át azon ígérettel, hogy ezt az összeget évente utalványozni fogja, ha a talmud-tóránál arabs tanítót alkalmaz. Salant elfogadta az ajánlatot és a talmud-tórán megkezdték az arabs nyelv tanítását. De egyszerre oly vihar keletkezett Salant ellen, hogy majdnem elsöpörte. Salant kénytelen volt a vakbuzgóknak engedni, de ezzel nem elégedtek meg és külön iszurt adtak ki a talmud-tóra ellen.

E nyilatkozatokat a fentemlített körlevélhez csatolták, a mi a község ellen egész vihart keltett. Sok ezer koldulólevél, mely Salant aláírásával volt ellátva, teljesen tárgytalanná vált. Éles tollharcz keletkezett, melynek színhelyét az Egyesült-Államok területére is kiterjesztették. Az «általános gyülekezet fejei» Salant fő-

rabbiságának rehabilitása mellett szálltak síkra a Baltimoreban megjelenő «Hapiszga» című hetilapban. — A magyar község a Jeruzsálemben megjelenő Frumkin által szerkesztett «Chabaczéleth» 1893. január 13. számában ezt felelte. «Az általános gyülekezet fejei» rágalmazták a jeruzsálemi magyar községet és vádakkal és hazugságokkal halmoztak el bennünket, mert földijeinkhez intézett körlevelünkben tagadtuk, hogy Salant Sámuel a mi rabbink volna. Ezt újból tagadjuk, mert főrabbi csak az, a kit a város összes lakói szótöbbséggel választottak, a mint az egész Izraélben szokásos. Salant maga is el fogja ismerni, hogy az összes askenáz községek sohasem választották meg és azok a férfiak, a kik magukat az «általános gyülekezet fejei»-nek nevezik, szintén nem lettek szótöbbséggel az összes askenáz községtől választva.

Nemsokára ez események után egy magyar pénzváltó 14 éves fiát megházasította. Minthogy Salant Sámuellel üzleti összeköttetésben áll, a nevezett rabbit kellett megbízni az esketés végzésével. Az ünneplő közönség Salanttal élükön a német téren fekvő magyar Béth-Hamidrasba mentek, hogy ott a mincha-imát elvégezzék, de azt zárva találták és rebus infectis vissza kellett térniök.

Azóta az idők nagyot változtak. Salant rabbi, legalább a török hivatalnokok szemében, az askenáz községek chacham-basija. E rangemelés persze rendkívüli áldozatokba került. Az olvasót bizonyára érdekelni fogja, hogy kicsoda Salant Sámuel? Elmondunk róla egyet-mást.

Salant 60 év előtt vándorolt be Lithvániából ide, a

hova már előbb érkezett csodagyermek («illúj») voltának híre. Konstantinápolyban találkozott Montefiorével, kinek kegyét megnyerte és későbbben is megtartotta.

Az askenáz község Jeruzsálemben 60 év előtt igen fiatal volt, alig volt minjanja. Annál hiresebbek voltak rabbijai. Ki nem ismeri Auerbach vagy Kalischer nevét? Salant ezeket túlélte és végre mint a legidősebb, ezek örökébe lépett. Ez időtől fogva jóléte egyre gyarapodott, habár szükségről előbb sem panaszkodhatott, különösen a míg Montefiore élt. Ma Salantot gazdag embernek tartják. Jövedelmeit nem annyira községeitől húzza, mint inkább kerületétől, melyhez az egész világ tartozik. Majdnem az összes jótékony adományok Német-, Oroszországból és Amerikából az ő kezén mennek keresztül. Egészen az utolsó évekig nyugodt élete volt, az összes pártokkal jó viszonyt tartott fenn, de egyhez sem tartozott. Vallásos kérdésekben a könnyítések felé hajlik. Az iskoláknak is engedményeket tenne, ha az ellenfelek haragjától nem kellene tartani. De az utolsó évek küzdelmei is nyomtalanul vonultak el fölötte, 80 éve daczára életerős és eleven, akár egy ifjú. Egy súlyos szemoperáczió nemrég szerencsésen esett át. Igen eleven társalgó és ilyenkor egész teste mozgásban van. Legszívesebben a boldogult Montefioréről beszélget és a tengeri utazás veszélyeiről, mely régi időben hat hétig tartott Jeruzsálemben. Midőn először látogatam meg, azt mondta, hogy immár 53 év óta tartózkodik Jeruzsálemben, mire ezt a megjegyzést tettem: Ön már e földön érzi a paradicsomot, a Gan-Édent (Gan héber szó, betüinek számértéke: 53). Rabbi Sámuel

Salantnak már keserű napjai is voltak. Sok szívfájdalmat okozott neki a Ben Jehuda-ügy. A «Jüdische Presse» 1894. évi 2. számában azt írta, hogy Salant Eliásár chacham basival együtt a «Haczevi» szerkesztőjét, egy mellbeteg családapát a kormánynál mint árulót denuncziálta, minek következtében börtönbe került. A közlemény mindenütt a legmélyebb megbotránkozást keltette és Salantot minden oldalról a legkeserűbb szemrehányásokkal halmozták el. Akkor a magyar község Salant pártjára állott, mely tény a világ ítéletét jelentékenyen enyhítette.

Két évvel később még sokkal hevesebb harcz keletkezett Salant ellen saját táborában. Salant ugyanis a Bikkur Chólim és a Váad kol hakólelim számára egy irnokot szerződtetett, kiről azt állították, hogy nem eléggé jámbor. Ettől a perctől kezdve az elhunyt «briski rabbi» mindazon pénzeket, melyek nála ezen intézetek számára befolytak, a Miszgab ladakh nevezetű szefárd kórházhoz utalta. De ez még nem volt elegendő, a Váad kol hakólelimnak a kegyelemdöfést akarták még megadni. Az alkalom nem váratott sokáig magára. Már fent szó volt arról, hogy ez a község (Váad) mikép keletkezett. Ebből a pénztárból kapta az ott levő néhány amerikai zsidó is segélyét. Az idők folyamán azonban az amerikaiak felszaporodtak és nem akartak többé gondnokság alatt állani, követték a többi község példáját és külön amerikai község (kólél) alapítását határozták el. Az amerikai konzul a tervet helyeselte. Hogy az ujonnan alkotandó község létjogosultsága elismeressék, Diskin rabbit, ki Amerikában nagy tekintélynek örvendett, környezete rávette arra, hogy az ameri-

kai község rabbijává választassa meg magát. Ez a tény az új kölelt szentesítette. A jeruzsálemi község nagyobb része e miatt nagy lármát csapott és mindkét részről nagy volt az elkeseredés és a fenyegetőzés. Egyszer verekedésre is került a dolog a briski rabbi házában. A tömeg azt követelte, hogy a rabbi távolítsa el embe-reit, a kik mindennek az okai. Ezen alkalomkor tette a rabbiné azon emlékezetes nyilatkozatot, melyet bevezetésünkben említettünk. A per sokáig húzódott és drága pénzbe került, mert az amerikai ujságok azok pártjára állottak, a kik jobban győzték pénzzel és a harcznak csak a briski rabbi halála vetett véget. A magyar község e czivakodástól távol maradt, bár ennek vezetői a briski rabbi legbensőbb tisztelői voltak. Látjuk, hogy a magyar község valóban békeszerető.

Vallásos tekintetben a magyar község szigorúbb valamennyi más községnél. Ezen szigorúság miatt több gúnynévvel illetik. Rendesen zelótáknak (kannaim) nevezik őket. A «Haczevi» többször gáncsolta szigorúságukat, miközben ismételten használta az «örült» szót. Természetes, hogy a község ezt a sértést nem tűrte, de a «Haczevi» azzal védekezett, hogy ő a «mesugáim» héber szóval nem az örülteket, hanem a túlzottakat jelölte. És tényleg minden tisztelet mellett, melyet a magyarok jámborsága iránt érezünk, nem tagadhatjuk, hogy némely követelésükben valóban túlzottak.

A magyar község az iskolának esküdt ellensége. Még most is ragaszkodik azon chéremhez, melyet a régi rabbik a Laemmel-iskola ellen kimondottak, midőn Frankl L. A. az ötvenes években alapította. Ezen ex-

kommunikáció szerint, ha három tanuló együtt tanítatják, már iskolának tekintendő. Egy, vagy kettőnek azonban meg van engedve, hogy világi tudományokkal foglalkozzék. Ez világosan ki van fejezve az 1878-ban megújított chéremben. Az alúlírottak között a magyar kólel részéről Sonnenfeld és Wallenstein neveit találjuk. Nem értjük, hogy a régiek minő jogon mondhaták ki a chéremet. De nem akarjuk e helyen ezt a kérdést firtatni. Sonnenfeld rabbi az árvaháznak is ellenége, és pedig azért, mert «az árváknak a törvényszék az atyjuk». Azonban Jeruzsálemben sok rabbikollégium van, hát melyiknek akarná alárendelni? Vagy követeltek-e valaha a rabbik, hogy az iskolák és hasonló intézetek az ő felügyeletük alá helyeztessenek? Vajjon nem kellett-e a jeruzsálemiekre a chalukán kívül minden jótéteményt ráerőszakolni? Sok mindenféle másképp állana ma, ha a rabbik nem játszották volna el tekin-télyüket. Lesz még alkalmunk e kérdésről beszélni és itt csak azt jegyezzük meg, hogy elmulasztották meg-ragadni a kedvező pillanatot.

A magyar község sohasem mulasztja el, hogy honfiúi érzelmeinek kifejezést adjon. Szeretett királynénk megrendítő halála itt általános részvétet keltett. A gyász-hír, melyet a félárboczra eresztett zászlók hirdettek, úgy hatott mindenkire, mint villám derült égből. Tisri harmadik napján, Gedalja jeruzsálemi helytartó meggyilkolásának emléknapján, a község gyászistentisztelet rendezett. A gyászbeszédet Sonnenfeld rabbi tartotta és minden szemben könny csillogott, midőn a szónok megemlítette, hogy a legderekabb, a legfenségesebb s a legártatlanabb nő gyilkos kéz által esett el.

Ő felsége ötvenéves jubileuma alkalmából a magyar község a galicziai községgel egyetemben alapítványt létesít, melyből minden évben szegény menyasszonyokat fognak segélyezni. Dr. D'Arbela, a jeruzsálemi Rothschild kórház főorvosa ajánlatára Rothschild báró Párisból nagyobb összeget ajándékozott e célra, minthogy ez a kórház az osztrák-magyar konzulátus védnöksége alatt áll.

A zsidóság keblében, fájdalom, vizályok dúlnak, de bármennyire idegenedtek is el egyes tagjai egymástól, bármily messzire legyenek is szétszórva, egy érzés egyesíti őket: a trón és haza iránti szeretet.

Jeruzsálem.

Dr. Grünhut Lázár.

ATTILA KARDJA.

«Magyarországnak még a XI. században megvolt, vagy legalább úgy hitte, hogy megvolt, Attila egy igen becses ereklyéje, t. i. *kardja*, mely, mint beszéltek, nem más volt, mint a régi scythák bálványa, a *Mars* kardja, melyet egykor egy vérző ünője nyomán fedezett fel egy pásztor, s kiásván a földből, a hún királyhoz vitt, kinek azután e kard igen kedves fegyvere lett.» (Thierry A., *Attila-mondák*, ford. Szabó Károly, Pest, 1864, 166. l.).

A monda — egyelőre mondának nevezzük a fenti történetet — legelőször Priscus Rhetor művében fordul elő, azon görög írónak a művében, ki, mint tudjuk, követségben járt Attila udvaránál és az ott történt eseményekről nagyon jól tájékozódott. Priscustól a

mondát átveszi Jordanis, a *gótok* viselt dolgainak az írója, és mi most már csakis Jordanis művéből ismerjük, miután Priscus munkájának e része elveszett. Így aztán nem lehet tudni, vajjon már Priscus, a koronatanú, azon kívül, hogy azt állítja ama kardról, hogy a *Mars* kardja volt, még Attilának ebbeli hitéről is szól-e, vagy csak Jordanis az, ki erről szól, a ki pedig az eseménynél jóval később élt és a ki a régi mondát már a magáéból megtoldhatta egy vonással, azzal, hogy ama bizonyos kardot Attila maga is hatalma jelének tartotta. Azt kellene nekünk ugyanis megtudnunk, hogy mely okból örült meg Attila a talált kardnak; belejátszott-e a vallásos — vagy ha úgy tetszik, a babonás — motívum, vagy sokkal egyszerűbb oka van örömének, az, hogy jó pengéjü, szokatlanul jó pengéjü kardhoz jutatta a szerencsés véletlen?

Azt vélem, hogy Priscus, a szemtanu, sokkal jobban ismerte a húnokat, mintsem hogy a hún eszmemenet ismertetésénél oly teljesen idegen képzetbe csapna át, minő a *Mars*, a háboru istenének fogalma. Mi köze a hún ember vallásának e görög-latin istenséghez? Ha a húnoknak valóban volna hadistene és ha a talált kardot valóban a hadistentől származónak hitték volna, akkor Priscus, a szorgos figyelő, nem mulasztotta volna el a hadistent a maga valódi, a *hún* [nevének] említeni, a mely esetben a később író Jordanis is tudhatta volna a nevet. Abból, hogy a görög és latin író az állítólagos hún istenségnek *latin* nevet ad, azt következtetem, hogy ez a vonás egészen a sajátjuk. A kard tiszteletben tartásának oka Priscusnál, a kinek művét csak kivonatossan birjuk, bizonyára hún fogalmakkal is meg volt

adva. De föltéve azt a valószínűtlen esetet, hogy még a jól informált Priscus is görög ember létére csak *Ares* kardjának állította Attila kardját — tudjuk, a görög s latin írók szerették átváltoztatni az idegen mythosokat — még akkor is legfeljebb egy magyarázó vonással van dolgunk, melyről mindig föltehetjük, hogy nem találta el a valót, és az idegen kifejezéssel idegen képzetet visz be a hún mondába.

Egy zsidó forrás alapján, gondolom, megtalálhatjuk a valódi okát annak, hogy Attila oly nagyra becsülte ama kardot.

«Az országnak egy nagyja egyszer *hindu kardot talált, melyhez fogható nincs a világon*. Úgy gondolta magában, hogy ez csakis a királyt illetheti meg. Mit tett? Ajándékba hozta a királynak. Erre a király: Vágjátok le vele a fejét!» (Midrás Tanchúma, *vaethchannan* szakasz, 6. cikk, Rabbi Abáhú nevében. Ugyanígy a Buber-féle Tanchúmában. A *Rabba*-midrásban, Deuteronomium c. 9, 6, hiányzik azon lényeges vonás, hogy *talált* kard volt. V. ö. *Jalkut* Deut. § 541).

A hún-monda és a midrásnak ezen példázata (*másál*) között meglepő a hasonlatosság. Mindkét esetben *találják* a kardot és mindkét esetben a találó úgy vélekedik, hogy a talált jószág csak a királyt illeti meg. Nyilván oly annyira becses volt, hogy nem illett volna közönséges embernek kezébe. A midrás ezt úgy fejezi ki, hogy ama kardhoz nem volt hasonló a kerek földön. Nagy dolog ez, mikor csak egy kardról van szó. A midrás alapján megtudjuk, hogy lehetett oly kard, mely unikum volt az egész világon. A ki ismeri a midrás természetét, az tudja, hogy a midrás példázatai az életből vannak

véve és ha nem is egy bizonyos *megettörtént* dologra, de mindenesetre *megettörténhető*, sőt *sokszor* megettörtént dologra vonatkoznak.

A midrás példázata vagy száz évvel idősebb mint az Attila-kard eseménye. Ha az *ind* kard már akkor oly ritka volt, hogy még királyok sem birták megszerezni, ha csak a szerencsés véletlen kezükre nem játszott, akkor Attila idejében, a népvándorlás ezer veszedelmei közepette, a kereskedés pangása és a hajózás bizonytalansága közben, az *ind* kard megszerzése bizonyára még nehezebb dolog volt. Ennél fogva egy Attila korbeli *ind* kardról még csak több joggal lehetne elmondani: nincsen párja a földön. Hátha *indiai* kard volna ama bizonyos talált kard és Attila előtt *azért* volt oly nagy becse?

Ámde nézzük előbb, mit mondanak forrásaink az *ind* kardról. Az indiai vas és aczél már a távol ókorban hires (Periplus maris Erythræi 6, p. 42 Fabricius, Strabo, 15, 718). Az indiai vasat külön fölemlíti a talmud is (Abóda zára 16 a). *Wootz* — magyar nevét nem tudom — név alatt még mai napság is kitűnő aczélt nyernek Indiában, melynek igen nagy a keménysége és jó késeket szolgáltat (Hallei reál-encyclopædia, *Eisen* cikkben). Analógia kedvéért föl lehet hozni, hogy az az *ind gyolcs*, melyet a jeruzsálemi főpap az engesztelő nap estéjén magára öltött, nyolczszáz aranyba került (Misna Jóma III, 7), a mi az ókorban szörnyű sok pénz. India különben örök idők óta a nagy kincsek, a csodálatos dolgok mesés országa, és így az ott készített kard is mesés értékű lehetett.

Úgy látszik, hogy Attila kardja csakugyan magában

véve is értékes lehetett, nem csupán a hozzá fűződő babonás hit miatt. Ha csak amolyan földből kiásott, rozsdás, porladozó, múzeumba való fegyverdarab lett volna, nem lehet érteni, hogy becsülhették a *keresztény* magyarok még a XI. században is oly nagyra, hisz a pogány hitben gyökerező értéke ekkor már megszűnt. E kardot Salamon király anyja 1060-ban bajor Ottónak ajándékozta: képzeltető-e már most, hogy a lovagkornak virágzása idejében valamely herceg olyan tompa törékeny kardot fityegtet oldalán, melylyel hadakozni, vágni, ölni nem lehet? Ottótól a kard IV. Henrik császár birtokába jutott, a ki azt Luitpold hercegnek ajándékozta, és ennél az utolsó birtokosnál be is bizonyult a kardnak fatalis ereje, mert agyonszúrta gazdáját, midőn az lováról lebukott. Ez nem történhetik meg oly karddal, mely legalább is félezer éves volt és a mely már azelőtt, ki tudja meddig, a földben elásva porladozott. «Különben biztosra vehetjük, úgy mond egy történetírónk (Pauler Gy., *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt*, I, 555), hogy Ottó hercegnek, kinek Salamonék annyit köszöntek, nem adtak valami értéktelen ajándékot, melynek csak a németek kölcsönöztek valami imaginarius becset.» Még jobban, mint a hún-magyar kapcsolat, van az ajándékozás ténye által az bebizonyítva, hogy az ajándékozott tárgynak értékesnek, fölötte nagyon értékesnek kellett lennie. Ugyancsak e történetírónk felemlíti azt az érdekes analógiát, hogy ép ez időtájt vádolják Günther bambergi püspököt, hogy inkább foglalkozik Etzellel és Amalunggal, mint Szent-Ágostonnal — és vajjon a nibelungok híres kardja nem-e épen arról

hires, hogy jól vágott és jól talált? Igaz, hogy az Ottó herczeg kardja nem okvetlenül azonos Attila kardjával, csak úgy «mondották» Attila kardjának (Marczali H., a Szilágyi S. szerkesztette Történetben, II, 73), de a mi célunkra elég, ha csak Attila kardjának *képzelték*; már így is következik, hogy Attila kardját magában véve becsesnek, jó élűnek kellett képzelniök, vagy, a mint a midrás mondja, *indiai* vasból volt és az jó kardot adott.

A történetnek több oka van tényleges értékekkel számolni, mint a hit és babona elmosódott képzeteivel. Megtalálván Attila kardja jelességének egyszerű magyarázatát, minek folyamodnánk más magyarázathoz? Történeti tény, hogy Attila oly kardot forgatott kezében, melyet a szerencsés véletlen juttatott birtokába; minden egyéb, mely még a kardhoz fűződik, a babonás hit, mely környékezte, a világoralomnak vele járó biztosítéka — ez már csak magyarázat, következtetés, okoskodás. A mit Jordanis a kard értékéről ír, hogy t. i. Mars kardjának hitték, már ezen kifejezésnél fogva elárulja magát, mint önkényes okoskodást, melyhez magának a hún népnek semmi köze. Hogy a húnok a kardot vallásos módon tisztelték volna, épenséggel nem tűnik ki Jordanis szavaiból, hisz ő csak azt mondja, hogy a húnok *királyai* tartották szentnek (*sacer apud scytharum reges*), nem pedig a hún nép. Ez nagy különbség, melyet hazai kutatóink, úgy látszik, nem vettek tekintetbe (l. Nagy Géza értekezését, *Etnographia* V, 1894, 309). Jordanis még utóbb is csak Attila képzelődéséről szól, mely szerint ő most már az egész világ fejedelme és a háboru ura. Megengedjük, hogy

Attila így vélekedett, vagy hogy ilyen véleményt terjesztett, de abból a hún nép vallására nem következik semmi. Ha pedig valóságos bizonyíték híján egyszerűen átruházzuk a húnokra azt, a mit a *szittyákról* tudunk, a kiknél t. i. csakugyan isteni tiszteletet adtak egyes bizonyos vaskardoknak, úgy előáll a kérdés, miért kellett azt az istenített kardot Attila idejében találni? Úgy *Herodotos*, mint *Ammianus Marcellinus* azt mondják, hogy a szittyák kerületenként állítottak maguknak isteni kardot (l. *Ethnographia* i. h.): honnan van mégis, hogy Attila idejében csak egyetlen egy ilyen kard volt és azt is előbb meg kellett találni? Hisz az ő idejében óriási nagy volt a hún birodalom, a melyben igen sok lehetett a kerület és így sok volt a kard is! Semmiesetre sem tisztelték tehát a húnok a kardot olyan módon, mint a szittyák, és így elesik az a magyarázat, melyet Attila kardjának jelességéről eddigelé adtak.

A midrás útbaigazítását követve, mind ezen nehézségeket kikerüljük. A húnok valamikor, talán ezer évvel is Attila előtt, Indiában laktak (l. Stein M. Aurél, *A fehér Húnok és rokontörzsek indiai szereplése*, különlenyomat a «Budapesti Szemle» XCI. kötetéből, Budapest 1897), a mely szereplésnek viszhangját krónikáinkban is megtaláljuk (Krausz S., *Nemzeti krónikáink bibliai vonatkozásai*, Budapest, 1898, 45. l.). Indiában minden húnoknak lehetett «ind» kardja: ezer évvel később már a királynak sem volt a nemes aczélból való fegyvere, de a midőn a szerencsés véletlen kezébe játszott egyet, rögtön fölélenkültek az ősi emlékek és a talált jószágot nagy becsben tartotta. Mintha csak

hirt kapott volna az ősi hazából a dicső ősektől — úgy hatott rá ez az esemény; nem csoda tehát, ha fölébredt benne a babonás hit, hogy ez a fegyver egyenesen arra való és azért került hozzá, hogy vele meghódítsa a világot.

Zsidó forrásunk adata, látni való, az Attila kardjának történetét mindenképen jól illusztrálja. Van azonban egy pont, mely a két adatban nagyon eltérő egymástól és azért magyarázatra szorul. A midrás szerint a király megölette azt, a ki neki a talált kardot ajándékba adja. És mit tesz Attila? Jordanis szerint Attila megjutalmazta az ajándékozó pásztort, «már mint hogy ő — Attila — nagylelkű volt». Ez adat hitelességében okom van kételkedni. Jordanis itt ép úgy a maga szakállára okoskodik, mint a kard tiszteletének megokolásánál. Azt tartom ugyanis, hogy Attilát jobban ítéljük meg, ha föltételezzük, hogy ő nyomban kivégeztette azt a hű embert. A régi szittyák *ellemetni* szokták legkedvesebb embereiket, nem megjutalmazni. Hogy fegyverükkel, a mi pedig mindenek fölött kedves volt a szittyának, azt tették, annak már a Szentírásban van nyoma (Ezékiel XXXII, 27), de ugyancsak Jordanis arról tudósít minket, hogy midőn Attila meghalt, vele együtt eltemették azokat, a kik a temetésen részt vettek, vagy, a hogy ez állítást fölfogják (*A magyar nemzet története*, I, CCCXXVII), eltemették leghívebb szolgálait és csatlósait. A hű szolgák és csatlósok, úgy látszik, megtiszteltetésnek vették, ha urukkal *együtt* meghalhattak, de ép úgy lehetséges az is, hogy megtiszteltetésnek vették, ha *urukért* haltak meg. A midrás alapján merem tehát állítani, hogy Attila egyszerüen

megölette azt a hű embert, és így ebben a pontban is hasonlatosság uralkodik a két rendbeli adat között. Azt ugyanis, hogy a midrásbeli királynak *országnagy*, a hún királynak pedig *pásztor* hozza a kardot, eltérésnek venni nem lehet. Az egész monda- és mesevilágon végig huzódik az a vonás, hogy a féltett kincs megtalálója vagy a féltett tárgy készítője halállal tartozik a titok megőrzését biztosítani, és e tekintetben bizonyára Attila sem vallott tisztultabb nézeteket. A féltett kincs megtalálójának halála ép úgy valami, mint mondani szokás, «magasabb» államraison műve lehetett, mint a hogy államraison volt Attilának azon hiresztelése, hogy a kard csodálatos erővel ruházta őt fel; magáról a hún népről a csodakard hitét bebizonyítottak el nem ismerhetjük.

Hogy Attila kardjából csodadolog váljon, ahhoz még századok kellettek, és különösen kellett hozzá a középkori lovagiasság sajátos világa. A dolog jobb megértésére és mivel csodakardok a német mondavilágban is szerepelnek, hadd idézzem itt Uhland szavait: «Als noch der reisige Held einer wandelnden Burg zu vergleichen war, als der volle Harnisch einen Theil seiner Person auszumachen schien, da gebührte den Gegenständen dieser Ausrüstung allerdings eine Stelle im Kreise der durch wechselseitige Treue verbürgten Genossenschaft. Sie waren nicht totes, willenloses Werkzeug, sie erschienen belebt, von dämonischen Kräften beseelt, sie waren Zeugen und Symbole der wichtigsten Handlungen des Lebens, innig befreundete Gefährten in Not un Tod.» A fegyverek roppant beese különben feltalálható a vitéz arabsoknál is, és Sámuel ben Adija

esete a zsidók történetéből is ismeretes. A nézetek ily sajátos alakulásánál fogva érthető, hogy Attila kardjának, mely oly félelmetessé tette magát, dæmonikus erőt tulajdonítottak. Azt tartom azonban, hogy a középkornak vallásos jellege még annál is jobban hozzájárult Attila kardjának dicsőítéséhez. A bibliában gyakori azon kifejezés, hogy «Isten kardja»; p. o. «az Úr kardja tele van vérrel» (Jezsájás XXXIV, 6), vagy «az Úr kardja emészt a föld végétől a föld végéig» (Jeremiás XII, 12), sőt ennél a prófétánál (XLVII, 6) a kard mint valami személy egyenesen megszólíttatik: «Oh, Úrnak kardja te, még meddig nem nyugszol, huzódjál be hüvelyedbe, nyugtasd magad és maradj veszteg!» Értelme természetesen az, hogy Isten, a történet ura, az egyik vagy másik népet fegyverül használja föl, hogy az emberek közt végrehajtsa ítéletét. Attila kardját is csak azért tartották «Isten» kardjának, mivel Attilát magát az isteni végzet végrehajtójának tekintették. És ez nem pusztá föltevés, mert analóg esetre utalhatunk rá. Hozzá vagyunk szokva Attilát «Isten ostora» névvel jelölni. Ez a fogalom csak a VIII. században keletkezett, tehát jóval később, mint Attila szereplésének ideje. És vajjon mi lehet e fogalomnak alapja? A biblia! A legenda azt beszéli, hogy a hún katonák a *catalauni* ütközet előtti napon egy remetét fogtak el és a király elé vezették. Attila kérte őt, hogy melyik fél részére fog eldőlni a győzelem. «Te Isten ostora vagy, mond a remete, de Isten ha akarja, széttöri boszúja eszközét.» Thierry helyesen rámutat, hogy ez nem egyéb, mint Ézsajás próféta egy helyének variációja. Ézsajás Assurt nevezi Isten haragja vessze-

jének (X, 5), de «a vessző avagy felemeli-e magát azok ellen, a kik azt forgatják? mikor a pálczát felemelik, avagy nem fa-e az?» (X, 15. L. Petz Gedeon, *A magyar hűnmonda*, Budapest 1885, 52. l.) Széltében hosszában beszélünk Attiláról mint Isten ostoráról, sőt később a magyarok magukra alkalmazták e kifejezést, és a kifejezés még sem egyéb, mint bibliai reminiscentia. Így vagyunk, nézetem szerint, a hadisten kardjával is. Most már általánosan mondjuk, hogy Attila a hadisten kardjának birtokában volt: Attila maga és az ő kortársai alig beszéltek így. A bibliával szaturált keresztény középkor, mely Attilát Isten ostorának tekintette, ez a kor Attila rettenetes kardját sem bírta másképp jelölni, mint úgy, hogy Isten kardja. Érdekes, hogy még egy mult századbeli magyar író is annyira bibliai nézetekben mozog, hogy a német hősmonda *milling* nevű kardját Józsuá kardjával hasonlítja össze (Petz G., *Nyelvőr* 1898, 243. l.), azaz alkalmasint a Józsuának mutatkozó *angyalnak* kardjával (Józsuá V, 13).

Végezetül fölemlítem, hogy körülbelül ugyanakkor, midőn Attila kardjának isteni eredetéről szóló képzet alakult, ugyanakkor a zsidóság körében az a képzet keletkezett, hogy Mózesnek a csipkebokorban egy kard tárult föl, melylyel Mózes a maga csodatetteit és hatalmasságait mívelte volna és a melylyel kiirtotta a boszorkányokat (az erről szóló könyvet ujonnan kiadta Gaster). Egyébként a rege csak Mózes *botjáról* beszél, úgy látszik azonban, hogy később, a háborus időkben, a botot, a pásztorságnak e békés symbolumát, fölcserélték a háboru eszközével, a karddal: nagy dolgok ez

időtájt már csak a kard által történnek . . . Ilyen az emberi észjárás.

Budapest.

Dr. Krausz Sámuel.

DÁNIEL.

Mögötte néma megdöbbenés maradt,
Félve kitérő nép közt szótlán haladt.
Sértetlenül ment, nem érte bántalom ;
Az ige erő, az ige hatalom !

★

Háborgó szívvel indúlt, hogy belépne
Félelmeshírű Nagy király elébe ;
Oroszlánszörnyek kőszobrai közén
Sápadt arczczal és erős szívvel bemén.

Homlokán ború, szemében fény ragyog,
Előtte törpék a rettegett nagyok,
És meggyőződés egyetlen, a mi szent,
Ur az Igazság lenn s a magasba fent !

Kimondani jött a szót, mely dönt, lesújt,
Az igazságot, mely föllobbantva, gyújt
Sötét jósigét, a mely szíven talál,
Jőjön nyomában bár kínpad tűzhalál !

★

S a zordon zsarnok nyájasan fűz szavat :
«Jós ! kit az isten rejtelmébe avat !
Talán eloszlod lelkem mély bánatát !
Nézd e táltosok szégyenvallott hadát !

Álmod láttam» — mond és arcza lesz sötét,
 «Álmod láttam» — mond zordul tekintve szét:
 «Hatalmas erős tölgy nőtt föl az égig,
 Sudara látszott a világon végig.

Lombozata dús, gyümölcse oly mesés,
 A mindenséget táplálni nem kevés ;
 Alatta tenyész minden élő állat,
 Lombjában fészkel a hangos madárhad.

S mély borulatban leszállva a menybül
 Isteni Hirnök dörgő szava zendül :
 «Kész az ítélet, megérik az átok,
 Zúzzátok — úgymond — döntsétek, vágjátok !

Recsegő ágak hulljanak a porba,
 Viruló lombjuk a sárba tiporva,
 Sátrából félve fusson minden állat,
 Riogva zülljön rebbenő madárhad».

Vad álmod láttam Én Nabonéd király !
 S mint hajós népet a sikongó sirály
 Megrémít e kép, rám száll vad félelem,
 Mig álmod oldva nincs, nyugtom nem lelem».

Halántékára verejtek gyöngye gyűl,
 Eltorzult arczán a gőg gonddal vegyűl :
 «E rémlátást fejtsd meg, Isten embere !
 E rémlátást üzd el bűbáj mestere !»

★

Szót emel az ősz s tekintete lángol,
 Arczán fájdalom mint benső fullánktól :
 «Halandó férgek hallgassátok szavam,
 Nagyok fölött az Égnek hatalma van !

Előtte porba világnépek Nagyja !
 Erősek karját a gyöngéknek adja !
 Álmod fejtését halld ! Mely földre lépett,
 Érekszavú angyal : az Istenitélet !

S a hatalmas lomb, mely fölnyúlt az égig,
 Árnyát borítva a világon végig,
 Mely alatt tenyész minden élő állat,
 És sátorában fészkel a madárhad,

Melynek ágai lehullnak a porba,
 S virága lészen a sárba tiporva,
 Mint hitvány pernye, mint földre gázolt lom :
 Összeomlandó órjas birodalom !

Kész az ítélet, megérik az átok.
 Köszörült fejszék döntsétek, vágjátok !
 Melyről kérdeztél, melyhez átok ragad,
 Kiirtandó törzs — *Te vagy Király magad!*

*

Mögötte néma megdöbbenés marad,
 Félve kitérő nép közt szótlan halad,
 Félelem nélkül ; nem sújtja bántalom.
 — Az ige erő, az ige hatalom !

Lugos.

Dr. Handler Simon.

A HITEHAGYOTT.

(Életkép).

I.

Valahol, a magyar felvidék egyik elhagyatott, világtól elzárt falujában született. A mikor a nyolczadik napon Ábrahám szövetségébe ünnepélyes módon fölvetetett: az a nap Regőfalva zsidó községében eseményszámba ment. Mert a gyermek atyja Reb Mendel a jámborok között is jámbor volt.

Szálas, erőteljes férfiú volt Reb Mendel abban az időben még, a mikor egyetlen fiúgyermeke született. Életét családja fentartásának és a tóra tanulmányának szentelte. Fönn a hegyi erdők rengetegében tót munkásaival fákat döntetett le, a miket aztán ritka becsületességgel szolgáltatott át az erdők tulajdonosának: a falu kastélyában lakó bárónak. Ő maga az uraságnak föltétlen megbizottja és felügyelője volt. Bizony-bizony a gönczöl szekere fönn a mennyboltozatnak országútján még nem haladt nagyon messzire az ő csillagkerekeivel és az ő fényes kocsirúdjával, a mikor Reb Mendel már régen megimádkozott, összehajtogatta a tefillin szijjait és a pirkadó napsugár már ott találta a fenyvesek sudarai között. Hát még a mikor téli hajnalon jár föl Mendel bácsi az ő erdeibe! Ilyenkor álmos még az ónos fellegekből nagy nehezen föltápáskodó nap s a hegyek orma áthatlan ködbe van burkolva. Szöges, hegymászó botját belésüllyesztve a havas feljáróba,

úgy kapaszkodott föl lihegve a meredek lejtőkön, de semminemű időjárás fürgetege vissza nem tartotta kötelessége teljesítésétől.

Szóval Reb Mendel nehezen kereste meg a mindennapi kenyerét. És hogy ehhez a kenyérhez nagy ünnepekkor egy kis kalács is jusson, a felesége: Chane aszszony be-be járogatott az ő hizott ludjaival, czifra pántlikával és garasos gyolcsesal a közeli városba vásárok alkalmával.

Nagy nap volt tehát a Mendelék életében a gólya megjelenésének napja. Most már van: a kiért érdemes fáradni és verődni. Most már nem lesz többé hideg a fenyvesek legfagyosabb hajnala sem. Most már van kiért reménykedni, s a ki miatt a jövőbe bizvást lehet nézni.

Regőfalva zsidó községe a «szúde» napján egyhangulag kimondotta, hogy a kis Méirből, a Mendel fiából nagy ember lesz okvetlenül. Nem mintha értettek volna a kraneologia titokzatos tanához, s a gyermek koponyacsontjainak alakulásából olvasták volna ki a jövőndőt, nem is mintha a kabbala sejtelmes útvesztőiben találták volna meg az új hitközségi tag pályafutásának leírását, hanem egyszerűen azért, mivel a kis Méir nagyapja (áldás az igazságos emlékezetének!) híres rabbi volt Izraélben. Regőfalvában élt, működött, tanult és tanított a czádik. Akkoriban Regőfalva virágzó «jisuv» volt még. A «rov fün Regede» neve varázshatással volt a szent tan üde forrásai után szomjuhozó bócherokra. Ros-Hasonó előtt, Elul havában a «regedei» jesiba növendékei százával bolyongták be az országot «lisztet gyűjteni a tórához». Mert hiába! ha

«nincsen liszt, nincsen tóra sem». A mint ősziidőben esőndesen röpköd széjjel az alig libbenő szellő szárnyain, az elhanyaglott nyáridőszak szétrongyolott virágos köpenyének foszlányszála: az ökörnyál, akképen lebbentek ünnepek előtt országszerte a regedei bócherok «pajeszei» szerteszéjjel, és föl-föltünedeztek széles e honnak minden községében. És ha héber írásaik hitelesen bizonyíták, hogy a pajeszek boldog tulajdonosai csakugyan a regedei röv tanítványai, akkor nem volt olyan keményszívű egylet, avagy balbósz Izraelben, a ki ki ne húzta volna a kezét a zsebéből, hogy adományával elősegítse a tóra felvirágzását — Regede felől. «Óh jaj azok miatt, a kik elvesztenek, és helyükbe más nem találhatik!»! A regedei röv-ot az angyalok az égben megreclamálták — egyik gyászszónok «heszped» (sirató beszéd)-je szerint — mivel az égben a talmud egyes nehéz helyei fölött nagy vita támadt közöttük, és szükségük volt az ő világos, homálytoszólató magyarázatára. Azóta fölözött a regedei jesiba, de a régi szellem azért megmaradt a hitközségben.

Maga Reb Mendel is «szép lamden», jelentékeny talmudi kapacitás volt községében. Ha szombat délutánonként a balbatim összegyűltek az apja utódjánál, a rabbi házában, és ha a vita hevesre gyulladt, ha még «mincha» után is tovább folytatták a szellemi turnust, a Reb Mendel véleménye mázsás súlylyal birt, és mikor az ő magyarázata az ő sajátóságosan éneklő, mérsélen lejtő hangján megcsendült, akkor a vitázók elcsöndesedtek, és hallgatták figyelemmel egészen addig, a míg a «szombati királyné» künn az alkonyi homályba burkolt hegyek felől csillagos botjával megkoczogtatta

hátuk mögött az ablakot, arra intve őket, hogy kísérik el őt távozó útjára a «levid boruch» búcsuzó dallamával, szagos fűszerrel, sísteregve égő borral.

A kis Méir paszitáján tehát nagy volt az öröm. A regedei rónak szelleme visszajár. Mert «ifjú voltam, meg is öregedtem — mondja a jámbor imádság — de sohasem láttam azt, hogy a jámbor a tóra kenyere nélkül szükölködött volna, és hogy a magzatja kereste volna a tannak táplálékát és nem találta meg.»

«Chane asszony! a maga fiából gáon lesz Izraélben! ezt a jóslatot hallotta a boldog anya minden oldalról, és boldogan igazította meg a fején a vendéghajat, ágyában Chane asszony.

A rabbi reátette két kezét áldólag a kis Méir fejére, és prófétai hangon szólott: «Ez a kicsiny nagygyá leszen egykoron. Méir lesz, a mint a neve jelenti: világító, tündöklő, ragyogó a tudás egén».

Igen! a kis Méir gáon lesz Izraélben. Szikláknak döngetője, hegyeknek elmozdítója, lángoló fáklya, el nem aluvó fényesség, világító torony a talmud tengerében.

Reb Mendel és hitestársa, Chane asszony fogadalmat tőnek, hogy gyermeküket annak nevelik, a mi a nagypapa volt: Izraél tanítójává, vezetőjévé. Így tett fogadalmat az istenfélő Channe is az ősidőkben a silói szentélyben, és fiából Sámuel lett.

II.

A kis Méir nőtt, fejlődött. Egy néhány esztendeig derüs gondtalanságban tellettek gyermekévei. A Mendel egyetlen büszkesége volt az arasznyi fiú, a Chane asz-

szony egyetlen öröme volt Méir. Hogyne! Mikor a jóslat megvalósulásának útjába Méir természetadta tehetségei részéről semmi akadály sem gördült. Eszes fiú volt a regedei röv unokája, és még akkor is, a mikor a fáknak lombkoronáiban madárfészek után kutatott, és megmászta a legmagasabb tölgyet is, még abban a ténykedésében is bizonyos zseniálítás jelentkezett, a mi őt más, korabeli gyermekektől megkülönböztette. Az ő bugyogója volt a legkevésbé szétszaggatva, és az ő zsebei voltak a leginkább teltek madártojással.

Hát még a mikor a falubeli «melamed» chumisra, dikdekre fogta a fiut.

A monda szerint az ötödik óra után a melamed fogai közül a bámulattól kiesett a pipa és Méir úgy fordított a szentírás szövegében, és akképen ejtegette a legszeszélyesebb gramatikai törvények alá eső héber igéket, hogy a chéder érdemes vezetője ünnepélyesen kijelentette, hogy: Sándornak kicsi Macedonia, Méir kinőtt a chéderből.

A monda csak monda marad mindég, és így nem merek reá megesküdni, hogy a melamed eme nyilatkozata megfelel-e a valóságnak, de annyi tény, hogy a Méir gyereket kortársainál sokkal korábban odaültette apja a talmud foliánsai mellé, és ugyan korán harangoztak be neki a kezdőknek dukáló gemára részszel: «Ha ketten megragadnak egy ruhadarabot, az egyik váltig állítja: az enyém a ruha! de a másik se hátrál, s ugyancsak hangoztatja: de bizony az enyim az» — mi minden történhetik akkor! Méir kamaszodó gyerekpajtásai javában dugdosták a melamed pipaszárát, tintával festették be az ülőhelyét, leszögezték az ülőhelyére

a redingotja szárnyát, úgy hogy a boszútlihegő mesternek tantalusi kínokat kellett elszenvednie, maga előtt látván a vásott kölyköket, a nélkül hogy rájuk húzhattott volna a vesszejével, a mikor Méir már messze túlszárnyalta őket a tóra ismeretében, a talmud szövevényes fejtegetésében, a mikben estendén Reb Mendel nagy gyönyörűségére nem fáradó buzgalommal, az ő vezetése alatt tökéletesítette magát. Chane asszony belevette magát ilyenkor az ódon karosszékbe, az ujjai között szerény szorgalommal villantak össze egy készülő harisnya fölött a kötötűk, és szívbéli örömmel hallgatta az ő «lelke Méirjének» kedves gyermekhangját, a mint bolygatott az apjával való vitában olyan kérdéseket, a mikben egy-egy jogilag művelt fő is csak nehezen igazodhatott volna el. Ha a lámpa kanócza mélyre égett, s a gyermek szemei is a kellőnél gyorsabban és szaporábban hunyorogtak, akkor aztán éjjeli csönd borult a Reb Mendel hajlékára csakhamar, a világosságot eloltották, Chane asszony odaállott a fia ágya fölébe, és susogva mondta el összetett kézzel az estéli imádságot: «Az angyal, a ki megvédett engem minden rossztól, áldja meg a gyermeket, és adja fölébe nevemet és apáim nevét».

Aztán még egyet odaszólt férjének: «Mendel, a regedei röv szelleme visszajár!»

Reb Mendel rábólintott, és aztán álmodtak Méir-ről, az ő fiukról, Izraél jövőendő ékességéről.

Azonban a legszebb álom sem tarthat örökig. A gyermekkor varázsa csakhamar tovaröpült Méir feje fölött, és haj! gyorsan szállott el. A regedei röv unokája betöltötte tizenharmadik életévét, s a barmiczvah ünne-

pélyén egy hatalmas «derását» vágott ki az egybegyűlt regedei zsidóság előtt, a mivel azt bizonyította be, hogy az ő számára a tudománynak regőfalvi mezőségein nem terem többé olyan virág, a melynek a méze ő előtte ismeretlen lenne, és hogy az ő szellemének olyanra nőttek meg már a szárnyai, hogy ha továbbra is még otthonában vesztegel, kalitkává változik át az otthoni környezet az ő számára.

Reb Mendel is belátta, Chane asszony pedig könnyek között ismerte meg, hogy az ő lelke fiának vándorolni kell. Egy hirneves rabbinak a tanházát kell felkeresnie. Ott majd aztán betelik idők multán a jóslat, s a Méirből gáon lesz. Ah! ő bizonyára olyan lesz a szent tóra kutatásában, Isten tanának kutatásában mint az a híres bölc, a ki, a midőn elmerülve a talmud tanulmányozásában, lobogó láng, a lelkesedés tüze hevíté át egész bensejét, és ha ilyenkoron egy madár szállott el a feje fölött, a szájából fölcsapódó forró léhellel elperzselte a mitsemsejtő fecskemadár szárnyait!

Keserőséges volt Méir számára a búcsuzkodás hete, az utolsó hét, a melyet otthonában töltött. Kettőzött búbájjal érintette a szivét minden aprólékos napi esemény, a melynek varázsát addig, mint megszokottat alig vette észre. Bejárta még egyszer szülőhelyének kedvencz helyeit, a hegytetőknek rejtett erdőségeit, a kis babérligetet a Vág folyamának mentén, a hol a visszhang annyiszor verte vissza a «pókadeti, pokadetó, pókadt, pókád, pókedó» igének ajkáról kelő tanulását, fölkereste nagyapjának: a regedei róvnak sirhelyét, egy-két fűszálat onnan imádságos könyvébe tett el, talizmánnak, hogy az megvédje

idegenben minden kísértés elől, összefacsarodott a lelke, a mikor kora hajnalon a kis imaházban sachariszkor az apja oldala mellett, az ő imaszékén állva, a régi, öreg előimádkozó rekedtes hangját fölcsendülni hallá; úgy érezte, hogy a fejére csavart, és a kezére kötött imaszíjakkal örökre ehhez a templomhoz van az ő lelke kötve. Aztán eljött az utolsó otthontöltött péntek este. Reb Mendel alig tudta az áldás szavait elmormogni, a mikor fiát megáldotta, és a szombati szoba is olyan barátságosan fogadta a templomból hazatérőket, mint még sohasem. Összeszedte a szombati menyasszony minden kaczer báját, hogy a fiúnak megnehezítse a válást. A hétkarú gyertyatartó olyan világos, olyan szende, olyan megejtő fényvel lobogtatta a lángját, a «sólom alékem» szelíd melodiája úgy zsongott, úgy betöltött minden zúgot, a levegőnek minden paránya csöngött tőle. Chane asszony minden pillanatban kifordult a szobából, annyi dolga akadt. Volt is dolga a kötényének a szemeiből kitoluló könnyeket odakünn letörölni.

Másnap aztán Reb Mendel bejárta a fiával az ismerősöket, hogy az «engedelmükkel» elutazhassék Méir, és fölkeresse a p i híres rabbi jesiváját. A regőfalvai rabbi hoszan megáldotta útrakészülő tanítványát, és egy külön «pószukot» talált a nevére, a miben el volt mondva, hogy Méir világítani fog Júda körében.

Bizony szerették az okos Méirt Regőfalván. Távozását a balbatim csakúgy megsiratták, mint az asszonyok. Néhol a zsebében is maradt egy-egy pogácsa.

Denique Méir elhagyta Regedét. És «ki tóv» napján, a hétnek harmadik napján Reb Mendel beállított a

p . . . i rabbihoz, hogy venné föl a jesiva tanítványai sorába a fiát. A jámboréletű és nagytudományú rabbi megvizsgálván Méir előkészültségét, meglegedését fejezte ki a hallottak és a tapasztaltak fölött, elmondta szentirási czitátumokkal bőven tarkítva a jesiva alapszabályait, a melyek szerint jámbor életmód, tóra-tudomány párosulva illemtudással minden fenköltnek az egyedüli és szilárd alapja, a melyek értelmében naponta templomot kell látogatni, és az éjjelt a nappalhoz hozzá toldani, hogy kutassunk a szent tanban. Hozzá tette még azt is — bár az apagyilkosságra törvény nincsen, mivel ilyen bűn képzelhetetlen — hogy idegen, nem héber nyelven írott könyvek olvasása, a (német könyvek) «táts bicher» tanulmányozása fej- és jesiva-vesztéssel van egybekötve, aztán ünnepélyesen bócherrá ütötte Méirt.

Reb Mendel a jesiván hagyta a fiát, kilátásba helyezvén előtte, hogy időnként, a mikor szükes anyagi helyzete megengedi, egy kevés pénzmaggal is kezegetni fogja a Méir tudományának szekérkerekét.

III.

Néhány év leforgása után a kis Méirből, a bócherből nagy bócher lett. A jesiván becsületben állott. Mint a regedei czádik unokájáért a balbatim versenyeztek érte, hogy kinél «egyék napokat». Bőven el volt látva mindennel, úgy hogy alig szorult reá a hazuról időnként beállító küldeményekre. Az ő családi «jichusza» (előkelő származása) megszerezte számára a röv kegyét is, a ki kiváló figyelemmel viseltetett iránta. Tehetsége, szorgalma csakhamar az első közé emelték, és rövid

idő multán eldobta magától a jesivákon divó tudományos járószalagot, a mi abban állott, hogy a kezdőket egy élteőbb bócher avatta be a talmud rejtelseibe.

Egy heves vitázó napon a regedei Méir a jesiva padjairól egy észrevételével üszköt dobott a tanulók seregébe. A kérdés, a melyet fölvetett, figyelemreméltó volt. Magasra csaptak az ellentétes vélemények föl-kavart árijai, a legkiválóbb bócherok szálltak sikra, hogy Méirt megezáfolják, de Méir nem engedett. A röv meglepődve hallgatta a külömben alacsonytermetű bócher vitatkozását, figyelemmel kísérte vitatkozó módorát, a melylyel nálánál jóval idősebb társainak neki-rontott, s ő, a ki Méir nagyapjának tanítványa volt, nem fojthatta el csodálkozó megjegyzését: «Ganz der Déde!» Méir e szellemi küzdelmében győztes maradt, s a röv kimondta, hogy «der Regedéer» a vezérbócher szerepét van hivatta ezentúl betölteni.

Szóval Méirnek alapos kilátásai voltak, hogy a jóslat betellik rajta. Győzelmének hire futott a kilében, és bizonyos tiszteletben részesült a regedei bócher minden oldalról. A «rasekól» ebédnél gyakran legeltette gyönyörűséggel szemeit a megnyerő, rokonszenves arcú fiún, és lopva tekintete a Méir arczáról leánya felé fordult. A hitestársával is nem egyszer nézett össze. Kétségtelen, a «rasekólnak» tervei voltak.

Hát még otthon Regedén. Reb Mendel levelet kapott a fia rebbejétől, a melyben az megírta neki, hogy a fia a gáonság felé vezető úton van. Úton-útfélen ezt a levelet mutogatta Mendel bácsi. A Chane asszony legjobban szerette volna a «keszav»-ot (írás, levél) az ablakába kitenni. Kész lett volna érte a rozmaringos

virágcserepeit — az ő nagy büszkeségét — kiszedni onnan, hogy világgá tündököljön az ő mélységes hitének írásba foglalt tanúsága: «A Méirből gáon lesz!» Az a szombat, a mely erre a levélre következett, bucsújáró nap lett Regedében a Mendelék házához. Egész Regede büszke volt a Méirre. Minden regedei balbósz és balbószte úgy érezte, hogy ebből a nagy dicsőségből reá is esik egy-egy fénysugár. Reb Mendel, a mikor följárogatott az ő erdőibe, a csicsergő madaraknak majd hogy el nem mondta: «Emlékeztek-e a kis Méirre, a ki kergetett benneteket, és játszótársatok volt? Abból gáon lesz ám!» A Chane néni pedig szombat kimultával olyan de olyan bensőséggel adott hálát a «Gott von Avrohom»-nak, hogy az elmondhatatlan.

Az álmokba, az emberi tervezgetésekbe azonban a «lilith»-nek, a «sédim»-eknek (rossz szellemek) is van beleszólásuk. Úgy tartják, hogy a «lilith» magára ölti egy kicsinyke póknak az alakját, és a mikor az álomszövő angyalok a legszabályosabb vonalakban rajzolják meg az álomlátó előtt a tünemény csábképét, akkor ez a pók keresztülfut a hálószővedéken, és összevisszakuszálja, szerteszejjeltépi a drága ábrázolást.

Egy ilyen lilithpók futott keresztül a jesíva, a kile, a Mendelék, és egész Regede álmokképén.

Hogy történt? hogy esett meg? Ki tudna arról számot adni?!

Ki tudja megfejteti az emberi lélek sajátos megváltozását az akaratban, a vágyakban, a gondolatok irányításában? A mit gyerekésszel kívánatosnak tartunk, a min a szívünk minden idegszálával rajongva csüggünk — arra az ifjú szánó mosolylyal tekint

vissza, s a mi ma szent volt előttünk, s a miről azt hittük, hogy kitéphetetlenül a meggyőződésünké vállott — holnap nevetve ábrándnak tűnik fel előttünk.

Ha a regedei röv unokájának bócherkorának diadalnapján valaki azt mondta volna, hogy lesz még olyan idő is, a mikor a talmud tanainak örömein kívül még valami más is elérhető czél gyanánt ragyog föl majd előtte, ha Méirnek akkor valaki azt súgta volna a fülébe, hogy ő is beáll majd ama rémalakok sorába, a kikről a jesiván csak suttogva beszéltek, ama »ségecz»-ek közé, a kik idegen tanulmányoknak szentelik idejük egy részét — úgy bizonyára haraggal utasította volna vissza a boszszantó tréfának ily nemét.

És mégis megtörtént! Méir tudásvágya, szellemének röpte nem volt a köznapiak közül való. Méir lelke nem volt a fanatizmus számára teremtvé, inkább csak belesringattatott abba. A kedélye ifjúságától kezdve halála pillanatáig át volt ugyan hatva a jámborság, az istenfélelem, a hitéért való rajongás mély és benső meggyőződésétől, de hogy oda soha be ne hatoljon a világgosságnak egyetlen sugara sem, hogy külsőségeként buzogva, vakká váljék minden szép és minden nemes-sel szemben, csak azért, mivel annak más a forrása, mint a talmud, ahhoz a Méir szelleme nem volt elég alacsonyróptú.

Belátta azt, hogy a jesiva nem lehet az a hely, a hol az ő jövőjének alapját megvetheti. Érezte, hogy ő belőle nem lehet olyan értelemben gáon, a mint azt ő róla otthon, Regedében álmodják. Valahogyan a kezébe került egy német klasszikus műve, s a lelke soha nem

sejtett gyönyörűséggel tellett be, annak a titkos olvasásában. Egy világ nyilott fel előtte, s annak a fényessége előtt elsülyedt, párává oszlott a jesiva, a röv, a kile, és egész Regede. Egész Regedéből csak két alak maradt meg a szive mélyén: az apja, Reb Mendel és az anyja, Chane asszony. Ha arra gondolt, hogy mi csoda véghetetlen fájdalom fogná el a véle büszkélkedő apát, és a róla ébren is álmodozó anyát, ha megtudnák fiuknak — az ő véleményük szerint — rossz útra kerülését, örvénybe sülyedését, elszorult a lelke, és könny szökött a szemébe. Csakis ez, egyedül ez tartotta vissza, hogy egyenesen oda nem állott a röv elébe, kijelentvén neki, hogy kilép a jesivából, és megy egyenesen a kárhozatba, a pokolba, a szeminariumba. Igen! rabbi akar lenni, az ősök kincsét, a talmud tudását kettőzött szorgalommal akarja teljesen a magáévá tenni, de föl akar ébredni ebből a mélységesen sötét álomból, a melyben nem lát a szent világosságon kívül semmi egyéb fényességet.

De így nem tehetett semmit. Elviselte az ő egyenes lelke előtt eddig teljesen ismeretlen titkolózás súlyát, egy hasongondolkozású társa révén latin és német könyveket szerzett, (magyar könyveket ritkán kaphatott) és a talmudi tanulmányokból megmaradt idejében lopva olvasgatta ezeket a drága ereklyéket.

A végzet azonban nem hagyta magát útjában visszatartani. Méirnek megváltozott, magabazárkózott viselkedését a jesiván észrevették. Gyanut tápláltak irányában. A bócherek súgtak-búgtak felőle egymás között. Az ilyesmit nem lehet elrejteni. A jesiván, ezen a szűk terrenumon sokkal nyiltabb az egyes életmódja, mint-

sem hogy ne ismernék föl előbb vagy utóbb mindegyiknek jellemét, kedvteléseit. A regedei hires bóchernek, a röv és a kilé dédelgetett kedvenczének, bóchertársai között nem egy irigye volt. Biztosat azonban még nem tudtak róla.

A míg aztán egy napon Méirt két látogatóba jött társa idegen könyv olvasásába merülten lepte meg. A könyvet nem tudta elég gyorsan elrejtteni előttük.

Ezzel a jesiva világa az ő számára elsülyedt. A sédim elnyelték a gáonatust, a lilithpók vidáman ugrándo-zhatott az ő rombolásának műve fölött.

Méir társai szent kötelességüknek ismerték, hogy a röv előtt elárulják, a mit ha meg nem tesznek, az ő lelkükön szárad a bűn, és általuk esett «chét» (vétek) a jesiba tisztaságán, a kile becsületén.

Méirt a röv elé hívta a sámész.

Nagy nap volt ez a jesiva életében. A legjelesebb bóchernek fognak ajtót mutatni, a regedei röv unokája hozott szégyent Izraélre. Ritka eset volt ez a jesiván, és hogy az elrettentő példa annál nagyobb hatással legyen, a röv nyilvánosan akarta felelősségre vonni a sárba esett regedei gyöngyöt. Az ilyenben nem ismer kiméletet a jesiva.

A tanterem szorongásig volt bócherokkal telve, a mikor Méir az idézésnek eleget téve a rendes siurelőadásra megjelent. A balbatim is hírét vették a dolognak, és a tanulók soraiban a megjelenhetésre engedélyt nyertek s helyet foglaltak.

A mikor Méir sápadtan bár, de nyugodtan belépett a «siurstúb»-ba, hangos morgás, egy-egy «ségecz» szitokszó fogadta jobbról is, balról is. Lecsúszott a válláról

a közbecsülés, a közszeretet, a tudományban, a jámborságban kitünő bóchert megillető láthatatlan, melengető biborköpenye, megszűnt a jesiva szemefénye lenni.

A röv hangja kimérten, ridegen, szigorúan fogadta. Nem szólította a dísznevén a «dű Regedeér» címzéssel, hanem pusztán a vezetéknévvel.

«Felelj! igaz-e, hogy megvetvén a szent tant, korpát öntöttél a zamatos borba? Igaz-e, hogy «ségecz» lettél? Utalhatnálak arra, hogy mit mondanak bölcseink erről a bűnről, de hát mi haszna? az «ám hoórecz» elé hiába adnék gyöngyszemeket; meg nem értenéd a szent szöveg szavait!» tette hozzá csipősen, gúnyolódva a röv.

Ime így esett le még a tudásnak piedestáljáról is Méir abban a pillanatban, a mikor bírása, röv-ja előtt annak szemében a legszörnyűbb bűnnel vádoltatott.

Méir el volt készülve rá, hogy nyugodtan tiszteletteljesen fogadja majd tanítója feddését. Hanem a mikor a jesiva legborzasztóbb, méltatlan szitokjával, az «am hoórecz» jelzőjével illették őt, a regedei röv unokáját, őt a jesiva legkiválóbb növendékét, őt a ki tudásban e gúnyolódó tömeg között az első volt, arcza nemes harag pirjában lobbant ki, a szeme fénylett, csattogva felelt a róvnak:

«Igaz! rebbe, minden szó a mível vádolnak. Idegen tudománynyal foglalkoztam, és azzal fogok ezentúl mindenkoron foglalkozni. Szeretem bölcseink tanát, a lelkenek lelke az, és nem igaz, hogy «am hoórecz» vagyok, de belátom azt, hogy a gemára mellett van még más szép is ezen a világon. Más nyelven is irtak világszép gondolatokat, más nemzeteknek is voltak és vannak bölcsei, kiváló szellemei. Az isten előtt nem

lehet bűn, az ő fenséges, világotfentartó törvényeit bármilyen könyvek útmutatásai nyomán keresni és kutatni. A mi tielőttetek bűn és kárhozat, az az ő trónusa előtt erény és dicsőség. Jól ismered mester, hogy bölcseink szava szerint Isten a tórárt hetven nyelvben nyilatkoztatta ki a világ előtt, miért gyűlölsz hát engem?

Én mától fogva nem vagyok a tietek. Nem te utasítasz el engem a jesivától, de én hagyom el önkényt azt. Szűk a ti gondolatkörötök énnekem, sötét a ti birodalmatok az én számomra. Izraél igazságait fogom én egykoron hirdetni Istenem segítségével, s ha az én utaim nem a ti utaitok — ám én örömmel válok meg tőletek. Isten veletek!»

Az elszörnyüködés morajja hangzott fel a teremben, a mikor Méir szavait befejezte. Még hallotta a maga után becsapott ajtó mögül a fejére zúduló átkokat, még hallotta a röv rekedtes hangját, a mint az elutasító végzést utána kiáltotta: «Örökre száműzlek pose» (bűnös) a jesivából!» aztán hazarohant, s még aznap elutazott P-ból.

Méir a fővárost kereste fel, hogy új életet kezdjen, s rendszeres tanulmány utján érje el a maga elé kitűzött czélt, hogy Izraél rabbijává lehessen egykoron.

A jesiván nem siratta senki meg. Talán valaki mégis. A rasekól gyorsanpiruló Róchelé-ja előtt Méir nevét nem volt szabad megemlíteni a nélkül, hogy a hajadont a rohamos elpirulás veszedelmének ki ne tegyék. No de nyugodtak lehetünk. Ennek is örökre vége van. A rasekól nem tervezett többé, a Róchele rövid idő után más névre pirult el, s nemsokára főköttő alá került.

Az emlékezetes jelenet után a röv lecsillapult, elmondta csöndes pihegéssel tanítványainak, hogy az a «pose», ha azok az istentagadó szavak minden pillanatban nem czáfolták volna meg a hasonlatosságot, feltűnően hasonlít a gán édenben nyugvó nagyapjához, a regedei czádikhoz (áldás az igazságos emlékezetének!) Egészen úgy beszél, egészen úgy indulatoskodik, egészen úgy gesztikulál. Azzal letűnt Méir a jesiva napirendjéről.

Csak még egy levelet fogalmazott meg a röv.

Reb Mendelhez, Chane asszonyhoz.

«Tartsatok hétnapos gyászt a fiatokért — hangzott a levél — mert rosszabb hirt mondok felőle, mintha meghalt volna. «Apikoresz» (epikureus, istentagadó) lett belőle. Idegen tudománynyal törődik, a szent tantárba tiporta».

Leirható-e az a fájdalom, a mit ez a levél keltett?! Száz kést ha beleszúrtak volna a Chane asszony szívébe, nem vérzett volna annyira, mint ennek a hirnek vételére. Milyen szomorú lett a «sabeszstúb»! Kiért is ég a hétkarú gyertya reménythirdető lángja, a mikor az ő anyai szíve számára minden remény elhervadt, a mikor a róvnak igaza van? Méir meghalt az ő számkra. Reb Mendel egy hét alatt jobban összetört, mint évek alatt, s megsiratta az ő fiát egészen úgy, mintha a föld alatt tudta volna.

Egész Regede Méirt siratta. A hülye Tanchem, a ki naphosszat a mezőkön csavargott, azt mondta, hogy a regedei röv sirhantja fölött éjjelenként jajgatást hall. A röv siratja az unokáját.

Bizony meghalt Méir az ő apjának, anyjának, Rege-

dének. Nem akarta ott őt ezentúl ismerni senkisé. Ne beszéljen róla senki!

IV.

Hosszú, kínos évek sorozata következett el ezután Méir számára. A mikor a fővárosba feljött, úgy érezte magát annak örökös robajjal, szédítő zúgással telt levegőjében, az idegen és közömbös emberek tömkelegében, mintha vadonat erdőségek közepébe vetette volna a véletlen bolyongás, a melyből kijárást semerre sem talál.

Mikorra és hogyan fog ő az élet ama harczából diamasan, céltérve kikerülni, a mely harczban ő neki semmi támasza, semmi menedéke nincsen? Nem vész-e el nyomtalanul, mint annyi sok ismeretlen társa, és egy napon az éhségtől megbetegedve, a nyomortól megtörve, nem kerül-e majd a főváros egyik kórháztermébe, magányosan, ismeretlen, részvét által föl nem keresve?

Emberek, művelt környezet közé jutva, jutott csak annak megismerésére, mennyire hátra maradt a világtól, mennyire fogyatékosak az ő ismeretei, milyen félszeg a modora, milyen vak sötétségben tengette eddig életét. Ah nemcsak a füle mögül lógtak alá ápolatlan tincsek, fájdalommal kellett tapasztalnia, hogy a lelkének is «pajeszei», félszedségei vannak, s a míg a külső modortalanságok megszüntetésére elég egy olló, addig ezeknek a vérébe fölvelt szokásoknak az eltüntetésére, munka, önművelődés, megfeszített szorgalom az egyedüli fegyverek. A mint a hernyó ösztönszerűleg megérezzi, hogy a földöncsúszás nem a végcél, nem arra

teremtett, gubóba fonja magát, s bizonyos időn át a fonadék mélyén a külvilág előtt elrejtve egy szebb életre készül elő, a burok fenekén új lét elébe fejlődik, hogy aztán himesszárnyú lepkévé változzék át, akképen Méir, a bócherkorszakból reáragadt vizzásságok levetésére való törekvést tartotta legfőbb feladatának. Hogy tiszta ember inyelven tudjon beszélni, s ne azzal a zagyva, sikoltó, folyton kérdő hanglejtésű, kevert szó-lásmodorral, a mely tulajdonosát az első pillanatban már ellenszenvéssé teszi.

Félre vonult a világ elől. Küzködött és nyomorgott. Leirjam-e a nélkülözések ama végtelen sorozatát, a melyen hősünk majdnem végképen elmerült? Egyenlő volt az ő sorsa, azokkal az elhagyott fiatal emberekkel, a kiket a küzdelem habverésén egyedül lelküknek rajongó idealizmusa, akaratauk törhetlen erélye, egy jobb jövőbe vetett bizalom tart fönn. Hétköznapi történet ez nagyon. Koplalni, fázni, nyomorogni, virrasztani holt betük fölött, leckeadásból tartani fönn, úgy a hogy az életet, remélni és elcsüggedni, ismét fölegyenesedni, majd pedig aléltan adni föl ismét minden hitet, — ime ezek azok az állomások, a miken a tudomány útja keresztül vezet.

Egy óriási, fővárosi bérház negyedik emeleti szobazugában húzta meg magát Méir. És a mikor késő éjjelen a nagy épület minden lakásának minden ablakában már régen kialudt minden világosság, ott fönn a negyedik emeleti szobácskában éjjelen át lobogott a gyertyafény, és a könyvekkel megrakott asztal fölött halovány, beesett arczczal virrasztott, a jövődjéért harczoló Méir. Ki törődött azzal a kopott, vékonydon-

gájú papjelölttel ezen a nagyvilágon? Kit érdekelt az, miért ég ott fönn, ünnepnapokkal kivételt nem téve, a mécses? Minden, még a legszegényebb sorsú lakóshoz is beállít néhanapján a levélhordó, valami kedvesétől, valami rokonától hozva levelet, a melyben sorsa iránt érdeklődnek, Méir ajtaját soha nem kereste föl a főváros idegeneinek ez a kedvelt alakja.

Szüleit igyekezett kiengesztelni. Az első időben valósággal ostromolta őket békítő soraival — de hiába várakozott, hiába reménykedett: feleletet nem kapott. S a mint az évek multak — ő sem írt többé, mondhatlan siralommal adva föl a reménynélküli harczot. Egy álom csillogott ébren és alva szemei előtt: majd — valamikor — ha isten is úgy akarja — doktor czímet szerez a Reb Mendel fia, akkor aztán fölkeresi Regedét, gyermekkorának édes színhelyét, szüleit, elébük áll, s megmondja nekik. «Tudjátok-e, mi lett a fiatokból? Tudós férfiú, a kivel méltán büszkélkedhettek!»

S az évek röpülve, szárnyakon suhantak. A Méir megfeszített szorgalma, nem köznapi tehetsége diadal-maskodott. Abban az intézetben, a melyben Méir kiképeztetését nyerte: ott is az elsők között állott. Egy napon örömtől kipirult, kikelt arczczal rohant fel Méir az ő szenvedéseinek kis tanyájára, fuldokló zokogással borult könyvei fölébe: «Végre valahára!»

Szerette volna az egész világnak kikiáltani az ő nagy diadalát. Hogy ő, az egykori műveletlen, tépett ruhájú, tépettlelkü, ismeretlen bócher kitüntetéssel tette le doktori szigorlatát. Fényesen vizsgázott. A névjegyén ott csillog a minden nemesi czímnél ékeesebb titulus: a doktori czím. Ezt az ártatlan örömet, ezt a

büszke boldogságot csak az képes megérteni, a ki valaha Méir helyzetében volt. A mikor egyszerre valami leirhatatlan világosság gyullad ki a sötétségben, a mikor egyszerre valakinek érzi magát a senki.

Röpülni szeretett volna haza: Regedére. Hogy fog-nak bámulni azok, a kik őt elveszettnek hitték!

A vonat gyorsan száguld végig a messze rónákon, a völgykatlanok regényes szorosai között, s így Méir alig tudta végigálmodni a viszontlátásnak fantaziájától kiszínezett képeit, a mikor megérkezett arra a kis állomásra, a honnan már csak egy rövid kocsit vezet Regőfalváig.

Mikor a falu határához érkezett Méir, leszállott a kocsiról, gyalog akarta megtenni azt a kis utat, a melynek minden egyes helye szent volt előtte, gyermekkorának emlékeivel megszentelve. Álmodva ment föl a hegyek között kanyargó ösvényen. Őszeleje volt, a mikor a fáknak lombja elfakul már, de a pihenésre készülő természet utolsó erőlködéssel magára rakja minden csábító bűbáját, és kettőzött varázsszal hat az emberi kedélyre. A sűrű hegyi pagonyban a fák ágain seregélyek, rigók füttye fogadta Méirt, mintha megismerték volna a gyermekkori játszótársat. Méir halani vélte üdvözlő, csudálkozó szavukat: «Ni ni a kis Méir! milyen szép, szálás, előkelő ifjú lett belőle!» Egy százados tölgyben ott találta még bevésve nevét, a melyet az apjától vásárról hozott késsel belevágott; köréje bizony azóta tizenöt esztendő moha rakódott le; ott csörgött meg nem öregedve, üde bájjal a kövekből felbugygyanó kristály tisztaforrás, és hulló esöppjeinek locsogása, a mint a kövekhez ütődött, úgy hangzott,

mint egy áhitatos imádság. Méir ivott belőle. Milyen jószágos a természet! mennyi vendégszeretettel, milyen soha nem változó hűséggel fogadja a hazatérőt!

Magas kürtő kalapjában, elegáns, fővárosi öltözetében, a fekete körszakállú ifjában, a mikor Méir Regede alacsony házikós utczáin végigment, senki sem ismerte föl a Reb Mendel fiát.

Megérkezett a szívébe vésődött házhoz, a rozmaring-cserepes ablakokkal. Dobogó szívvel nyitotta föl az ajtót. Egy töpörödött, kicsiny asszony ült az ablakmélyedésben, pápaszemmel felfegyverkezve valami techná-ban olvasgatva: Chane asszony volt.

Méir úgy érezte, hogy a szeméi tele vannak könnyel. Egy szónak sem volt ura. Csak odaborult az öreg asszony elébe, és fuldokló sirással csókolta össze annak a kezeit, a ruha szegélyét.

Szegény Chane néni fölsikoltott. Nincs benne kétség, ez az ő fia. Óh az anyai szív nem tud uralkodni magán; hiába látta elrémülve, hogy ez az előkelő úr nem, nem lehet az ő fia! nem szabad, hogy az ő fia legyen! hiába súgta neki a fájdalmas józanság, hogy a regedei röv unokájának másnak kell lennie, másképen kell öltözködnie, hogy — oh borzasztó látvány! — ennek az ifjúnak, az ő fiának, nincsen «pajesz»-e, «gój», «pose» az egész megjelenésében — azért mégis csak összecsókolta, jajgató sirással a keblére vonta.

Reb Mendel is hazajött az ő napi foglalatosságai után. Ő benne is heves harcot vivott a szülői érzés az öröklött, reászármazott, a vérébe oltott fanatizmussal, és győzött a szokás, a hagyomány, a környezetétől való félelem, a fanatizmus.

Reb Mendelnek nem lehet ilyen a fia. A regedei röv unokája: válogatott beszédmodorral, pogány szokásokkal, az ő hitét, az ő kedvencz, külsőségekben megnyilatkozó, szertartásos ezer aprólékoságait bizonyára kigúnyoló meggyőződéseivel, egy gaj (pogány) és doktor rabbinus, a ki rosszabb, elítélendőbb a kitértnél, a ki — szörnyűség csak elgondolni is — németül, sőt magyarul szónokol zsidó templomokban: egyszerűen elképzelhetetlen.

A vérnek féken nem tartható, elementáris erővel kitörő megnyilvánulása, az érzelmek harcának lecsillapulta után — Reb Mendel is, Chane asszony is beláták, hogy csak a lelkük nyugalma árán vétkezhetnek a regedei röv szelleme ellen.

A környezet, az ismerősök is elősegítették ezt az ő meggyőződésüket. Méirtől, mint valami bélpoklostól húzódozott mindenki Regedében. A mikor templomba ment, a sámesz alázatosan közeledett a templomajtóban hozzá, arra figyelmeztetve őt, hogy Regedén, a zsidó templomban nem szokás a kalapot levenni. A padból, a hová beült, szép lassan elpárologtak mellőle a szomszédok. Érezte, hogy kellemetlen, kényelmetlen az ő jelenléte szegény, elvakult szüleinek. Megérkezése után a második hajnalon kileste Méir véletlenül azt a párbeszédet, a melyet apja Reb Mendel, anyjával Chane asszonynyal folytatott, azt híván, hogy ő még aluszik. Siratták rossz útra került fiukat, elpanaszolták egymásnak azt a nagy csapást, a mely benne őket érte. Hogy is hihette Méir azt, hogy az ő tudományos czíme imponálni fog az ő szüleinek? Hiszen ők abban a czímben csak istenkáromlást láttak.

Hiszen az ő egész világuk más világ volt, mint az övé. Ha mérföldek, országok választanak el őket egymástól, akkor se lennének tőle oly távol, mint így.

Méir egy mély sebbel a lelke mélyén távozott otthonából a második napon.

Másodszor veszítette el szüleit, és talán örökre. Azok pedig örültek — bár fájó és keserű örömmel — hogy az ő «szégyenük» távozott hajlékukból.

Visszatért a fővárosba — és csakhamar rabbivá avatták.

Egy nagy hitközség választotta meg papjának a fiatal rabbit, a kinek tudományos készültsége és kitünő szónoki képessége már akkor is ismeretes volt.

Nagy fényvel vonult hitközségébe, hívei szeretettel fogadták.

V.

Méir hivatásának, állásának becsületére vált. Fájdalommal tapasztalta azt, hogy a zsidóság ősrégi hite kiveszőben van s a kik hozzá még teljes lélekkel ragaszkodnak, olyanok mint a kivesző félben levő bölények az erdő sűrűségeiben. Abban a körben, a hová őt az ő hivatása vezérelte, a korszellem óriási pusztításokat vitt végbe rövid idő alatt. A meg nem szokott világosság, egyenjogusítás, polgári jogok elnyerése, elvakították Izraél szemeit, s az ő hitközségében csakúgy, mint más hasonszellemű zsidó községben a zsidó szellem a haldokló benyomását ébresztette a szemlélőben. Méir látta azt, hogy mint van elhagyatva, hónapról-hónapra, egész időszakokon át a zsinagóga; hogy oda alig vetődött be szombati napokon egy-két összeaszott

öreg ember, néhány töpörödött öreg anyóka; hogy évente csak három napon át, a legnagyobb ünnepeken telnek meg Izraél templomai; hogy sokan egyenesen virtusnak tartják, valami azelőtt hallatlannak tartott törvényszegéssel rúgni egyet a zsidóság vén testén, és a lelke valami hősies elszántsággal, valami prófétai ihlettségű lánggal, fájdalmas haraggal tellett el. Csodálatosan, mélytűzű bensőséggel tudott beszélni, a kedélyekre hatni; a mikor fönn a szószéken, Istenéhez közel érezve magát, beszélt Izraél történetéről, Izraél tanának magasztosságáról, a mikor nyiltan, szabadon, nem törődve környezetének esetleges haragjával, ostorozta felekezete hibáit, a máskor, a köznapi életben szelidbeszédű, szinte alázatos, kedves modorú fiatal pap termete kiegyenesedett, a hangja csattogott, a szava gyújtott. Kezébe vette az ifjúság nevelését, és ezen a téren valóságosan csodás eredményeket mutatott fel csakhamar.

Méir hire nőttön-nőtt. Beszárnyalta az országot, az ország zsidóságát; tudományos munkássága szakkörökben is tekintélyt szerzett nevének. Hívei pedig nagyon megszerették; mert a jobb belátásuak fölismerték benne azt a férfiút, a kit egyedül szent feladata vezérel minden tetteiben, a kit önző melléktekintetek el nem tántorítanak kitűzött céljától. Még a gonosz ellenségeskedés — melyik zsidó papnak ne lennének ellenségei? — sem találhatott kivetni valót személyében, cselekedeteiben. Hiszen ez a fiatal pap úgyszólván a szentek életét élte. Könyveiben buvárkodva, napjai az önmegtagadásnak napjai voltak. Mennyi gyomlálni valója akadt községében, a míg a dudvát valahogyan ki tudta

szedegetni! A műveltségnek legalacsonyabb fokán álló emberekkel kellett vesződnie; előimádkozóval, sakterekkel, a kik a szentélyben munkálkodva a hitből csakis kenyeret akartak szerezni, s a kik tekintélyt, felsőbbiséget maguk fölött ismerni nem akartak; a kik titokban kigúnyolták, és nyíltan megrágalmazták az ideáloknak emberét; csöndes dolgozó szobájának ajtókilincse sokszor naphosszat nem nyugodhatott egy pillanatig sem; veszekedő házastársak, sorscsapásoktól üldözött nyomorultak, üresen fecsegő, léha semmittevők, egymásra agyarkodó pályatársak, a kik a zsidó község kenyerét eszik, kellemetlen hirekkel, pletykával kedveskedők váltották fel abban egymást. Ezek mindegyikéhez kell, hogy a rabbinak legyen egy-egy kedves nyájias szava. A rabbi bölcese a tanácsotkérőknek, vigasza a panaszkodóknak, bírása a község szegényeinek, bankárja a világ összes koldusainak. Éjszaka aztán hosszan világot ki az éjszakába, rabbi Méir dolgozószobájából a méceses, egészen úgy mint tanulókorában valamikor. Ilyenkor tanult, dolgozott prédikációin a rabbi. Amikor szónokolt, az Isten háza zsufolásig volt tömve hallgatókkal. Méirnek minden szava szívből áradt, s így sziveket talált.

Az évek multak, és Méir mind jobban vette be magát hivei szeretetébe. Csöndes boldog családi kört alapított magának s legnagyobb boldogságát derék zsidó ére-nyekkel ékeskedő, műveltlelkű hitvesében és két arany-
szőke kis gyermekében, egy fiúskában és egy leány-
kában találta föl.

Négy esztendő mult el azóta, mióta Méir mint rabbi működött. Ha községének egyik tagjánál valaki, idegen

helyütt rabbijáról tudakozódott, rendesen azt a választ nyerte: «Óh az egy rendkívüli kiváló ember, kitünő szónok, csak az a kár, hogy egy kissé fanatikus».

Sajátságos! községében «fanatikus»-nak tartották Méirt, míg otthon Regedében csak mint a «hittagadóról» beszéltek róla a chaszideus (túl buzgó) faluban.

VI.

Hát otthon Regedében mi történt ezen idő alatt? Mit csinál Reb Mendel, Chane asszony?

Bizony-bizony nagyon megöregedtek. Reb Mendel nem járogat föl többé az ő kedves erdejébe, a lábai nehezen viszik föl a meredek hegyoldalon. Chane asszony még a pápaszemmel is alig lát a techinában. Kevés az, a mire nekik szükségük van, könnyen meg lehet azt szerezni. Egészséges is a két öreg, betegség nem gyötri őket, csak a szivük . . . a szivük . . . ott van egy behegedni nem tudó mély seb.

Az ő rossz útra került, hittagadó fiuknak emléke él ott benn ki nem irtható erővel. Hiába minden jámborság, a vér mégis csak vér marad. Hiába rejtegették egymás elől, mégis csak rajtakapták egymást egy-egy hosszúranyuló téli alkonyatkor, hogy a gondolatuk messze jár Regedétől. Mendel bácsi egyszer ijedten vette észre, hogy a mikor az asztal utáni imádságban áldást könyörgött magára, feleségére, kicsúszott a száján az a rég nem használt formula: «a könyörületes Isten áldja meg az én fiamat is.»

Méir hire elhatott a kis Regedéig, szülőfalujáig is. Néha vándor «orchim», koldus vendégek érkeztek Mendelék házához, a kik nem tudva mitsem az öregek

történetéről, elhozták a híret hozzájuk is. Elmondták róla, hogy milyen nagy ember. Hogy mint varázsolta át azt a «pose», istentelen községet úgyszólván jámbor gyülekezetté Izraél körében. Hogy mennyire szeretik, hogy milyen varázsereje van a szavának. Az ilyen vándorszegények Izraél rabbijainak a jóhírét költői, avagy a veszett nevét terjesztői. A kit az ajkukra vesznek, azt vagy az égig emelik, vagy pedig a sárba rántják. Méir jószívvel fogadott minden szegényt, s így nem csoda, ha nem tudtak eltelni a dicséretével.

Az anya szívében győzött először a vér hatalma. Kiolthatatlan vágygyal égett a lelke mélyén, az ő fiát még egyszer látni, szónokolni hallhatni. Ébren és alva ezt az óhajt táplálta, mint egy drága palántát a keble fenekén. A könnyeivel öntözte titkon, imádsággal fegyverkezett föl a hatalma ellen. Mert jaj! ha ezt a bűnös kívánságát Reb Mendel megtudná. Talán el is válna tőle, talán el is kergetné magától az ő hűséges hites-társát.

De a «lilithpók» nem nyugodott. Keresztül-kasul mászta minden gondolatát, egész agyvelejét, az egész bensejét. És Chane asszony elhatározta magában, hogy ha reá is szakadna az egész világ, ha belé is hal, ha el is veszíti magát: látni akarja, hallani akarja az ő Méir fiát.

Cselhez folyamodott. Egy csütörtöki napon kijelentette férjének, hogy másnap vásárra viszi be egynehány ludját, egy kis eladni való tojása is van már. Ne is várja szombatra haza, mert betegeskedő nővérét is meg akarja egyuttal látogatni, a ki a várostól nem messzire eső falucskában lakik. Rég nem kapott már felőle hirt, aggódik miatta.

Rabbi Méir községe nem volt Regedétől tulságosan messze. Egy néhány óra alatt Chane asszony a vonaton célhoz ért, jóval szombat beállta előtt.

Úgy akarta fiát látni, úgy akarta meghallgatni, hogy az mitsem sejtsem jelenlétéről. A városban senki sem ismerte a vendéghajás zsidó asszonyt, nyugodtan alhatott éjjeli szállásán.

Másnap ujhold hirdető szombat volt. Ilyenkor biztosan szónokol a pap.

A templom utolsó zúgáig tömve volt ájtatoskodókkal. Chane asszony ünneplőt öltve magára, a női karzat egy kis fülkéjében húzta meg magát, a honnan leláthatott a templomba. Senki sem sejtette az igénytelen külsejű asszonyban a rabbi édes anyját. A kántor kacs-karingós futamokkal bőven tarkítva, közmegelegedésre oldotta meg feladatát, a tórából lajenezó is befejezte hatalmas orrhangon eldeklamált művészetét — rabbi Méir a szószékre lépett.

A szeretetről beszélt. A hangja elragadóan szívet-behálózó volt, az emberi érzelmek minden billentyűjét mesterien ütötte meg. Az anyai szeretetről szólt, s mintha szárnyakon röpült volna, olyan magasra szállott ihlete. Beszélt a boldogokról, a kiknek anyjuk van, beszélt a szerencsétlen árvákról, a kiknek anyjuk nincsen.

«A földön nincsen nagyobb hatalom — szólott Méir — mint a szeretet. Az égben fönn a csillagok mögött nem termett az érzelemnek szebb virágja, mint a szeretet. Hegyeknek méhe szivárványszínű gyémántot rejt erében; a szeretet ékesebb kincs mint a fekete kövek sugárzása, mert hideg a gyémánt, de forró a szere-

tet. Tengerfenéken, kagylókba bujva megterem a vízi gyöngy, de igazi gyöngynél igazibb a szeretet. A szeretetnek szava lágy, és úgy ölel mint ölelő karok; a szeretetnek hangja olyan mint a menny dörgése: messze földrészek remegnek szózatjától, ha jogtalanság ellen száll a síkra, a szeretetnek lépte lassú, ha az eltévedtnek büntetésére közeleg, a szeretetnek rohanása olyan mint a villám, ha az ártatlanul üldözöttek siet a segítségére. A szeretet hőssé teszi a gyöngé asszonyt, és gyöngévé az erős férfiút. A szeretet egyetlen könnyel koronákat oszt, és ujjainak bársonysimitása betegeket gyógyít. Halálos ágyon elhagyatva nincsen, a ki tud még szeretni valakit, palotáknak pamlagán boldogtalan a gazdag, a kit nem szeret senki. Nem volna fecskék, ha a pihegőkeblű kis madarak nem szeretnék egymást. Halott lenne az erdők mélye, ha keresztül rajta nem suhanna a szeretetnek szelleme, az özek kerülnék egymást, a sólyommadár egyedül szállana a légben, hálót keresnének a víznek tükre alatt a halak is, hogy ne éljenek egyedül. Óh egyedül az van igazán elhagyatva — kiáltott fel beszéde végén a pap — a kit a szenvedésnek idején cserben hágy rokon, barát és résztvevő szív!»

A rabbi befejezte beszédét. Az elragadtatás moraja zúgott végig a templomon. Fönn a női karzaton pedig nem tudták az asszonyok megérteni, hogy az az idegen öreg asszony miért sir olyan végtelen keserőséggel, miért zokog olyan fájdalmas fuldoklással? Kit sirathat annyira?

Chane asszony az istentisztelet után kitámolygott a templomból. Sietnie kellett, nehogy fia esetleg talál-

kozzék vele. Mit szólna Reb Mendel, ha hírét venné, hogy beszélt a fiával. Pedig úgy szeretne volna összesókolni, a keblére vonni az ő lelke Méirját. De az ilyen érzékeny jelenetnek okvetlenül hire futott volna. Künn a templomudvaron egy cselédleány megmutatta neki a rabbi két gyönyörű kis gyermekét, azokat görcsös sirással csókolta össze. Azok aztán csudálkozva beszéltek el az apjuknak, hogy egy öreg néni hogy összesókolta őket.

Chane asszony hazatért otthonába. De nem volt a régi többé. Szívéből távozott minden harag a fia iránt. Most csak azon gondolkozott, hogyan lehetne Reb Mendelt Méirrel kibékíteni. Szólni azonban nem mert neki mégsem.

Egy reggel aztán félénken tett némi kísérletet Chane asszony:

«Reb Mendel! tudod-e, miről álmodtam? A fiukat láttam, szónokolni hallottam. Úgy beszélt, mint egy angyal. Két kis gyermekét is láttam, azok egyenesen az égből szállottak a földre!»

Reb Mendel azt hitte, hogy a felesége az ő érzelmeit akarja kifürkészni, azt hitte, hogy az ő szigorú, vallásos hitestársa azonnal elhagyná a házát, ha egy szóval is mentségre kelne a «mesumed»-(kitért) nak, azt hitte, hogy neki ezekre a szavakra ridegen kell válaszolni, azért durván így szólt:

«Ugyan Chane! hagyd ezeket a bolondságokat! Ne hozzál bünt öreg fejünkre!»

Pedig az ő szive sem volt már régóta a régi. Erősen hatalmába kerítette a vágy a fia látása után.

Egy másik ujholdra eső héten Reb Mendel búcsuzott

el a feleségétől holmi ürügy alatt. Szombaton át távol marad a háztól.

A fiát ment látni, a fiát ment meghallgatni. Egészen úgy, mint Chane asszony. Titokban, senki által nem ismerve. Megvonult a templom utolsó padjában, a tömeg háta mögé rejtőzve. Ő reá visszataszító hatással volt ugyan az orgonakiséretű istenitisztelet, a nőknek el nem zárt karzata, hanem a fia beszéde őt is megrikatta. Bámulva látta azt a meglepő hasonlatosságot, a mely Méir és az ő apja, a regedei röv között az első pillanatra szembeszökött.

Mikor aztán hazajött Regedébe Reb Mendel, egy hajnalon ő szólott ekképen Chane asszonyhoz :

«Képzeld csak Chane! milyen bosszantó álmom volt. Láttam és hallottam Méirt!»

Chane asszony azt hitte, hogy az ő hitestársa most meg őt akarja kikémleni, hogy neki durván kell arra válaszolni, és most ő szólott ilyen :

«Ugyan Reb Mendel! ne vétkezzél!»

Féltek egymástól.

Azonban nyugodni egyik sem tudott.

Egy téli hajnalon, Chane asszony nem tudott többé uralkodni magán. Úgy érezte, hogy a szive hasad meg, ha nem szól.

«Reb Mendel — szólt Chane asszony — egy valomással tartozom neked. Könnyíteni kell a lelkemen. Nem álmodtam én azt, hogy láttam és hallottam a fiunkat, a két gyermekét: megtörtént az a valóságban velem. Láttam és hallottam, és nem tudok nélküle élni. Kergess el, ha tudsz, vess meg és gyűlölj meg — de nem tehetek róla.

Reb Mendel pedig fölegyenesedett, a hangja remegett:

«Chane, Chane! én se mondtam meg neked az igazat! Szeretem a fiukat jobban az életemnél. Én is láttam, én is hallottam! Nem lehet az pose, a ki így tud beszélni Izraél tanáról. Menjünk a fiunkhoz.»

Veszprém.

Dr. Kiss Arnold.

A VÉN IMAKÖNYV.

Kis szobában őszi sugár
Hinti fényét szerteszét,
Simogatva beteg anyó
Fonnyadt arczát és kezét.

Ágya mellett fia zokog,
Körötte nincs senki más.
Ugy illik e bús szobához
Őszi napfény, hervadás.

Megszólal az anyó végre:
«Búcsúznom kell, érzem.
Fiam, mit sem hagyok néked,
Bár dolgos volt két kezem.

Vagyonom nincs semmi egyéb
Csak ez imakönyvem itt.
Becsüljed meg, forgasd gyakran.
És az isten megsegít.

Rossz napokban, ha azt hittem
Sors hulláma eltemet,
Egy-egy buzgó imájával
Fölemelte lelkemet.

S jó napokban sem hagytam el,
Lapozgattam levelét.
Azt súgta : Ne bizakodj el,
Ha mosolyg a sors feléd» . . .

A fiú a könyvet nézi,
Minden lapján fakó folt.
Mindegyik folt hajdanában
Anyó forró könnye volt.

Örömét is, bánatát is
E könyv felett sirta ki.
Melyik az örömnek könnye,
Ki tudná megmondani ! . . .

Faluszéli temetőben
Kakukfüves hant alatt
Pihen régen már anyóka
S álmodoz szép álmokat.

És a fiát a faluból
Messze vitte sors szele.
Multak évek s a szerencse
Játékot üz ő vele.

A míhez nyult, arannyá vált
És sok kincse egyre nőtt.
Szegény anyó, sejtetted vón
Csak tiz évvel ezelőtt !

Az elsárgult imakönyvet
Nem forgatta bár nagyon,
Ámde mégis olvasgatta
Ünnepekkor, szent napon.

S úgy érezte, hogy utána
Lelke nyugodt és erős ;
Biztatta a vén imakönyv,
Mint egy régi ismerős.

Hány bús emlék szállt lelkébe,
Mig lapozta levelit.
Anyját hallá : Becsüljed meg
És az isten megsegít ! . . .

Boldogságban folyt el élte
S évek száma futva száll,
Mig egyszerre beköszöntött
Fagyos kézzel a halál.

Az anyóka unokája
Öröklé sok kincseit.
Van itt bőven pompa, vigság,
De a hit, az nincsen itt.

Nagyanyának imakönyve,
A könnyekkel öntözött,
Oda kerül a padlásra,
A többi lim-lom között.

Hogy gondolna szent írásra,
Mikor éjjel-nappalon
Ugy is sokat töri fejét
Tivornyákon, vig dalon.

Igy járta ez évről évre,
S egyszerre az unoka
Azon vette magát észre
Hogy a vagyon rég oda.

Amit apja szorgos kézzel
Gyűjtögetett éveken,
Azt a fia könnyű szívvel
Elveré egy éjjelen.

Üres a ház, ki van fosztva
S a tékozló széttekint,
Mit adhat el a kalmárnak
Csakhogy legyen pénz megint.

De nem talál biz ott semmit,
Csak az üres falakat.
Végre a vén imakönyvön
Csüggedt szeme megakad.

Keze reszket, a mint fogja,
Maga elé búsan néz.
Lelkét nyomják kinzó vádak,
És a szíve oly nehéz.

Feltűnnek a gyermekévek
Édes, kedves, szép napok.
Arany volt a napnak fénye
S ezüsből a csillagok.

Régen volt, hogy apja így szól
«A barmiczva ünnepen,
Fiam, az a kívánságom,
Élted boldog s vig legyen.

Fogadd ezt az imakönyvet.
Nagyanyádnak könyve ez.
Kopott, fakó, de csak forgasd
És az élted boldog lesz.

Látom most is jó nagyanyád
A mint törli könnyeit
S így szól : Becsüld ezt a könyvet
És az isten megsegít!» . .

Ugy érzi, hogy gyermek újra,
S jó nagyanyját látja meg,
Mint hajlik az imakönyvre
S forró könnye úgy pereg.

Érzi, könnyebb volna lelke
S nem gyötörné úgy a vád,
Ha nagyanyó vén könyvéből
Elmondhatna egy imát.

Nézi, nézi a betűket,
De mind olyan idegen.
Mintha mind így szólna hozzá:
«Hagyj csak békét énnekem !

Itt pihentünk éveken át.
A poros lim-lom között.
Most keressz fel, hogy a balsors
Csapásival üldözött?»

Csak egy szót, egy árva szócskát !
Csak ennyiért kesereg.
Zordul néz a betűsor, mint
Ellenséges hadsereg.

Nem ismer fel egy betűt sem.
Próbálkozik s megakad.
Hosszan, hosszan el-el nézi
A könnyázott szavakat.

A sok keserv, a sok bánat
Szívében mind összegyül.
Érzi nincs e földön hive,
Csak e vén könyv egyedül.

Ráborul az imakönyvre,
Melyben néki nincsen ír,
Megöleli, csókolgatja,
Sir, csak sir, csak egyre sir.

Feleki Sándor.

HÁROM BIBLIAFORDÍTÁS.¹

Izraél régi bölcseségének és költészetének dúsgazdag kincsesházában, melyet agádának neveznek, két oly mondatra akadunk, mely különböző alakban ugyanazon egy eszmét tartalmazza. A Szinaj hegyén — így szól az egyik mondat² — az isteni kinyilatkoztatás minden egyes igéje megoszlott és a világ hetven nyelven hangzott el. A másik mondat szerint, a Józsua által a szent föld elfoglalása után emelt oltár felszínén a tóra mind a hetven nyelven volt olvasható.³ Nem mesterkélte

¹ Fölolvasás, tartatott az Izr. Magyar Irodalmi Társulat rdk. közgyűlésén 1898 május 19-én.

² B. Sabbáth 88b.

³ Misna Szóta VII. 5. 33a.

fejtegetés szükséges azon gondolat földerítésére, mely e két mondatban rejlik. Szinte leplezetlenül tűnik elénk mindkettőből azon igazság, hogy az első pillanattól kezdve vallásunk tanainak az volt a rendeltetésük, hogy széles e földön minden emberi nyelven szólaljanak meg és hogy Izraél szent irodalmának hatása nincsen hozzá kötve eredeti nyelvéhez, hanem már eleve arra volt szánva, hogy minden nép lelkéhez annak tulajdon nyelvén beszéljen. A kik kétségbe vonják a zsidóság universalistikus irányát, azokat bátran lehet ama két mondatra utalni, melyekben a költői képzelet lendülete egy igen merész, de egyszerű és egyszerűségében annál megkapóbb eszmét juttat kifejezésre. S az eszme ténynyé vált, oly ténynyé, melynek valósága felülmúlja az agáda szerzőinek képzeletét. Mert ők csak hetven nyelvről beszéltek a föld népeinek hagyományos számához képest; de tényleg több mint háromszázra becsülhető azon nyelvek száma, melyekre máig szentírásunk egészen vagy egyes részeiben le van fordítva. Nem egy nyelvnek egyedüli irodalmát bibliafordítása képezi, és alig van nép, mely nem saját nyelvén olvashatná Izraél szentírását.

A bibliafordítások kétezer esztendő óta egy nagy virágzó ágát teszik a világirodalomnak: ők voltak a leghatalmasabb eszközök a nemzetek vallásos nevelésében, erkölcsi megnemesítésében; hatásuk nyomait magán viseli minden mivelt népnek nyelve és irodalma. A biblia népe pedig az első bibliafordításokat is adta a világnak. Mihelyt kivetkőzni kezdett Izraél nemzeti egyéniségének legfontosabb jellegéből, mihelyt megszűnt ősi irodalmának nyelvén mint anyanyelven be-

szélni, megteremtette a bibliafordítást mint élő vallásos intézményt, s majd mint irodalmi terméket. A zsidóság történetében, szellemének fejlődésében és kifelé terjeszkedésében nagy hely jutott a bibliafordításoknak. Múlt időkből reánk maradtak, mint nagy korszakok emlékei, mint jelentős fordulatok, változások eredményei, olykor előidézői. De napjainkban is — hiszen társulatunk alapszabályai is bizonyítják — komoly törekvések irányulnak a zsidóságban a szentírás fordítására. Azért, tisztelt hallgatóim figyelmét és érdeklődését remélhetem, midőn bibliafordításaink sorából oly három műre vetek rövid pillantást, melyeken fölismerhetjük ezen irodalmi termékek nagy jelentőségét, szemlélhetjük azon gondviselészerű szerepet, mely nekik jutott a zsidóság történeti hivatásának teljesítésében.

I.

Ugyanabban az időben, midőn a makkabeus hősök lelkesedése — hogy a próféta szavaival éljek — fel-támasztotta Czión fiait Jáván fiai ellen, midőn Judéa népe egy görög király ellen védelmezte vallását; ugyanabban az időben egy másik görög királynak ajánlotta egy zsidó bölcselkedő ¹ a görögül irt könyvét, melyben Izraél tanait és törvényeit dicsőíti és Hellas nagy gondolkodóinak eszméit Mózes irataiból merítettéknek mondja. Palesztinában kegyetlen harcz a zsidóság és a hellenismus között, a Ptoleméusok fővárosában pedig a zsidóknak szellemi közössége a görögökkel! Az ellenkező jelenségek ezen egykorúsága szembeszökően mutatja

¹ Aristobulos.

azt a kettős hatást, melyet az emberiség tanítóivá rendelt e két népnek, a zsidó és a görög népnek érintkezése előidézett. Egyrészt az ellenállhatatlan vonzás, melyet a görög eszmevilág a zsidó elmére gyakorol, másrészt a legridegebb ellentét, mely élet-halál küzdelemmé válik. És e kettős hatás folytán egyrészt a zsidó nép zöme elzárkozik az idegen világnézettől és visszavonul ősi hitének bástyái közé, ezeket folyton kiépítve; másrészt a zsidóságnak egy tekintélyes része — mind a mellett, hogy hiven és büszkén ragaszkodik ősi tanához — mégis szellemileg a pogány világhoz közeledik, sőt arra törekszik, hogy saját fényének sugarait a pogány világ közé is bocsássa. A zsidó-görög érintkezés e kettős hatása döntő befolyást gyakorolt a zsidóságnak, sőt az emberiségnek történetére. Mert a harc megedzette a zsidóság erejét, megtisztította hitét, megifjította bátorságát, megszilárdította mindenkorra bizalmát; a görög bölcseséggel, a görög iskolákkal szemben, páratlan odaadással fölkarolta Izraél ősi vallását, ősi irodalmát, fejlesztette intézményeit, iskoláit, bennük megalkotva későbbi megmenekülésének, fennmaradásának biztosítékait. Míg ez Palesztinában történt, addig Alexandriában és másutt a diasporában egyre szorosabban simulnak a zsidók a világhódító görög műveltséghez; majdan beleviszik Platon eszméit Mózes tanaiba, és Izraél prófétáinak jós igéi az idegenek számára új alakban szólalnak meg Homeros nyelven. Keletkezik egy csendesen működő és messze elterjedő zsidó propaganda, létesülnek szerte szét a görög kultúra és a római hatalom területén azon községek, melyeket majd a zsidóság kebléből származó új vallás

készen fog találni, hogy belőlük, mint kezdő működésének középpontjaiból induljon világtérítő útjára, a pogányság legyőzésére.

A kereszténység terjeszkedését előkészítő e zsidó propagandának a görög bibliafordítás volt a szent könyve; és maga a kereszténység igen soká más szentírást nem ismert ennél, és annak megtartotta akkor is, midőn új hitének szent iratait hozzá csatolta. Az alexandriai zsidók görög bibliája volt azon alapkönyv, melyből a kereszténység tanítói hirdették tanaikat, melyből tudomást szerzett a pogány világ Izraél Istenéről, Izraél erkölestörvényéről. Azért nem túloz, ki az első görög bibliafordításnak, az úgynevezett Septuagintának világtörténelmi szerepéről beszél. A monda szerint egy király számára készült, bár valószínűleg a görög nyelvű zsidók már korán érzett szükségének köszöni létesülését. De valójában megérte az alexandriai zsidó község görög targuma, hogy királyok tisztelték és kincseik között őrizték. Sok más nyelvbe belőle ültették át a szentírást, a gótok nyelvébe épen úgy, mint Aethiopia nyelvébe. A zsidóság maga, későbbben, nem ismerte el magáénak e tisztán zsidó eredetű művet; és olyannyira idegenkedtek tőle, hogy a Septuaginta keletkezését dicsőítő régi monda helyében más monda keletkezett, mely imígy szól:¹ «Midőn Ptoleméus, egyiptomi király számára görögre fordították a szentírást, három napig tartó sötétség borult a világra», mintegy ismétlődött a régi egyiptomi csapás² sötétsége. Tényleg e fordítás sokszor

¹ Megillath Tannith végén.

² Mózes II. k. 10, 22.

elhomályosítja az eredeti szöveg értelmét; belőle oly részleteket vettek, vagy beléje is vittek, a melyekkel elhomályosították az új hitnek fejtegetői a szentirási gondolatok tisztaságát. Azért megértjük a sötétségről mesélő mondát; de mi késő utódok csak a fényt látjuk, mely az első görög bibliafordításból kiáradt az emberiségre; azért tisztelettel tekintünk reá, és Izraél múltjának irott hagyományai között díszhelyet adunk neki, mint vallásos eszméink legrégebb és leghatásosabb terjesztőjének.

II.

Több mint egy évezreddel az első bibliafordítás után ugyancsak Egyiptomban a szentírásnak egy új fordítása készült, mely történeti jelentőségre ugyan mögötte áll az alexandriai műnek, de szintén új korszaknak a megnyitója és hosszú időre terjedő hatású. Ezen új fordítás szerzője Száadja, egy fajjúmi tudós, később a szúrai főiskolának feje; nyelve pedig az arab, Egyiptomban és másutt is akkortájt a zsidóknak anyanyelve. De e nyelv abban az időben, a tizedik század elején, nemcsak az arab nemzetnek és győzelmes vallásának, a kereszténység nagy vetélytársának volt a nyelve, hanem a legkiválóbb szellemi kulturának, a tudomány minden ágának is az arab nyelv volt akkor, úgy szólván, a letéteményese. Az ó-korban felhalmozott szellemi kincsek, melyek a görög irodalom maradványaiiban holtan heverték, élő hatásra ébredtek az arabok nyelvében; arabul szólaltak meg újra Platon, Aristoteles és mind megannyi híres tudósa és philosophusa az antik világnak. És míg a keresztény Európában a szel-

lemi mozgalom, a szabad kutatás örökre lenyügözöttnek látszott és alig mutatkoztak még elvértve a leendő újjászületésnek előhirdetői: addig friss szellemi élet buzgott a mohammedán világban, és a tudás napja fényesen ragyogott az arab mivelődés székhelyei fölött: Elő-ázsiaiában, Egyiptomban, északi Afrikában, Spanyolországban. A zsidó népnek színe-java pedig, mely ezekben az országokban lakott, szintén fölébredt tespedtségéből, és a hagyományos tudás és tanulás mellé új tényező jutott uralomra Izraél fejlődésében: az észszerű kutatás, az önálló tudomány. A ki pedig uralomra vitte e tényezőt, az Száadja volt, a szentírásnak arab fordítója. Más munkákban vetette meg Száadja az új zsidó tudomány alapjait; mikor érdemeiről beszélünk, nem szoktuk első sorban bibliafordítását említeni; de talán a legnagyobb és legtovább tartó hatást ezzel a művével gyakorolta. E fordítás nemcsak a szent szövegnek világos és észszerű fölfogását tanította; hanem mint az arab nyelvnek megbecsülhetetlen tanítója is működött mindenhol, a hol zsidók arab uralom alatt éltek. Mindenhová eljutott Száadja fordítása, és majdnem olyérvényszerzett magának, mint hajdanában az arameus targum; a híres és nagy tekintélyű gáon arab bibliafordítása tekintélyében szerzője osztozkodott. Még ma is, a pentateuchus egy kiadásában, mely egy jeruzsálemi nyomdában a dél-arabiai zsidó községek számára készül, a héber szöveg minden versét Onkelosz targuma és Száadja arab fordítása követi. Száadja bibliafordítása megjelenése idejében és a következő században meggyorsította azon érdekes kulturtörténeti folyamatot, mely által a zsidóságnak egy nagy része elarabosodott és val-

lásos és egyéb tudományos irodalmában hosszú időre az arab nyelv lett uralkodóvá. De ezen elarabosodás nem csak a zsidóságon belül vált érezhetővé, a mennyiben együtt járt vele a vallásos fogalmak tisztulása, a nyelvnek szabatos és művészi kezelése, a tudományos haladás, az irodalom felvirágzása, hanem alkalmassá tette a zsidóságot arra is, hogy egy rendkívül fontos föladatot vállaljon az európai kultúra fejlődésében. Arabul tudó zsidók tolmácsaivá lettek az arab irodalomnak, ők voltak az arab tudomány közvetítői a tudásra áhítók számára a keresztény Európában. Ezeknek zsidó fordítók tevékenysége tette hozzáférhetőkké a különben előttük elzárva maradt forrásokat. Egy nagy fordítási irodalom keletkezett, mely most csak kevés irodalomtörténeti kutatót érdekel, de a maga idejében élő tényezője, nélkülözhetetlen útmutatója volt a haladásnak, a tudásvágynak. Így a középkori zsidók arab nyelvismerete hozzájárult a folytonosság helyreállításához, a szellemi élet tovább fejlesztéséhez Európa kulturájában. És ezzel a középkori Izraél missiót végzett. Tudósainak önálló termékeivel, valamint fordítási műveivel kivette részét az emberiség szellemi birtokának fönn tartásában és gyarapításában. Azon korszak küszöbén pedig, mely a feladatot teljesítette, Száadja áll, a ki bibliafordításával is nevelte népében az ily feladatra szükséges képesség elnyerését. Száadja arab bibliafordítását is kiváló hely illeti meg multunk történetében.

III.

A Száadjával kezdődő korszakot méltán nevezik fénykorszaknak a zsidó történetben. De hogy fény jutott nekünk osztályrészül a sötétnek mondott középkor néhány századában, e kiváltságnak utólag drágán adtuk meg az árát. A középkor sötétsége épen akkor lett sűrűbbé körülöttünk, midőn világrészünkben újjongva üdvözölték az új világosság sugarait, a szellemi rabság megszűnését. A történet tábláin egy évszám alatt olvasható két esemény, egy új világrésznek a fölfedezése és a zsidóság legjelesebb, legbüszkébb részének földönfutóvá tévése. Ugyanakkor, midőn az új időknek egyik előharczosa így kiált föl: «Mily öröm, ily időben élni!» — a zsidók számára mindinkább kiapadtak az életöröm forrásai. A ghetto lakóját a társadalom kizárta kebléből, eltiltotta tehetségeinek használatától, emberi jogainak élvezetétől. És egyszersmind megszükkült a lelki szemhatára is, megszakadt az összefüggés az elmúlt jobb időknek eszméivel, tudásával, törekvéseivel. De végre, későn, a ghetto lakói számára is eljött az újkor, és a ghettonak egy szegény szülöttje lett a zsidóság számára ezen új kor úttörője, fáklyavivője. Mendelssohn Mózesrel épen úgy kezdődik új korszak történetünkben, mint Száadjával. Mendelssohn is, ép úgy mint Száadja, a gondolkodás legmagasabb problémáinak földolgozásában és különösen a vallásos eszmék észszerű tisztázásában és fejtegetésében ismerte föl életének legfőbb hivatását. Mindketten hitfeleik fölvilágosítását tűzték ki maguknak célul, és mindketten bibliafordítással is kivánták e célt elérni. De egészen

más feladat jutott a berlini bölcshoz és kereskedőnek és írónak, mint hajdanában a szúrai gáónak. Mendelssohn Mózes történeti hatása nem annyira abban keresendő, a mit közvetlenül tett és írt a zsidóság számára, mint abban, hogy mivé lett ő és hogyan működött a nem zsidók körében. Mendelssohn Mózes volt az első európai zsidó, ki a zsidók között élt, vallásához híven ragaszkodott, de a zsidó közösségen kívül általánosan elismert rangra emelkedett és kiváló helyet vívott ki magának hazájának vezető szellemei között. Mendelssohn Mózeset szerették és tisztelték korának legjobbjai mint kitűnő írót, mint finom érzésű kritikust, mint alapos gondolkodót, mint a bölcsészet elmés tanítóját. Német hazájának története a korát képviselő alakok közt az ő alakját is megörökítette. Midőn így Mendelssohn, önerejével kiszabadulván a ghetto légköréből, személyének példájával megmutatta, mivé lehetnek majd a zsidók, ha ledőlnek a válaszfalak közöttük és a velük egy hazában élő embertársaik között, megnyitotta az európai zsidóság ama jeleseinek végtelen hosszú sorát, kik a tudomány, a művészet, az irodalom, a társadalmi működés minden terén hozzájárultak hazájuknak haladásához, jólétéhez és nagyságához. De Mendelssohn nem csak a nem zsidó világnak mutatta példájával mit várhat a szabaddá és egyenjogosulttá teendő zsidótól, hanem példája buzdítólag, ébresztőleg hatott hitfeleire is; és ezekre nem csak példájával hatott, hanem segítségükre is jött, hogy követhessék. Bibliafordításával megmutatta nekik az utat a szentírás értelmezésének régi elhagyott egyszerűségéhez és észszerűségéhez, de egyszersmind tanította őket romlat-

lan nyelvre, egyenes gondolkozásra, tisztult izlésre. És ezeket a tulajdonságokat, valamint a velük járó vágyat a tökéletesítésre és önnevelésre, belé oltotta Mendelssohn bibliafordítása a serdülő ifjuság lelkébe, melynek mint tankönyv volt szánva, de azon felnöttek lelkébe is, kik érett korukban belőle tanultak, és okultak, mert általa a haladás, a felvilágosodás felé vezéreltettek. Mendelssohn Mózes bibliafordításának történeti hatását nem szükséges bebizonyítani. Hiszen még köztünk is élnek sokan, a kik e hatást magukon érezték, kik hálásan visszaemlékeznek rája. Németország határán túl is, főleg a keleti Európa országaiban, a mi magyar hazánkban is, a múlt század végén és jelen századnak első felében számtalan zsidó családban e német bibliafordítás jelezte a tisztult szellemi kultúra első kezdeteit: számtalan tanító kezében eszközzé vált önmagának fegyelmezésére és tanítványainak helyes oktatására; számtalan ifjúnak vezérévé lett a lelki megszabadulás, az előre törő miveltség ösvényén.

Mendelssohn Mózes bibliafordítása is már a zsidóság emlékei közé tartozik; de a mint szeretettel és tisztelettel kell hogy csüngjön minden modern zsidó lelke az európai zsidóság úttörőjének alakján, úgy fűződjék mélyhatású művének, bibliafordításának emlékéhez, is mindenkor a kegyelet hálás érzése.

★

A történeti elmélkedés magaslatáról visszapillantottunk e három bibliafordításra és mintegy útjelzőit ismertük föl bennük Izraél világtörténeti életének. Álljunk még meg egy pillanatig e magaslaton és tekint-

sünk le onnan önönmagunk törekvésére: fürkészszerűk, mi legyen jelenkori bibliafordításainknak, mi legyen szorosabban a társulatunk által megkezdett műnek történeti rendeltetése. E kérdésre önként kínálkozik a válasz. Bibliafordításunk főadata, a magyar Izraél — hogy a próféta szavaival éljek — «újra birtokosává tenni elhagyott birtokának.» * Mert hazánk zsidósága — hiába tagadnók — elhagyta legdrágább, legrégebbi birtokát: a szentírás népe nem ismeri a szentírást. Azon irodalomnak, melyből vallásos érzületünket táplálnunk kellene, még a szellemi gyönyörködés maradandó becsű forrásai között sem juttatunk helyet. A régi ösvények, melyek őseinket a szentíráshoz vezették, járatlanokká lettek; legyen bibliafordításunk azon új ösvény, melyen visszatérünk elhagyott birtokunkhoz, újra megismerve, újra megszeretve régi bibliánkat.

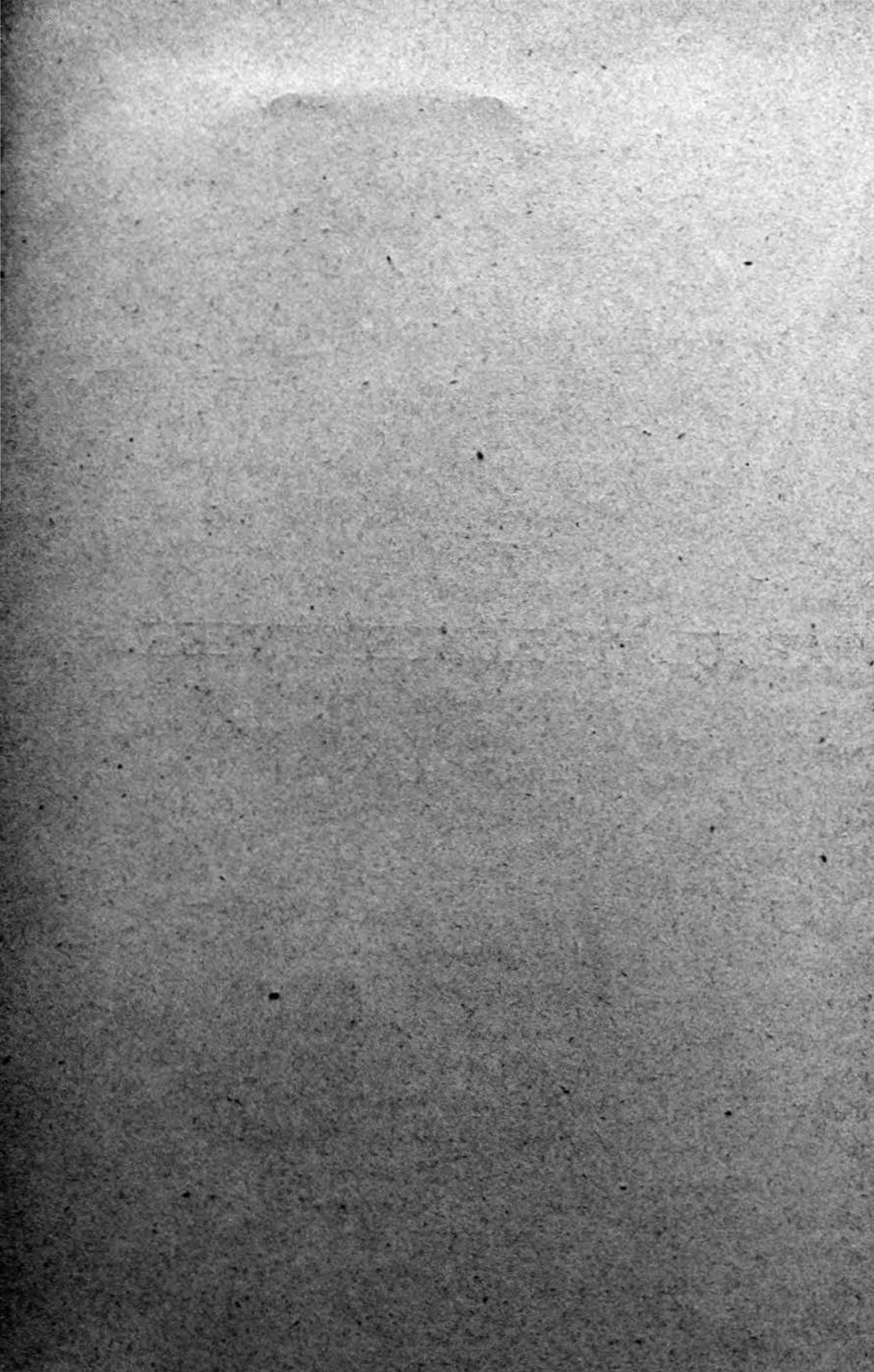
Budapest.

Dr. Bacher Vilmos.

* Jes. 49, 8.

II.

TÁRSULATI KÖZLEMÉNYEK.

Dr. Weinmann Fülöp elnöki megnyitója.

Előadatott az 1898 december 18-iki választmányi ülésen.

Tisztelt uraim!

Az elnök úr a megjelenésben hivatalos teendői által akadályozva lévén, nekem jutott a szerencse, hogy üdvözöljem önöket, kik teendőikből időt szakítottak arra, hogy ide fáradjanak: meghallgatni beszámolómat a lefolyt évről és tervezéseinket az eljövendő esztendőre.

Ha szellemi törekvésről, szellemi munkáról van szó, vajmi kevés egy év és bizonyára nagyon kevés ez a mindössze öt év is, mióta az izraelita magyar irodalmi társulat fennáll. S még is sikeres működésre utalhatok, friss pezsdülő szellemre, ifjonti vállalkozó erőre, mely a jövőt illetőleg még dúsabb eredménnyel biztat.

Különösen a mult lefolyó évre utalhatok. Meghozta nekünk, meghozta a zsidó felekezetnek és meghozta a nemzeti irodalomnak a Szentírás fordításának első részét!

Nem nekem lehet föladatom e nagy vállalkozást valódi érdeme szerint méltatni. De bizonyára szabad nekem mondani annyit, hogy mindnyájunk örömének adok hangot, és mindnyájunk elismerésének kifejezést: hogy a biblia szerkesztő-bizottság, élén dr. Bacher Vilmos kitünő elnökével, nehéz feladatának annyi munkát és lelkesedést szentelt, és működésében eddig is oly kitünően járt el. Bizton reméljük, hogy a folytatás is méltó lesz Társulatunkhoz és felekezetünkhez.

Egyéb kiadványaink is kétségtelenül bizonyítják, hogy a Társulat tagjainak pártolására érdemes, a mely pártolásra nagyon is reá van utalva. Vajha mennél többen hallanák és követnék hívó szózatomat! Vajha kezet kézbe fogva, vállat vállhoz vetve, gyarapítanók Társulatunk anyagi erejét és erkölesi tőkét! Felekezetünk közös érdeke kívánja ezt, mert túlzás nélkül állíthatom, hogy a mit reméltünk és óhajtottunk, immár teljesedésnek indul: az Izr. Magyar Irodalmi Társulat ugyanis új góczpontja lett a magyar Izraél erejének, új kohója fegyverének, új tűzhelye szellemének.

Ebben a meggyőződésben megnyitom mai ülésünket és átadom a szót a társulat titkárának.

II.

Dr. Bánóczi József titkári jelentése.

Előadatott az 1898 december 18-iki választmányi ülésen.

Tisztelt választmány!

Mintegy negyven évvel ezelőtt több kiváló zsidó pap állott össze a szentírásnak magyar nyelven fordítására. Egyiknek sem volt anyanyelve a magyar, de azért egyformán érezték a felekezeti és hazafias kötelességnek e föladatban való egységét. Tíz évvel utóbb a zsidók nemzeti egybeolvadásának elősegítésére alakult Izr. Magyar Egylet veti föl újra a bibliafordítás eszméjét. Ám a kezdeményezők buzgalmát egyik esetben sem támogatta a viszonyok alakulása s egy új nemzedéknek kellett előállnia, míg a nyelvében is túlnyomóan magyarrá lett zsidóság változott körülmények serkentő hatása alatt megalkotá magának az Izr. Magyar Irodalmi Társulatot, melynek céljai közé legelső helyen azt iktatta, hogy a Szentírás magyar fordítását eszközölje.

Öt év múlt el ezóta s mint a Társulat nyolczadik kiad-

ványa, immár a folyó év elején megjelent a munka első kötete: *A tóra. Mózes öt könyve.*

Büszke megalégedéssel utalhatunk e nagy és gyors sikerre, utalhatunk e műre, melylyel a Társulat a zsidóságnak egy közóhaját váltotta valóra.

S örömmel teszünk ma Önök előtt tanubizonyságot arról, hogy a felekezet tényleg maradandó vívmányként ünnepelte e kötetünk megjelenését, azt a férfiút ünnepelvén, kinek törhetetlen buzgósága, lankadatlan munkaereje és kimagasló tudása a nagy művet létesítette. Mindnyájan tudjuk, hogy Bacher Vilmosról esik a szó. Május 22-én a fővárosi zsidóság vezető férfiából alakult üdvözlő küldöttség kereste föl az érdemes férfiút, hogy neki az egész felekezet háláját és elismerését tolmácsolja. Ez ünneplésből joggal vesszük ki részünket mi is, nemcsak abban az értelemben, hogy igaz örömmel tüzdeljük leveleinket az ő gazdag koszorújába, hanem annyiban is, hogy jogosan kérünk érdeméből egy részt, a kik neki e nagy sikerre alkalmat és indítást adtunk — minmagunknak, a Társulatnak is. Valaminthogy teljes bizalommal számíthatunk arra is, hogy Bacher Vilmos további vezetése elegendő biztosíték arra, hogy a Szentírás hátralevő kötetei az eleve kitűzött határidőre készen lesznek.

A Biblián kívül vették tagjaink az 1898-iki *Évkönyvet*, mely szerzőinek mivoltánál és közleményeinek változatoságánál fogva joggal megállhat elődei mellett. Tudósok és írók és költők fogtak benne kezét, hogy szakember és érdeklődő egyaránt tanulsággal és élvezettel forgathassa.

Pályakérdéseink közül a Tencer-féle, mely Budapest területén fennálló hitközségek történetét kívánta, bár nem teljes sikerrel, de eredménynyel járt, a mennyiben a dr. Acsády Ignác, Balogh Ármin, dr. Kohn Sámuel és Tencer Pál urakból alakult bíráló-bizottság ítélete szerint írója, dr. Büchler Sándor keszthelyi rabbi nyertes, versenyművében annyi alapos tudásnak és oly jeles alakító tehetségnek adta

kétségtelen bizonyítékait, miszerint remélhetjük, hogy kiegészítés alatt lévő munkája nemcsak felekezeti történettudásunknak, hanem nemzeti történettudományunknak is gazdagodása lesz.

Másik pályakérdésünk, mely az európai zsidóság szervezetére vonatkozik, első ízben 1896 márczius 31-én járt le. Névtelen megkeresésre, többszöri időhalasztás után, a folyó év végeig hosszabbítottuk meg a határidőt. Óhajtjuk, már a kitűzött nagyszabású feladat fontossága miatt is, hogy eddigi pályakérdéseinknek örvendetesen tapasztalt sikere ebben az esetben se legyen pusztá reménység.

A május 19-én tartott rendkívüli közgyűlés *alapszabályaink* módosítását helyeselte és elfogadta. Mihelyt a belügyminiszterium azokat helybenhagyja, hozzájuk fogjuk egyszerűsítendő szervezetünket idomítani s bizton reméljük, hogy föladatunknak eddig kénytelenségből mellőzött ágai — így különösen az Oklevéltár érdekében is módunkban lesz akkor munkálkodnunk.

E rendkívüli közgyűléskor dr. Bacher Vilmos tanár «Három bibliafordítás» czímen *felolvasást* tartott, valamint mai választmányi ülésünket is felhasználtuk arra, hogy dr. Blau Lajos tanárt meghallgathassuk. Így a felolvasások, melyeknek állandósítása kérdésével, ellenkező viszonyoknál fogva, eddig nem tudtunk diadalmasan megküzdeni, legalább a Társulati élet nagyobb mozzanatait kísérik és emelik.

Hogy irodalmi és hazafias működésünkről minél nagyobb körben tudomást szerezzenek, az idén is elküldtük kiadványainkat Akadémiának, Múzeumnak, az összes magyar nyilvános könyvtáraknak s a külföldi zsidó szemináriumoknak. A többi hazai felekezeti irodalmi társaságokkal: a Szent István-társulattal, a Protestáns Irodalmi és a Luther-társasággal föntartottuk a régi csereviszonyt. Serénységgel hintjük így a magokat, kikelésüket arra bizván, ki mindnyájunknak menedéke és erős tornya.

De a választmánynak tavalyi bölcshatározatából az idén többet is tehattunk: fegyházba és börtönbe, kórházba és legényegyletbe és iskolákba eddig megjelent kiadványainkból összesen 20 helyre közel 700 kötetet küldtünk ajándékba. E nagylelkű intézkedésük kétségtelenül fokozta erkölcsi hatásunkat s emelkedett öntudattal gondolhatunk arra, hogy a mit a Társulat négy éven át produkált, az száz és száz léleknek itt erősíteni törekszik megingott erkölcsi érzékét, ott enyhíteni siet zaklatott fájdalmait, emitt meg bontogatni segít a feltörekvő elme zsenge szárnyait. Így tévén, nem jótékonytságot gyakoroltunk, hanem kötelességet teljesítettünk — de örvendezvé valljuk, hogy Társulatunk ilyen szellemben érti és végzi feladatát. S a haladó évekkkel — bízva bízunk benne — egyre nyilvánvalóbbá lesz, hogy az Izr. Magyar Irodalmi Társulat a nemzeti és felekezeti szellem egyik hű letéteményese s szerény ereje szerint munkás öregbítője.

Hogy így legyen mindenkoron, adja Izráel és a Magyarok Istene.

III.

Függőben lévő pályakérdés.

Kivántatik történeti alapon való ismertetése és méltatása a zsidók fennálló községi szervezeteinek Európa egyes államaiban.

Határidő 1899 december 31.

A munka magyar, német, francia, angol vagy olasz nyelven küldhető be. A társulat a nyertes művet csak magyar nyelven teszi közzé, de a szerzőnek szabadságában áll munkáját saját tetszése szerint kiadni, mégis úgy, hogy a címlapon az I. M. I. T. mint pályázatkiíró említendő lesz. A díj csak önálló becsű műnek adatik ki.

Pályadíj 1000 korona. — A kézirat a szerző tulajdona marad.

A jelíges levéllel ellátott, idegen kézzel írott munka a társulat elnökéhez — VII. Holló-utca 4. — küldendő.

IV.

Jelentés a Tencer-féle pályázatról.

A pályázatra, mely Budapest területén lévő zsidó hitközségek történetének megírását kívánta, egy munka érkezett, melynek szerzője hangsulyozza, hogy céljának tekinté «Budapest története köré a magyar zsidók történetét csoportosítani». Kéziratának szövege 240 oldalból áll s tulnyomóan nagyobb része, 178 oldal, csakugyan a jelzett módon van megírva. A budai hitközség multját ecseteli, de műve itt első sorban adalék a magyar zsidók történetéhez, míg a budai hitközség maga csak másodsorban lép elénk. A XVIII. század derekától kezdve az óbudai — 28 oldalon — és a pesti hitközségnél — 40 oldalon — már tárgyánál, a községek történeténél marad. A pályamű e szerint nem egységes terv szerint készült. Az óbudai és pesti hitközségek történetéből még annyit sem ad, a mennyit kívánni kellene, mert ezek külső történetének csak vázlatos átnézetét kapjuk, legnagyobb részében meg olyant ad, a mi bár érdekes és tanulságos, de a budai és pesti hitközségekkel semminemű kapcsolatban nem áll, tehát egészen mást tartalmaz, mint a pályakérdés kívánja.

Míg így szerző egyfelől anyaga körét illeténél jobban tágitja, másfelől anyaga határát a megengedettnél szűkebbre veti, a mennyiben csak 1848-ig haladt, holott a Budapest területén fennálló hitközségek nagyobb mértékű fejlődése, részben legalább, csak ekkor kezdődik.

E jelentékeny hiányok mellett is azonban teljes méltánylattal szólhatni a műről és írójáról, ki több évi tanulmány és lelkiismeretes buvárlat gyümölcsét nyújtja. Szerző a keresztény és zsidó kutfőkben egyaránt járatos, a levéltárak rejtett kincseiből bőségesen merített. Nagyjában felfogása higgadt és józanul itéli meg az eseményeket. E mellett magyarosan, érthetően ír. Itt-ott pongyola ugyan, de ez kétség kívül a gyors munka következménye, mert egyes fejezetek arról tanuskodnak, hogy eleven tollu, ügyes íróval van dolgunk.

Mindezek alapján a pályamű a kitűzött díjra érdemesnek ítéltetik azon szoros föltétellel azonban, hogy szerző a mű tárgyához nem tartozó összes kitéréseket okvetlenül kihagyja s az események elbeszélését 1867-ig folytassa oly módon, hogy az emancipációról hozott törvény legyen az egész műnek befejezése. Szerzőnek jogában áll a pályadíj felét, 500 frtot, nyomban a kihirdetés után fölvenni, a másik felét, esetleg — a mennyiben e kedvezménynyel élni nem kíván — az egész összeget csak az esetben kapja kézhez, ha a kifejtettekhez képest javított, illetőleg kiegészített munkáját 1899. év végéig a társulat elnökéhez készen beterjeszti.

A bíráló-bizottság nevében:

Bánóczi József,
titkár.

V.

Költségvetés.

A társulat törzsvagyona.

Alapítványokból (készpénzben)	5700.—
4 ¹ / ₂ % záloglevelekben (12000 k.)	6000.—
	<hr/>
	11700.—

Előirányzat az 1899. évre.

Szükséglet.

Nyomatványok, postadíjak	350.—
Kezelési költség	250.—
Titkár tiszteletdíja	500.—
Magyar-Zsidó Szemle subventiója	400.—
Évkönyv és egyéb kiadványok	3000.—
Pályadíj-hátralék	500.—
Pénztárkészlet mint egyenleg	1102.—
	<hr/>
	6102.—

Fedezet.

Jelenlegi pénztárkészlet	702.—
Rendes tagok fizetései	2600.—
Kamat	700.—
A pesti izr. község kezelése alatt álló biblia-alap	1600.—
A Tencer-féle pályadíj még fennálló része	500.—
	<hr/>
	6102.—

Székelly Ferencz s. k.
pénztáros.

VI.

Az utolsó év jegyzőkönyveiből.

2. Titkár jelenti, hogy — részben az illetőktől hozzáérkezett megkeresésre — a következők kapták ingyen az eddigi kiadványokat: Országos fegyintézet Lipótvár, Izr. iparos és kereskedő ifjak egylete Ujpest. Ajánlja egyuttal, hogy e helyekre a társulat kiadványait ezentúl állandóan küldjük. — Az igazgatóság helyesli titkár eljárását s javaslatát elfogadja. (Márcz. 15.)

4. Titkár előadja, hogy dr. Pillitz Benő orvos úr Veszprémben az 1897-iki évkönyvben megjelent cikkéért járhat frt tiszteletdíjat a társulatnak visszaajánlotta. — Köszönettel tudomásul vétetik. (Márcz. 15.)

5. Titkár jelenti, hogy tavaly a társulati kiadványok egyenként való eladása útján nála befolyt 21 frt 85 kr. Wodianer könyvkereskedő bizományosnál 34 frt 90 kr.; összesen 56 frt 75 kr. — Tudomásul van. (Márcz. 15.)

7. Titkár előterjeszti a pénztárostól hozzáküldött kimutatást a társulat vagyoni állapotáról 1897 december 31-én, a mely szerint a társulatnak vagyona 8365 frtot tesz ki. — Az igazgatóság ezt tudomásul vévén, elhatározza, hogy a pénztáros úr fölkérésék, sziveskedjék ezentúl a folyó számlával együtt az értékpapírok jegyzékét is beterjeszteni. (Márczius 15.)

8. Titkár jelenti, hogy Taub Salamon, végrendeletének 54. pontja szerint társulatunknak 500 frtot hagyományozott. — Örvendetes tudomásul van. (Márcz. 15.)

12. Titkár előterjeszti dr. Bernstein Béla szombathelyi rabbi ajánlatát «Az 1848/49-iki magyar szabadságharcz és a zsidók» című műnek megírására, melynek részletes tervrajzát is bemutatja. — Az igazgatóság elfogadja dr. Bernstein ajánlatát azzal a kikötéssel, hogy 1. a kész kézirat legkésőbb április végén elnök úrhoz benyújtandó; 2. a kézirat dr. Kohn Sámuel és dr. Acsády Ignácznak adatik ki bírálatra, a kik a mű kiadását illetőleg junius végeig okvetlenül határoznak. (Márcz. 15.)

14. Titkár részletesen megokolt előterjesztésére az igazgatóság elhatározza, hogy tekintettel a magyar és erdélyi izraeliták egyetemes gyűlésének határozatára, mely szerint az izr. iskolaalap jövedelme egyebek közt «hitfelekezeti tankönyvek kiadásának előmozdítására fordítandó, a biblia magyar fordításának tekintetbe vételével» — tekintettel továbbá társulatunk anyagi erejére, a mely szerint utolsó költségvetésünkben 2195 frt 67 kr.-ral több a kiadás, mint a bevétel, a mit a bibliafordítás 3000 frtos költségtétele okoz: a társulat a nmlgú vall. és közokt. minister úrhoz, mint az izr. iskolaalap mostani kezelőjéhez azzal a kérelemmel fordul, hogy a három hátralékos kötet kiadására minden második évben, tehát 1900, 1902 és 1904. évben, 2—2000 frttal, összesen 6000 frttal segítse bibliafordításunkat, mely a hazai zsidóság, valamint a nemzeti irodalom szempontjából egyaránt fontos. — A kérvény beadásának, valamint az egész eljárásnak alkalmas módozatait az elnökség a maga belátása szerint fogja megállapítani. (Márcz. 15.)

19. Titkár felolvassa a bírálati jelentést «A Budapest területén fennálló zsidó hitközségek története» című pályamunkáról. — E jelentés szerint az «Emlékezzünk régiekről» jeligével ellátott versenymű szerzőjének a díj odaitéltetik, azon föltétellel azonban, hogy a szorosan oda nem tartozó részek kihagyassanak s a munka 1867-ig kiegészítendő. — Elnök úr felbontván a jeligés levelet, abból e név tűnt ki:

dr. Büchler Sándor, Budapest. — A közgyűlés dr. Büchler Sándor, jelenleg keszthelyi rabbi sikerét éljenzéssel veszi tudomásul. (Május 19.)

20. Az alapszabályok módosítása kerülvén sorra, dr. Neumann Sándor választmányi tag úr indítványozza: tekintettel arra, hogy a jelenlegi rendkívüli közgyűlés elé terjesztett alapszabályjavaslatot az igazgatóság s utána a választmány behatóan tárgyalta és mostani alakjában a közgyűlésnek egyhangulag ajánlta, tekintse a közgyűlés a javaslatot felolvasottnak és fogadja el egyhangulag. — A rendkívüli közgyűlés az alapszabályok módosítását illetőleg az előterjesztett alapszabályjavaslatot egyhangulag elfogadja. (Május 19.)

35. Dr. Weinmann társelnök úr előadja, hogy november 23-án, az igazgatóság határozatának végrehajtásában az ő vezetése alatt Bacher Vilmos és Bánóczy József urakból álló küldöttséggel fölkereste a vallás és közoktatásügyi minster urat, kinek — miután a társulat segélykérő emlékirata előző nap beadatott — átnyújtotta a szentírás első kötetének díszkiadását s kifejtette az okokat, melyek támogatják a társulat abbeli kérelmét, hogy bibliafordításunk kiadása az orsz. izr. iskolaalapból segíttessék. Ő excellentiája kitüntető szivességgel fogadta a küldöttséget s megígérte, hogy kérelmét a legnagyobb jóakarattal fogja megfontolása tárgyává tenni s a társulat működése iránt élénk érdeklődésének és elismerésének adott kifejezést. — Az igazgatóság örömmel veszi tudomásul társelnöke jelentését és neki fáradásáért meleg köszönetet mond. (Novemb. 29.)

36. Titkár örömmel tesz az igazgatóságnak jelentést arról az ovációról, melyben a fővárosi zsidóság vezető körei, a szentírás első kötetének megjelenése alkalmából folyó év május 22-én dr. Bacher Vilmost részesítették. A küldöttség szónoka, dr. Weinmann Fülöp kir. tanácsos emelkedett szellemű beszédben méltatta dr. Bacher kiváló

érdemeit a Szentírás kiadása körül, melylyel magának az egész hazai zsidóságot lekötelezte. E korszakos munka az ő nagy tudósa és odaadó munkássága nélkül meg sem indulhatt volna s mindenki meg van róla győződve, hogy bizalommal várhatjuk annak folytatását is. Dr. Weinmann Fülöp kir. tanácsos úr egyúttal az ünnepeltnek tisztelői nevében egy művészies kivitelű domborművekkel ékes ezüst pajzsot nyújtott át, mely Bachruch Károly gyárából került ki s a hazai ötvösművészetnek valódi díszeül szolgál. — Az igazgatóság őszinte örömmel vesz tudomást az ovációról, melyben kitűnő tagját a fővárosi zsidóság a Szentírás első kötetének megjelenése alkalmával részesítette s a maga részéről őszinte megelégedésének ad kifejezést a fellett, hogy a kiérdemelt ünneplés oly emlékezetes és méltó módon folyt le. (Novemb. 29.)

37. Titkár jelenti, hogy a Wodianer czég bizományos útján a lefolyt évben eladott könyvek ára fejében készpénzben 31 frt 80 krt vett kézhez, mely összeget a pénztárosnak beszolgáltatatta. — Tudomásul van. (Novemb. 29.)

38. Titkár jelenti, hogy a Bernstein Béla kéziratát a két kedvező birálat alapján az igazgatóságnak f. évi május 19-én 30. p. alatt hozott határozata értelmében sajtó alá adta; a könyv mint az 1899-i tagilletmény egyik kötete fog megjelenni. — Tudomásul van. (Novemb. 29.)

45. Titkár jelenti, hogy a Budapest területén fennálló hitközségek története czímű pályakérdés nyertése, dr. Büchler Sándor keszthelyi rabbi, a birálatban közölt határozat értelmében a Tencer-féle pályadíj felét, 500 frtot felvette. — Tudomásul szolgál. (Novemb. 29.)

51. Titkár jelenti, hogy a tagilletménynek kötött példányokban való kiadása a lefolyt évben a társulatra anyagi károsodással járt, a mennyiben a bekötés ára csak részben folyt be, a minek az az oka, hogy a legtöbbben a tagdíjat már előzőleg befizették s az aránylag csekély bekötési ille-

téknek külön postai beküldése kényelmetlenséggel jár. Ezért nehogy a társulat költségvetését e czímen is megterhelje, az 1898-i tagilletmény bekötéséről nem gondoskodhatott. Minthogy azonban úgy tudja, hogy számos tag a díszes kötés fejében szívesen fizeti a csekély összeget, kéri az igazgatóságot, hogy oly módozatban állapodnék meg, mely a társulat érdekeinek kimélése mellett a tagok ebbeli igényeinek kielégítésére alkalmas. — Az igazgatóság azt határozza, hogy az 1899-i tagilletmény szétküldésekor s ezentúl állandóan ily alkalommal a könyvcsomagba zárt felhívás menjen a tagokhoz, mely szerint azok, a kik a jövő évben tagilletményöket 40 vagy 60 kros kötésben óhajtják, küldjék be október hó végéig a Belvárosi Takarékpénztárhoz a társulat részére a kötet árát postautalványon, melynek szelvényén megjegyzik, hogy az a jövő évi tagilletményük bekötési díja. (Novemb. 29.)

53. Székely Ferencz pénztáros úr azt indítványozza, hogy tekintettel arra, hogy kimutatásaink és zárszámadásaink az Évkönyvben közölhetők legyenek és a tényleges állapottal összevágjanak, a társulat üzleti éve ezentúl ne deczember 31-én, hanem október 31-én záruljon. — Az igazgatóság ezt egyhangulag elfogadja. (Novemb. 29.)

56. Titkár előterjeszti, hogy a társulat embléme-je, mely minden kiadványán rajt van, a címlaphoz képest tulságos nagy, másfelől helyes volna, ha egyéb irodalmi és tudományos társulatok példájára, ugyanaz az embléme képezné az eddigihez lehetőleg alkalmazkodó módosítással, a társulat pecsétjét is. Titkár rajzoltatott is az ismeretes festőművészszel, Ebner Lajos tanárral két mintát, melyeket előterjeszt. — Az igazgatóság az egyiket elfogadja, Ebner Lajos tanárnak köszönetet mond szép munkájáért s a titkárt felhívja, hogy az új embléme-t elkészíttesse, a mely ezentúl a társulat kiadásain a régi helyett szerepeljen s egyúttal a társulat pecsétjéül szolgáljon. (Novemb. 29.)

VII.

A Társulat alapszabályaiból.

A társulat céljai.

2. §. Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat céljai :

a) a szentírás magyar fordításának eszközlése, kiadása és terjesztése ;

b) a szentírásnak és későbbkori vallásos irodalomnak, és általában az izraelita vallás és erkölestannak ismertetésére és megvilágítására szolgáló művek kiadása és terjesztése ;

c) a szentírás és a zsidóság történetére s irodalmára vonatkozó előadások szervezésének elősegítése hazai egyetemeink bölesészeti karán külföldi egyetemek módjára ;

d) ugyancsak e körbe tartozó, valamint egyáltalán az izraelita hitközségi életre vonatkozó nyilvános felolvasások rendezése úgy a fővárosban mint a vidéken ;

e) a felekezeti élet ismertetésére és nemesítésére szolgáló népszerű művek és a hitközség feladatával s az általuk nyújtandó hitoktatással összefüggő jelesebb munkák kiadása és terjesztése ;

f) a kijelölt tudományos és közhasznú irodalmi czélok tekintetében pályakérdések kitüzése és jutalmazása.

A társulat tagjai.

3. §. A társulat tagjai lehetnek :

a) izraelita hitközségek, b) egyéb testületek, c) magánosok. A tagok lehetnek : 1. *alapítók*, kik egyszer s mindenkorra legalább 1000 koronát adnak, mely összeget hitközségek és

egyéb testületek öt egymásután következő évi 200 koronás részletekben törleszthetik ; 2. *pártfogók*, kik egyszer s mindenkorra legalább 400 koronát adnak ; 3. *pártolók*, kik egyszer s mindenkorra legalább 200 koronát adnak ; 4. *rendesek*, kik hat éven keresztül legalább 8 korona fizetésére kötelezik magukat.

A tagok jogai.

21. §. A tagok feltéve, hogy évi járulékaikkal hátralékban nincsenek, a cselekvő és szenvedő választási jogaik élvezetén kívül tagilletményben részesülnek, még pedig az *alapító* tagok a Társulat összes kiadványaiban, a többi tagok az igazgatóság által meghatározott mértékben. Az utóbbiak azonfelül a többi kiadványokat kedvezményes áron nyerhetik.

Az alapító tagok a 15. §. értelmében a választmánynak tagjai.

VIII.

A Társulat képviselete.

1. ELNÖKSÉG.

- Elnök* : Dr. Kohn Sámuel, rabbi.
Társelnök : Dr. Weinmann Fülöp, kir. tanácsos.
Titkár : Dr. Bánóczy József, igazgató.
Pénztáros : Székely Ferencz, bankigazgató.
Ellenőr : Beck Dénes, bankigazgató.
Ügyész : Dr. Halász Frigyes, ügyvéd.

2. IGAZGATÓSÁG.

Dr. Kohn Sámuel, rabbi, elnök.

Dr. Weinmann Fülöp, kir. tanácsos, társelnök.

Dr. Bacher Vilmos, tanár, az irodalmi bizottság elnöke.

Dr. Klein Mór, nagybecskereki rabbi, az irodalmi bizottság alelnöke.

Schweiger Márton, keresk. tanácsos, a gazdasági bizottság elnöke.

Dr. Stiller Mór, ügyvéd, a gazdasági bizottság alelnöke.

Dr. Bánóczy József, tanítóképzői igazgató, titkár.

Székely Ferencz, bankigazgató, pénztáros.

Beck Dénes, bankigazgató, ellenőr.

Választott tagok:

Dr. Kármán Mór, egyet. tanár,

Dr. Réthy Mór, műegyetemi tanár,

Dr. Rosenberg Sándor, aradi rabbi.

3. IRODALMI BIZOTTSÁG.

Elnök: *Dr. Bacher Vilmos*, tanár.

Alelnök: *Dr. Klein Mór*, rabbi, N.-Becskek.

Jegyző: *Dr. Krausz Sámuel*, tanár.

Tagok: *Dr. Bánóczy József*, igazgató.

Dr. Kármán Mór, egyet. tanár.

Dr. Neumann Ede, rabbi, N.-Kanizs...

Schill Salamon, tanár.

4. GAZDASÁGI BIZOTTSÁG.

Elnök: *Schweiger Márton*, keresk. tanácsos.

Alelnök: *Dr. Stiller Mór*, ügyvéd.

Jegyző: Dr. Farkas Emil, ügyvéd.

Tagok: Leopold Sándor, birtokos, Szegzárd.
Dr. Neumann Antal, ügyvéd.
Sternthal Adolf, földbirtokos.
Weisz Berthold, gyáros.

5. VÁLASZTMÁNY.

A) *Budapesti tagok:*

Dr. Bacher Vilmos, tanár.

Dr. Bánóczy József, igazgató.

Dr. Bárón Jónás, egyet. m.
tanár.

Beck Dénes, bankigazgató.

Dr. Chorin Ferencz, orsz.
képviselő.

Dr. Farkas Emil, ügyvéd.

Dr. Goldberg Rafael, rabbi.

Dr. Halász Frigyes, ügyvéd.

Dr. Kayserling M., rabbi.

Dr. Kármán Mór, egyetemi
tanár.

Kornfeld Gyula, orsz. izr.
tanító-egyesületi elnök.

Dr. Kőrösi József, statist.
hivatal igazgatója.

Dr. Krausz Sámuel, tanár.

Dr. Marczali Henrik, egyet.
tanár.

Dr. Mezey Ferencz, ügyvéd.

Dr. Mezei Mór, ország. kép-
viselő.

Dr. Munkácsi Bernát, tan-
felügyelő.

Dr. Neumann Antal, ügyvéd.

Ifj. dr. Neumann Sándor,
ügyvéd.

Pollák L., rabbi.

Dr. Radó Antal, író.

Dr. Réthy Mór, műegyetemi
tanár.

Dr. Rosenbergy Gyula, orsz.
képviselő.

Schill Salamon, tanár.

Dr. Schiller Zsigmond, szer-
kesztő.

Schön Dávid, tanár.

Dr. Simon József, ügyvéd.

Stern Ábrahám, isk. igazg.

Sternthal Adolf, földbirt.

Dr. Stiller Bertalan, egyet.
tanár.

Dr. Stiller Mór, ügyvéd.

Szabolesi Miksa, szerkesztő.

Szatmári Mór, szerkesztő.

Székely Ferencz, bank-
igazgató.
Tencer Pál, író.
Dr. Visontai Soma, országos
képviselő.

Wolfner József, gyáros.
Weisz Berthold, orsz. képvis.
Dr. Weiszburg Gyula,
s. rabbi.

B) *Vidéki tagok:*

Dr. Bakonyi Samu, ügyvéd,
Debreczen.

Dr. Bárány József, rabbi,
Kecskemét.

Dr. Bernstein Béla, rabbi,
Szombathely.

Büchler P., rabbi, Moór.

Dr. Eisler Mátyás, rabbi,
Kolozsvár.

Elfer Jakab, rabbi, Heves.

Dr. Feldmann József, rabbi,
Czegléd.

Dr. Fischer Mihály, rabbi,
Zombor.

Dr. Flesch Ármin, rabbi,
Mohács.

Friedmann Ármin, hitközs.
elnök, Újpest.

Hahn Adolf, tanár, Székesf.

Dr. Halász Ignác, egyet.
tanár, Kolozsvár.

Dr. Kardos Albert, tanár,
Debreczen.

Dr. Kecskeméti Lajos, fő-
orvos, Kecskemét.

Dr. Kecskeméti Lipót, rabbi,
Nagyvárad.

Dr. Kelemen Adolf, rabbi,
Pancsova.

Dr. Klein József, rabbi,
Kassa.

Dr. Klein Mór, rabbi, Nagy-
Becskerek.

Lázár Soma, Keszthely.

Leopold Sándor, Szegzárd.

Dr. Löw Immanuel, rabbi,
Szeged.

Dr. Löwy Mór, rabbi,
Temesvár.

Dr. Neumann Ede, rabbi,
Nagy-Kanizsa.

Dr. Perls Á., rabbi, Pécs.

Dr. Pillitz Benő, orvos,
Veszprém.

Reich Márton, birtokos,
Kalocsa.

Várhelyi dr. Rózsa Izsó,
ügyvéd, Szeged.

Dr. Rosenberg Ede, rabbi,
Ó-Kanizsa.

Dr. Rosenberg Sánd., rabbi,
Arad.	Sichermann Mór, nyomda-
tulajdonos, M.-Sziget.
Rosenthal Nándor, hitközs.
elnök, Veszprém.	Dr. Sonnenfeld Bernát, ügy-
véd, Vágújhely.
Dr. Roth Adolf, orvos, Liptó-
Újvár.	Sternthal Salamon, földbir-
tokos, Temesvár.
Schreiber Ign., Győr—Bécs.	Dr. Ungar Simon, rabbi,
Szegzárd.
Schwarz Jakab, rabbi, Csák-
tornya.	Dr. Vajda B., rabbi, Abony.
Seltmann Lajos, rabbi,
H.-M.-Vásárhely.	

6. SZÁMVIZSGÁLÓ BIZOTTSÁG.

Adler Laj., nagyker., Bpest.	Fleischmann Ede, nagy-
kereskedő, Budapest.
Deutsch Sámuel, háztulaj-
donos, Budapest.	Budai Goldberger Bertalan,
nagykereskedő, Budapest.
Ehrlich Mózes, földb., Bpest.	

7. A VÁLASZTMÁNY TAGJAI ALAPÍTÓ TAGSÁGI JOGON.

(Alapsz. 15. §.)

- Gelsei Gutmann Vilmos, kir. tanácsos, Nagy-Kanizsa.
 Kohner Zsigmond, földbirtokos, Budapest.
 Schweiger Márton, keresk. tanácsos, Budapest.
 Sváb Károly, főrendiházi tag, Budapest.
 «Néh. Sváb Sándor alapítvány» képviselője, Budapest.
 «Néh. Hatvani Deutsch Bernát alapítvány» képviseli
 Hatvany-Deutsch József úr.
 A nagy-kanizsai izr. hitk. alapító tag egy képviselője.
 A nagyváradai izrael. hitk. alapító tag egy képviselője.

A pesti izr. hitk. alapító tag egy képviselője ; képv. Adler Lajos előljárósági tag úr.

A pesti chevra kadisa alapító tag egy képviselője.

A szabadkai izr. hitközség alapító tag egy képviselője.

IX.

A társulat kiadványai.

1. Évkönyv. Szerkesztik dr. BACHER VILMOS és dr. MEZEY FERENCZ. 1895.

Tartalma a társulati közleményeken kívül :

BÁNÓCZI JÓZSEF: Toldi és a biblia.	IGNOTUS: A 137. zsoltár.
SONNENFELD ZSIGMOND: Az argentíniai zsidó földművelő gyarmatok.	STURM ALBERT: Maszkir Ne-sómosz. Utazás ujságirói sirok körül.
KOHN DÁVID: Zsidó népmozgalmi statisztika.	ROSENBERG SÁNDOR: Rövid elmélkedés az óhéber irodalomról, összehasonlítva az ógöröggel.
CSERHALMI H. IRÉN: Lea.	SZATMÁRI MÓR: Zsidók a magyar publicisztikában.
KAUFMANN DÁVID: Budavár visszavivásának egy szemtanuja és leírója.	MAYBAUM ZSIGMOND: Zunz Lipót életéből.
MAKAI EMIL: Kelet.	FELEKI SÁNDOR: Templomban.
KOHN SÁMUEL: Vida András contra Velisch József.	BÜCHLER ADOLF: A makka-beusok ünnepének elejei.
BERNSTEIN BÉLA: A zsidók az 1848/49-iki szabadságharcban.	KLEIN MÓR: A zsidó pap helyzete a múltban és jelenben.
SCHWARZ ADOLF: Pædagogiai tanulság a bibliából.	RADÓ ANTAL: József és Putifárné története a Sahnáméban.
TENCER PÁL: Egyről-másról és önmagamról.	NEUMANN EDE: A zend vallás befolyása a zsidóságra.
BLAU LAJOS: A biblia eszméi a theodiceáról.	WEISZBURG GYULA: Szegény-

- ügy-szervezet a zsidóknál a talmudi korbán.
- KÖRÖS MIHÁLY: Kisértetek.
- SILBERSTEIN ÖTVÖS ADOLF:
A zsidó «szellemi fölénye.»
- SELTMANN LAJOS: Életképek.
- GERŐ ATTILA: Talisz, Tfilin.
- GELLÉRI MÓR: Az ezredéves kiállítás.
- VAJDA BÉLA: A talmud polemikája Rómával a jótékony-ságról és könyörületességről.
- KECSKEMÉTI LIPÓT: Zsidó költőkből.
- LEDERER IGNÁCZ: Nap és éj. Juda Alcharizi makámáiból.
- GOLDSCHMIED LIPÓT: Magyar zsidó művészek.
- KRAUSZ SÁMUEL: Chanukka.
- V. HEVESS KORNÉL: Látogatás.
- SCHUSCHNY HENRIK: A testi nevelés és a zsidóság.
- MEZEY FERENCZ: Onnan hazulról.
- BÜCHLER SÁNDOR: Egy magyar zsidó költő.
- BACHER VILMOS: A francia zsidóság irodalmi társulata.

2. Évkönyv. Szerkesztik dr. BACHER VILMOS és dr. MEZEY FERENCZ. 1896.

Tartalma a társulati közleményeken kívül:

- BACHER VILMOS: Ezer év előtt.
- MAKAI EMIL: Hiszek.
- STEIN LAJOS: Konstantinápolyi emlékek.
- PAP DÁVID: Zsidók vándorlása.
- KOHN SÁMUEL: Zsidó történelmi emlékek különös tekintettel Magyarországra.
- CSERHALMI H. IRÉN: Eliézer.
- BLAU LAJOS: Az emberi szenvedések.
- KAYSERLING M.: Századunk elejéből.
- GERŐ KÁROLY: Az utczáról.
- KLEIN GOTTLIEB: A farizéusok és szaduczéusok viszonya a makkabéusokhoz.
- BERNSTEIN BÉLA: Az ember tragédiája és a zsidó irodalom.
- KECSKEMÉTI LIPÓT: Hósea próféta és kora.
- BÁNÓCZI JÓZSEF: Magyar zsidók külföldön.
- WALDAPFEL JÁNOS: A biblia az újabb nevelés-tudományban.
- GERŐ ATTILA: Lechó dódi.
- SELTMANN LAJOS: Életképek.
- NEUMANN EDE: Görög és római írók a zsidókról.
- KRAUSZ SÁMUEL: Képdiszítmények a zsinagógában.
- HELLER BERNÁT: Madách Mózes és az Ember Tragédiája.

- BECK MÓR: Az eredendő bűn a zsidó irodalomban.
- ROSENBERG SÁNDOR: A zsidók nyelve.
- POLLÁK MIKSA: A zsidó-jel történetéhez.
- VAJDA BÉLA: A honalapítás és a zsidó vallás.
- BÜCHLER SÁNDOR: Az országos főrabbi-hivatal Magyarországon a XVII. és XVIII. században.
- FRIEDRICH TIVADAR: Hirsch bárónál.
- KÖRÖS MIHÁLY: Elvesztett világ.
- MÁLNAI MIHÁLY: Felekezeti iskoláink.
- VENETIANER LAJOS: Pestalozzi és a talmud tanulásának éneklő modora.
- KECSKEMÉTI ÁRMIN: Az örök zsidó mondája a magyar irodalomban.
- KISS ARNOLD: Őszi hangulat.
- GOLDSCHMIED LIPÓT: A patriárkák alakjai a középkor képírásában.

3. Talmudi életszabályok és erkölcsi tanítások. Héberből fordította és bevezetéssel s jegyzetekkel ellátta dr. KRAUSZ SÁMUEL. 1896.

4. Alexandriai Philo jelentése a Cajus Caligulánál járt küldöttségről. Legatio ad Cajum. Görögből fordította SCHILL SALAMON. 1896.

5. Évkönyv. Szerkeszti BACHER VILMOS és BÁNÓCZI JÓZSEF 1897.

Tartalma a társulati közleményeken kívül:

- Az IMIT millenniumi dísz-
ülése:
- KOHN SÁMUEL: Elnöki megnyitó.
- BÁNÓCZI JÓZSEF: Titkári jelentés.
- PERLS ÁRMIN: Ahasver.
- KLEIN ARNOLD: A magyar Izráel éneke, midőn az 1000 év betellett.
- KÁRMÁN MÓR: Nemzeti és felekezeti élet.
- ALEXANDER BERNÁT: A millenniumi kiállításon.
- LEIMDÖRFER DÁVID: Zsidó páholyok.
- SZÉKELY FERENCZ: Két levél.
- HANDLER SIMON: Abigél.
- KECSKEMÉTI LIPÓT: Halottas szertartások az ősi Izráelben.
- FISCHER GYULA: Egy régi kódex zsinagógiai rendje.
- SELTMANN LAJOS: Az aranyborju és a zsidóság.

- MILKÓ IZIDOR: Az egyházpolitikai télen.
- BLAU LAJOS: A régi és az új zsidóság.
- BÜCHLER SÁNDOR: Zsidók a magyar egyetemen.
- ACSÁDY IGNÁCZ: A magyar zsidók 1735—38-ban.
- FELEKI SÁNDOR: Mózes.
- SZÁNTÓ KÁLMÁN: Az öreg doktor elmélete.
- BÜCHLER ADOLF: Az alexandriai zsidó bazilika.
- BLOCH HENRIK: A francia zsidó kongresszus története.
- STEIGER LAJOS: A zsidó melódiák gyűjtése.
- KRAUSZ SÁMUEL: A nagy gyülekezet férfiai.
- PILLITZ BENŐ: Luzzato egy kiadatlan levele.
- LÖWY MÓR: Ezer év.
- VAJDA BÉLA: Az orthodoxia küzdelmeiből a zsidóság multjában.
- GERŐ ATTILA: Nóa mámore.
- FRISCH ÁRMIN: Szezárd hatás Magyarországön.

6. A zsidók története Sopronban a legrégibb időktől a mai napig. Az Izr. Magyar Irod. Társulat által jutalmazott pályamű. Irta: dr. POLLÁK MIKSA soproni rabbi. Huszonöt kiadatlan okirati melléklettel. 1897.

7. Évkönyv. Szerkesztik BACHER VILMOS és BÁNÓCZI JÓZSEF 1898.

- PALÓCZI LIPÓT: Zsidó templomok Európában.
- BACHER VILMOS: Egy feltámadt régi héber író.
- RADÓ ANTAL: A fügefafa.
- KLEIN G.: Erkölc és vallás.
- RADÓ VILMOS: Kármán Mór.
- SAJÓ ALADÁR: Pro memoria.
- KAYSERLING M.: Egy zsidó állam-alapító.
- BALASSA JÓZSEF: Magyar-zsidó dialektus.
- BÜCHLER SÁNDOR: A magyar zsidók viseletéről.
- ROSENBERG SÁNDOR: A prozeliták befogadása a zsidóságban.
- RÓNA BÉLA; A Salle Judaïqueban.
- VENETIANER LAJOS: A héber-magyar összehasonlító nyelvészet.
- FARKAS IMRE: Instancia az Úristenhez.
- WALDAPFEL JÁNOS: Tanítóképzők.
- SELTMANN LAJOS: Életképek.
- FELEKI SÁNDOR: A pesti régi zsidótemetőben.

- LEOPOLD SALMU: Keleti be-
nyomások.
- LENKEI HENRIK: Mózes arc-
mása.
- PEISNER IGNÁCZ: Zsidó emi-
gránsok.
- BERNSTEIN BÉLA: Reformmoz-
galmak a magyar zsidóság
körében 1848-ban.
- GERÓNÉ CSERHALMI IRÉN:
Efraim.
- KECSKEMÉTI LIPÓT: Isten
szentsége Ézsajásnál,
- SEBESTYÉN KÁROLY: Itélet
napján.
- HELLER BERNÁT: Eszter.
- KLEIN ARNOLD: Neila.
- POLLÁK MIKSA: Az élet be-
cséről.

8. Szentírás. Első kötet. — A tóra. Mózes öt könyve. 1898.

IX.

A társulat tagjai.

1. ALAPÍTÓ TAGOK.

Özv. Hatvani DeutschBer-
nátné, Budapest.	Pesti Chevra-Kadisa.
Gelsei Guttmann Vilmos,
N.-Kanizsa.	Pesti izr. hitközség.
Kohner Zsigmond, Bpest.	Schweiger Márton, Bpest.
Machlup Adolf megh.	¹⁰ Sváb Károly, Budapest.
⁸ Nagykanizsai izr. hitközs.	Özv. Sváb Sándorné,
Budapest.
Nagyváradai izr. hitközség.	Szabadkai izr. hitközség.
	Taub Salamon megh.

2. PÁRTFOGÓ TAGOK.

Dr. Chorin Ferencz, Buda-
pest.	Steinfeld Mihály, Debrecz.
Löwy Mór, Budapest.	Sternthal Adolf, Bpest.
Báró Schossberger Hen-
rik, Budapest.	Sternthal Salam., Temes-
vár.
Schreiber Ignác, Bécs.	Dr. Stiller Bertalan, Bu-
dapest.
⁸ Steinfeld Antal, Debrecz.	¹⁰ Weiss Berthold, Bpest.

3. PÁRTOLÓ TAGOK.

- Adler Lajos, Budapest.
 Aradi izraelita hitközség.
 Bacher Emil, Budapest.
 Beck Dénes, Budapest.
 5 Braun W. Arnold, Meran.
 Breitner Zsigm., Bpest.
 Deutsch Sámuel, Bpest.
 Ebenspanger Lipót, Nagy-
 Kanizsa.
 Ehrlich Mózes, Budapest.
 10 Néhai Frank Antal, Buda-
 pest.
 Tószegi Freund F., Bpest.
 Tószegi Freund Salamon,
 Budapest.
 Garai Károly, Budapest
 Hartenstein Zsig., Bpest.
 15 Kecskeméti izr. hitközség.
 Kohner Ágost, Budapest.
 Megyeri Dr. Krausz Izidor,
 Budapest.
 Leopold Sánd., Szegzárd.
 Linczer Béla, Budapest.
 20 Losonczi izr. hitközség.
 Marczali izr. hitközség.
 Markbreit Adolf, Bpest.
 Dr. Misner Ignác, Bpest.
 Nemes-Vidi izr. fiók-hit-
 község.
- 25 Ifj. Neumann Adolf, Arad.
 Ó-Kanizsai izr. hitközség.
 Pécsi izr. hitközség.
 Dr. Pillitz Benő, Vesz-
 prém.
 Popper István, Budapest.
 30 Reich Márton, Kalocsa.
 Dr. Rosenberg Gyula,
 Budapest.
 Dr. Ság Manó, Bpest.
 Dr. Simon József, Bpest.
 Dr. Schuschny H., Buda-
 pest.
 35 Schweiger Adolf, Buda-
 pest.
 Néhai Stern Ignác,
 Budapest.
 Dr. Stiller Mór, Budapest.
 Szegzárdi izr. hitközség.
 Temesvár-belvárosi izrael.
 hitközség.
 40 Tolna-tamási izr. hitközs.
 Lovag Wechselmann Ig-
 nác, Budapest.
 Dr. Weinmann Fül., Buda-
 pest.
 Weiss Manfréd, Budapest.
 Wellisch Sándor és Gyula,
 Budapest.

4. RENDES TAGOK.

- Adler Dávid, Budapest.
 Adler Gyula, Budapest.
 Dr. Adler Mihály, Bpest.
 Dr. Alexander B., Bpest.
 5 Alsó-Dabas izr. hitközs.
 Alsó-Lendva izr. hitközs.
 Altheim Oziás, H.-M.-Vásárhely.
 Altmann Fer., M.-Sziget.
 Amster Adolf, Budapest.
 10 Dr. Anisfeld Endre,
 H.-M.-Vásárhely.
 Anisfeld Sándor, H.-M.-Vásárhely.
 Aranyosi Miksa, Budapest.
 Augenstein Dávid, Bpest.
 Auspitz Adolf, N.-Várad.
 15 Dr. Bacher Vilmos, Bpest.
 Bach Mór, Pancsova.
 Dr. Bácskai Albert, Bpest.
 Bader Samu, Villány.
 Baja izr. hitközség.
 20 Dr. Bakonyi Samu, Debreczen.
 Balassa Frigyes, Bpest.
 Dr. Balassa Józs., Bpest.
 Dr. Balkányi Miklós, Debreczen.
 Dr. Ballay Lajos, Bpest.
 25 Balogh Ármin, Bpest.
 Dr. Bán Zsigmond, Bpest.
 Dr. Bánóczy József, Bpest.
 Dr. Baracs Marcel, Bpest.
 Dr. Bárány J., Kecskemét.
 30 Dr. Báron Jónás, Bpest.
 Barta Fülöp, Veszprém.
 Bató J. Lipót, Bpest.
 Bauer Miksa, Bpest.
 Dr. Baumgarten Samu, Budapest.
 35 Dr. Becher Áron, Nagyszalonta.
 Ifj. Beck Adolf, Bpest.
 Dr. Beck Mór, Bukarest.
 Beck Sándor, Keszthely.
 Beer Bertalan, Budapest.
 40 Benedek Gábor, Bpest.
 Benedikt B., Csáktornya.
 Dr. Berczeller Imre, Budapest.
 Beregi Lajos, H.-M.-Vásárhely.
 Dr. Berényi Sánd., Bpest.
 45 Berger Arnold, Veszprém.
 Dr. Berger Ferencz, H.-M.-Vásárhely.
 Berger Jakab, Ráczeke.
 Dr. Berger Miksa, Bpest.
 Berger Sándor, Budapest.
 50 Berkovits Manó, Bpest.
 Berkovits René, N.-Várad.
 Dr. Berkovits Zsigmond, Nagyvárad.
 Berkovits Sándor, Bpest.

- Dr. Bernstein Béla, Szombathely.
- 55 Bernstein Samu, Sz.-Fehérvár.
- Bienenstock M., Buttyin.
- Biermann Károly, Bpest.
- Biringer Mátyás, Sopron.
- Birnbaum Imre, Bpest.
- 60 Bischitz Dávidné, Bpest.
- Blau Adolf, Budapest.
- Blau Emil, Budapest.
- Dr. Blau Henrik, Heves.
- Dr. Blau Lajos, Budapest.
- 85 Blau Rezső, Mohács.
- Blau Simon, Szabadka.
- Bleuer F. Péter, Laczháza.
- Dr. Bleyer Vilmos, Bpest.
- Dr. Bloch Henrik, Bpest.
- 70 Dr. Blum Ármin, Bpest.
- Bognár István, N.-Várad.
- Boskovitz Sándor, Bpest.
- Böhm Sámuel, H.-M.-Vásárhely.
- Brachfeld Lajos, Bpest.
- 75 Brachfeld S., Kecskemét.
- Brachfeld V., Kecskemét.
- Brandstädter Izsák, Bpest.
- Braser Simon, Buziás.
- Braun Bernát, Győr.
- 80 Brauner Lipót, Budapest.
- Braun József, Eger.
- Braun Károly, Budapest.
- Dr. Braun Lajos, Bpest.
- Breszler Lajos, Kőbánya.
- 85 Breuer Henrik, Budapest.
- Bricht Lipót, Bpest.
- Brust Dávid, Budapest.
- Brüll Zsigmond, Bpest.
- Burger D. J., Debreczen.
- 90 Buttyin izr. hitközség.
- Buziás izr. hitközség.
- Dr. Büchler Adolf, Bécs.
- Büchler P., Moór.
- Dr. Büchler Sánd., Bpest.
- 95 Csákova izr. hitközség.
- Csonka Árpád, Budapest.
- Csurgó izr. hitközség.
- Czegléd izr. hitközség.
- Dr. Czigler Ármin, Bpest.
- 100 Czukor Márton, H.-M.-Vásárhely.
- Dr. Czukor Soma, Bpest.
- Debreczen izr. hitközség.
- Detta izr. hitközség.
- Deutsch Ad., Fehértempl.
- 105 Deutsch Antal, Budapest.
- Özv. Deutsch G. Sándorné, Veszprém.
- Deutsch Izid., N.-Bogsán.
- Deutsch Izid., Veszprém.
- Deutsch Jakab, Budapest.
- 110 Deutsch Jenő, Budapest.
- Ifj. Deutsch Samu, Szombathely.
- Deutsch Simon, Bpest.
- Deutsch Tiv., Szombath.
- Déri Izidor, Budapest.
- 115 Dr. Dési Géza, N.-Várad.

- Dóri István, Nagyvárad.
 Dukász Jakab, Budapest.
 Dr. Ecsedi Mór, T.-Méra.
 Ecz-Hadaász izr. ir. egy.
 Galgócz.
- ¹²⁰ Edelstein Miksa, Bpest.
 Ehrlich Emil, Fiume.
 Ehrlich Samu, Ó-Buda.
 Ehrmann Leon, Fiume.
 Eisenstädter Ignác,
 N.-Beckerek.
- ¹²⁵ Dr. Eisler Mátyás, Kolozsvár.
 Eisler Mór, Budapest.
 Ifj. Eisler Mór, Pápa.
 Eisler Ödön, N.-Szombat.
 Eisler Samu, Budapest.
- ¹³⁰ Eisler Sándor, Budapest.
 Éles Ármin, Arad.
 Elfer Dávid, Budapest.
 Elfer Jakab, Heves.
 Dr. Engelsmann Izidor,
 Budapest.
- ¹³⁵ Eperjes Chevra-Kadisa.
 Eperjes izr. hitközség.
 Epstein Gyula, H.-M.-Vásárhely.
 Ernst Mihály, Budapest.
 Dr. Ernyei Mór, Bpest.
- ¹⁴⁰ Facset izr. hitközség.
 Dr. Faragó Samu, Bpest.
 Dr. Farkas Emil, Bpest.
 Farkas Izidor, N.-Várad.
 Dr. Fayer László, Bpest.
- ¹⁴⁵ Feigl L. H., Gyöngyös.
 Feiner Mór, H.-M.-Vásárhely.
 Dr. Fejér Fer., Debreczen.
 Fejér Márton, Budapest.
 Dr. Fekete Józs., Buttyin.
- ¹⁵⁰ Dr. Fekete László, Kecskemét.
 Feldmann Jakab, Szamosujvár.
 Dr. Feldmann J., Czepléd.
 Feldmayer Ignác, Kecskemét.
 Feld Salamon, Budapest.
- ¹⁵⁵ Dr. Felner Tivadar, Bpest.
 Fényes Dezső, Budapest.
 Dr. Fényes Mór, Bpest.
 Dr. Fényes Sal., Kassa.
 Fischer Adolf, Eger.
- ¹⁶⁰ Dr. Fischer Gyula, Győr.
 Fischer L., Fiume.
 Dr. Fischer L., Kolozsv.
 Dr. Fischer Manó, Veszpr.
 Dr. Fischer Mih., Zombor.
- ¹⁶⁵ Fischer Pál, H.-M.-Vásárhely.
 Fispán Mór, Kecskemét.
 Fiume Chevra-Kadisa.
 Fiume izr. hitközség.
 Fleischer Miksa, N.-Várad.
- ¹⁷⁰ Dr. Fleischl Lajos, Bpest.
 Fleischl Róbert, Bpest.
 Fleischmann Ede, Bpest.
 Fleischmann Mih., Győr.

- Dr. Flesch Árm., Mohács.
- 175 Fluss József, Budapest.
Dr. Fodor Ármin, Bpest.
Fogarasi izr. hitközség.
Fornheim Zsigm., Ujpest.
Forrai Gábor, Budapest.
- 180 D.-Földvár izr. hitközség.
Dr. Fränkel Sándor,
Budapest.
Dr. Frank József, Mura-
Szombat.
Frankfurter Alb., Fiume.
Fränkl Sánd., Kolozsvár.
- 185 Freiburger Sám., Bpest.
Dr. Freund J., Debreczen.
Frey Gusztáv, Ujpest.
Fried Adolf, Sopron.
Fried József, Budapest.
- 190 Friedländer Gyula, Deés.
Friedmann Mór, Kassa.
Dr. Frisch Ármin, Bpest.
Frisch Lipót, Tapoleza.
Dr. Frischmann Gyula
Budapest.
- 195 Frommer Miksa, Mohács.
Bánréti Fuchs E., Bpest.
Fuchs Samu, Kecskemét.
Fuchs Vilmos, Budapest.
Füredi Ignác, Budapest.
- 200 Dr. Füredi Lipót, Vágújh.
Dr. Fürst Dáv., Soroksár.
Gálócsi Samu, Deés.
Gansl Ign., L.-Szt.-Miklós.
Geiger Zsigmond, Bpest.
- 205 Dr. Gerber Béla, Bpest.
Gerlóczi M. Adolf, Fiume.
Gerófi Arnold, Budapest.
Gerstl Géza, Temesvár.
Glanzmann Zs., Kolozsv.
- 210 Glasz Adolf, Fehértempl.
Dr. Glass Izor, id., Bpest.
Glaszner József, Bpest.
Dr. Glück Fülöp, Pápa.
Goitein Jónás, Kecskemét.
- 215 Gold Antal, Pápa.
Budai Goldberger Bertalan,
Budapest.
Goldberger Gusztáv,
Budapest.
Dr. Goldberger Ign., Pécs.
Goldberger J. M., Szegz.
- 220 Dr. Goldberg Raf., Buda.
Goldheim Lipót, Bpest.
Goldmann Jónás, Fiume.
Goldmann Vilmos,
M.-Sziget.
Gold Sámuel, Budapest.
- 225 Dr. Goldzieher Vilmos,
Budapest.
Dr. Gombos Ign., Zombor.
Dr. Gonda Ignác, Bpest.
Gödöllő izr. hitközség.
Grauer M., Csáktornya.
- 230 Dr. Grauer V., Bpest.
Greiner Arnold, Eger.
Greiner Sámuel, Veszpr.
Greiner Sándor, Bpest.
Dr. Grósz Gyula, Bpest.

- 235 Dr. Grósz Lipót, Bpest.
Groszmann Adolf, Hód-
mezővásárhely.
Dr. Gruber Árm., Bpest.
Grün Adolf, Gyón.
Grünbaum Miksa, Bpest.
- 240 Grünwald Sám., Mohács.
Gut Árpád, Budapest.
Dr. Guttmann Jakab,
M.-Sziget.
Guttmann Zsigm., Bpest.
Egy. győri és győrszigeti
izr. hitközség.
- 245 Gyula izr. hitközség.
Haas Miksa, M.-Sziget.
Dr. Haasz Sim., Szucsány.
Haberfeld Ign., Budapest.
Haber Samu, Bpest.
- 250 Hahn Ad., Sz.-Fehérvár.
Dr. Haimann J., Moór.
Dr. Halassy V., Veszprém.
Dr. Halász Frigyes, Bpest.
Dr. Halász Ign., Kolozsvár.
- 255 Dr. Halmos Móricz, Bpest.
Handler Jónás, Bpest.
Dr. Handler Sim., Lugos.
Hartmann József, Fiume.
Dr. Hartmann S., Bpest.
- 260 Hay Gyula, Bpest.
Hay Ignác, Bpest.
Hay Károly, Abony.
Hay Mór, Abony.
Hecht Emil, Budapest.
- 265 Dr. Hecht Ernő, Bpest.
- Dr. Hecht József, Bpest.
Özv. Hecht Katalin,
Budapest.
- Dr. Hegyesi B., M.-Sziget.
Heinrich M., Csáktornya.
- 270 Heller Árm., Bpest.
Heller Gábor, Bpest.
Hellsinger Zsigm., Bpest.
Herzfeld Mór, Vágújhely.
Herzfeld Norbert, Bpest.
- 275 Herzmann Bert., Bpest.
Dr. Herzmann Manó, Mo-
hács.
Dr. Herz Mór, Bpest.
Dr. Herzog M., Kaposvár.
Heumann József, Moór.
- 280 Hirschfeld A. E., Bpest.
Hirschfeld Béla, Veszpr.
Hirschfeld Izidor, Veszpr.
Hirsch Ignác, Temesvár.
Hirsch Lajos, N.-Becker.
- 285 Dr. Hirschler H., Bpest.
Dr. Hirschler L., Bpest.
Hirsch Sándor, L.-Szent-
Miklós.
Hirsch Vilmos, Budapest.
Dr. Hirsch Vilm., Pápa.
- 290 Hoffmann Árm., Bpest.
Hoffmann S., Keszthely.
Dr. Hofmeister J., Halas.
Holitscher Vilmos, Buda-
pest.
Dr. Hollósi I., M.-Sziget.
- 295 Dr. Horn Kár., Esztergom.

- H.-M.-Vásárhely izr. hitközség.
 Hunwald Lipót, Kolozsv.
 Dr. Hüvös József, Bpest.
 Ipolyság izr. hitközség.
 300 Dr. Iriez Adolf, Bpest.
 Jasnigi Sándor, Bpest.
 Jászárokszallás izr. hitk.
 Jellinek Henrik, Bpest.
 Juhász Mór, Kassa.
 305 Dr. Junger Láz., M.-Sziget.
 Dr. Juszth A., N.-Szombat.
 Junker Gusztáv, Csurgó.
 Dr. Kahan Samu M.-Szig.
 Kállmán Dávid, Bpest.
 310 Dr. Kanitzer Sándor,
 H.-M.-Vásárhely.
 Karánsebes izr. hitk.
 Dr. Kardos Albert, Debreczen.
 Kardos Antal, Kecskemét.
 Kassa Chevra-Kadisa.
 315 Kassa izr. hitközség.
 Dr. Kaufmann D., Bpest.
 Dr. Kaufmann J., Mohács.
 Dr. Kayserling M., Bpest.
 Dr. Kecskeméti Lajos,
 Kecskemét.
 320 Dr. Kecskeméti Lipót,
 N.-Várad.
 Dr. Kecskeméti Sándor,
 Kecskemét.
 Dr. Kelemen Ad., Bpest.
 Kelemen Géza, Budapest.
- Keller Arn., Csik-Gyimes.
 325 Kellert Samu, Német-Bog-sán.
 Kemény Dávid, Bpest.
 Dr. Kende Ádám, Pápa.
 Keszner Izidor, M.-Sziget.
 Keszthely izr. hitközség.
 330 Kisbér izr. hitközség.
 Klärmann Adolf, Deés.
 Klein Ármin, Moór.
 Dr. Klein Arnold, Veszpr.
 Klein Dávid, M.-Sziget.
 335 Dr. Klein Gyula, Kecskemét.
 Klein Herman, Bpest.
 Klein Ignác, Eger.
 Klein Jakab, Temesvár.
 Dr. Klein Józs., Szabadka.
 340 Dr. Klein Mór, N.-Becske-
 rek.
 Dr. Kohlbach Bertalan
 Kaposvár.
 Kohn Ármin, Temesvár.
 Kohn Arnold, Budapest.
 Kohn Fülöp, Győr.
 345 Kohn József, Bpest.
 Kohn Lajos, Bpest.
 Kohn Samu, Szombathely.
 Kohn Sándor, Veszprém.
 Kohn S. N., Arad.
 350 Kollár Dávid, Budapest.
 Komárom Chevra-Kadisa.
 Komárom izr. hitközség.
 Dr. Koritschner L., Pápa.

- Kornfeld Gyula, Bpest.
- 355 Koszterlitz Miksa, Bpest.
Kőbánya izr. hitközség.
Környei Izidor, Budapest.
Dr. Kőrösi József, Bpest.
Kővári Fülöp, Kecskemét.
- 360 Dr. Köves Béla, Veszprém.
Kövesdi Ferencz, Füzes-
Abony.
Dr. Köves Jenő, Veszpr.
Kramer Adolf, Mohács.
Kramer József, Budapest.
- 365 Kramer Leo, Budapest.
Krausz Adolf, Bpest.
Krausz Lajos, Keszthely.
Krausz Miksa, Győr.
Dr. Krausz Sámuel, Bpest.
- 370 Kriegler Miksa, Bpest.
Dr. Krieshaber Ad.,
Budapest.
Dr. Krieshaber B., Kula.
Kron Sámuel, Szegzárd.
Kunetz Mór, Szabadka.
- 375 Kunewalder M. testv.,
Budapest.
Dr. Kunos Ignác, Bpest.
Küszler Henr., Budapest.
Dr. Kux Adolf, L.-Sz.-
Miklós.
Dr. Kux Bernát, L.-Sz.-
Miklós.
- 380 Dr. Kux Vilm., L.-Ujvár.
Dr. Ladányi Gy., Bpest.
Lamm Antal, Budapest.
- Latzko Károly, Bpest.
Latzko Náthán, Bpest.
- 385 Lax Samu, M.-Sziget.
Lázár József, Budapest.
Lázár Soma, Keszthely.
Lazarus Adolf, Bpest.
Lebovics J., B.-Mágocs.
- 390 Dr. Lederer Béla, Bpest.
Lederer Ignác, Budapest.
Lederer Lajos, Abony.
Dr. Lederer Sánd., Bpest.
Ledofszki Lajos, Szom-
bathely.
- 395 Dr. Leitner Adolf, Bpest.
Lendvai Sándor, Arad.
Dr. Lenkei Henrik, Buda-
pest.
Dr. Lenke Manó, Besz-
terczebánya.
Leopold Károly, Szegzárd.
- 400 Dr. Leopold Kornél, Szeg-
zárd.
Leopold Lajos, Szegzárd.
Léva izr. hitközség.
Lévai Adolf, Fiume.
Lévai Antal, Kecskemét.
- 405 Liebermann K., Kassa.
Dr. Links Ármán, Bpest.
Dr. Loewy Lipót, Pécs.
Löwenstein Arn., Bpest.
Dr. Löw Immanuel, Sze-
ged.
- 410 Dr. Löwy Fer., N.-Atád.
Dr. Löwy Jakab, Mohács.

- Löwy Jakab, Veszprém.
 Löwy M. E., Bpest.
 Dr. Löwy Mór, Temesvár.
- 415 Ludasy Sámuel, Bpest.
 Lukács József, Budapest.
 Lusztig Mór, Arad.
 Maislis Soma, Mohács.
 Makó Chevra-Kadisa.
- 420 Makó izr. hitk.
 Dr. Málnai Mihály, Bpest.
 Mandl Ede, Nyirbátor.
 Mandl Ignác, H.-M.-Vásárhely.
 Mandl János, M.-Sziget.
- 425 Mandl József, Nyirbátor.
 Mandl Mór, Bpest.
 Mandl Pál, Keszthely.
 Dr. Marczali Henr., Bpest.
 Margalit Alfréd, Toldi-Puszta.
- 430 Dr. Márkus Dezső, Bpest.
 Dr. Mayer Ármin, L.-Sz.-Miklós.
 Mayer és Berger, M.-Szig.
 Mayländer Lipót, Fiume.
 Meer Márton, Budapest.
- 435 Meller Ignác, Győr.
 Mellinger Sándor, Bpest.
 Messinger Jakab, Bpest.
 Dr. Messinger L., Bpest.
 Dr. Mezei Mór, Bpest.
- 440 Dr. Mezey Fer., Bpest.
 Dr. Mihelfy Lajos., Nagy-Várad.
- Militzer Gyula, Eger.
 Milkó Jakab, Szeged.
 Dr. Mohr Mihály, Bpest.
- 445 Monor izr. hitközség.
 Moór izr. hitközség.
 Moson izr. hitközség.
 Mózes Bernát, Csáktornya.
 Dr. Munkácsi Bernát, Budapest.
- 450 Dr. Murányi Ernő, Budapest.
 M.-Szombat izr. hitközs.
 Müller Edéné, Szabadka.
 Dr. Müller Ferencz, Szegzárd.
 Müller Lajos, Bpest.
- 455 Müller Lajos, H.-M.-Vásárhely.
 Müller Mór, Budapest.
 Müller Sámuel, H.-M.-Vásárhely.
 Dr. Nádai Gy., Simánd.
 N.-Becskekerek Chevra Kadisa.
- 460 N.-Becskekerek izr. hitközs.
 N.-Kőrös izr. hitközség.
 Nagy Lipót, Kecskemét.
 N.-Szalonta izr. hitközs.
 Náthán Soma, Bpest.
- 465 Nay Jakab, Veszprém.
 Nay Rezső, Budapest.
 Dr. Neményi Ambrus, Budapest.

- Neubauer Vilmos, Temesvár.
- Neuerer Ign., Karánsebes.
- 470 Neufeld Sándor, Bpest.
- Neuhauser Sándor, Vágújhely.
- Neu József, Veszprém.
- Neumann Alb. Cs.-tornya.
- Dr. Neumann Antal, Budapest.
- 475 Neumann Bernát, Bpest.
- Dr. Neumann Bernát, Sz.-Fehérvár.
- Dr. Neumann Ede, N.-Kanizsa.
- Dr. Neumann Jákó, Kisbér.
- Neumann József, H.-M.-Vásárhely.
- 480 Neumann Mózes, Zára.
- Ifj. Dr. Neumann Sándor, Budapest
- Neumark Ign., Keszthely
- Neuschlosz Ödön és Marcell, Budapest.
- Nord Mór, Budapest.
- 485 Nyirbátor izr. hitközség.
- Nyiregyház izr. iskolasz.
- Nyiregyház izr. hitk.
- Id. Oppenheim Adolf, Uj-Kécske.
- Dr. Oppenheimer Ármin, Versecz.
- 490 Ország Dezső, M.-Sziget.
- Orsz. izr. rabbiképző, Bp.
- Orsz. izr. tanítóképző int., Budapest.
- Orsz. izr. tanítóegyesület, Budapest.
- Oszmann Pál, Keszthely.
- 495 Ó-Buda Chevra-Kadisa.
- Ó-Buda izr. hitközség.
- Östreicher S., M.-Sziget.
- Dr. Pajzs Gyula, Rác-Almás.
- Dr. Pálfi Ignác, Bpest.
- 500 Dr. Pálos Géza, Bpest.
- Pancsova izr. hitközség.
- Pancsova talmud tora egyesület.
- Paskesz Mór, Veszprém.
- Dr. Pataki Gy., Szolnok.
- 505 Perényi Adolf, Temesvár.
- Perlberg József, Eger.
- Dr. Perls Ármin, Pécs.
- Dr. Perl Soma, Bpest.
- Pesti izr. hitk. fiárvaháza.
- 510 Pető Vilmos, Keszthely.
- Pfeifer Ignác, Bpest.
- Dr. Pick Jenő, Bpest.
- Pillitz Dávid, Veszprém.
- Dr. Pillitz Sámuel, Balaton-Szt.-György.
- 515 Pintér Gyula, Abony.
- Pirnitzer Lajos, Kalocsa.
- Pirnitzer József és fiai, Szegzárd.
- Dr. Politzer Alfréd, Bpest.

- Politzer Áron, Veszprém.
 520 Politzer Bernát, Budapest.
 Politzer Kornél, Bpest.
 Politzer Mihály, Abony.
 Pollák Bernát, Csáktor-
 nya.
 Pollák Ignác, Szegzárd.
 525 Pollák József, Bpest.
 Pollák Kaim, Bpest.
 Pollák L., Budapest.
 Dr. Pollák Miksa, Bpest.
 Dr. Pollák Miksa, Sopron.
 530 Dr. Pollák Rezső, Bpest.
 Pollák Sándor, H.-M.-Vá-
 sárhely.
 Pollákné Frisch Adél, Ta-
 polcza.
 Póor Jakab, Bpest.
 Dr. Popper Alajos, Deb-
 reczen.
 535 Popper J. D., Mohács.
 Popper Károly, Budapest.
 Dr. Popper Mór, Bpest.
 Porges B., Bpest.
 Dr. Porgesz Samu, Besz-
 tercebánya.
 540 Preszler Fer., Eger.
 Dr. Propper Géza, Bpest.
 Dr. Radó Antal, Bpest.
 Dr. Radó Ignác, Nagy-
 Várad.
 Radó Vilmos, Bpest.
 545 Dr. Rakonitz Mór, Bpest.
 Rapoch Sánd., Veszprém.
 Reich Ignác, Bpest.
 Reichmann Ármin, Deb-
 reczen.
 Dr. Reich Miklós, Bpest.
 550 Dr. Reichtmann Mór,
 Fiume.
 Reismann Mór, N.-Várad.
 Dr. Reismann S., Kassa.
 Reisz Károly, Budapest.
 Reiter Károly, Szabadka.
 555 Rékás izr. hitközség.
 Rémi Jenő, Budapest.
 Dr. Renner Adolf, Bpest.
 Dr. Réthy Ede, Veszprém.
 Dr. Réthy Mór, Budapest.
 560 Richter Béla, N.-Abony.
 Rindauer Salam., Bpest.
 Rohoncz izr. hitközség.
 Rohrlieh S., Besztercze.
 Róna József, Bpest.
 565 Rosenberg Adolf, Veszpr.
 Rosenberg Alfréd, Bpest.
 Rosenberg Antal, Temes-
 vár.
 Dr. Rosenberg Gy., Bpest.
 Rosenberg Ignác, Bpest.
 570 Rosenberg Lajos, Csák-
 tornya.
 Rosenberg Rudolf, Csák-
 tornya.
 Dr. Rosenberg S., Arad.
 Dr. Rosenfeld Náthán,
 Sopron.
 Rosenfeld Simon, Bpest.

- 575 Rosenfeld Zsigm., Bpest.
Dr. Rosenstein Mór,
N.-Kikinda.
Rosenthal Márk, Mohács.
Dr. Rosenthal M., Nagy-
Várad.
Rosenthal Nánd., Veszpr.
580 Dr. Rosenzweig Vilmos,
Budapest.
Rosner Jenő, Eger.
Dr. Roth Adolf, L.-Ujvár.
Roth Áron, Siklós.
Özv. Rothhauser Ignáczné,
Veszprém.
585 Dr. Rothbart J., Bpest.
Dr. Roth Jakab, Bpest.
Roth Jakab, Szemplak.
Rothmann Jakab, Nagy-
Várad.
Várhelyi Dr. Rósa Izsó
Szeged.
590 Ruh Henrik, Bpest.
Rubinstein H., Szegzárd.
Salamon Árm., Szegzárd.
Salamon Nátán, Bpest.
Dr. Sámuel Lázár, Bpest.
595 Sándor József, A.-Dabas.
Sándor Mór, Lippa.
Dr. Sándorfi Miksa, Vesz-
prém.
Dr. Schaffer Mór, Sza-
badka.
Dr. Schiller Zs., Bpest.
600 Schill Salamon, Budapest.
- Schlesinger Armin, Nagy-
Szombat.
Schlesinger Samu, Bpest.
Dr. Schlichter Fr., Bpest.
Schmidl Albert, Bpest.
605 Schön Albert, Bpest.
Schön Dávid, Budapest.
Schön Leó, Bpest.
Dr. Schreiber Ign., Kec-
kemét.
Dr. Schreyer Jak., Bpest.
610 Dr. Schulhof R., Bpest.
Schwartz Ad., Kolozsvár.
Schwartz Ármin, Bpest.
Schwartz T. Antal, Eger.
Dr. Schwarz Albert, Csák-
tornya.
615 Schwarz D. Ede, Bpest.
Dr. Schwarz Gusztáv,
Budapest.
Schwarz I., Csáktornya.
Schwarz J. H., Bpest.
Schwarz Jak., Kecskemét.
620 Schwarz Lajos, Bpest.
Schwarz Márkus, Temesv.
Dr. Schwarz Mór, T.-Szt.-
Márton.
Schwarz Sámuel, Bpest.
Schwarz Simon, Bpest.
625 Schweiger Ignácz, Bpest.
Seligmann Zs., Bpest.
Seiner Lipót, Szegzárd.
Seltmann Lajos, H.-M.-
Vásárhely.

- Sieglmann D., Kassa.
- ⁶³⁰ Simon Jakab, Bpest.
- Dr. Singer Bern., Tapol-
cza.
- Dr. Singer Jakab, Bpest.
- Dr. Singer Jakab, Temes-
vár-Gyárvaros.
- Dr. Singer József, L.-Sz.-
Miklós.
- ⁶³⁵ Singer Sándor, Budapest.
- Singer Sándor, H.-M.-Vá-
sárhely.
- Singer testvérek, Bpest.
- Siófok izr. hitközség.
- Dr. Sonnenfeld Bernát,
Vág-Ujhely.
- ⁶⁴⁰ Sopron izr. népisk. isko-
laszéke.
- Spatz testvérek, Bpest.
- Dr. Spira Sal., Losoncz.
- Spitzer D. H., Budapest.
- Spitzer Gyula, Budapest.
- ⁶⁴⁵ Spitzer Ignác, Heves.
- Spitzer Jakab, Bpest.
- Spitzer Lipót, Szemlak.
- Dr. Spitzer Mór, Veszpr.
- Spitzer Vilmos, Heves.
- ⁶⁵⁰ Stadler Izidor, Szombat-
hely.
- Dr. Stadler Károly,
B.-Szombathely.
- Stark Ármin, L.-Szt.-Mik-
lós.
- Dr. Steiger Lajos, Bpest.
- Steinberger Hermann,
Kalocsa.
- ⁶⁵⁵ Steiner Albert, Sopron.
- Steiner Ármin, Budapest.
- Steiner Ignác, Marczali.
- Dr. Steiner Jákó, Székes-
fehérvár.
- Dr. Steiner János, Lippa.
- ⁶⁶⁰ Steiner Jónás, Veszprém.
- Steiner József, Budapest.
- Steiner L. József, H.-M.-
Vásárhely.
- Steiner Manó, L.-Szt.-
Miklós.
- Dr. Steiner Márk, Bielitz.
- ⁶⁶⁵ Steiner Sámuel, Veszpr.
- Dr. Steiner Zsigm.,
Budapest.
- Dr. Steinherz Jakab,
Sz.-Fehérvár.
- Stein Manó, Budapest.
- Stein Miksa, N.-Szombat.
- ⁶⁷⁰ Sterk Adolf, Budapest.
- Sterk Lipót, Budapest.
- Stern Ábrahám, Bpest.
- Dr. Stern Géza, Bpest.
- Dr. Stern József, Bpest.
- ⁶⁷⁵ Stern Mór, Budapest.
- Stern Sámuel, M.-Sziget.
- Stern Sámuel, Veszprém.
- Sternthal Farkas, Csobán-
hid.
- Strasser Ármin, Bpest.
- ⁶⁸⁰ Strauss Mór, Budapest.

- Strausz Adolf, Budapest.
 Szabolesi Miksa, Bpest.
 Szabó Imre, Veszprém.
 Szabó József, Budapest.
 685 Szalkai Emil, Nyirbátor.
 Szalkai Sándor, Máté-
 Szalka.
 Szántó Bertal., Kolozsvár.
 Dr. Szántó Kálmán, Kec-
 kemét.
 Dr. Szántó Laj., Kalocsa..
 690 Szatmári Mór, Budapest.
 Szeged Chevra-Kadisa.
 Szeged izr. hitközség.
 Székely Ferencz, Bpest.
 Dr. Székely Miksa, Bpest.
 695 Székely Salamon, Arad.
 Sz.-Fehérvár izr. hitközs.
 Szél Mihály, Kis-Várda.
 Dr. Szemző Gy., Szarvas.
 Szemző Sánd., Kecskemét.
 700 Szendrői Mór, Győr.
 Dr. Szenes Zsigm., Bpest.
 B.-Szent-Lőrincz Chevra-
 Kadisa.
 B.-Szt.-Lőr. izr. hitközs.
 B.-Szt.-Lőr. izr. nőegyl.
 705 Szép Lipót, Veszprém.
 Szerényi Ármin, Bpest.
 Dr. Szidon Adolf, Versecz.
 Szigetvár izr. hitközség.
 Dr. Sziklai Salam., Bpest.
 710 Szilasi Mór, Budapest.
 Dr. Szili Adolf, Budapest.
- Szirtes Ignác, Bpest.
 Szolnok izr. hitközség.
 Szombathely izr. tantest.
 715 Tauszig Emil, Mohács.
 Taussig Vilm., Szabadka.
 Tauszik Ant., Mohács.
 Tedesco Bernát, Bpest.
 Temesvár-gyárváros izr.
 hitközség.
 720 Tencer Pál, Budapest.
 Dr. Tolnai Lipót, Bpest.
 Dr. Török Emil, Bpest.
 Trencsényi izr. hitközség.
 Új-Kécskei izr. hitközség.
 725 Újpesti izr. hitközség.
 Erényi Ullmann Gy.,
 Budapest.
 Dr. Ungar Bernát, Bpest.
 Ungar Henrik, Bpest.
 Dr. Ungar S., Szegzárd.
 730 Vágújhelyi izr. alreálisk.
 Vágújhelyi izr. hitközség.
 Dr. Vajda Béla, N.-Abony.
 Dr. Vajda Károly, Bpest.
 Vajda Lajos, Budapest.
 735 Dr. Vaisz Sándor, Bpest.
 Váradi Dávid, Czegléd.
 Váradi Mór, Nagyvárad.
 Várnai Ármin, M.-Sziget.
 Veiszmán Ign., Heves.
 740 Dr. Venetianer Lajos,
 Újpest.
 Versecz izr. hitközség.
 Veszprém izr. hitközség.

- Dr. Veszprémi Vilmos,
Sopron.
- Dr. Vidor Zsigm., Bpest.
- ⁷⁴⁵ Dr. Viola Ödön, Szombat-
hely.
- Dr. Visontai Soma, Bpest.
- Vitéz Antal, Kecskemét.
- Vitéz László, Kecskemét.
- Wachsmann Albert,
N.-Várad.
- ⁷⁵⁰ Dr. Waldapfel Ján., Bpest.
- Waldmann Lajos, Bpest.
- Wallfisch Ármin, Arad.
- Wechsler Adolf, N.-várad.
- Weinberger Zsiga, Eger.
- ⁷⁵⁵ Weiner Hugó, Bpest.
- Weiner Károly, Bpest.
- Weiner Mór, Szombath.
- Özv. Weiss Ad.-né, Abony.
- Weiss Ármin, Kolozsvár.
- ⁷⁶⁰ Weiss Ármin és fiai,
Budapest.
- Dr. Weiss Béla, Kassa.
- Weiss Jakab, M.-Sziget.
- Weisz Adolf, Budapest.
- Weisz A. Manó, Veszpr.
- ⁷⁶⁵ Weisz Elek, Veszprém.
- Weisz Ignác, Besztercze.
- Dr. Weisz Ignác, Eszter-
gom.
- Weisz Jakab, Bpest.
- Weisz Jakab, Mohács.
- ⁷⁷⁰ Weisz Jakab, Veszprém.
- Dr. Weisz József, Kolozsv.
- Weisz Károly, H.-M.-Vá-
sárhely.
- Weisz Márton és fia,
H.-M.-Vásárhely.
- Weisz Mór, Kolozsvár.
- ⁷⁷⁵ Dr. Weisz Lipót, Deés.
- Weisz Samu, Győr.
- Dr. Weisz Sim., Kalocsa.
- Weisz Tivad., N.-Kanizsa.
- Weiszberger Antónia,
Budapest.
- ⁷⁸⁰ Dr. Weiszburg Gyula,
Budapest.
- Wertheim Ármin, Sz.-Fe-
hérvár.
- Wertheim S., Uj-Hódos.
- Dr. Wiener Márk, Kőszeg.
- Dr. Wilhelm Arnold,
H.-M.-Vásárhely.
- ⁷⁸⁵ Dr. Wellesz Gyula, Csurgó.
- Winterberg Adolf, Nagy-
Szombat.
- Winternitz Gy., Ujpest.
- Wittmann Fer., Bpest.
- Wodianer Arthur, Buda-
pest.
- ⁷⁹⁰ Wolf Albert, Bpest.
- Wolf Henrik, Szegzárd.
- Wolf Zsigmond, Mohács.
- Wolfner Gyula, Budapest.
- Wolfner Jakab, Ujpest.
- ⁷⁹⁵ Wolfner József, Budapest.
- Wolfner Lajos, Budapest.
- Wolfner Tivadar, Bpest.

Wollák R., Csáktornya.

Wollák Samu, Bpest.

⁸⁰⁰ Zilzer Salamon, Bpest.

Dr. Zolner Béla, Bpest.

Zombor Chevra-Kadisa.

Zsarnócza izr. iskola.

Zwack Ákos, Bpest.

⁸⁰⁵ Zwack Miksa, Bpest.

Uj tagok *Bánóczy József* társulati titkárnál (lakik: VII. Nefelejts-utca 56), vagy *Székely Ferencz* belv. takarékpénztári igazgatónál, a társulat pénztárosánál (IV. Koronaherczeg-utca 3.) jelentkezhetnek. A *tagsági díjak* az utóbbihoz küldendőek.

IZRAELITA NAPTÁR

AZ 1899. POLGÁRI ÉV SZÁMÁRA.

Január.

- 1 5659. **Tébéth** 19.
- 7 Szombat Semóth
- 12 **Sebát** újholdja
- 14 Sz. Váérá
- 21 Sz. Bó
- 28 Sz. Besallách

Február.

- 4 Sz. Jithró
- 10 **Adár** újholdja
- 11 Sz. Mispátim. Sekálim
- Újhold 2. napja
- 18 Sz. Terúmá. Zákhór
- 23 Eszter böjtje
- 24 *Púrím*
- 25 Sz. Teczavve

Márczius.

- 4 Sz. Ki thisszá. Pára
- 11 Sz. Vajjakhél-Pekúdé
- Hachódes
- 12 **Niszán** újholdja
- 18 Sz. Vájjikrá
- 25 Sz. Czáv. Sabbáth haggádól
- Pészach előestéje
- 26 **Pészach** 1. napja
- 27 **Pészach** 2. napja

Április.

- 1 Sz. **Pészach** 7. napja
- 2 **Pészach** 8. napja

8 Sz. Semíni

- 10 **Ijjár** újholdja
- 11 Újhold 2. napja
- 15 Sz. Tazría-Meczóra
- 22 Sz. Acharé-Kedósim
- 28 Omer 33. napja
- 29 Sz. Emór

Május.

- 6 Sz. Behár-Bechukkóthái
- 10 **Sziván** újholdja
- 13 Sz. Bemidbár
- 14 Sábúóth előestéje
- 15 **Sábúóth** 1. napja
- 16 **Sábúóth** 2. napja
- 20 Sz. Nászó
- 27 Sz. Behaalóthekká

Junius.

- 3 Sz. Selách
- 8 **Tammúz** újholdja
- 9 Újhold 2. napja
- 10 Sz. Kórach
- 17 Sz. Chukkath
- 24 Sz. Bálák
- 25 Tammúz 17. böjtje

Julius.

- 1 Sz. Pinechász
- 8 Sz. Mattóth-Masszeé
- Áb** újholdja
- 15 Sz. Debárim. Chazón

16 Áb 9. böjtje
22 Sz. Váetehannán
Náhamú

29 Sz. Ékeb

Augusztus.

5 Sz. Reé

6 **Elúl** újholdja

7 Újhold 2. napja

12 Sz. Sófetim

19 Sz. Ki théczé

26 Sz. Ki thábó

27 Szelfchóth 1. napja

Szeptember.

2 Sz. Niczábim

4 Rós-Hassána előestéje

5 **Rós-Hassána** 1. napja

5660 Tisrí 1.

6 **Rós-Hassána** 2. napja

7 Gedalja böjtn.

9 Sz. Vájjélekh

Sabbáth Súbá

13 Jóm Kippúr előestéje

14 **Jóm Kippúr**

16 Sz. Háazinú

18 Szukkóth előestéje

19 **Szukkóth** 1. napja

20 **Szukkóth** 2. napja

23 Sz. Chól-Hammóéd

26 **Semini aczéreth**

27 **Szimchath thóra**

30 Sz. Berésith

Október.

Marchesván újholdja

5 Újhold 2. napja

7 Sz. Nóach

14 Sz. Lekh-lekhá

21 Sz. Vajjérá

28 Sz. Chájjé-Szára

November.

3 **Kiszlév** újholdja

4 Sz. Tóledóth

11 Sz. Vajjéczé

18 Sz. Vajjislach

25 Sz. Vajjéseb

27 *Chanukka* 1. napja

Deczember.

2 Sz. Mikkécz

Tébéth újholdja

3 Újhold 2. napja

4 *Chanukka* 8. napja

9 Sz. Vajjiggás

11 Tébéth 10. böjtje

16 Sz. Vajjechí

23 Sz. Semóth

30 Sz. Váéra

31 Tébéth 29.

TARTALOM.

I.

IRODALMI MUNKÁLATOK.

	Lap
<i>Blau Lajos</i> , Erzsébet királyné	7
<i>Telekes Béla</i> , Erzsébet	13
<i>Balassa József</i> , A magyar zsidóság néprajzi felvétele ..	15
<i>Rosenberg Sándor</i> , A monotheismus és a fajszármazás elve	21
<i>Szántó Kálmán</i> , Nagyralátón	29
<i>Makai Emil</i> , Ágyban, párnák közt	59
<i>Mandl Bernát</i> , Kazinczy és a zsidók	60
<i>Goldschmied Lipót</i> , A német renaissance és a biblia ..	74
<i>Herrmanné Politzer Berta</i> , Három alak	86
<i>Sebestyén Károly</i> , Leányomnak	99
<i>Bárány József</i> , A kecskeméti zsidók történetéből ..	102
<i>Gerő Attila</i> , A czionistákhoz	126
<i>Lőwy Mór</i> , Egy szálló ige az új-testamentomból ..	128
<i>Brody Henrik</i> , A szerelem dalai	136
<i>Weisz Miksa</i> , Kollinszky	166
<i>Neumann Ede</i> , Philippson Lajos	174
<i>Frisch Ármin</i> , Az egyházpolitika jegyében	200
<i>Radó Antal</i> , Jette lánya	216
<i>Vajda Béla</i> , Hová lettek az alexandriai zsidók? ..	217
<i>Flesch Ármin</i> , Vendégszeretet a talmudban	226
<i>Lenkei Henrik</i> , Kain halála	236
<i>Peisner Ignác</i> , A Slemil	256

	Lap
<i>Palágyi Lajos</i> , Mózes.....	262
<i>Büchler Adolf</i> , Áldozatok a római császártól s császárért a jeruzsálemi templomban	264
<i>Szalárdi Mór</i> , Budapest egészségügye és a zsidók	282
<i>Grünhut Lázár</i> , Jeruzsálemi állapotok	285
<i>Krausz Sámuel</i> , Attila kardja	298
<i>Handler Simon</i> , Dániel	309
<i>Kiss Arnold</i> , A hitehagyott	312
<i>Feleki Sándor</i> , A vén imakönyv.....	344
<i>Bacher Vilmos</i> , Három bibliafordítás	349

II.

TÁRSULATI KÖZLEMÉNYEK.

I. <i>Dr. Weinmann Fülöp</i> elnöki megnyitója	363
II. <i>Dr. Bánóczi József</i> titkári jelentése	364
III. Fügőben lévő pályakérdés	367
IV. Jelentés a Tencer-féle pályadíjról	368
V. Költségvetés	370
VI. Az utolsó év jegyzőkönyveiből	371
VII. A Társulat alapszabályaiból	376
VIII. A Társulat képviselője	372
IX. A Társulat kiadványai	382
X. A Társulat tagjai	386
Izraelita naptár az 1899. polgári év számára	402

